

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

6

KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG

ÉVKÖNYVE

6

Kolozsvár, 1998

Szerkesztette:
Pozsony Ferenc

A szerkesztő munkatársai:
Tánczos Vilmos
Zakariás Erzsébet

A könyv megjelenését
a Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium
támogatta

ISBN 973-97827-1-X

Készült a Református Egyház
Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdájában
Felelős vezető: Tonk István
Korrektúra: Hatházy Ferenc
Számítógépes szedés: Román Kinga
Számítógépes tördelés: Venczel Géza

© www.kjnt.ro/szovegtar

Tartalom

Pozsony Ferenc: Az olvasóhoz	5
Olosz Katalin: Szabó Sámuel és a Vadrózsapör	7
Demény István Pál: A világfa kivágása	27
Nagy Olga: A nők szerepe és helyzete a paraszti társadalomban	52
Gazda Klára: A népi ornamentika terminológiájának állatokkal kapcsolatos rétege	66
Keszeg Vilmos: A béka a hiedelmekben.....	97
Mitruly Miklós: Karácsonyi kántálás Krasznán	117
Balázs Lajos: Bábakalács	129
Major Miklós: „Csupa zaj, csupa ének, csupa zene volt az egész hegy”	133
Mód László – Simon András: Prédikáció	147
Dánielisz Endre: Bihardiószegi táncalkalmak.....	158
Magyar Zoltán: Szent László alakja a gyimesi csángók szóhagyományában	190
Takács György: „Mennországba' csendítének...”	219
Gál Irma: Pásztorkodással kapcsolatos gyergyóalfalvi hiedelmek és szokások.....	259
Gub Jenő: Borogatók, kenőcsök, sebtapaszok a Sóvidéken	266
Kicsi Sándor: Vérzéscsillapító tapló és pöfeteg a magyar népi gyógyászatban	277
Székely Ferenc: Népi gyűjtögetés Vadasdon	281
Cuprins	287
Contents	288

Az olvasóhoz

AKriza János Néprajzi Társaság 6. Évkönyvében válogatott tanulmányokat és dolgozatokat teszünk közzé, melyek az erdélyi népi élet egy-egy sajátos szeletét mutatják be. Véleményünk szerint a kötet tematikai színessége elsősorban az erdélyi magyar néprajzkutatók szakmai érdeklődését tükrözi.

Évkönyvünket Olosz Katalin tudománytörténeti írása nyitja, melyben Szabó Sámuel és a Vadrózsapőr kapcsolatát elemzi. Demény István Pál összehasonlító jellegű tanulmánya a világfa kivágásával kapcsolatos etnológiai adatokat mutatja be és értelmezi. Nagy Olga írásában azt mutatja be, hogy az asszonyok a tradicionális falusi társadalomban milyen helyet töltöttek be, s a hagyományos paraszti értékrend milyen szerepeket, életpályákat kínált fel számukra. Gazda Klára tanulmánya a népi ornamentika világába vezet el bennünket, melyben feltárja a népi díszítőművészethez szervesen kapcsolódó terminológia állatokkal kapcsolatos történeti rétegeit. Keszeg Vilmos dolgozatában azt vizsgálja meg, hogy a béka milyen szerepet játszik az erdélyi magyar hiedelmekben.

A kötet írásainak második csoportja a népszokásokhoz kapcsolódik. Mitruly Miklós a szilágysági Krasznán élő karácsonyi kántálást mutatja be terepgyűjtései alapján. Balázs Lajos közleménye a csiki farsangi szokásokban felbukkanó bábakalács funkcióit elemzi. Csikszentdomokoson a vénlegények a húshagyókedden szervezett felvonulás keretében sapkájukon bábakalácsot viseltek. Major Miklós dolgozata a szilágysági szüreti szokásokat mutatja be. Szintén ehhez az őszi ünnephez kapcsolódik Mód László és Simon András közleménye, akik az avasi szőlőhegyi prédikáció funkcióit vizsgálták meg. Dánielisz Endre terjedelmesebb dolgozata a bihardíószegi táncalkalmakat mutatja be.

Magyar Zoltán tanulmánya a történeti tudat működését elemzi. Írásában nagyon alapos helyszíni gyűjtés alapján vizsgálja meg, hogy Szent László alakja hogyan él a gyimesiek szájhagyományában. Takács György a Gyimes völgyében élő csángók hitéletének szerves részét alkotó népi imádságokat mutatja be saját gyűjtései alapján.

Gál Irma közleményében a pásztorkodáshoz kapcsolódó babonás hiedelmek és szokások gyergyóalfalvi változatait ismerteti. Gub Jenő írásában azt vizsgálja meg, hogy Sóvidéken milyen borogatókat, kenőcsöket és sebtapaszkokat alkalmaztak a hagyományos népi gyógyászatban. Kicsi Sándor András dolgozata szintén ezzel a témával kapcsolatos. Közlemé-

nyében bemutatja, hogy a taplót és a pöfeteget hogyan alkalmazták vércsillapításra a magyar nyelvterületen. Székely Ferenc írása a vadasdi népi gyűjtögetés formáit és a népéletben betöltött szerepét ismerteti.

Az évkönyvünkben közölt tanulmányok, dolgozatok és közlemények nemcsak tematikai, hanem módszertani szempontból is változatosak. Egyesek előnyben részesítik az anyagközlést, mások pedig egy-egy újabb témát gazdag szakirodalmi háttérrel elemeznek és értelmeznek. Szándékunk az, hogy a romániai magyarság népi kultúrájáról alkotott képünket évkönyvünk írásaival tovább gyarapítsuk és árnyaljuk.

Köszönetet mondunk elsősorban a szerzőknek, hogy dolgozataikat önzetlenül átadták közlésre. Másodsorban köszönettel tartozunk a Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklósról elnevezett Sajtóközpontjában dolgozó szakembereknek, akik szaktudásukkal, tapasztalatukkal és nagy türelemmel segítették a kötet szerkesztését. Végül megköszönjük a Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium jelentős anyagi támogatását, mely lehetővé tette, hogy évkönyvünk újból megjelenhessen. Reméljük, hogy a **Népi írásbeliség, írott folklór, népi kultúra** témájú 7. számú évkönyvünk is hamarosan megjelenik.

Kolozsvár, 1998. május 19.

Pozsony Ferenc
A KJNT elnöke

Olosz Katalin

SZABÓ SÁMUEL ÉS A VADRÓZSAPÖR

1864 júliusában lobbant utolsót az a parázs vita, mely május huszadikától tartotta izgalomban a magyar szellemi életet, s amely a folklórkutatás történetében, Arany János elnevezésével, Vadrózsapör néven vált emlékezetessé. Mint ismeretes, a vita az egy évvel korábban megjelent *Vadrózsák*, Kriza János népköltési gyűjteménye körül robbant ki, a székely népballadák eredetiségének, nemzeti hovatartozásának kérdésében. Lényegét tekintve azokhoz a Kelet-Európában nem ritka szellemi perpatvarokhoz sorolható, melyekről 1937-ben *Népdalkutatás és nacionalizmus* című tanulmányában Bartók Béla így írt: „Tagadhatatlan, hogy a népdalkutatás, valamint általában minden népművészeti tanulmány megindulásának ösztökéjét a nemzeti érzés felébredésében kell keresnünk. A népköltési és népzenei kultúrértékek felfedezése feltűzelte a nemzeti büszkeséget, s mivel összehasonlításra kezdetben semmiféle mód sem volt, minden nemzet fiai azt gondolták, hogy ilyenfajta kincsek birtoklása az ő egyedüli és legsajátabb kiváltságuk... Azonban nemsokára némi csalódás következett be. Bármily keveset törődtek is a szomszédos nemzetek ilyenféle értékeivel, mégis elkerülhetetlen volt, hogy néhanapján akaratlanul is szemük ügyébe ne kerüljön a szomszédos nemzetek efféle kultúrkincsének egy-egy darabja: és itt kezdődött a baj.”¹

Igen, a Vadrózsapör esetében is ez történt: Kriza Jánost és munkatársait az a vád érte, hogy a *Vadrózsák* balladáit a román népköltészetből zsákmányolták. Mi több, hogy ők maguk a fordítói az úgynevezett ószékely balladák egyikének-másikának. Mert hiszen, szölt Iulian Grozescu vádja, „a magyar népnek nincsen eredeti epikai költészete”, az ilyen költészet nem sajátja, szemben az újlatin nyelveket beszélő európai nemzetekkel, melyek különös hajlandóságot mutatnak a hagyományos elbeszélő költészet művelésére”.² Romantikus nemzetkarakterológiához kötött érvelése hevében aztán Iuliu Grozescu elvitatta a *Molnár Anna* és a *Kőműves Kelemenné* eredetiségét, román balladák fordítását vélte felfedezni bennük.

Nincs szándékomban újra feleleveníteni és értékelni a Vadrózsapör eseményeit, megtették ezt már előttem többen is – Alexics György, Solymossy Sándor, Faragó József, Németh G. Béla³ –, egy-két mozzanataira azonban vissza kell térnem, mert azzal a személyiséggel vannak kapcsolatban, akinek folklórgyűjtő és gyűjtésszervező munkájában – talán

éppen a Vadrózsapör következtében – az interetnikus kapcsolatok feltárásának kezdeményei is helyet kaptak, s akiről a továbbiakban bővebben kívánok szólni.

Szabó Sámuel neve nem ismeretlen a magyar népköltészeti kutatás történetében. A marosvásárhelyi református kollégium egykori tanára Arany János *Koszorújában* mutatkozott be a székely népköltészet gyűjtőjeként, majd a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötetében közölt anyagával szerzett megbecsülést. Csanádi Imre és Vargyas Lajos e kötet alapján úgy vélekedett róla, hogy: „A jónevű gyűjtők sorában is Szabó Samut illeti a legtöbb elismerés, mint a Székelyföld gondos, kitünő érzékű kutatóját.”⁴

A Magyar Népköltési Gyűjteményben azonban csak kis hányada jelent meg Szabó Sámuel és diákjai gyűjtésének. Anyaguk egy részét megőrizte ugyan a kollégium önképzőkörének kéziratos diáklapja, melyet századunk ötvenes éveiben Faragó József fedezett fel s részben publikált,⁵ nagyobb része azonban, úgy tűnik, örökre elveszett, feltehetően megsemmisült a második világháború alatt.

Az 1864 május–júniusában zajló Vadrózsapör árhulláma már levonulóban volt, lényegében, elvi szinten már le is zárult a vita, mikor Szabó Sámuel bekapcsolódott a pereskedésbe. Szükségesnek tartotta vitatkozó észrevételeit megtenni, mert mint 1864. július 10-én megjelent cikkében írta: „A vita [...] folyama alatt *Tihany* a marosvásárhelyi ifjak népköltészeti gyűjteményére hivatkozván, melynek rendezője én vagyok, fölhívatta érzem magamat a dologhoz-szólásra.”⁶ Szólnia kellett munkatársai, diákjai miatt is, hiszen – Arany Jánoshoz írt levele tanúsága szerint – „az egész coetus méltó indignationra fakadt a méltatlan gyanúsítások ellenében s elégtételt kíván”.⁷ De Szabó Sámuelnek el kellett mondania véleményét azért is, mert meggyőződése, hogy noha Kriza János „megfelelt önmagáért a gyűjtött darabok hitelességét illetőleg [...] a fordítási, vagyis – ez alkalommal kiigazítva – átültetési vád közvetőleg rám, mint hasonló székely népköltés-gyűjtőre is vonatkozhatik”.⁸

Az önigazoló szándékkal megírt cikk közlése, úgy tűnik, kényelmetlen helyzetbe hozta a *Koszorú* szerkesztőjét, mert hiszen Arany János már korábban hírül adta a vita lezárulását. Valószínű, ezért került a Szabó cikke alá szerkesztői megjegyzés, mely egy kicsit mintha magyarázkodás is lenne, hogy tudniillik: „E cikk írójának, mint ki a székely népköltészeti maradványokat szorgosan gyűjti, kissé bár elkésett, de méltó hozzászólása van a vadrózsa-perhez, melyet lapunk ugyan csak mellékesen érintett, de

a »Székely népköltemények« első III száma itt folyt, s azokhoz e IV. szám, a »Kőműves Kelemenné« újabb variánsa nagyon is illő adalék.»⁹ Lehetett némi lelkiismeret-furdalása is Arany Jánosnak Szabó Sámuellel szemben, aki vitacikkét kísérő levelében dolgozata „sürgető közlését” kéri, ámbár, mint vallja, követelőző nemigen szokott lenni.¹⁰ A közlés sürgetését minden valószínűség szerint az tette indokolttá, hogy az Arany János által emlegetett *Székely népköltemények* címen elindított sorozat második részlete csaknem fél évet várt a szerkesztői asztalfiókban: Szabó még 1863 végén küldte el Arany Jánosnak,¹¹ s a közlemény csak 1864. június 5-én jelent meg. És nem is véletlenül éppen akkor: a Vadrózsahadjáratba bele-beeszlő Arany Jánosnak kapóra jöhetett az addig elfekvő Szabó-kézirat, mely Molnár Anna balladájának két újabb székelyföldi változatát mutatta be s hasonlította össze Gyulai Pál korábban közölt szövegvariánsával, az *Ajgó Mártommal*. Arany lábjegyzetben utalt is a bontakozóban lévő vitára, arra, hogy a Molnár Anna eredetiségét megkérdőjelező román hazafi „nemcsak azt vindicálja, hogy e ballada az oláh néptől származhatott (mint vita tárgya lehet) a székely nép közé, hanem egyenesen azt, hogy *írói plagium*, a *gyűjtők fordítják most hevenyében*, hogy megmutassák, mennyire gazdag a székely elbeszélő költészet, aminek eddig semmi híre nem volt. Nem ám – mondja Arany –, mert senki nem törődött vele, csak most kezd a gyűjtés lábra kapni: s e három különböző variánsa is ugyanazon költeménynek mutatja, hogy ez nem *irodalmi humbug*; ilyen író nem is képes csinálni...”¹²

Ilyen gondolatokkal hozta tehát nyilvánosságra Arany János Szabó Sámuel közleményét, mely írójának eredeti szándékától függetlenül új jelentés hordozója lett; friss bizonyító anyagként szolgált a perlekedésben arra, hogy ha a gyűjtés „lábra kap”, a székely népballadák nagyobb számában bukkannak fel, nem éppen olyan ritka madarak, mint ahogy Kriza János gondolta. Szabó Sámuel második, immár tudatos megszólalása a Vadrózsapörben a másik megvádolt székely ballada, a *Kőműves Kelemenné* nyarádmenti változatával kívánta ugyanezt bizonyítani.

Az újabb szövegváltozatok felmutatása mellett Szabó Sámuel – mint már utaltunk rá – hozzászólt a vitához, egyrészt, mert érintve érezte magát, másrészt, mert voltak olyan gondolatai, melyeket fontosnak tartott elmondani.

Az, hogy a perpatvar végén fejtette ki véleményét, bizonyos előnnyel, de ugyanakkor hátránnyal is járt. Előnyös helyzetben volt a tekintetben, hogy rálátása volt az egész vitára, ismerhette (és ismerte is) az egész Vad-

rőzsa-hadjáratot – amint ő nevezi a perlekedést – s a vita teljes anyagának ismeretében szólhatott hozzá a felmerült problémákhoz. Így utasíthatta el például a Tihany álnéven vitázó szerző Grozescuéhoz hasonló, szüklátóköri, nemzetkarakterológiai fogantatású fejtegetését, vagy nyilváníthatta ki sajnálkozását a fölött, hogy a „tisztán irodalmi vitába” az egyik közbeszóló „nemzetiségi kérdést” elegyített, ami miatt az igazság kimondása sokkal nehezebb lesz, mert a társnemzet írójából egyszerűen „nemzeti vértanú lesz, kit egy idegen nemzet írói csupa ellenszenvből támadtak meg”.¹⁵ Hátrányára volt viszont az a tény, hogy Arany László cikke, illetve Arany János elvi-eszmei tisztázó közbeszólásai, Kriza János higgadt-bölcs válasza után elméleti alapkérdésekben lényeges új mozzanatokkal aligha gazdagíthatta az elhúzódo vitát.

Szabó Sámuel nem is kísérletezett elméleti jellegű okfejtéssel. Arra vállalkozott, hogy lépésről lépésre megvizsgálja Grozescu állításainak valóságtartalmát, pontosabban azt, hogy mire alapozott a vitát provokáló cikkíró vádló észrevételeinek megfogalmazásakor. Szabó pontokba szedve veszi számba azokat a hiányosságokat, felületes megállapításokat, melyek folytán úgy ítéli meg, hogy „Gr. Úr illetékesen ... nem szólhat” a felvetett kérdésekhez, mert kijelentéseinek, észrevételeinek nincs aranyfedezete: állításai mögül hiányzik a biztos és cáfolthatatlan tényanyag, a tudás, az érveket támogató adatok, bizonyítékok sokasága, a tapasztalati és elméleti ismeretbázis. (Zárójelben jegyzem meg, hogy amit Szabó Sámuel a vita hevében mondott ki, azt, hogy Grozescu felületes, kellő ismeretek hiányában mond véleményt, néhány év múlva, a fiatal költő-publicista halálakor Iosif Vulcan sem hallgathatja el, még a kegyeletes megemlékezésben is kénytelen így fogalmazni túl kemény tollú barátjáról: „többet írt, mint tanult”.¹⁴) A hiánynak – Szabó Sámuel úgy látja – szubjektív és objektív okai egyaránt vannak. Megbocsáthatatlannak minősíti a szubjektív mulasztást, azt, hogy a vita elindítója olyannyira felületesen kezelte a kérdést, hogy például, saját bevallása szerint, nem járt a kezében a *Vadrózsák*, és nem ismerte a tárgykörbe vágó és számára elérhető régebbi és újabb szakközleményeket sem. E mulasztások folytán véli úgy Szabó, hogy Grozescu a felvetett kérdésekhez illetékesen nem szólhat. Nem lehetnek hitelesek nemzetkarakterológiai eszmeifuttatásai sem, mert – mint Szabó fogalmaz –: „Ilyen, minden régebbi adatot felforgató, senki által még be nem bizonyított dolgokat nem elég csak »hinni, vélni, meggyőződve lenni róla«, nem elég csak egy kis bátorság, hogy ki merje mondani az ember, ezt *tudni* is kell.”¹⁵ Tudni pedig sok esetben objektív

okok miatt nem lehet: azért, mert a korabeli népköltészeti, irodalmi, kultúrtörténeti kutatások még nem adtak választ, nem gyűjtöttek bizonyító anyagot a felvetett kérdésekre. Ugyanez áll a székely balladák román eredeztetésére is. „Különös – morgolódik Szabó Sámuel –, hogy Gr. Úr teljes határozottsággal »mer állítani« oly dolgokat a székely balladák kútforrásáról, mit ez idő szerint még *senki sem tudhat*. Kriza úrnál és nálam legalább még 15–20, eddigelé sehol sem közölt népballada várja a napfényre-jutást... Miként lehet ezeket valakinek láthatatlanul elítélni?”¹⁶ – teszi fel a kérdést, s választ is ad a mikéntre, csak az egy másfajta miként. „Kár a nyomdafestéket vesztegetni az ilyen pusztá véleményekkel, elmefuttatásokkal, melyek egy hajszálnyit sem lendítenek a dolgon, ha még oly éles elműleg lennének is kigondolva! – jobb szerényen bevallani, hogy azt biz egyikünk sem tudja s szorgalmasan gyűjteni, hogy valaha mi vagy utódaink ne csak vélekedhessenek róla, hanem tudhassák is.”¹⁷

A gyűjtőmunka által megszerzett tudás, a pontos ismeretek, ellenőrizhető adatok birtokában utasítja el Szabó Sámuel magától és adatközlőitől a plágium vádját, mert mint vallja, „a kezem közt levő, mintegy 900 darab székely népköltemény minden egyes darabjáról tudom, kinek ajkáról való; s ha Gr. Urat sorsa erre vezetné, személyesen is előállíthatom az illetőket élő ellenbizonyítékok gyanánt, kiknek nagyobb része írástudatlan (és oláh-nyelvtudatlan) egyszerű falusi ember s gyakran – kivált a ballada neműeknél – azon ősökre is hivatkoznak, kiktől a költeményt tanulták”.¹⁸

E nyilatkozat kutatástörténeti jelentőségére később még visszatérek; most csupán abban az összefüggésben szeretném értékelni, amiért megfogalmazódott. Hogy elhárítsa maga felől a plágium gyanúját, Szabó Sámuel adatközlőire hivatkozik, kiket meg tud nevezni, s akik nem ismerik a román nyelvet. Krizához hasonlóan Szabó is úgy gondolja, hogy a nyelvismeret hiánya eleve kizárja két nép szellemi javainak csereberéjét s egyáltalán az érintkezését. Az ilyenfajta elgondolás természetszerűen adódott a problémafeltevés milyenségéből, abból, ahogyan a gyanúsító vádaskodás felröppent, abból, ahogy az egymással közvetlenül érintkező népek költészetében felbukkanó rokon vagy azonos témákat csakis átvételként, zsákmányolásként értékelik, s abból, hogy folklórelméleti felkészültség, konkrét költészeti anyag és módszertani szempontok hiányában összehasonlításra alig-alig volt lehetőség. És természetesen adódott mindezen túl abból a nemzeti érzésből táplálkozó kizárólagosságból, amelyről Bartókot idézve szölvünk.

Érdekes jelensége e korszaknak, hogy éppen ez időben kezd kibontakozni az összehasonlító folklorisztika: alig pár éve, 1859-ben jelent meg Theodor Benfey Pancsatantra-tanulmánya és fordítása. Témák, motívumok nyelvhatárokon átívelő egyetemességét azonban egyelőre csak távoli népek költészetében tudják higgadt bölcsességgel szemlélni; olyan esetekben, mikor a közvetlen kölcsönzés lehetősége szóba jöhetett, hevesen elutasították ezt a gondolatot.

Az összehasonlító témavizsgálatokról Szabónak még egyetemi tanulmányai idejéből lehettek ismeretei, hiszen Göttingenben ahhoz a magyar diákcsoporthoz tartozott, kikkel Budenz József – akkor még Joseph Budenz – barátkozott, kiktől magyarul tanult, s aki éppen akkoriban, 1857–58-ban készített kivonatokat Benfey összehasonlító mesetanulmánya számára Erdélyi János magyar népmesekiadványából.²⁰ Marosvásárhelyi megtelepedése után – előfizetője és olvasója lévén Arany János lapjainak – ugyancsak gyakran szerezhette tudomást más népek költői hagyományairól: Arany János állandóan sürgette literátor olvasóit, hogy ismerjék meg és ismertessék meg más népek költészetét. A *Szépirodalmi Figyelő* és a *Koszorú* gyakran hozott fordítást közeli és távolabbi népek folklórából, vagy híradást azokról.

A lépten-nyomon felbukkanó párhuzamos jelenségeket Szabó nyelvtudása folytán is ismerhette, hiszen németül, angolul és franciául írt, beszélt, olvasott és tudott, mellest, románul is. Az önképzőkör jegyzőkönyveinek tanúsága szerint nem is mulasztotta el felhívni diákjai figyelmét az adandó párhuzamosságokra, mint például a *Sárga mérges kígyó* általuk gyűjtött változata és *A leány kiváltása* címen Greguss Ágost fordításában megjelent eszt ballada közötti „rokon alkatra”²¹. Összehasonlító ismeretei azonban mit sem értek a Vadrózsa-hadjárat sajátos helyzetében. A tudatos plágium, zsákmányolás, de még a *közvetlen* népi átvétel vádjával szemben is a tisztázás legkézenfekvőbb, mondhatnám egyetlen módja, megvétőzhatatlan válasza az lehetett és az volt, amivel Szabó érvelt: ismeri adatközlőit, székely falusi emberek, akik sem románul, sem írni-olvasni nem tudnak, a fordítás, de még a népi kölcsönzés lehetősége is ily módon kizárt. Ebben a sémában gondolkozva valóban elképzelhetetlen a szellemi javak cseréje, mert nincs áteresztő közeg, mely közvetítene egyik néptől a másikig.

A magyar népköltészet kutatásának történetében a Vadrózsapört egyöntetűen úgy ítélik meg a kutatók, hogy kedélyeket felkavaró hullámverésének volt egy nagyon is pozitív hozadéka: gyűjtésre serkentette a peres-

kedőket és szemlélődőket egyaránt. A gyűjtés fontosságáról – mint utaltunk rá – Szabó Sámuel szólt már a vita hevében. Meggyőződéssel vallotta, hogy a vélekedéseket, gondolomokat csak a biztos tárgyi tudás szoríthatja ki, s ennek alapját a kitartó gyűjtés, a néphagyományok minél alaposabb megismerése veheti meg.

Talán a pereskedésnek tudható be, hogy az 1860-as évek második felében Szabó Sámuel bővítette a gyűjtés tematikai körét. A kéziratos diáklapban²² a népköltészet klasszikus műfajai – balladák, dalok, mesék – mellett ritkábban ugyan, de a népszokások, hiedelmek körébe vágó anyagok is bekerülnek. Mintha választ kerestt volna Szabó Sámuel a Grozescunak feltett saját kérdéseire. 1864-ben még a vitát provokáló román fiatalembernek szegezi a kérdést: honnan tudja, hogy a székelyek körében ismeretlen az épületbe zárt elkárhozott lélek hiedelme? Honnan tudja, hogy nem eredeti a két megvádolt ballada? Honnan tudja, hogy mi van és mi nincs a magyar népköltészetben, hiedelemvilágban stb. A vita elültével azonban – igazságszerető ember lévén – szembe kellett néznie a valósággal, azzal, hogy „azt biz egyikünk sem tudja”, s levonnia a következtetést: gyűjteni, gyűjteni az adatokat, ismereteket. Minden bizonnyal ezzel magyarázható, hogy ugyancsak a hatvanas évek második felében diákjai figyelmét az önképzőkörön kívül is a hiedelemvilág, szokáshagyományok megismerése felé terelte. Erről vall az a két kéziratot kötet, melyekbe az első bölcselmi osztály magyar dolgozatainak legjavát gyűjtötte össze az 1864–65-ös és az 1865–66-os tanévből. Az első kötetben még csak elvétve fordul elő néprajzi vonatkozású dolgozat (Lakatos Samu: *Kaláka*, Darkó Ágost: *A lakodalom*)²³, a másodikban viszont a szabvány iskolai fogalmazványok mellett tízen felül van az olyan dolgozatok száma, melyek hiedelemtörténeteket, hiedelemmondákat, szokásleírásokat rögzítenek, a munka és árucseré néprajzának bizonyos vonatkozásait dolgozzák fel, a népelet egy-egy jellemző pillanatát vázolják.²⁴ A néprajzi vonatkozású dolgozatok számának gyarapodása önmagában is arra utal, hogy Szabó Sámuel valamiképpen ilyen irányba fordította diákjai figyelmét. A témaválasztást azonban tanítványaira bízhatta, mert elég sokféle dolgozat került a válogatásba. Közöttük – rendhagyó módon – felbukkan két, a román népelet egy-egy jelenségéről tudósító írás. Egyik húsvéti agrárrítust ír le, a másik pedig a havasi román favágók és tutajosok életéről számol be. Itt kell megemlékeznünk még egy – az árucseré néprajzával foglalkozó – dolgozatról, mely az interetnikus népi kapcsolatok kialakulásának egyik lehetséges módozatára világít rá. ~~E dolgozat Egy maros~~

vásárhelyi hetivásár leírása során beszédesen bizonyítja, hogy még a tömbben élő székelység sem élt hermetikus zárttságban, érintkezett a környező és szomszédságában élő népekkel, nemzetiségekkel, akikkel ha más nem is, de anyagi javait rendszeresen kicseréli.²⁵

Szentmiklósy Dénes úgy írja le a marosvásárhelyi hetivásárt, ahogyan az 1860-as évek közepén csütörtökről csütörtökre láthatta-tapasztalhatta a marosvásárhelyi polgár; a szökőkút körül sátrakat állító, portékájukat harsányan kínáló árusokkal, medvetáncoltató mutatványosokkal, nyüzsgő vásárosokkal, gavalier jurátusokkal, székely, örmény, zsidó, román, szász, tót kereskedőkkel, vásári léhűtőkkel. A kézirat tanúsága szerint a város hetivásárait rendszeresen felkeresték a fehér előruhás oláhországi sóshalárosok csakúgy, mint a gyékényes felei menyecskék, az „olajos keszkenőt” áruló örmény kereskedők, a gyapjúból szőtt kitlit kínáló brassyói szász árusok, a fakanalas cigányok, a gyalocsot áruló tótok, a székely gabonás szekereket környékező spekuláns zsidók, helybeli fazekasok és szalmakalap-készítő székely asszonyok. S a vásárlók is igencsak tarka képet mutattak: itt „egy zsiros hajú oláhlegény talpot méreget arasszal”, amott a csizmadiák sátránál cigányleány piros csizmát alkuszik, az örmény sátra előtt nyárádtői legények szúrják kereken kalapjukat akkor vásárolt kisebb-nagyobb tükkel, a pogácsasütők előtt „oskolába menő leánykák bámulják a bubás pogácsákat”, míg a tejfölös lepények után egy vén cigánynő tátja száját. S míg az „oláhországiak sós hala nemigen fogy [...] a kút túlsó oldalán a székely asszonyok szalmakalapjai kelendőségeknek örvendenek, mert a vevők nagyobbára kollégysták”.

Nem időzöm tovább a hetivásár képeinek felidézésénél, gondolom, ennyi is meggyőző adalék arra, hogy az erdélyi vásáros helyek kiváló alkalmat kínáltak és teremtettek az interetnikus kapcsolatok kialakulásának még a székelyek körében is. Nyelvi ismeretek nélkül is tudomást szerezhetek egymás viseleteiről, bizonyos szokásairól, tárgyi világuk sajátosságairól, igényeiről, mindazokról az elvárásokról, melyeket ma a piacutatás derít fel, s melyekről akkoriban tapasztalati úton szereztek tudomást, s hasznosították a maguk javára.

Árucseréről s az azt megelőző sajátos munkafolyamatról tudósít egy másik dolgozat is, melynek különös jelentőséget az ad, hogy szerzője Tirnován Sándor görög katolikus román diák, ki a marosvásárhelyi református kollégiumban tanult. *Dolgozat a tutajazásról* címen szülőföldje népének legfontosabb megélhetési forrásáról írt magyar dolgozatot. A Szászrégen környéki, felfalusi román fiú a Maros felső folyásának vidé-

kén élő hegyvidéki román emberek nehéz, veszélyekkel teli munkájáról írt, arról, hogy ősszel-télen miként vágják a tutajnak való fát, készítik elő a gerendákat szállításra, hordják le a Maros mellé, hogy a jégzajlás után nyomban útnak indulhassanak le Régenig, s aztán tovább. Dolgozatában feleleveníti azokat a nehézségeket, melyek a folyó szeszélyei miatt megkeserítik a tutajosok életét, s néha végveszélybe sodorják. De feleleveníti a derűsebb pillanatokot is, a tutajkikötőben várakozó leányok énekét, vagy a csendes mesészó mellett eltöltött esti pihenőt.

E dolgozat jelenléte a gyűjteményben abból a szempontból is figyelemreméltó, hogy fényt vet iskola, tanár és diákja előítélet-mentes nyitottságára, a másság elfogadására. Szabó Sámuel biztató tekintetét érezzük a magyar nyelvvel szemmel láthatóan küszködő Tirmován Sándor munkáján, hiszen nyelvi egyenetlenségei ellenére is a dolgozatot – minden bizonnyal néprajzi értékei miatt – felvette a „válogatott” magyar dolgozatok gyűjteményébe.

Az 1865–66-os tanév első bölcselmi osztályában két dolgozat is született a húsvéti szokások néprajzi érdekű leírására. A véletlenek szerencsés összjátéka folytán egyik ezek közül udvarhelyszéki magyar, a másik pedig mezőségi román népszokás bemutatására vállalkozott. Az előbbi, szerzőjének, Somodi Istvánnak születési és lakhelyéből ítélve, Etéd fiataljainak szokáshagyományáról nyújt képet, ahogyan vízbevető hétfő hajnalán a legények csoportosan, zenészek kíséretében felkeresték a lányos házakat.²⁶ A mezőgerebenesi gazdatiszt fia, Tar Sándor feltehetően ugyancsak szülőfalujáról írt, az ottani román fiatalok egy érdekes tavaszi agrárrítusát mutatja be *Első eke kimenetele az oláhoknál* címmel. Húsvét harmadnapján a falu fiataljai megünnepelték a szántásra legelőbb kimenő gazdát, aki legények vontatta ekéjével végigvonult a falun „több kártya víztől megferesztve”.

Nem tudhatjuk, a Vadrózsa-háború után egy-két évvel miket gondolt Szabó Sámuel tanár úr e két dolgozat elolvasása nyomán. De önként kínálkozott a szövegek láttán az összehasonlítás, a húsvéti ünnepkör szokáshagyományainak, rituális mozzanatainak összevetése s a rokon vonások, párhuzamos jelenségek konstatálása. Tar Sándor dolgozata olyan szempontból is figyelemre méltó, hogy a román szokáshagyományt csaknem egy évtizeddel korábban írja le, mint első közölt magyar nyelvű ismertetése.²⁷

Hasznos és úttörő munkát végzett Szabó Sámuel e dolgozatok megírásával: a hatvanas évek közepén, mikor ezek a dolgozatok megszület-

tek, a néphagyományokból – a *Vadrózsák* bűvöletében – még jobbra csak a népköltészetre figyeltek a kortársak. Az anyagi kultúra, munka néprajza, szokások leírása még csak elvétve kerül a tudományos érdeklődés előterébe, inkább az újságírás érdekességeket kereső gyakorlata hoz felszínre adatokat, jobbra távoli népek egzotikus szokáshagyományaiból, illetve a nemzetiségek életéből. Ilyen körülmények között minden egyes néprajzi adalékot vagy leírást tartalmazó dolgozat külön érték és nyereség a néprajztudomány számára.

Szabó Sámuel bekapcsolódásának a *Vadrózsák* körüli polémiába – mint láttuk – folklórelméleti jelentősége nem volt. A tudománytörténet azonban a gyűjtés sürgetése, tematikai körének kibővítése mellett kétségtelenül nyereségként tarthatja számon a *Molnár Anna* és *Kőműves Kelemenné* addig ismeretlen változatait, s nem utolsósorban Szabó Sámuel önvédelemből tett kijelentését, mely szerint a keze között lévő székely népköltészeti alkotások mindenikéről tudja, kinek az ajakáról való. Vagyis Szabó Sámuel korát meghaladó, modern gyűjtési szempontokat érvényesítve figyelt arra, hogy kik az adatközlői, honnan származnak a gyűjtött szövegek. Sajnos a korabeli tudományosság nem tartott igényt arra, hogy a gyűjtők helyhez és személyhez kössék népköltészeti szövegeik provenienciáját. Ennek következtében Szabó is csak hébe-hóba tünteti fel közleményeiben a gyűjtés helyét, s akkor is csak a tájegységet jelöli meg.

Fontos Szabó közbeszólása olyan szempontból is, hogy a nyilvánosság ebből a vitacikkből értesülhetett a marosvásárhelyi diákok által gyűjtött népköltészeti anyag mennyiségéről. Eszerint 1864 nyarán Szabó Sámuel a keze között lévő, mintegy 900 darab „székely népköltemény” ismeretében szállt vitába Iulian Grozescuval, s közvetve, bizonyos kérdésekben, Tihannyal. S ha már szóba került ismét a Tihany álnéven vitázó kortárs, úgy gondolom, érdemes lesz a Szabó Sámuellel kapcsolatos ismeretek fényében megpróbálkozni kiletének felderítésével.

A tudománytörténet mind a mai napig nem tudta azonosítani a Vadrózsapör Tihany álnév mögé rejtőzködő cikkíróját. Feltételezések születtek ugyan, de bizonyítani nem sikerült a feltevéseket. Többnyire Gyulai Pált gyanították,²⁸ több oknál fogva is. Mindenekelőtt azért, mert Gyulainak néhány évvel korábban már volt hasonló jellegű vitája egy magát meg nem nevező román honfitársával, aki éppen a Molnár Anna balladájának eredetiségét kérdőjelezte meg.²⁹ Gyulait tarthatták az egyik legilletékebbnek azért is, mert az ő hathatós segítségével készült el a *Vadrózsák*

első kötete, no meg azért is, mert a székely népballadák egyik legjobb ismerőjeként tartották számon, aki maga is gyűjtött korábban. Gyulai neve mindenkinél előbb jöhetett szóba azért is, mert a *Fővárosi Lapok* szerkesztője „szépítészeinknek, s kivált Gyulai Pálnak” ajánlva tette közzé Grozescu cikkét, megjegyezve, hogy Gyulai az egyik szóban forgó népballadáról korábban „tüzetesebb ismertetést írt”.³⁰ Mindent összevetve tehát, Kriza mellett a legelhivatottabb véleménynyilvánítást a kortársak Gyulaitól várták. Maga Kriza is abban reménykedett, hogy Gyulai fel fog szólalni a polémiában, nem tartván magát elég érélyesnek s a vitatkozásban elég gyakorlottnak.³¹

Gyulai Pál azonban – eddigi ismereteink szerint s a várakozások ellenére – távol tartotta magát a polémiától. Erre enged következtetni a *Fővárosi Lapok* szerkesztőjének újabb jegyzete, aki a *Pesti Napló* egy csipős megjegyzésére replikázva így írt: „Az sem áll, hogy mi ez irodalmi vitában Krizát vagy Gyulait véleményadás végett a magunk törvényszéke elé idéztük volna. Sőt azon, rájok nézve csak hízelgő óhajást fejeztük ki: vajha Grozescu állításait ők cáfolnák meg, mint a népköltészet alapos ismerői.”³² Mindezt a *Fővárosi Lapok* szerkesztője Tihany cikkének megjelenése után írja! Ha Gyulai rejtőzködött volna a Tihany álnév mögött, a szerkesztő aligha emlegeti fel újólag, hogy jó néven venné Gyulai közbeszólását.

De tételezzük fel, hogy a szerkesztő nem tudta, kit takar a Tihany álnév. Akkor is teljes biztonsággal meg lehet állapítani, hogy nem Gyulai az álneves vitatkozó. Erre a megállapításra ad támpontokat Tihany írásának néhány, a vita szempontjából mellékes részlete, valamint Szabó Sámuel levelezése.

Korábban már utaltunk arra, hogy Szabó Sámuel azért érezte „fölvihatra” magát a hozzászólásra, mert Tihany a marosvásárhelyi ifjak népköltészeti gyűjteményére hivatkozott, mondván, hogy Grozescu állításait „megcáfolandja [...] nemsokára azon körülbelől 50 újabban összegyűjtött ballada is, melyet a marosvásárhelyi kollégium lelkes tagjai – a sziklás hazát bejárva – a székely nép tűzhelyeinél annak ajkáról írtak össze”.³³ Tihanynak szemmel láthatóan pontos információi voltak a marosvásárhelyi diákok gyűjtőmunkájáról. De az is azonnal szemünkbe ötlük, hogy olyan számot emleget, mely nem egyezik a Szabó Sámuel adataival. Ilyen mennyiségű balladáról Szabó soha nem beszélt. A Tihany írását követő cikkében Szabó egyszer globális mennyiségről (900 darab népkölteményről) ír, egyszer pedig azon háborog, hogy I. Grozescu arról

a 15–20 kiadatlan balladáról is ítéletet mond, melyek Krizánál és nála várják a napvilágra jutást. Mindebből arra lehet következtetni, hogy Tihany nem Szabó Sámuelről tudott a gyűjtés eredményéről. Ennek igazolására további adatokat sorolhatunk Szabó Sámuelnek Arany Jánoshoz írt leveleiből, melyekben több rendben is beszámolt a gyűjtőmunka előrehaladtáról, olykor számszerűen is. 1863. december 24-én például így ír: „Népdalgyűjteményem, s ezek közt főleg a balladaneműek reménysége-met túlhaladólag megszorodtak. Elsőrangú balladaféle van eddigelő 11, nagyobbára teljesen ismeretlenek. Az öszves gyűjtemény 600 db körül jár.”³⁴ Három hónappal később, 1864. március 26-án örömmel jelenti Arany Jánosnak, hogy „...gyűjtésem igen szép eredménnyel biztat; öszvesen már 800 darab körül jár s új év óta is 4–5 darab igen becses népballadával szaporodott”.³⁵

Az Arany Jánosnak írott levelekből az is kiderül, hogy Gyulai Pál a marosvásárhelyi diákok gyűjtőmunkájáról csak Szabó Sámuelről értesülhetett volna, mégpedig Arany János közvetítésével. Szabó ugyanis egyetlen levelében sem mulasztotta el üdvözölni Gyulait, egy alkalommal pedig külön üzenete is van számára: „Gyulainak azt üzenem – írja 1863. április 21-i levelében –, hogy közelebből kaptam egy gyönyörűséges szép Molnár Annát, mely az övét kiegészíti és homályos helyeit megfejteti...”³⁶ Gyulai tehát annyit tudhatott a marosvásárhelyi diákok gyűjtőmunkájáról, amennyiről Szabó Arany Jánosnak beszámolt. Gyulaival ebben az időben Szabó Sámuel nem levelezett, a Gyulai-levelezés első kötetében, mely az 1843–1867 közötti időszakot öleli fel, egyetlen levél sem szerepel kettőjük kapcsolatának dokumentálására.³⁷ A levélgyűjtemény egyúttal arról is árulkodik, hogy Gyulai senki olyan erdélyivel nem levelezett akkoriban, akitől közvetlen információkat szerezhetett volna a vásárhelyi diákok gyűjtőmunkájáról. Tihany pedig – a jelek arra mutatnak – közvetlen forrásra támaszkodik és nem Szabó Sámuel adataira. Vagyis olyan valaki lehetett, akinek személyes kapcsolata volt a vásárhelyi református kollégiummal és egyáltalán Marosvásárhellyel.

Kilétének megfejtéséhez közelebb visz írásának egy személyes vonatkozású részlete: „Korlátolt ismeretem kényszerít – írja Tihany cikke bevezetőjében –, hogy a mondandókat szűk keretbe szorítsam; s így éppen nem lesz meglepő, ha cikkíró által a költészet remek teremtményeül feltüntetett Mózes és Lykurg törvényeit mint jogász, az evangéliumot mint keresztény érintetlenül hagyom.”³⁸ A Tihany álnév mögött tehát jogász kell keresnünk, olyan joghallgatót, akinek tudomása lehetett a marosvá-

sárhelyi diákok gyűjtőmozgalmáról, és aki 1864-ben Pesten volt joghallgató. A *Fővárosi Lapok* vidéki olvasója ugyanis az akkori körülmények között aligha válaszolhatott volna olyan rövid idő alatt, mint ahogy Tihany cikke a Grozescuét követte.

Ilyen irányban tájékozódva három fiatalembert is találtunk, akinek marosvásárhelyi kötődése nem kétséges, s aki az 1863–64-es tanévben joghallgató volt a pesti egyetemen. Elvileg bármelyikük lehetett a Tihany álnéven megszólaló cikkíró. Teljes biztonsággal azonban egyikről sem tudjuk ezt bizonyítani. Így csak elmondjuk érveinket és ellenérveinket, hátha valaki ezen a csapáson elindulva közelebb jut a megoldáshoz.

A három közül legkevésbé „gyanús” Kolosváry Sándor, a kolozsvári egyetem későbbi magánjogtanára, mert mire a református kollégiumban a gyűjtőmozgalom kibontakozott, ő már nem volt Marosvásárhelyen; 1862 őszétől a pesti egyetem jogi karán tanult. Információi azonban lehettek az egykori iskolában folyó tevékenységről, mert négy évvel fiatalabb öccse továbbra is ott tanult. Mégis, kicsi a valószínűsége, hogy Kolosváry azonos lenne Tihannyal, mert Szinnyei szerint Kolosváry jogi szakiróként szerzett nevet magának, írásaiban szakterületéről nemigen kalandozott el.³⁹

Első látásra Deák Farkas, a későbbi történész-akadémikus addigi életútjában is túl sok ellentmondó mozzanat van ahhoz, hogy őt sejthetnők a Tihany álnév mögött. Deák sokkal idősebb volt előbb említett jogásztársánál, tizenkét évvel korábban, 1852-ben hagyta el a marosvásárhelyi református kollégiumot, méghozzá tragikusan komor körülmények között. Az akkor másodéves teológust, mint a Török–Gálffy–Horváth-féle összeesküvés tudóját, fogolyként hurcolták el az osztrák hatóságok. Ötévi raboskodás után, 1857-ben került haza Marosvásárhelyre, hol egy ideig – lakhelyét engedély nélkül nem hagyhatta el – nevelősködött, azután két tanéven át Kolozsváron, a református kollégiumban volt osztálytanító (1860–62-ben). 1862 őszén Pestre költözött, hol az egyetem jogi karán folytatta tanulmányait. Így tehát a marosvásárhelyi diákok folklorgyűjtő mozgalmáról, mely az 1862–63-as tanévben indult, csakis közvetítők útján szerezhetett tudomást. Információk azonban több csatornán is eljuthattak hozzá: szülei Marosvásárhelyen éltek, apja köztisztviselőként álló királyi táblai ügyvéd volt, testvére, Deák Lajos 1864-ben a kollégium kisdiaákja; egykori tanuló társai közül pedig három is (Koncz József, Urr György, Horváth Gáspár) a kollégiumban volt akkoriban osztálytanító vagy segédtanár (az utóbbi fogolyként is osztozott Deákkal a

közös „élményekben”). Annyi mindenképpen biztos, hogy Deák Farkas érdeklődött a szülővárosában történekről, figyelemmel követte a marosvásárhelyi eseményeket, s ha úgy adódott, akár másodkézből kapott adatokat is felhasznált egyik-másik írásában.⁴⁰ Mindezeket figyelembe véve, úgy véljük, hogy Deák Farkas tudhatott a marosvásárhelyi diákok gyűjtőmunkájáról, e tekintetben tehát nincs akadálya annak, hogy őt sejtjük a Tihany álnéven megszólaló cikkíróban.

Sejtésünket több más körülmény is erősíteni látszik. Így például Tihanyra az a megjegyzése, hogy Grozescu a *Toma* fordításával könnyített helyzetén (már mint a Tihanyén), felmentette őt a „fordítási munkától”⁴¹. Ez a személyes vonatkozású megjegyzés, ha nem is utal konkrétan a szerző kilétére, annyit mindenképpen elárul, hogy románul tud, tehát erdélyi ember a cikk szerzője, akinek valamelyes írói-költői gyakorlata is kellett hogy legyen, másként aligha vállalkozott volna a román népballada fordítására. Nos, éppen ezen a ponton terelődhet a gyanú Deák Farkasra, mert a három szóba került jogász közül ő az egyedüli, aki 1864-ben gazdag, többéves szépírói és publicista múltra tekinthetett vissza. Szimneyi szerint Deák 1858-tól foglalkozott „hírlapirodalommal”, politikai, történelmi tárcacikkeket, elbeszéléseket közölt a fővárosi és erdélyi lapokban és folyóiratokban. Különösen Kolozsvárra kerülése után dolgozott intenzíven, nevével a kor időszak kiadványaiban és önálló kötetek élén egyaránt találkozhatott az olvasó.⁴² Első önálló munkája egy politikai röpirat volt: *Őszinte szó a román testvérekhez* (Kolozsvár 1861) címmel az erdélyi románság helyzetéről, törekvéseiről fejtette ki véleményét. Számunkra ez a röpirat jelzésértékű annyiban, hogy Deák Farkas – ha azonos Tihannyal – nem a Vadrózsapör kapcsán szembesült és foglalkozott először a román–magyar érintkezés problémakörével; közbeszólása így nem tekinthető esetlegesnek és véletlennek. Fordított gondolatmenettel pedig úgy is érvelhetünk, hogy a röpirat eggyel több argumentum a mellett, hogy Deák Farkast gyanítsuk a Tihany álnév mögött.

Nagy valószínűséggel feltételezhető az is, hogy Deák a *Vadrózsákkal* sem Grozescu támadása következtében találkozott először, 1862 tavaszán, akkor, mikor Kriza Gyulai segítségével sajtó alá rendezte székelyföldi gyűjtésének első kötetét, Deák Farkas még Kolozsváron élt. Mi több, más státusban ugyan, de egy iskolában tanított Gyulai Pállal. Deák kolozsvári évei egybeesnek Gyulai kolozsvári tanárkodásának utolsó két esztendejével; mindketten az 1861–62-es tanév végétől léptek ki a református kollégium kötelékéből s költöztek Pestre. Gyulai révén Deák Farkas köz-

vetlen közéről szemlélhette a *Vadrózsák* előkészítő munkálatait, de értesülhetett a székelyföldi gyűjtés közeli megjelenéséről magától Krizától is, hiszen 1862. július 11-én Kriza így ír Gyulainak: „Egyéb semmi! Csak annyi, hogy a Deák Farkas Albumában kijött versek Taracki név alatt valami ifjúkori verseim, s a magaménak el sem ismerném, ha valakinek tetszenék engem interpellálni. Én most a székely népet költetem, költsön helyettem...”⁴³ A levélben az 1862-ben megjelent *Kolozsvári album*ról van szó, melyet Deák Farkas Bánffy Dezsővel és Réthy Lajossal együtt szerkesztett, de úgy látszik, Krizától Deák Farkas útján kerültek versek a kötetbe. Másként miért emlegetné Kriza Deák Farkas Albumaként a kiadványt? Feltételezett személyes kapcsolatuk okán újólaj feltámad bennünk a gyanú, hogy Tihany álnéven Deák Farkas kelt a *Vadrózsák* védelmére.

Mellette szól néhány, az első pesti évekre vonatkozó könyvészeti adalék is. Deák Farkas addig is több fővárosi lapnak dolgozott, de ahogy Pestre költözött, csaknem mindenik folyóirattal munkatársi viszonyba került. Találkozunk nevével Arany *Koszorújában*, a *Budapesti Szemlében*, *Családi Körben*, *Hölgyfutárban*, s nem utolsósorban a Grozescu cikkét közlő *Fővárosi Lapokban*. Ez utóbbinak megindulásától kezdve több mint két évtizeden át (1864–1887 között) munkatársa volt. Az 1864-ben itt közölt cikkei arról árulkodnak, hogy Deák Farkast publicisztikai tevékenységében semmiféle szakosodás nem korlátozta, a legkülönfélébb témákról írt cikkek alatt olvashatjuk nevét: írt például *XV. Lajos végnapjairól*, recenzált szépirodalmi könyveket, verset, prózát egyaránt, és közölt cikksorozatot *A zene hatásáról*. Mindebből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy semmi rendhagyó nem lett volna abban, ha történetesen a *Vadrózsák* körüli perpatvarba is beleszól. A rendhagyó inkább az, hogy miért álnéven közölte véleményét. Mi oka volt eltitkolni kilétét?

Az még elképzelhető, hogy a vita idején jobbnak látta álnevet használni, mert tartott az esetleges méltatlan támadásoktól, vagy még inkább a pesti egyetemen tanuló román jogászok csatározásától. Az viszont már teljességgel érthetetlen, hogy mikor több mint két évtizeddel később, 1886-ban közli *Kőműves Kelemen* balladájának nyomati (marosszéki) változatát, s összehasonlítja azt a Kriza-féle szöveggel,⁴⁴ egy szóval sem említi, hogy ő vitázott volna Tihany álnéven e ballada eredetiségének védelmében.

De vajon ő vitázott-e? Ő volt-e a rejtélyes Tihany? Vagy a harmadik jogász, akiről eddig még nem szóltunk? Esetleg egy negyedik, ötödik, akiről nem is tudunk?

Tihanyt azonosító kísérletünkben külön figyelmet érdemel az utolsó-nak hagyott Soós Kálmán: a három joghallgató közül egyedül neki volt közvetlen kapcsolata a marosvásárhelyi diákok gyűjtőmunkájával. Ő tehát személyes tapasztalat alapján írhatta – ha ő volt egyáltalán – a Tihany idevonatkozó sorait. Hármuk közül ugyanakkor ő volt a legfiatalabb, publicisztikai-irodalmi tevékenység aligha állt mögötte.

Soós Kálmán 1863 őszén lett pesti joghallgató, miután elvégezte a marosvásárhelyi főiskola két jogi évfolyamát. Az 1861–1863 közötti időszakban egyik legtevékenyebb tagja volt a református kollégium „önképző társulatának”: Cukrossy és Szidor álnéven elbírálásra sűrűn nyújtott be az önképzőkörbe adomákat, melyek közül aztán a sikerülteb-eket a *Közleményekben* is „közzé tette”. Az önképzőkör *Emlékkönyve* pedig egy Kővár-vidéki kirándulás terjedelmes útirajzát őrizte meg tőle.⁴⁵

Soós Kálmán nem tartozott Szabó Sámuel gyűjtői közé, a népkölté-zeti gyűjtőmunkáról mégis pontos és naprakész ismeretei lehettek, hiszen egyik szerkesztője volt annak a kéziratos diáklapnak, mely megőrizte számunkra a folklórszövegek egy részét. Különbön is – a jegyzőkönyvek tanúsítják – Szabó Sámuel az önképzőköri üléseken rendszeresen nyug- tázta az újabban benyújtott gyűjtéseket, ily módon Soós Kálmánnak, többi önképzőköri tagtársával együtt, közvetlen és folyamatos értesülései voltak a gyűjtemény gyarapodásáról. Kapcsolata az alma materrel egyetemre kerülése után sem szakadt meg: 1864. február 2-i keltezéssel az önképző- körnek címzett hosszú levélben számolt be pesti élményeiről, amit aztán a kéziratos diáklapban nyilvánosságra hoztak egykori iskolatársai.⁴⁶

Mindezek ellenére nehéz elképzelni, hogy ő lépett volna porondra a *Vadrózsák* védelmében. Semmi nyoma sincs ugyanis annak, hogy egye- temi éveit alatt vagy akár később is a majdani budapesti büntető törvény- széki bíró publicisztikával, szépirodalommal foglalkozott volna.⁴⁷ Igaz viszont, hogy fordított logikával is lehet érvelni, mégpedig a homlok- egyenest ellenkező állítás megtámogatására: Soós Kálmánnak nem volt publicisztikai gyakorlata, ezért aztán nem saját nevén lépett nyilvánosság elé; álnév mögé rejtőzött, hogy az esetleges kedvezőtlen sajtóvisszhang- tól, netalántán otromba támadásoktól óvja magát.

A kezdő tollforgatók jól bevált szokása az álnév alatti jelentkezés, s abban a korban különösen gyakori jelenség volt. Politikai okok is közre- játszhattak az álnevek sűrű előfordulásában, de lehet, hogy az iskolai önképzőkörök gyakorlata élt tovább a sajtóban. Az önképzőköri tevé- kenység szabályzata ugyanis – a pártatlan elbírálás érdekében – megkö-

vetelte az ifjú szerzőktől, hogy álnéven vagy jeligével nyújtsák be írásait, pályamunkáikat. Ilyen szemszögből ítélve, Soós Kálmán szerzőségének egyszerűen megnő az esélye. Az önképzőkört éppen csak odahagyó, pár hónappal azelőtt még Cukrossyként, Szidorként fennforgoló Soós új álnevet választ magának, s megpróbálkozik egy kis visszhangot kelteni folklórgyűjtő iskolatársai egyszerű munkájának. Hozzá tud szólni a vitatott *Vadrózsák* kérdéséhez is, mert – ugyancsak a jegyzőkönyvek tanúsítják – Szabó Sámuel az önképzőköri üléseken rendszeresen bemutatta és magyarázta a beérkezett népköltészeti szövegek legjavát.

Kezdő tollforgatót sejtet Tihanyban a *Fővárosi Lapok* 1864. május 11-i (107.) számának szerkesztői üzenete is: a lap vezetői türelmet kérnek Tihanytól, mert – mint írják – „annyira el vagyunk halmozva verselésekkel (ez minden új szépirodalmi lap elkerülhetetlen fátuma), hogy olvasni és rendezni is alig győzzük”. Tihany tehát még a *Vadrózsapör* előtt verssel (verseléssel!) próbálkozott a lapnál, úgy látszik azonban, nem sok sikerrel: abban az esztendőben Tihany néven nem avatott versszerzőt a *Fővárosi Lapok*. A kor periodikáiban sem találkoztunk ezzel az álnévvel, kivéve a *Családi Kört*, mely 1863 decemberében közli egy versét Tihanynak.⁴⁸ Mindez arra enged következtetni, hogy kezdő tollforgató rejtőzhetett a Tihany álnév mögött, aki egy-két próbálkozás után abbahagyta a Parnasszus ostromát, vagy pedig az álnév használatával hagyott fel egyszer s mindenkorra.

Tihany gyér jelentkezése a fővárosi sajtóban időben egybeesik Soós Kálmán első pesti tanévével. E tekintetben tehát nincs akadálya annak, hogy Soóst gyanúsítsuk az álnév mögött. Mint ahogy a kezdő tollforgatói minősítés is ráillik Soós Kálmánra. Igen ám, de pár lappal előbb még Deák Farkast igyekeztünk azonosítani Tihannyal, azzal érvelve, hogy az álneves szerzőnek írói-publicisztikai gyakorlottsága kellett legyen, különben nem vállalkozott volna a román ballada fordítására.

Kezdő tollforgató volt-e Tihany vagy gyakorlott publicista? Soós Kálmánban vagy Deák Farkasban véljük megtalálni az álneves szerzőt? Akár egyik, akár másik mellett döntünk, úgy látszik, bizonyító és cáfoló argumentumokat egyaránt felsorakoztathatunk mellettük és ellenük. Csak a megnyugtató bizonyosság késik, csak az várat továbbra is magára, mert – Szabó Sámuellel szólva – „a senki által még be nem bizonyított dolgokat nem elég csak »hinni, vélni, meggyőződve lenni« róla, nem elég csak egy kis bátorság, hogy ki merje mondani az ember, azt *tudni* is kell”.

És mi sajnos továbbra sem tudjuk, ki volt Tihany!

Szakirodalom

- ALEXICS György
1897 *Vadrózsapör*. Ethnographia VIII. 73–88, 184–192, 279–290, 362–377.
- ANTAL Árpád–FARAGÓ József–SZABÓ T. Attila
1971 *Kriza János*. Kolozsvár.
- BARTÓK Béla
1966 *Összegyűjtött írásai*. I. Budapest.
- CSANÁDI Imre–VARGYAS Lajos
1954 *Röpülj, páva, röpjülj*. Magyar népballadák és balladás dalok. Budapest.
- DEÁK Farkas
1864 *A Marosvásárhelyi tartott ev. ref. tanári gyűlés*. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap VII. 25. sz. jún. 19. 791–793.
- 1886 *Kőműves Kelemen*. Magyar Nyelvőr XV. 287–288.
- FARAGÓ József
1956 *A marosvásárhelyi diákok népköltészeti gyűjtőmunkája az 1860-as években*. Igaz Szó IV. 7. sz. 1038–1043.
- 1964 *A százéves „Vadrózsapör” és mai tanulsága*. Korunk XXIII. 12. sz. 1722–1726.
- 1965 *Jávorfaj-muzsika*. Népballadák. Bukarest.
- FOCHI, Adrian
1968 *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*. I. (1800–1891) București.
- GROZESCU, Iulian
1864 *Egy pár székely „vadrózsá”-ról*. (Fővilágosításul) Fővárosi Lapok I. 114. sz. május 20. 488–489.
- GY. P. (Gyulai Pál)
1860 *Jegyzet az „Adalék népköltészetünkhöz” című értekezéshez*. Budapesti Szemle IX. 30. füz. 300–302.
- H.
1884 *Budenz József*. In: *Budenz-album*. Budapest. 1–12.
- KRIZA János
1911 *Kriza János levelei Gyulai Pálhoz*. In: *Vadrózsák*. Székely népköltési gyűjtemény. Magyar Népköltési Gyűjtemény, XII. Budapest. 378–416.
- NÉMETH G. Béla
1982 *A Vadrózsapör és Arany*. In: Kriza Ildikó (szerk.): *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*. Budapest. 69–78.
- OLOSZ Katalin
1994 *Vízbevető hétfő egy múlt századi leírásban*. Művelődés XLVI. 4. sz. 28–29.
- SOLYMOSSY Sándor
1923 *„Kőműves Kelemenné”*. Ethnographia XXXIV. 133–143.
1924 *Molnár Anna balladája*. Ethnographia XXXV. 75–82.
- SOMOGYI Sándor
1961 *Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig*. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Somogyi Sándor. Budapest.
- SZABÓ Sámuel, F.
1864 *Székely népköltemények*. IV. Koszorú II. második félév 2. sz. júl. 10. 40–43.

SZENTMIKLÓS Y Dénes

1994 *Egy marosvásárhelyi hetivásár*. Művelődés XLVI. 12. sz. 43.

SZINNYEI József

1891–1914 *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest.

TIHANY

1864 *Az egy pár „székely vadrózsá”-ról*. Fővárosi Lapok I. 119. sz. május 26. 508–509.

VULCANU József

1872 *Egy korán elhunyt román költő*. Hazánk és a Külföld VIII. 27. sz. 216–217.

Jegyzetek

- ¹ Bartók 1966. 597.
² Grozescu 1864. 488.
³ Alexics 1897; Solymossy 1923, 1924; Faragó 1964; Antal–Faragó–Szabó T. 1971; Németh G. 1982.
⁴ Csanádi–Vargyas 1954. 46.
⁵ Faragó 1956, 1965.
⁶ Szabó 1864. 40.
⁷ Szabó Sámuel levele Arany Jánoshoz. Marosvásárhely, 1864. jún. 29. MTA Könyvtára, Kézirattár, K 513/480.
⁸ Szabó 1864. 42.
⁹ Szabó 1864. 40.
¹⁰ Szabó Sámuel levele Arany Jánoshoz. MTA Könyvtára, Kézirattár, K 513/480.
¹¹ Szabó Sámuel levele Arany Jánoshoz. Marosvásárhely, 1863. dec. 24. MTA Könyvtára, Kézirattár, K 513/478.
¹² Koszorú, II. évf., I. félév, 23. sz. 1864. jún. 5. 548.
¹³ Szabó 1864. 40.
¹⁴ Vulcanu 1872. 217.
¹⁵ Szabó 1864. 41.
¹⁶ Szabó 1864. 42.
¹⁷ Szabó 1864. 42.
¹⁸ Szabó 1864. 42.
¹⁹ *Önképzőtársulati jegyző- és emlékkönyv*. 1857. Kézirat a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Bolyai-állományában. Jelzete: MS F=408. 178, 269. bejegyzés 1863. június 6-án.
²⁰ H. 1884. 2–3.
²¹ *Önképzőtársulati jegyző- és emlékkönyv*. 1857. 178.
²² *Közlemények az önképzőtársulati művekből*. 1865. 1–8. sz.; 1866. 1–7. sz.; 1868. 1–3. sz. – Kézirat a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Bolyai-állományában. Jelzete: MS 408.
²³ *I-ső Bölcselmi osztály magyar dolgozatai (válogatva) 1864/5 tanodai évről*. Kézirat a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Bolyai-állományában. Jelzete: MS 410. számozatlan lapokból álló bekötött füzet.

²⁴ *I-ső Bölcselmi osztály magyar dolgozatai (válogatva) 1865/6 tanodai évről.* Kézirat a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Bolyai-állományában. Jelzete: MS F=48. A bekötött füzet lapjai nincsenek számozva.

²⁵ Nyomtatásban: Szentmiklósy 1994.

²⁶ Közölve: Olosz 1994.

²⁷ Fochi 1968. 193. – 1663, 1665, 1666. sz. adat.

²⁸ Solymossy 1924. 75.

²⁹ GY. P. 1860.

³⁰ Fővárosi Lapok, I. 114. sz., 1864. május 20. 488.

³¹ Kriza 1911. 414.

³² Fővárosi Lapok, I. 122. sz., 1864. május 31. 521.

³³ Tihany 1864. 509.

³⁴ Szabó Sámuel levele Arany Jánoshoz. MTA Könyvtára, Kézirattár, K 513/478.

³⁵ Szabó Sámuel levele Arany Jánoshoz. MTA Könyvtára, Kézirattár, K 513/478.

³⁶ Szabó Sámuel levele Arany Jánoshoz. MTA Könyvtára, Kézirattár, K 513/474.

³⁷ Somogyi 1961.

³⁸ Tihany 1864. 508.

³⁹ Szinnyei 1899. VI. 794–799.

⁴⁰ Deák 1864.

⁴¹ Tihany 1864. 508.

⁴² Szinnyei 1893. II. 667–671.

⁴³ Kriza 1911. 383.

⁴⁴ Deák 1886.

⁴⁵ Soós Kálmán: *Kővárvidéki kirándulás. Töredék úti naplóból.* In: *A marosvásárhelyi református főiskola önképző társulatának Emlékkönyve az 1862–63. tanévben.* Kézirat a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Bolyai-állományában. Jelzete: MS F=408. 215–234.

⁴⁶ *Levél az Önképző társulathoz Soós Kálmántól.* Közlemények az önképzőtársulati művekből, 1864. I. sz. márc. 7.; 2. sz. márc. 14.; 3. sz. ápr. 6. – Kézirat a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Bolyai-állományában. Jelzete: MS 408.

⁴⁷ Szinnyei 1908. XII. 1304.

⁴⁸ Tihany: *Álmodám...* Családi Kör IV. 50. sz., 1863. dec. 13. 1025–1026.

Demény István Pál

A VILÁGFA KIVÁGÁSA

A világfa a Mindenség tengelye és fenntartója. Azt várnánk, hogy esetleges pusztulása a mítikus gondolkodás számára a világ-mindenség összedőlését, a világvégét jelentse. Szándékosan elpusztítani meg éppen nem lenne szabad, hiszen az katasztrófát okozna.¹ Mégis azt tapasztaljuk, hogy a régi elbeszélések, mítoszok, eposzok stb. szólnak a világfa kivágásáról, megsemmisítéséről is. A következőkben bemutatott szövegek, legalábbis többségükben – mint látni fogjuk – nem függhetnek össze közvetlenül. A közös bennük a világfa elpusztítása. Feltevésem szerint itt valami nagyon régi és nagyon fontos dolog lappang, amit egyelőre nem tudunk kielégítően értelmezni.

1. Máté evangéliumának 21. részében Jézus Krisztus

„18. Reggel pedig, a városba visszajövet, megéhezék.

19. És megláta egy fügefát az út mellett, oda méne hozzá, és nem találta azon semmit, hanem csak levelet; és monda annak: Gyümölcs terajtad ezután soha örökké ne teremjen. És a fügefa azonnal elszarada.

20. És látván ezt a tanítványok, elcsodálkoznak, mondván: Hogyan száradt el a fügefa oly hirtelen?

21. Jézus pedig felelvén monda nékik: Bizony mondom néktek, ha van hitetek és nem kételkedtek, nem csak azt cselekszitek, ami a fügefán megeseett, hanem ha azt mondjátok e hegynek: Kelj fel és zuhanj a tengerbe, az is meglészen;

22. És amit könyörgétekben kértek, mindazt meg is kapjátok, ha hisztek.”

Márk evangéliuma 11. része 12–14. és 19–26. verse hasonlóképpen mondja el ezt a történetet.

Az általam használt 1926-os kiadás Máté evangéliumánál átutal Lukács evangéliuma 13. rész 6–9. verséhez:

„6. És ezt a példázatot mondá: Vala egy embernek egy fügefája szölejébe ültetve; és elméne, hogy azon gyümölcsöt keressen, és nem találta.

7. És monda a vincellérnek: Imé, három esztendeje járok gyümölcsöt keresni e fügefán, és nem találok: vágd ki azt, miért foglalja a földet is hiába?

8. Az pedig felelvén, monda néki: Uram, hagyj békét néki még ez esztendőben, míg körös-körül megkapálom és megrágyázom:

9. És ha gyümölcsöt terem, jó; ha pedig nem, azután vágd ki azt.”

A megátkozott és kiszáradt fűgefa története nyilvánvalóan példázat. Jelképesen kell érteni. (Mindazonáltal akadtak, akik szó szerint értették, pl. Sir Bertrand Russell.) Nem vagyok abban a helyzetben, hogy a különböző vallásfelekezetek teológusainak értelmezéseit egyenként előszámlálhassam, de úgy gondolom, hogy a példázat értelme az, hogy a régi világ nem termelt gyümölcsöt, ezért kiszárad, és ezzel valami új kezdődik. (A kereszténység mindenesetre Krisztus születésétől kezdi az időszámítást.) A fűgefa itten – számomra nyilvánvalóan – a világfát jelenti. Ha egy fa kiszáradása a régi világ elmúlását jelenti, akkor az a fa – legalábbis ebben az összefüggésben – a viládfa szerepét tölti be. Indiában – az *Upanisádok* meg a *Bhagavad-Gíta* szerint – a világfát fűgefának tartották.²

2. Nézzünk meg egy feljegyzése korát tekintve még régebbi szöveget. „A hajdankor napján, a hajdankor távoli napján” kezdetű sumer eposzt több szempontból is olyan érdekesnek találom, hogy érdemesnek tartom oldalakon keresztül idézni. A több mint négyezer éves mű a világfának az egyik legteljesebb leírását adja, és máskülönben is gondolatébresztő lehet. Konvencionális címe: *Gilgames, Enkidu és az alvilág*.³ Így kezdődik:

A hajdankor napján,
a hajdankor éjjelén,
a hajdankor évében,
midőn minden méltó dolog
midőn minden méltó dolog
s az Ország otthonában
midőn az ország kemencéjében

midőn ég
midőn föld
midőn az emberiség magja létrejött:
akkor az eget
a földet
s Ereskigalnak az alvilág ajándéku jutott;

midőn elindult,
az atya a világ felé
Enki a világ felé
akkor a kicsik a királlyal
a nagyok Enkivel

A hajdankor távoli napján,
a hajdankor távoli éjjelén,
a hajdankor távoli évében,
megjelent,
jó sorsra tett szert,
kenyeret ízleltek,
a tűz fellobbant;

a földtől elvált,
az égtől elszakadt,

An szerezte meg,
Enlil szerezte meg,

midőn elindult,
midőn elindult,
midőn elindult,
együtt haladtak,
együtt haladtak,

5

10

15

e kicsik	a kézi súlyok voltak,	20
e nagyok	a hánykódó nád súlyai voltak,	
Enki kis csónakjának ölén		
győztesen az összecsapásban,	mint a dühöngő vihar,	
a királynak a vizet	a hajó orra	
mint a farkas,	úgy hasítja;	
Enkinek a vizet	a hajó fara	25
mint az oroszlán,	leteríti:	

e napon egyetlen fa volt, volt egy nyárfa,		
ez az egyetlen fa volt,		
ott nőtt a fénylő Buranunna partján,		
a Buranunna itatta vízzel,		
ám a déli szél karja kitepte gyökerét,		
elroppantotta törzsét,		30
s a Buranunna vize elsodorta.		

Arra járt egy asszony,	az An szavát féltő,	
arra járt ő,	az Enlil szavát féltő,	
a fát kezébe vette,	Urukba vitte:	
„A fénylő Innin termékeny kertjébe viszem!”		35

A fát az asszony keze nem gondozta,
maga mellé állította;
a fát Innin keze nem gondozta,
maga mellé állította.
„Mikor lesz fénylő trónszék belőle,
melyen ülhetek?” – szólt,
„Mikor lesz fénylő nyoszolya belőle,
melyen fekehetem?” – szólt.

(Öt év telt el, tíz év telt el,)		
a fa nagyra nőtt, ám ága mit sem termett:		40
gyökerébe kígyó fészkel,		
nem fog rajta a ráolvasás,		
ágaira az Anzu sas ültette fiókáit,		
törzsében a szúzi Lila ütötte fel tanyáját,		
az örökké nevető, az örökké vidám.		

A fénylő Innin könnyeit hullajtja. Midőn hajnal hasadt, (midőn a madarak, hajnal hasadtán, énekelni kezdtek.) midőn Utu nővére, a fénylő Innin, a vitéz Utunak így mondja a szót:	s a látóhatár felfénylett, az ágyasházából kilépett,	45
„Ó, fivérem, a hajdankor napján, midőn sorssá vált a sors, midőn az Országban midőn az eget a földet s Ereskigálnak az alvilág ajándéku jutott; midőn elindult, az atya a világ felé Amanki a világ felé akkor a kicsik a királlyal a nagyok Amankival e kicsik e nagyok	bőség keletkezett, An szerezte meg, Mullil szerezte meg, midőn elindult, midőn elindult, midőn elindult, együtt haladtak, együtt haladtak: a kézi súlyok voltak, a hánykolódó nád súlyai voltak,	50 55 60
Amanki kis csónakjának ölén győztesen az összecsapásban, a királynak a vizet mint a farkas, Amankinak a vizet mint az oroszlán e napon egyetlen fa volt, volt egy nyárfa, ez az egyetlen fa volt, ott nőtt a fénylő Buranunna partján a Buranunna itatta vizével, ám a déli szél karja kitepte gyökerét, elroppantotta törzsét, s a Buranunna vize elsodorta. Arra járt egy asszony, arra járt ő, a fát kezébe vette,	mint a dühöngő vihar, a hajó orra úgy hasítja; a hajó fara leteríti:	65 70
	az An szavát félő, a Mullil szavát félő, Urukba vitte:	75

„A fénylő Gasananna termékeny kertjébe viszem!”

A fát az asszony keze nem gondozta,

maga mellé állította;

a fát Gasananna keze nem gondozta,

maga mellé állította.

„Mikor lesz fénylő trónszék belőle,

melyen ülhetek?” – szólt;

„Mikor lesz fénylő nyoszolya belőle,

melyen fekehetem?” – szólt.

80

(Öt év telt, tíz év telt el,)

a fa nagyra nőtt, ám ága mit sem termett:

gyökerébe kígyó fészkel,

nem fog rajta a ráolvasás,

ágaira az Anzu sas ültette fel tanyáját,

az örökké nevető, az örökké vidám.

85

Én, a fénylő Gasananna, könnyeim hullajtom.”

Fivére, a hősi, vitéz Utu,

e szót ötöle nem fogadta el.

Midőn hajnal hasadt,

(midőn a madarak, hajnal hasadtán, énekelni kezdtek,)

midőn Utu

nővére, a fénylő Innin,

fivérének Gilgamesnek, mondja a szót:

s a látóhatár felfénylett,

az ágyasházból kilépett,

90

„Ó, fivérem, a hajdankor napján,

midőn sorssá vált a sors,

midőn az Országban

midőn az eget

a földet

s Ereskigalnak az alvilág ajándéku jutott;

midőn elindult,

az atya a világ felé

Amanki a világ felé

akkor a kicsik a királlyal

a nagyok Amankival

bőség keletkezett,

An szerezte meg,

Mullil szerezte meg,

95

midőn elindult,

midőn elindult,

midőn elindult,

együtt haladtak,

együtt haladtak:

100

e kicsik
e nagyok

Amanki kis csónakjának ölén
győztesen az összecsapásban,
a királynak a vizet
mint a farkas,
Amankinak a vizet
mint az oroszlán
e napon egyetlen fa volt, volt egy nyárfa,

ez az egyetlen fa volt,
ott nőtt a fénylő Buranunna partján,
a Buranunna itatta vízzel,
ám a déli szél karja kitepte gyökerét,
elroppantotta törzsét,
s a Buranunna vize elsodorta.

Arra járt egy asszony
arra járt ő,
a fát kezébe vette,
„A fénylő Gasananna termékeny kertjébe viszem!”

A fát az asszony nem gondozta,
maga mellé állította;
a fát Gasananna keze nem gondozta,
maga mellé állította.

„Mikor lesz fénylő trónszék belőle,
melyen ülhetek?” – szólt.
„Mikor lesz fénylő nyoszolya belőle,
melyen fekhetek?” – szólt.

Öt év telt el, tíz év telt el,
a fa nagyra nőtt, ám ága mit sem termett:
gyökerébe kígyó fészkelte,
nem fog rajta a ráolvasás,

ágaira az Anzu sas ültette fiókait,
törzsében a szüzi Lila ütötte fel tanyáját,
az örökké nevető, az örökké vidám.
Én, a fénylő Gasananna, könnyeim hullajtom.”

Fivére, a vitéz Gilgames,
e szót őtőle elfogadta.

a kézi súlyok voltak,
a hánykolódó nád súlyai
voltak.

mint a dühöngő vihar,
a hajó orra
úgy hasítja;
a hajó fara
leteríti:

az An szavát félő,
a Mulil szavát félő,
Urukba vitte:

105

110

115

120

125

130

Bórpáncélt ölt testére, ötven mana a súlya,
ötven mana súly annyi neki, mint harminc gin;
réz fejszóját, hadi útjának fegyverét, 135
kezébe veszi hét gu, hét mana súlyát.

Ott, a gyökérben, a kígyót – nem fog rajta ráolvasás –
bottal agyonveri;
ott, az ágakon, az Anzu sas fiókáit kezébe veszi,
a hegységig elhessenti;
ott, a törzsében a szűzi Lila tanyáját feldúlja, 140
öt távoli helyekre kergeti.

A fa gyökerét Gilgames elvágja, ágait lenyesi;
városának fiai, az őt kísérik, ágait lenyesték.
A fát a fénylő Inninnek adja, trónszékéül,
őneki adja, nyoszolyájául. 145

Ő maga a gyökeréből dobot készít magának,
az ágából dobverőt készít magának.

Gilgames azonban visszaél a hatalmával, ezért a dob és a dobverő aláhull az alvilágba. Enkidu érte megy, azonban nem jöhet vissza. (Az alvilágleírást az asszír Gilgames-eposz is átvette.)

Az idézett rész feltűnően archaikusnak látszik, de nem árt, ha mindig szem előtt tartjuk, hogy amikor a ránk maradt szövegváltozatot feljegyezték, a sumer irodalom már több száz, esetleg több mint ezeréves volt. A ránk maradt eposz minden bizonnyal többszörös átdolgozáson ment keresztül.

Mindig arra gondoltam, hogy az, hogy Gilgames elpusztítja a világfát, azt jelenti, hogy véget ért a történelem előtti korszak és a történelem kezdődik. De ha ez belemagyarázás is, az bizonyos, hogy az a bizonyos nyárfa hangsúlyozottan világfa jellegű, ha nincs is szó arról, hogy az ég s föld tengelye volna.

Világfa voltára mutat, hogy „a hajdankor távoli napján”, „midőn ég a földtől elvált” és – egy nehezen értelmezhető rész szerint – Enki bárkája erre a világra megérkezett, tehát amikor a földi élet megkezdődött,⁴ akkor nőtt fel ez a fa, és akkor még ez volt az egyetlen fa a világon. Leírása az egyik legteljesebb világfaleírás: a tetején az Anzu sas fészkel

(egyszersmind az ég jelképe), a gyökerei között egy kígyó (egyszersmind az alsó világ jelképe), a fa törzsében pedig egy tündér lakik. Ez a „szüzi Lila” valószínűleg megfelel annak a *Lilit*nek, aki apokrif héber mítoszok szerint Ádám első felesége volt.⁵ A fa vízparton állt. (A Buranunna az Eufrátesz régi neve.) Furcsa és egyelőre nem tudom értelmezni, hogy a déli szél kitépi a fát. Az, hogy Innin kertjébe kerül, megint sok asszociációt kelt, eszünkbe juttatja pl. a Heszperidák almáit, sőt a *Csongor és Tündét*, de nincs itt helyünk ezt a vonatkozását is részletesen tárgyalni. Figyelemreméltó viszont, hogy a Bibliához hasonlóan a sumer eposz is hangsúlyozza, hogy a fa nem termett gyümölcsöt.

Gilgames a világból készíti a dobját meg a dobverőjét, mint – a hiedelemmondák szerint – a szibériai sámánok.⁶ (Azzal a különbséggel, hogy az utóbbiak nem vágják ki a világból.) Igaz, hogy itt más értelmezés szerint nem dobról és dobverőről van szó, hanem abroncsról és hajtóbotról. Talán így is megvolna az analógia a szibériai sámánizmussal. A sór-tatár sámán énekében a dobját – pars pro toto alapon – *kávának* is nevezi, a dobverőt pedig pl. a karagaszok ostornak tekintik, amivel a dob jelképezte rénszarvast hajtja a sámán.⁷ Ha viszont a sumer szövegben a mezopotámiai domborműveken ábrázolt karikáról és hajtóbotról van szó,⁸ a fenti analógia nyilván elesik.

Mindebből a mi számunkra pillanatnyilag annyi a lényeges, hogy Gilgames elpusztítja a világból.

(A sumerok azért nem vették ezt annyira szó szerint, vagy legalábbis nem mind, mert a Lugalbanda-eposzban⁹ megvan a világfa. Annyira jellegzetes ez a leírás is, hogy érdemesnek látszik ezt is idézni:

A tündökletes fa, Enki sas-fája,
 ősidők óta, mint egy óriás, a hegycsúcson áll,
 Innin, a fénylő szemű, karneol hegyén, 30
 ágai, mint a fűrtös gyapjú,
 árnyéka, mint a kendő, beborítja a hegy csúcsait,
 mint a lepel, föléljük terül,
 gyökerei, mint hatalmas kígyók,
 Utu hét ágú folyójáig érnek, 35
 körben kopár hegyek, növény nem sarjad ott,
 kígyó nem siklik, skorpió nem kúszik –
 a fa lombjára madárka száll,

fészket épít, tojást rak:
 Anzu, a madár, a fa ágain 40
 fészket épít, fiókáját kikölti,
 a fa boróka, a fa: puszpángfa,
 csillogó gallyaiból a madár árnyékot hajlít.

Ha a madár – napkeltekor – kiröppen,
 ha Anzu – Utu kiléptére – felrikolt: 45
 rikoltására a Lullubi hegyekben
 mintha a föld rendült volna meg.

A fordításhoz fűzött jegyzetek szerint a Lullubi-hegyek a Zagrosz köz-
 zépső térségében, Elámtól északra vannak, Utu hétágú folyója viszont „a
 világmindenség – az alvilág – folyama”.¹⁰⁾

3. Nézzük most *Az emberiség eredete* címmel közölt enyec
 (jenyiszeji-szamojéd) mítoszt.¹¹ Ez XX. századi lejegyzés ugyan, de
 tipologikusan esetleg nagyon is régies lehet, ilyen szempontból a négy-
 ezer éves sumer szövegek mellé is állítható. Az enyec szöveg sajnos elég
 nehezen értelmezhető, amihez nyilván az is hozzájárult, hogy orosz nyel-
 ven jegyezték fel egy enyec sámántól. Az értelmezési nehézségekre maga
 a gyűjtő, Dolgih is utalt a jegyzetekben. E mítosz szerint:

Egy sátorban él két testvér, ki-ki a feleségével. A férfiak sámánok.
 „Nem jurákok.” Az idősebbiknek van egy fia is. A fiatalabb asszonyt, azt,
 akinek nincs gyereke, egy szellem elrabolja. (Az adatközlő magyarázata
 szerint ez a szellem *Nga* volt, az alvilág ura.) A szellem utólag megküzd a
 sámánokkal. Azok előre megsejtik, hogy jön, és felöltik vas sámánöltözé-
 küket, „agancsuk van, akár a réneknek”, de a szellem győz, és elnyeli
 őket. A fiú ráveszi anyját, hogy menjenek el arról a földről.

„Hajlott az asszony a fia szavára. El is hajtott öt szánkaraván távolság-
 ra. Ott az asszony sátrat vert, és az üstben húst főzött. Az asszony úgy
 kimerült, hogy alig kapott be egy falat húst, máris hasra vágódott, elaludt.
 A fiú betakarta anyját, a tűzre vizet öntött. Fogott egy botocskát, és útnak
 eredt a sötétben. Talált egy hatalmas fát. Fent, sátornyi magasságban,
 nyolc ágra ágazik, nyolc vastag ágra. Látszatra közönséges fa.

A fiú a bejáratot keresi, keresi körös-körül. A fa tövében leül, nézi a
 fát, és azt mondja:

– Nyolcfejú fa, nyolc vég ördöge; nyolc földre megy a nyolc vég, ha
 megtalálnám a bejáratot. Lesznek-e emberek az egyszerű földön vagy

sem, nem tudom, de hadd leljem meg a bejáratot. Ha két apám elpusztult, és én utánuk megyek, és az egyszerű földön meghalok, akkor egy ember sem marad a földön. A nyolc vég a föld nyolc irányába megy, és nyolc sátánná válik.

Ez a fa vörösfenyő, fekete, kemény törzsű. A fa sátorra hasonlít. A fiú a bejáratot keresi, kapirgálja a fa kérgét. Fent ehhez a fához volt kötözve egy gyermekkel az elrabolt asszony. Azt mondja a fiú:

– Uba! [megszólítás.] Hogy kerültél ide?

Az asszony azt feleli:

– Jaj! Fiam! Honnan jöttél? Ne beszélj. Szabadíts ki engem. Le ne ess. Látod azt a hasadékot a földön? Ha abba beleesel, elveszel.

A fiú felmászott a fára, lefejtette a gyermeket az asszonyról. A földön nagy hasadék, de semmit nem látni, olyan sötét van.”¹²

A fiú a nőt hazaviszi, majd visszatér, és *elégeti a fát*. Az anyja meghal, a másik nőnek lánya születik (a szöveg szerint csodás fogantatással, a nő maga sem tudja, hogyan; nem lehet tudni viszont, hogy mi lett a fára kötözött gyermekkel). A nő meghal. A fiú meg a lány elvándorol. Találkoznak egy árva fiúval meg egy árva lánnyal. A főhős feleségül veszi az árva lányt, az unokahúga férjhez megy a fiúhoz. Négyüktől származik az emberiség.

A nyolcágú vörösfenyőt Diószegi Vilmos is világfának értelmezte.¹³

Az enyeceknél, mint több más szibériai népnél is, a vörösfenyő lehetett a világfának az alvilággal kapcsolatos változata. (A felső világgal kapcsolatos változata a nyírfa vagy más népeknél a jegenyenyár.) A nyolcágú vörösfenyőnek az alvilággal kapcsolatos mivoltára utal, hogy fekete törzsű, s feltehetőleg erre utal a sötétség is. Az említett hasadék bizonyára az a lyuk, amelyet a különböző népek általában a világfa tövéhez, illetve annak közelébe képzelnek, s amelyen át le lehet jutni az alsó világba.

Nem világos, hogy a fiú miféle „bejáratot” keresett. Némi támpontot adhat ezzel kapcsolatban egy hakasz (abakáni tatár) hősi ének, amelyben egy idegen hős megöli két gyermek apját-anyját, elhajtja népét, jószágát, a két gyermek táltos lovon menekül, elérnek egy fehér síkság közepén álló aranyos-ezüstös jegenyéhez. A lány így szól:

Arany jegenyefa atyám,
Ezüst jegenyefa anyám,
Az ellenség elől futok,

Egy derék hős üldöz engem,
Arany jegenyefa, segíts!

A fa oldalában ajtó nyílik ki, a lány belép öccsével együtt, s ott egy másik napos-holdas vidék tárul ki előttük.¹⁴ A „bejárat” ezek szerint valamiféle átjáró egy másik világba.

A világfa ágainak a száma a különböző népek elképzelései szerint általában hét vagy kilenc, ebben az enyec mítoszban nyolc, de pl. a jakutok is nyolcágú világfát emlegetnek.

A fiú nehezen értelmezhető szavaiban Dolgih valami régi ráolvasást sejtett. E szöveg majdani értelmezéséhez esetleg segítségünkre lehet annak az altaji-török világteremtési mondának az ismerete, miszerint az isten Erlikkel (az alvilág ura, illetve az ördög) a víz fenekéről földet hozat fel, azt elszórja a vízen, s abból lesz a föld. A földből kinő egy magányos, ágatlan fa. Isten szavára kilenc ága lett, minden ága alatt egy ember, a kilenc emberből pedig kilenc nép keletkezett.¹⁵

A fiú elégeti a nyolcágú vörösfenyőt. Kérdés, hogy összefüggésbe hozható-e az enyec mítosszal az ausztráliai wiradyuri és kamilaroi törzsek varázslóinak az a ritusa, hogy gyökerével felfelé a földbe ástak egy fát, a gyökerét vérrel megkenték, majd a fát elégették. Eliade mindenesetre az *arbor inversa* típusú világfák kapcsán említi az ausztráliai ritust.¹⁶

Eddig tehát ismertettünk három, egymástól időben is, térben is igen nagy távolságra levő történetet, amelyek a maguk kultúrkörében igen jelentősnek látszanak, és amelyek között az egyetlen – de úgy vélem, igen lényeges – közös elem, hogy mindháromban elpusztítják a világfát.

Van azonban jó néhány további – részben kései, átértelmezett – történetünk is.

A világfa kivágása – hipotézisem szerint – eredetileg a föld és az ég (a felső világ) közötti kapcsolat megszakítását jelenthette.¹⁷ Erre azonban pillanatnyilag egyetlen példát sem tudok idézni.

Arra viszont van nem egy példa, hogy mivel a világfa a Mindenség tengelye és fenntartója, kivágása általános katasztrófához, az általam ismert esetekben az özönvízhez vezet.

4. Dél-Amerikában a matako és az ashlusay indiánok meséltek egy élelemfáról, amelyen halak termettek, de egy vigyázatlan ember megsértette a fa kergét, és abból víz ömlött, amely elborította a földet és elpusztította az emberiséget.¹⁸

5. Az arawak és a karib indiánok mítosza szerint, amelyet Guyanában egészen Kolumbiáig mesélnek, az élelemfa titkát csak a tapír meg az aguti tudta, és nem akarta elárulni az embereknek. Ezek kikémleltették a mókussal, a patkánnyal meg az oposszummal. Amint megtalálták a fát, elhátározták, hogy kidöntik. A fa törzséből víz ömlött, amely vízőzönné vált és elpusztította az emberiséget.¹⁹

6. Brit-Guyanában a wapisiana és taruma indiánok azt mesélték, hogy Duid, a teremtő testvére, az életfa gyümölcseivel táplálta az embereket, de ezek felfedezték, hogy honnan vannak a gyümölcsök, és maguk akartak szedni róla. A teremtő megharagudott, kidöntötte a fát, és az özönvíz a fa törzséből ömlött ki.²⁰

Feltűnően közel áll ezekhez a mítoszokhoz egy jurák-szamojéd mítosz, noha az utóbbiban a fát nem vágják ki, hanem kidől magától.

7. A nyenyecék (jurák-szamojédok) szerint :

„Egyszer régen volt a felső földön egy nagyon szent hely: Nadim. Ott állt egy hétágú szent nyírfa. Ezt a nyírfát féltve őrizték. Az emberek oda jártak vértelen áldozatokat bemutatni. Egyszer, midőn áldoztak, a szent nyírfa gyökerei rothadni kezdtek. Gyökereinek rothadása után, amikor a hetedik gyökere is elrothadt, a szent nyírfa kidőlt. Először a szent nyírfa gyökere végéből vér vált láthatóvá. A vér nem is vér volt, hanem tűz. A tüzet követően szent víz kezdett ömleni. Minden földet, mindent elárasztott a szent víz. A földön lakó emberek tutajt készítettek. A föld minden állatából egyet a tutajra vittek. A nagy sámánok aztán a szent helyek földnyelveinek a magaslataira álltak; amikor a víz egyre magasabbra emelkedett, hétszer kiáltottak, akkor a víz egy arasznyit apadt. Akkor mindenki a tutajra helyezte a megígért áldozatot. Aztán a nyár és a tél elmúltával a víz elapadt. Aztán újra várták a szent vizet. Azt mondták:

– Egy nagy sámán a szent vizet ismét folytatni fogja. Akkor majd minden ember csináljon egy fűzfa tutajt, s azt kutyaszőrrel kötözze meg. Ha Num engedi, azon mindenki életben marad.

Most ismét elérkezett a szent víz jövetelének az ideje.”²¹

Nem tudni, maga a vízőzön története mennyiben származott a keresztény hittérítőktől, és mennyiben a csaknem univerzálisan elterjedt vízőzön mítoszból, de ez számunkra pillanatnyilag nem is fontos, mert a fa kivágásának a mítoszból kell származnia. Feltűnő, hogy mennyire közel állóak a földgömbnek csaknem átelleses pontjain, Dél-Amerikában, illetve az északi sarkkörön túl feljegyzett változatai. Feltételezem, hogy valamikor jóval nagyobb területen elterjedt mítoszról van szó. Az indián változatok-

ban az élelemfa nyilvánvalóan a világfának egy redukált változata, élelemadó mivolta és a belőle fakadó özönvíz egyaránt egyértelműen mutatja ezt. A szamojéd mítoszban a világfa még inkább redukált változata tűnik fel, de az a körülmény, hogy hétégű, hogy nyírfa (az északi népeknél a felső világ szent fája), és hogy szent helyen áll, egyértelműen mutatja világfa mivoltát, és csak így lehetséges az is, hogy pusztulása a világ pusztulását váltsa ki.

8. A világfa, amit pedig általában pozitív jellegűnek vélnénk, mint láthatjuk, az alvilággal is kapcsolatos lehet. A későbbi korokban, esetleg keresztény átértelmezés szerint, negatív, elpusztítandó erővé is válhatott.

Egy XVII. századi orosz kéziratban megőrzött apokrif legenda szerint a nagy tölgyfa, amelyet Satanael ültetett, hogy fegyverül használja fel Krisztus ellen, az egész Paradicsom felett elterült: eltakarta a napot is. Egy finn epikus énekben a „szikráthányó tölgyfa”, „Rutimo fűze”, ez a „gonosz lény” koronájával eltakarta a napot, gallyaival elvette a hold fényét, de egy, a tengerből kilépő, hosszú hajú és szakállú kis ember (Krisztus) kivágta.²²

A finn ének egy változata a *Kalevaläba* is bekerült. A második ének (rúnó) elmondja, hogy a világ berendezése idején ültetett tölgyfa

Ágasodik, nyújtózkodik,
sűrű lombbal lombosodik.
Éppen az égig ér az ága,
sűrű lombja messze hajlik:
felhőt fogdos futkosásban,
bárányfelhőt ballagásban,
elfödi a napvilágot,
elfogja a holdvilágot.

90

Akkor a vén Väinämöinen
törekedik, töprenkedik:
ki törné le ezt a tölgyfát,
ki vágná ki ezt a szálfát.
Élő ember meg nem élhet,
úszó halnak nincsen nyugta
arany nap sütése nélkül,
ezüst hold világa nélkül.
Erős ember nincsen erre,
sehol sincsen bátor férfi,

100 letörője nincs a tölgynek,
száz tetejű szörnyű fának.
Maga a vén Väinämöinen
akkor száját szóra nyitja:
„Hallod-e, anyám, édesanyám,
szülőanyám, felnevelőm!
Add nekem a víz erejét
– hatalmas a víz ereje –,
hogyan letörje ezt a tölgyfát,
a gonosz fát döntse félre
110 útjából a fényes napnak,
világító hold eléből.”

Tengervízből ember termett,
habokból egy hős előjött.
Növésére nem nagyon nagy,
nem is éppen csöppnyi csöppség:
emberhüvelyk hosszúságú,
asszonyarasz magasságú.
Fején fénylik rézkalapja,
lábán csillog rézcsizmája,
két kezén a rézkesztyűje,
120 rézkesztyűje rézzel rajzolt,
rézruháját rézöv tartja,
rézöv mellett rézfejszéje,
nyele egy hüvelyknyi hosszú,
körömnyi magas az éle.
Derék öreg Väinämöinen
tépelődik, töprenkedik,
alakjára férfi volna,
formájára bátor férfi;
csak hüvelyknyi hosszúságú,
130 ökörpata magasságú.
Akkor száját szóra nyitja,
mondogatja, kérdegeti:
„Te miféle ember volnál,
vitéz volnál, hitvány férfi?
Alig hasznosabb halottnál,

- 140 elevenebb elhullottnál!”
 Szól a tengerhozta ember,
 habok hőse azt feleli:
 „Én afféle ember volnék:
 apró legény, víz vitéze.
 Jöttem a tölgyfát letörni,
 törzsét izzé-porrá törni.”
 Derék öreg Väinämöinen:
 maga száját szóra nyitja:
 „Hiszem, arra való nem vagy,
 kicsi is vagy, gyöngé is vagy,
 hogy letörhesd ezt a tölgyet,
 kivághasd a szörnyű szálfát.”
 Éppen ennyit elmondhatott,
 150 éppen egyszer megnézhetette:
 már az ember másnak látja,
 ujjnyi embert újnak látja!
 Lép a lába messze földre,
 fejével a felhőt éri,
 térdét verdesi szakálla,
 haja súrolja a sarkát,
 szeme köze ölnyi széles,
 ölnyi széles nadrágszára,
 de a térdén másfél ölnyi,
 160 a derekán megvan kettő.
 Feni akkor azt a fejszét,
 köszörüli élesebbre,
 feni fűrgén hat fenőkön,
 köszörüli hét homokkőn.
 Egy lépéssel térül-fordul,
 sebes járással megindul
 széles szárú nadrágjában,
 lengő könnyű köntösében.
 Lép az első lépésével
 170 puha parti homokföldre,
 jut a másik mozdulással
 a májszínű tarka térre,
 a harmadik perdüléssel

- a tömérdek tölgy tövébe.
 Fejszóját a fába vágja,
 sima élet rászalajtja.
 Vágja egyszer, vágja kétszer,
 hanem aztán harmadszorra
 láng lobog a fejszójéből,
 a tölgyfából szikra pattan:
 180 akkor megindul a tölgyfa,
 kitörik az átkozott fa.
 Így hát aztán harmadszorra
 kivágja a földet végre,
 letöri az átkozottat,
 száz tetejű szörnyű szálfát.
 [...]
- 220 Mikor letörték a tölgyet,
 kivágták a szörnyű szálfát,
 kezdett is a nap ragyogni,
 világítani a hold is,
 futkosni a fűрге felhők,
 kezdett boltozódni égbolt
 ködös félsziget fejében,
 homályos sziget határán.
 (Nagy Kálmán fordítása)

Egy karjalai epikus ének szerint e kivágott fából készült az a híd, amelyen a halottak – illetve azok egy részének – lelke a túlsó világba jut.

Földre került végül a fa,
 Észak folyójára zuhant,
 hídja maradjon örökkön,
 járja mind az ösvényjáró,
 elérkezzen Pohjolába,
 portájára emberevőknek,
 vitézek vízbefojtóihoz.
 Ott van örök, hívó hídja
 minden ok nélkül veszőnek,
 kiket betegség nem bír le,
 nem a Teremtő térít el;

poroszkálnak Pohjolába,
emberfalók falujába:
csonttól csupált ott a hús,
bizony inatlan a borjú.
imígy hadd egyék, ki enne,
harapjon, ha ezt kívánja.²³

Egy nyugati észti epikus énekben egy nő elmondja, hogy egy tölgyfát hiába iparkodott apja, anyja, fivére és nővére nevére elültetni, nem eredt meg. Amikor a saját leánynevére ültette el, a fa az égbe nőtt s az eget szétrepesztéssel, a felhőket szétkergetéssel fenyegette. A nő kérésére a fivére kivágta a fát.²⁴

Berze Nagy János értelmezése szerint itt a „világfának olyan sarjadéka”-ról van szó, „amely a középkori keresztfa-legendának valószínűen olyan változatáról hajtott, amelyben a kereszt fája nem az életfáról, hanem a jó és gonosz tudás fájáról leszakított gallyból vagy a róla származó magból nőtt fel, vagyis: amelyhez az emberiség ellenségének, a kígyó alakjában mutatkozó gonosz szellemnek emléke fűződik. [...] Ezt a fát az orosz, finn és észti népköltészetben az ördög ülteti, hogy Krisztus ellen fegyvert találjon benne. A fa a zord éghajlat alatt [...] az életadó napfényt is állandóan elfödi. Ezért kivágják. Az előbbihez [a világfához] csak külsőségeiben hasonló, lényegében ellentéte annak. Az a »soha el nem dülő«, ez az Isten ellen és az emberiség romlására növesztett fa, amelyet Krisztus maga dönt le”.²⁵

Berze Nagy János szövege önmagában sem ellentmondásmentes, ezért további finomításra szorul. Úgy próbálnám megfogalmazni, hogy ez a fa a világfának az alvilággal kapcsolatos negatív változata. Mint Szibériában a vörösfenyő, szemben a nyírfával vagy a jegenyenyárral. Az, hogy hogyan lehet szó két különböző fajta fáról, ha csak egy fáról van szó, az már a mítosz dialektikájához tartozik, és a jövőben még további elemzést igényel.

9. Indiában a világfa kivágásának sajátos, metaforikus értelmezésével találkozunk. A *Védák* és az *Upanisádok* a Kozmoszt (a Világmindenséget) mint egy óriási fát mutatják be. Az *Upanisádok* szerint ez az óriási fűgefű (Asvattha) felülről, az égből nő lefelé (*arbor inversa*). A *Bhagavad-Gítá* szerint az égből lefelé növő világfa kivágása az ember számára a Kozmosztól való szétválást, vagyis a felszabadulást jelenti. (Legalábbis így értelmezi ezt Mírcea Eliade.) Annyit jelent, mint kivonul-

ni a Kozmoszból, elkülönülni az „érzetek tárgyaitól” és a „tettek gyümölcseitől”. Kilépni a földi élet körforgásából és visszaolvadni a Brahmanba. Régi hindu kommentár szerint a fa kivágása a metafizikus tudás fegyverével történik.²⁶

Itt nyilván már csak egy metaforáról van szó. Ilyen képes, költői nyelven fogalmazták meg a jóga és általában a brahmanizmus célját. De nyilván valamilyen régi mitikus elképzelést használtak fel. Ennek régisége szempontjából figyelemre méltó, hogy maga az átértelmezés is még az ókorban történt.

10. Világfa jellegű fák elpusztítása másutt is előfordul, de sokszor csak mintegy mellékesen említve. Radloff nagy szibériai török népköltési gyűjteményének első két kötetében, az altaji és a hakasz (abakáni tatár) hősi énekekben ismételten előfordul, hogy a lánykérőbe induló hős útközben, egyéb hőstettek közt, kivágja a „vas vörösfenyőt” is. Ez mindig csak néhány sorban van elmondva, az énekesek, úgy látszik, nem tulajdonítottak neki nagy jelentőséget. Ezeknek az útközbeni kalandoknak ugyanis nincsen különösebb jelentőségük a cselekmény egészének a szempontjából, az énekesek csupán az érdekesség fokozása kedvéért szönek mégis néhány ilyen kalandot az énekükbe. (Sajnos annak idején nem jegyeztem ki ezeket a motívumokat egyenként, ezért most nem tudom hamarjában megmondani, hogy hány énekben fordul elő ez a motívum és pontosan melyekben.)

Egy kondai-vogul hősi énekben²⁷ a fa kivágása nagyobb jelentőséget kap, de itt is csak az illető hős, és még csak nem is valamilyen nagyobb közösség szempontjából. A hős feleséget szerezni indul az egyik öccse számára. Kivágja „a föld teremtésekor termett nagy fenyőt”,²⁸ noha a fenyő kéri, hogy ne tegye. A hős aztán végül elbukik, ami a fa kivágásával elkövetett bűnnek, illetve a fa bosszújának is lehet a következménye. Ezt az éneket az obi-ugor epikán belül viszonylag újabb keletűnek tartom.²⁹ Persze itt is további kutatásra van még szükség.

Kérdés, hogy az egyes fáknak mint faanyagoknak a kivágása mennyiben van kapcsolatban a világfa kivágásával.

A sumeroknál külön eposz tárgya volt a cédrusfa kivágása,³⁰ amit aztán az asszír Gilgames-eposz is átvett. A ránk maradt változatokban úgy tűnik, hogy több fáról volt szó, de mindenesetre nagyon jelentős dologról, ha azt (azokat) Huwawa (Humbaba) őrzi.

A Pelimi bálványról szóló északi-osztják hősi énekben³¹ az ijnak való fa megszerzése hasonlóképpen nehéz dolog. Ez az ének mindenesetre az

északi-osztják hősi epika régi rétegébe tartozik.³² A hős vízen túlra megy
íjnak való fáért. (A vízen átkelés az archaikus epikában egy másik világba
jutást is sugallhat.) Ott, mint mondja:

egy gyökérből hajtott három nyírfát találok,
egy gyökérből eredt három nyírfát találok. (372–373. sor)

Az obi-ugor népköltészet emlegette szent fák ilyen egy gyökérből
eredőek. Ezek ráadásul nyírfák, és mint fentebb említettük, sokszor a
világfát is nyírfaként emlegették.

A hős kivágja a fát, de a szőrös szemű *ménke* (antropomorf démo-
nok) húga odajön: „...te ezt az én bűnhődéshozó fátat mit csinálni vág-
tad le, az én veszedelmes fátat mit csinálni vágtd le? Hajdan, ha volt
apád, apád éppen így, mikor az én bűnhődéshozó fátat levágta volt, ha
volt atyád, atyád is hajdan, mikor ezt a veszedelmes fátat levágta volt, a
világ ezer koráig örökre odalett, hát nem tudod? Az ég ezer koráig oda-
lett, hát nem hallottad? Téged is az én bűnhődéshozó fámnál kaplak ím,
az én veszedelmes fámnál kaplak ím. Én miképpen szólok: Ezen isten
adta erdei fa növekedése közben az ennivaló étel tálját helyezgetted tán
ide, ég adta erdei fa növekedése közben az ennivaló étel tálját helyezget-
ted tán ide? Az ennivaló éték gőzénél növelt fátat vágtd tán le, ősi vized
gőzénél növelt fátat vágtd tán le?” (401–433. sor.)

A hős aztán bosszút áll a ménkeken apja haláláért.

Felvetődhetnek itten az a kérdés is, hogy ezek szerint több nemzedék
is foglalkozott a fa kivágásának kísérletével, de ennek részletezésébe most
ne menjünk bele, mert a hangsúly nem ezen van, hanem a vérbosszún.

11. Végezetül nézzünk meg egy viszonylag újabb keletű és egészen
bizarr példát.

A világfát néha úgy képzelik el, hogy emberi testből nő ki. (Vö. Kü-
rosz születésének mondája, Jessze fája stb.) Egy 1532-es, augsburgi Pet-
rarca-kiadás egyik illusztrációján a német fametsző (Hans Burgkmair
vagy valaki az ő iskolájából) egy férfialakot ábrázolt, akinek a melléből
háromágú fa nő ki, egyik ágán szakállas férfifej, a másikon egy sugárké-
vében egy meztelen alak, a harmadikon egy szív. Mintegy a lélek részeit
ábrázolja. Ez volna a Szellem Határozatlanságának és Nyugtalanságának
a Fája. A fej a megfontoltságot, nyugalmat, az Istenhez való közelséget, a
szelíd és becsületes hajlamokat van hivatva ábrázolni, a szív az indulato-
kat, érzelmeket, érzékiséget. A sugárzó alak magát a lelket, jelezve ezzel

az egész fa értelmét. A férfialak éppen azon iparkodik, hogy egy nagy kétkezes fűrészszel töviből kivágja a fát, amivel az embernek az önmagával vívott küzdelmét kívánták ábrázolni (Petrarca szövegétől meglehetősen függetlenül).

12. Mint már jeleztem, a felsorolt jelenségeket nem tudom kielégítően értelmezni. Úgy vélem azonban, hogy ha valóban összefüggenek, akkor – a kutatást folytatva – talán valami nagyon fontos dolognak jöhetünk a nyomára. S ha tévednék, ezek a motívumok, így egymás mellé állítva, akkor is éppen elég érdekesek.

Megkísérlelhetjük mindazonáltal még egyszer áttekinteni az egyes előfordulásokat, érdekes volna megfigyelni a változások tendenciáit és a változatképződés módját.

A világfa kivágásának egyelőre a következő aspektusairól tudunk.

1. Eredetileg – vagy inkább egyik eredeti, illetve az eredetihez közel álló formájában – a felső világgal való kapcsolat megszakadását vagy legalábbis annak meggyengülését jelenthette. A délszaki népek mítoszai-ban egy liánt vágnak el, a tibeti mítoszban egy kötelet, ami azonban a föld és ég közötti kapcsolatot biztosította, e funkciójában tehát megegyezett a világfa megfelelő funkciójával.

2. Dél-amerikai indián mítoszban kivágják az élelmet adó fát. A törzsből a vízőzön tör ki, s mindent elpusztít. Ez tkp. egészen természetes. Ha egyszer a világfa a világmindenség tengelye és fenntartója, akkor annak elpusztítása katasztrófához, egyfajta világvégéhez vezet. A fa törzsből folyó víz a világfolyó vagy világtenger, máskor ez az életvize, ebben a mítoszban pusztító erő, de hát a víz ambivalens a mítoszokban. (Dialektikus.) Párhuzama valahol ennek az indián mítosznak az a jurák-szamojéd mítosz, amelyikben amikor kikorhad és kidől a hétágú nyírfa, amelyiknél áldozatot bemutatni szoktak, annak a gyökerei közül tör elő a vízőzön.

3. Ahol a világfának elkülönül az alvilági aspektusa, ennek az alvilági világfának a kivágása, elpusztítása jó cselekedet, az idők kezdetén történt világberendező cselekedetek közé tartozik. Az enyec mítoszban ilyen az elégetett nyolcágú vörösfenyő. (A mítosz címe: *Az emberiség eredete!*) A *Kalevalában* ilyen a kivágott tölgyfa, amelyik elfogta volna a napfényt. Keresztényiesített változatban ez a mítosz az oroszoknál és az észteknél is előfordul. Az altaji török hősi énekekben a vas vörösfenyő kivágása már csak egyik bravúr a sok közül, az énekes mintegy mellékesen mondja el, nincs is különösebb következménye.

4. Gilgames kivágja a világfa jellegű nyárfát. Ennek párhuzama a nganaszán sámánmondában az, hogy a sámán a világfa ágaiból készíti a dobját s dobverőjét. Lehet, hogy Gilgames csak azért vágja ki az egész fát, mert már nem értették a fa jelentőségét, csak a különleges fát (a szent fát, de nem feltétlenül pozitív értelemben) látták benne, amelyikből a mágikus eszközök készülnek: Gilgames dobja s dobverője (más fordítások másképpen értelmezik, de mindenképpen a hatalmának az eszközei). Ehhez elég lett volna egy ágát levágni, mint a nganaszán mondában, de a sumer költő látványosabbnak találhatta az egész fa kivágását. Több száz éves városi kultúra hatására már nem számolt súlyosabb következményekkel. (Jóllehet a mai olvasó azt asszociálja hozzá, hogy véget ért a történelem előtti kor, Gilgamessele már a történelem kezdődik.)

5. Más epikus énekekben a világfa kivágásának jelentősége még inkább meggyengült. Egy vogul énekben pl. a hős kivágja a szentséges vörösfenyőt, noha az kéri, hogy ne tegye, el is pusztul, nyilván ennek következményeként, a fa kivágásának azonban egyéb jelentősége nincsen. Polem-tórem az északi-osztják hősi énekekben már egyszerűen íjnak való fát vágott ki, igaz, hogy a folyón túli területen, ahol a ménkek éltek, de az énekekben nem a fa kivágása fontos elsősorban, hanem az, hogy az apjáért bosszút állt a ménkeken. Kérdés, hogy a cédrusfa kivágása, ami a Gilgames-eposz egyik főtárgya, mi lehetett eredetileg.

6. Dél-amerikai indián mítoszokban ismételtelen előfordul, hogy valakit fára, sziklára stb. felmászatnak, majd elveszik alóla, amin felmászott, s az illető fennreked, a saját erejéből általában nem is tud lejönni, hanem pl. madarak hozzák le. Ez határozottan a világ két szintje közötti átjárást (a középső meg a felső világ közöttit) juttatja az eszünkbe, s tulajdonképpen ha már mítosz, úgy volna igazán értelme, de a Lévi-Strauss által kivonatoltan idézett indián mítoszok egyszerűen egy-egy őserdei fát említenek.

7. Mindennek ismeretében viszont most már mégis ide lehet vonni azt az európai (német stb.) tréfás mesét, amelyikben a főhős borsószáron az égbe mászik, alul a borsószárat elvágják (egy egér elrágja?) s az illető fennmarad. Végül valahogy madarakkal jön le. Solymossy annak idején rámutatott, hogy ez igen távol áll a tetejetlen fát szerepeltető meséinktől. Neki ebben igaza is volt, de úgy látszik, hogy nagyon távolról mégis ide tartozik ez is.

8. Az indiai filozófiában/szimboliztikában a fa kivágása az embernek ezzel a világgal való kapcsolatait megszakítását jelenti. A cél nyilván az újjászületések körforgásából való kiugrás és a Nirvánába kerülés.

9. Lehetnek aztán egészen bizarr előfordulások, mint a XVI. századi német fametszeten a saját melléből növő fát fűrészszel vágó ember alakja, ami az embernek az önmagával vívott küzdelmét, lelkiutját lett volna hivatott ábrázolni.

10. Szóba jöhetne még a világfa kivágása mint a tér – a mágikus tér – átrendezése. Ennek csak egy irodalmi példáját ismerem: Vörösmarty *Tündérvölgy* c. költeményében fordul elő, amikor a költemény főhőse, Csaba kivágja a Tündérvölgy közepén növő húszöles cédrust. Ez a kontextusból kitetszően egyértelműen a világfa kivágása, de a további összefüggések tisztázása még további kutatást igényel.

És ide tartozónak hiszem – de ezt nem tudom bizonyítani – a Jézus Krisztus által megátkozott fűgefa esetét.

Tulajdonképpen a fának a világfa volta sehol sincsen kimondva, de az elemzés ezt egyértelműen kimutathatja. Érdekes lehet azért, hogy milyen aspektusok tűnnek fel.

a. A földet az éggel (a felső világgal) összekötő lián vagy kötél nyilvánvalóan a világfának az egyik funkcióját jelenti.

b. Az élelmet adó fa, amelynek a tövéből víz folyik, s amelynek a pusztulása a világ pusztulásához vezet, szintén nyilvánvalóan a világfa, ha az indián mítosz – illetve az annak ki tudja milyen változatát rögzítő feljegyzés – nem is nevezi annak. A szamojéd mítosz hétágú áldozati nyírfája már redukált forma, minden aspektusa megegyezne különben a világfa megfelelő aspektusaival, de az, hogy áldozati fának mondják és tudni vélik a pontos helyét is valahol az osztjások lakta vidéken, már redukált formát jelent.

c. Az alvilági világfa kérdését egyelőre nem látom tisztán. Úgy tűnik azonban, hogy egyes népeknél valóban volt a világfának legalább két aspektusa, amelyek ezek szerint annyira elkülönülhettek, hogy külön fának értelmezték őket, s mivel az alvilágit negatív hatásúnak tartották, ennek kivágását világberendező (a világ lakhatóvá tételét az idők kezdetén lehetővé tevő) hőstettnek értelmezték. Amit az emberiség egyik őse hajt végre az enyec mítoszbán, egy tengerből jövő kultúrhérosz a Kalevalában, sőt maga Jézus Krisztus a keresztényesített változatokban. Ennek is a gyengített változata, hogy a vas vörösfenyő kivágása egyszerűen a házasodni induló hősnék az egyik útközbéli bravúrja a sok közül a szibériai török hősi énekekben.

A fák leírása azonban valóban nem eléggé egyértelmű, noha a kontextus alapján egyértelműen alvilági világfának tartom őket. Az enyec

mítoszban a fa valahol ott van, ahova az alvilági démon (maga az alvilág ura, Nga?) a nőt elhurcolta. Azon a helyen sötétség van. A fa nyolcágú. A nyolc ága nyolc földre megy, és nagy fenyegetést jelent (?). Egyéb, a feljegyzett változatban homályos aspektusai is vannak. (Bejárat, lyuk a fa mellett, ahova be lehet esni.)

A Kalevalában a fa égig ér, és eltakarja a napot meg a holdat.

d. A sumer eposz nyárfája sem eléggé egyértelműen világfa. Át is kerül egyik helyről a másikra. Világfajellege azonban olyannyira nyilvánvaló, hogy mint jellegzetes példát szokta idézni a szakirodalom, valahányszor a világfáról van szó. A felsorolt példák közül csak itt nyilvánvaló, hogy a világfa három világon (a világ három szintjén) is átnyúlik. A tetején a mitikus sas fészkel, s egyben jelzi a felső világot, a gyökerei között kígyó („nem fog rajta a ráolvasás”), egyben jelzi az alvilágot, a fa törzsében pedig egy tündér lakik. Ez utóbbi aspektusnak az elemzése rendkívül érdekesnek ígérkezik, de itt eltekintünk tőle, mert igen messzire vezetne. A fa ráadásul Innin istennő tulajdona, amit kevésbé szoktak emlegetni, de ami szintén további elemzést igényelne.

A felsorolt különböző példákban egy és ugyanazon – önmagában elég bizarr – motívumról van szó: a világfa kivágásáról. Ezt azonban a különböző korokban, különböző kultúrákban igen sokféleképpen értelmezték, művészileg is igen sokféleképpen és igen különbözőképpen dolgozták fel.

Szakirodalom

- BALTRUSAITIS, Jurgis
1975 *Evul mediu fantastic*. București.
- BERZE NAGY János
1958 *Égigérő fa*. Pécs.
- DEMÉNY István Pál
1978 *Az északi-osztják hősi énekek történeti fejlődése*. NyIrK XXII. 147–158.
1983 *A vogul hősi epika*. NyIrK XXVII. 115–124.; XXVIII. 23–32.
1992 *A Szent László-legenda és Molnár Anna balladája*. Kolozsvár. Erdélyi Tudományos Füzetek 212. sz.
- 1994 *A világfa*. Honismeret 1994. 4. sz. 30–36.
1997 *A magyar szóbeli hősi epika*. Csíkszereda.
- DIÓSZEGI Vilmos
1967 *A pogány magyarok hitvilága*. Bp.
1969 *A honfoglaló magyarság hitvilágának történeti rétegei. A világfa*. NKNT II–III. 295–326.
- DOLGIH, B.
1961 *Mitologicseszkie szkazki i isztoricseszkie predanija encev*. Moszkva.

- ELIADE, Mircea
 1964 *Traité de l'histoire des religions.* (2. ed.) Paris.
 1994 *Imagini și simboluri.* București.
 FMTÉ
 1982 *Földisten lánykérőben.* Finnugor mitológiai és történeti énekek. [Válogatta Bereczki Gábor. Fordította Tandori Dezső.] Bp.
- GRAVES, Robert – PATAL, Raphael
 1969 *Héber mítoszok.* A Genézis könyve. Bp.
- HOPPÁL Mihály
 1978 *Mítosz: kép és szöveg.* EMN 3. 301–337.
- LEHTISALO
 1947 *Juraksamojedische Volksdichtung.* Helsinki. MSFOu. 90.
- LÉVI-STRAUSS, Claude
 1995 *Mitologie I. Crud și gătit.* București. (A francia első kiadás: 1964)
- ONGY
 1905 *Osztyák Népköltési Gyűjtemény.* Közzéteszi Pápay József. Bp. – Leipzig.
- RADLOFF, Wilhelm
 1866 *Proben der Volkslitteratur Türkischen Stämme Süd-Sibiriens.* St-Petersburg (1866–1868).
- SIKT
 1983 *„Fénylő ölednek édes örömeiben...”* A sumer irodalom kistükré. Összeállította, sumer eredetiből fordította, az előszót és a jegyzeteket írta Komoróczy Géza. (2. kiad.) Bp.
- TOPOROV, V. Ny.
 1988 *Világfa.* Címző a *Mitológiai Enciklopédiában.*
 1975 *Tundraföldi öreg.* Szamójéd mesék. Válogatta és az utószót írta Hajdú Péter. Fordította Pusztay János, Simoncsics Péter. Bp.
- VÉRTES Edit
 1990 *Szibériai nyelvrokonaink hitvilága.* Bp.
- VNGY
 1892 *Vogul Népköltési Gyűjtemény.* Közzéteszi Munkácsi Bernát. I–IV. Bp. (1892–1963)

Jegyzetek

- ¹ A világfáról: Eliade 1964. 229–280.; Toporov 1988. Lásd még: Demény 1994.
² SIKT 29. sz.
³ SIKT 434.
⁴ Graves – Pati 1969. 58.
⁵ Diószegi 1967. 64–66.
⁶ Diószegi 1967. 75–76.
⁷ Vö. SIKT 434.
⁸ SIKT 25.
⁹ SIKT 424.
¹⁰ Dolgih 1961. 82–87. Magyarul: *Tundraföldi öreg.* 1975. 235–243.

¹¹ *Tundraföldi öreg*. 239–240. A fával kapcsolatos eseménysor – megítélésem szerint – a *Molnár Anna* c. balladának egy távoli párhuzama. Az összefüggések részletes elemzését lásd Demény 1992. 28–35., ill. 1997. 177–207.

¹² Diószegi 1969. 307.

¹³ Radloff 1868. II. 12. sz.

¹⁴ Radloff 1866. I. 117. Lásd még Berze Nagy 1958. 196.

¹⁵ Eliade 1964. 238.

¹⁶ Vö. Eliade 1994. 206–207.

¹⁷ Lévi-Strauss 1995. 236.

¹⁸ Lévi-Strauss 1995. 236.

¹⁹ Lévi-Strauss 1995. 237.

²⁰ Lehtisalo 1947. 6. sz. MSFOu. 90. 13–15. A fordítás: Vértes 1990. 305.

²¹ Berze Nagy 1958. 128, 130.

²² FMTÉ 1982. 13–14.

²³ Berze Nagy 1958. 13–14.

²⁴ Berze Nagy 1958. 129.

²⁵ Eliade 1964. 236–237.

²⁶ VNGY II. 235–241.

²⁷ A fentebb idézett sumer eposz is hangsúlyozza, hogy a nyárfa a földi élet kezdetekor nőtt fel.

²⁸ A vogul hősi epika történeti fejlődéséről lásd Demény 1983. 84.

²⁹ ONGY 69–99.

³⁰ Lásd Demény 1978.

³¹ Lásd Hoppál 1978.

³² Baltrusaitis 1975.

Nagy Olga

A NŐK SZEREPE ÉS HELYZETE
A PARASZTI TÁRSADALOMBAN

*Születés, halál
Apály és dagály
Cserélve érlelt
Örökös élet...*

Goethe

Mihail Bahtyin idézi ezeket a szép szavakat, amelyek egyfajta kozmikus létérzést fejeznek ki: egyszerre jelentenek időbeliséget és időtlenséget, önmagába visszatérő mozgást, szüntelen újakezdést... Ezek a szavak mintha a paraszti társadalom nőinek a létérzését is kifejeznék. Szerintem: a sorsszerűségként megélt *felelősségvállalást* éppúgy sugallja, miként azt a szintén sorsszerűségként megélt társadalmi kiszolgáltatottságot, mely évszázadok óta sújtja a paraszti társadalom sokat szenvedett nőit.

S persze ebben benne van az a súlyosság, komolyság is, mely a paraszti társadalmat általában jellemzi. Ebben az egyén önmagát az ősök és utódok végeleáthatatlan sorában csak *láncc szemnek* tekinti. Hány olyan vallomást rögzítettem, amelynek az volt a summája: „Meghalunk, de élünk tovább gyermekeinkben. No meg a jó emlékezetben...”

Amikor a nők társadalmi helyzetét és szerepét kívánom felvázolni – mert e szűk keretek között többre nem vállalkozhatom –, azokra a vizsgálatokra, dokumentumokra támaszkodom, amelyek immár fél évszázados vizsgálatom során kötetben is napvilágot láttak. Hadd említsem meg a *Paraszt dekameront* (Bp. 1977), az *Újabb paraszt dekameront* (Bp. 1989). Ezekben egyfajta csúfondáros tréfa formájában az asszonyokról is képet kapunk. Egyben a nő és a férfi viszonyáról, valamint e viszony megéléséről.

Más hangulatúak azok az elbeszélések, melyeket – egyfajta megrendítő vallomásként – asszonyoktól gyűjtöttem, s amelyek az *Asszonyok könyvében* láttak napvilágot (Bp. 1988). Hadd említsem meg még – mint e kérdés fontos dokumentumát – azokat a kötetlen vallomásokat is, melyek a *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések* című kötetemben (Bp. 1991) láttak napvilágot.

Az említett *tréfák, népi elbeszélések, kötetlen beszélgetések* képezik tehát az alapját jelen írásomnak, mely a nők helyzetét, szerepét és sorsát kívánja megvillantani.

Az anyai ösztönösség szerepe a személyiség kialakításában

Kérdéssel felvetésemhez híven kezdetnek az Istentől belénk kódolt anyai ösztönösségről kívánok szólni, mely döntő módon határozza meg a később felnőtté váló gyermek sorsát. Mindez éppen napjainkban nyer különös hangsúlyt, hiszen ebben a túlracionalizált és túltechnicizált világban a belénk kódolt ösztönösség mindegyre érvényét veszti. Nos, a nő általában – a parasztasszony pedig különösen – megőrizte azt az Istentől ajándékozott egészséges ösztönösséget, amely éppen a gyermek nevelésében kap döntő szerepet.

A másik kérdés pedig: az asszony hősies helyállásának mibenléte, amelyet családja, gyermekei érdekében kifejt, s amely valójában az előbb vázolt meg nem tagadott anyai ösztönösségből táplálkozik.

Nézzük meg hát a nők idevágó szerepét a paraszti társadalomban.

a) Kezdjük talán az anyai szereppel, amely a későbbi felnőttet életre szólóan meghatározza. S ez már a születés pillanatában elkezdődik. Nem tartom véletlennek, hogy az etnológus és szociálpszichológus Margaret Mead *Férfi és nő* című művében a természeti népek körében végzett vizsgálatai alapján deríti ki, hogy szemben a természeti népekkel, az amerikai anya – „hála” a kitűnő tápszereknek – abbahagyta a szoptatást és ma már „cuclisüveg” helyettesíti a szopást, illetve a szoptatást. Mead szerint „az anya és a keblére vett gyermek kölcsönösen kielégítő kapcsolat helyébe egy séma lépett”. Szerinte az amerikai társadalom ezért szenved „neurózisban”, ezért szinte járványszerű körében a „depressziós hajlam”. Gondoljunk arra, hogy Amerikában állítólag minden tizedik ember „pszichoanalizáltatja” magát.

Ugyancsak Margaret Meadtól származik a „duál-uniós kapcsolat” kifejezés, mely szerint anya és csecsemő és a későbbi emberpalánta egész életét meghatározó szoros kapcsolat megkíméli a későbbi egyént a neurózistól, depressziótól.

Az anya szerepe nem merül ki a szoptatásban. A duál-uniós kapcsolatban benne foglaltatik a karon ülés éppúgy, miként a ringatás, a csecsemővel való beszélgetés, játékos mondókák stb. Nevezzük a továbbiakban „anyai tudásnak”, melyet a természettől még el nem távolodott paraszt-

asszonyok a csecsemőgondozás során képviselnek. Másként szólva: a *neurózismentes* személyiség alapjai már a csecsemő- és kisgyermekkorban rakódnak le. Ez kizárólag az anyának köszönhető. Nézzük hát ezt az anyai tudást! Ennek szép példáival találkozunk Gazda Klára *Gyermekvilág Esztelneken* (Néprajzi monográfia, Buk. 1980) című monográfiájában, mely az anyai tudás és nevelési módszer csodálatos dokumentuma s egyben magyarázata.

Eszerint maga a szoptatás, az ölbebevés – melynek alapja a pszichológusok megállapítása szerint a „kapaszkodási ösztön” – a gyermek megnyugtatót szolgálja, a játékos mondókák valójában az anyanyelv oktatásának is a lehetőségei. Hála az évezredek óta hibátlanul működő anyai ösztönnek, még nem rontotta meg a racionalitás modern százada! Emlékezzetek hát: Az Ég királynője ugyanúgy tartotta bal karján Hórus istenkét, miként Mária Jézuskát, s miként a világ minden anyája a maga csecsemőjét. Pedig nem is tudták, hogy kisdedeiket azért nyugtatja ez meg, mert ugyanazt a szívdobogást hallhatják, mint amit az anyaméhben érezhettek.

Gazda Klára egyedülállóan szép és értékes monográfiájában szép példákat nyerünk arra nézve, hogy a parasztasszony, bár nem tanult pszichológiát s nem is hallott arról a bizonyos „kapaszkodási ösztönről”, mely a csecsemő ölbe kívánczóságát fejezi ki, fontosnak tartja a gyermeket megnyugtanni. Közben játékosan tanítgatja.

Íme a Gazda Klára példái: „A kis szepegő fejét két tenyere közé véve gyöngéden jobbra-balra ingatták: Szita-szita, sűrű szita, / Ma szítálok, holnap sütök, / Neked egy kis cipót sütök, / Megvajazom, megszírozom, / Mégis neked adom...”

Vagy ugyancsak Gazda Kláránál olvashatjuk: „A kicsi csecsemőt sokszor *megdédikélik*: beléborzolnak a hajába, megsimítják a homlokát, lecsukják a két szemét, összefogják a kis száját, majd az orrán egyet csavarintanak. Eközben mondják: »A házat kispertük, / A port letöröljük, / a zsalugáttereket behúzzuk, / a kulcson egyet csavarintunk.«” És a játékos tanításnak se vége, se hossza...

E kérdéssel *A törvény szorításában*. Paraszti értékrend és magatartásformák című kötetemben (Bp. 1989) külön fejezetben foglalkoztam. Itt csupán a kérdés megkívánta néhány példát mutatnék be.

Hogy mit is jelent még az anyai ösztönösség, mely modern korunkban olyannyira kiveszöbben van? Hadd utaljak ezúttal H. Sas Judit szociológusra, aki az amerikai Charlotte P. Gilmannel vitázva védi meg az anyai

ösztönösséget. Idézzük fel H. Sass Judit nyomán az amerikai szociológusnő elrettentő szavait: „Bátran állíthatjuk, hogy jobb lett volna sok gyermeknek anya, család nélkül, elhagyatottan élni olyan városban, mint például Boston, mint gyöngéd családi oltalom alatt a legsötétebb Afrikában. A gyermeket megszülni személyes dolog, állati funkció. A nevelés kollektív emberi társadalmi funkció.”

(Jegyezzük meg viszont, hogy éppen ma Nyugaton a szülészeti klinikákon újabban nem választják el a csecsemőt az anyjától, hogy – úgy mond – „nyugodtan pihenessen”. A csecsemő végig ott marad az anyja mellett, nem csupán a szopás idejére; mert miként kimutatták, a gyermek jelenléte, testének érintése, látása, „meghozza a tejet”). Ez egyfajta csoda, úgy tűnik, nincs benne semmi racionalitás.

Nem tudok ellenállni a kísértésnek, hogy ne idézzem meg a mi csodálatos költönket, Madách Imrét, aki *Az ember tragédiája* című drámájának falanszterjelenetében, azon csodálkozva, hogy a gyermeket megfosztják az anyjától, ezt kérdezi a tudósoktól: „Dehát a dajka tündérdalai, / Ezek nem oltanak-é a gyenge szívbé / Sejtelmeket?”

(Valójában ugyanerről az anyai ösztönösségről beszél. S vajon nem modernebb-e akkor a mi Madáchunk, amikor – noha diszkréten „félre” – a tudósoknak ezt mondja: „Ah, gyilkosok, nem féltek-e egész, a legszebb korától a szűt megrabolni?”)

b) Még ennél a kérdésnél maradva, hadd utaljak az anyának arra a szerepére, mely az apai szigort, tekintélyelvet, gyakran durvaságot van hivatva kompenzálni. A kolozsi paraszttasszony György Zsuzsa írásai, a *Nehéz gyermekkorom* című elbeszélésfüzér darabjai az apai durvaságot kompenzáló anyai szeretetről emlékeznek. Ugyanerről szólnak az olyan elbeszélések is, ugyancsak György Zsuzsától, mint az *Édesapám elkergette Antal bátyámat* vagy *Édesapám elkergette nénémet*. Könnyes szemmel emlékezik anyja vigasztaló, félelmet és borzalmat feledtetni kívánó szeretete megnyilvánulására.

„Édesanyám áldott jó lélek volt. Nem volt olyan szép egy asszony sem, mint az én édesanyám. S olyan jó. Felnevelt kilenc gyermeket egy hangos szó nélkül. Sohasem hallottam se kiabálni, se káromkodni. A legszigorúbb szava az volt: »Bocsásson meg neked a túlsó sors!« Meg aztán, mikor erősen meg akart büntetni, karjára vette a hárászkendőjét, s azt mondta: »Na, én menek világul.« Na, aztán nekünk ennél nagyobb büntetés nem kellett...” (*Édesapám elkergette nénémet*)

A *Paraszt dekameron* két külön ciklusában: *Még most is remegek*, valamint az *Átkozott a sok száj* című ciklusokban megrázó vallomásokat olvashatunk a már öreg emlékezőktől, akik bevallják, hogy az apai szigort-hogyan élték át. Ugyanakkor arra is emlékeznek, hogyan próbálta az anya férje ellenére is, gyakran annak tudta nélkül, leplezve *vigasztalni, megnyugtani* a gyermeket. Idézhetném Győri Klárát, aki elmondja, hogy anyja titokban egy cipóval többet sütött, hogy gyermekeinek dugva pótolja a kenyeret. Vagy hogy az anya a férjével is szembeszállva újrátölti a gyermek tálját.

Nem érdektelen talán, hogy a György Zsuzsanna által megidézett emlék éppen abban az elbeszélésben fordul elő, amelyben az apa durvaságát eleveníti fel: Hiszen az elbeszélő nénjét apja azért kergette el a háztól, mert meghallotta, hogy a részegen hazatérő apjáról azt mondta a nagylány: „Már megint?” „Akkorát csapott rá a horgas bottal, hogy az a szép szál fehérnép meggörbült beléje” – emlékszik az elbeszélő.

Ugyanúgy kergette el a bátyját is, aki szintén szemrehányást tett sokszori berúgásáért: „Édesapám, hát muszáj, hogy ezt csinálja minden szombaton?”

Végül, nem félve a sarkításnak tűnő konklúzió levonásától, kimondhatjuk, hogy az anya *szeretetét kimutató* jóságának, gyöngédségének köszönhető az, hogy a paraszti társadalomban nem csupa erőszakos egyének nőnek fel. A vallomástevők – nem alaptalanul – az anyáról még öreg korukban is gyöngédséggel emlékeznek...

Az asszonyi helytállás dokumentumai

Az *Asszonyok könyvében* van egy ciklus: Egy anyának semmi sem lehetetlen, amely az asszonyi, anyai helytállásnak valóságos dokumentuma. Hadd utaljak az e ciklusba foglalt elbeszélések címére: *Nehéz sorsú édesanyám*, *Nehéz sorsú Annuska*, *Elvitték az emberemet*, *Fiam rákos lett* – és még sorolhatnám...

Mindezek az elbeszélések ugyanakkor nemcsak a helytállás, hanem az asszonyi szenvedés, áldozatvállalás dokumentumai is egyben.

Hadd idézzünk fel néhány idevágó emléket!

György Zsuzsa így vall anyjáról: „Édesanyám reggel felkél. Alig ütötte meg az eget a hajnal, kijött szegény, hogy lásson a dolga után. Igen szorgalmas asszony volt. De biza aki nyolc gyermeket, kilencet nevel fel,

nem is lehetett az lusta, kellett hogy szorgalmaskodjon. Pláné ha olyan gyenge háziáldás ura volt, mint a mi apánk...” (*Nehéz sorsú édesanyám*)

Majd: „Vajon száz asszony közül hány tette volna meg, hogy harmincket esztendő s fejjel megállja a helyit özvegyen, a gyermekeinek éljen, s megszerezze az öregségre valót?” (*Egyedül maradtam*)

Ugyancsak György Zsuzsa bánatát idézi fel amiatt, hogy elvitték az emberét katonának, majd a háborúba. „S ott maradtam kicsi gyermekkel, terhesen.” A többit nekünk kell elképzelnünk...

De megrázóan őszinte és lélekbemarkoló egy pünkösdi emléke: hogyan szedi össze a háza táján levő lisztet, tyúkot, hogy majd ebből az ószeren két gyermekének cipőt, ruhát vegyen, hiszen pünkösd van. Látjuk, amint cipeli a férfinak is nehéz zsák lisztet meg az egyéb batyut; azt is, hogyan szegényítik meg, mert pünkösd első napján megy az ószerre; látjuk, amint lyukas teniszcipője miatt felsebzik a lába, de azért megy-megy, és mindenki számára szerez valami ajándékot. A paraszti társadalomban az erőt meghaladó dolgokat mindig az asszonyok, *anyák* képesek elvégezni.

Az anyai helytállás, felelősségvállalás egyik szélsőséges példája lehetne a következő: Egy kolozsi anya a negyvenes évek idején – itt húzódott a román–magyar határ – törvénysértő fiát, aki a határon átcsempészett embereket, hajlandó volt élete és szabadsága kockázatával is megmenteni a csendőrök, illetve a törvény büntetésétől. S nagyon ravasz, kockázatos módon. Mert míg az apa erre nem volt hajlandó, hiszen megbotránkozott fia törvénybe ütköző tettén, ugyanakkor az anyának nincsenek „elvei”, ha a fia életét és szabadságát kell megmentenie. (*Egy anyának semmi sem lehetetlen* c. elbeszélés)

Tegyem hozzá: ezt több évtizedes tapasztalatom igazolja, életem során csupa ilyen hősi asszonyi étellel találkoztam...

E sorok végén hadd utaljak a költő, Kányádi Sándor gyönyörű soraira az asszonyi helytállásról: „Eltemette férjét, két fiát, s a megmaradt nagy-apa – számba ménő harmadikat, mint egy pendelyest támogatta.”

A női kiszolgáltatottság dokumentumai

Mielőtt ezekről a „dokumentumokról” szólnék, amelyek tréfákban, népi elbeszélésekben, illetve vallomásokban egyként megnyilvánulnak, hadd szóljak bevezetésként arról, hogy ez a kiszolgáltatottság milyen „ősi”, egy a patriarchátussal.

Krisztus korában megkövezték a parázna asszonyt. Viszont ő így utasítja el a megkövezést: „Az vesse rá az első követ, aki nem vétkezett.” S ne feledjük el: nemcsak a megkövezést utasította el, hanem ezzel azt is kifejtette, hogy a „paráznaság” éppúgy a férfiak bűne is, akiket viszont nem sújt a népítélet; ott csupa férfiak voltak: írástudók és farizeusok...

Boccaccio idejében halál várt a parázna asszonyra. A huszadik században még elégették a hindu özvegyet férje ravatalán...

Soroljam még a patriarchátus máig tartó történeti korszakának idevágó példáit?

De jöjjünk közelebb itthoni tájainkra. Imreh István *Erdélyi hétköznapok* (Buk. 1979) című kötetében beszél azokról a „törvényekről”, amelyek – hadd hangsúlyozzam ki – mindig a parázna nőt büntették. Íme: a nagysolyosi Koszti Máriának, akinek két törvénytelen gyermeke van, nemcsak 12 korbácsütést osztanak ki, hanem azt is megígérik, hogy „ha ezután botránkoztató élet folytatásától meg nem szünnék, haja lenyíratva a faluból csapattassék ki...”

Jöjjünk közelebb az időben is. Egy koronkai adatközlőm gyermekkorából még emlékszik az eklézsiakövetésre: egy leányanyát paráznaságért kiutasítottak a református templomból, s ott kellett állnia az ajtóban az istentisztelet végéig, s el kellett viselnie a kijövő hívek hangos botránkozását... Még közelebb jöve: Mezőpaniton a nagyon szigorú kálvinista lelkipásztor még a harmincas években is rendszeresen „kiprédikálta” az azon a héten elkövetett bűnöket; a bűnösöknek ekléziát is kellett követniük. Igaz, már csak jelképesen. Nem a templomban, nem az egész gyülekezet előtt, hanem csak két presbiter jelenlétében az egyházi irodán imádkoztak a „bűnös” lelkéért...

A nőellenes diszkriminációnak tehát „szent” hagyománya van.

De lássuk ezek után a kérdést közelebbről és differenciáltan.

a) *Kezdjük talán a lány kiszolgáltatottságával.* Példám ugyan szélsőségesnek tűnik, de jól érzékeltetheti a hagyományosságot ezen a téren.

Széken minden „szegnek” külön táncháza volt: Felszeg, Alszeg, Forrószeg, Csipkeszeg. Nos, ha egy felszegi legény táncolni akart pl. egy csipkeszegi lánnyal, akkor meg kellett kérjen egy odavalósi legényt, hogy neki azt a leányt táncpartnerül „felállja”, hiszen a lány nem rendelkezik önmagával...

Vagy beszélnem kell arról a számomra megdöbbentő szokásról, amikor a táncházban a szünet után úgy kezdték a táncot, hogy a legények kiálltak a csűr elejére, s onnan kiáltozták a csűr udvarán csokrétában álló

lányoknak a nevét; mindegyik azt, akit táncolni hívott. S nem tudtam, min ámuljak jobban: azon, hogy mindenki pontosan tudta, melyik legény kiáltotta az ő nevét, s pontosan ahhoz ment, aki táncba hívta; vagy pedig azon a boldog és repeső sietségen, ahogy a kiabáló legényekhez sorjáz-tak...

Ugyancsak Székről hozhatok fel egy másik példát.

Milyen árulkodó a lány kiszolgáltatottságára nézve az az élmény, melynek magam voltam a tanúja közvetlen a háború után a széki táncházban úgy 1946 táján. A háborúban sok nagy „levente” elpusztult, a lányok nem mentek férjhez, a kisfiúk, 16–17 évesek voltak a „nagylegények”. Egy már nem is fiatal nagygazda lány kikoszarolta a legénykét, aki erre odament a cigányhoz: „megálljt” parancsolt, majd elhúzatta a „Rákóczi-indulót”, ennek hangja kísérte ki az utcára. Ez azt jelentette, hogy a lányt aznapra kitiltották a tánc házból. Nem akadt sem legény, sem leány, aki megvédte volna.

A *Paraszt dekameronban* a *Csillag Sári lakodalmán* egy immár több évtizede megtörtént eseményt mond el. Azóta Széken szájról szájra adják elretentő példaként:

Folyik a lakodalom, s már a „kikérésnél” tartanak, amikor is a násznagy a vőfélyekkel ünnepélyesen, rigmusban kikéri a szülőktől a már menyasszonyi ruhában várakozó boldog menyasszonyt. A násznagy hirtelen megáll, mert valamit észrevett a „pártás” menyasszony dereka körül: „Elöl-hátul valami tünet mutatkozik.” Erre megszakítja az ünnepélyes szót, és erélyesen így szégyeníti meg a menyasszonyt: „Hát úgy látom, hogy nem jól van a dolog. Én éppen most kikapcsolódom közületek, és megyek haza. Pártát itt nem teszünk, itt le van szarva a párta... keszkenővel kösd bé a fejedet...!”

S a vőlegénnyel is letéti a bokrétát.

A megtörtént esetet, mely több évtizeden át *példaértékű* volt, s amelyet a széki anyák „tanítómeseként” mondtak el leányaiknak, ugyanakkor félelmetesen világít rá arra, hogy az a bizonyos értékrend milyen *szorító*, ugyanakkor pedig csak a nőt sújtja...

Ezért a szülők felügyelete táncban is s a fonóban is. Ezért tudtak arról, hogy ki jár a lányhoz; minden udvarlóban egy lehetséges későbbi házas-társat láttak. A lányt megfeddték, ha nem vette komolyan a legényt; a legényt is megszólták, ha ok nélkül otthagya a lányt. Az udvarlás nem játék, nem a szerelem megélésének ilyen vagy olyan lehetősége, hanem *előkészület a házasságra*.

Szék a leghagyományörzőbb falu, példáim innen valók. Szerencsére ma más faluban, melyben a hagyomány engedett szorításából, mindezek már csak emlékezetben őrződtek meg és mindinkább kihalóban vannak.

Egy azonban bizonyos, későbbi példáim is ezt igazolják: a közös „bűnben”, még ha a fiút elítélik is, mindig a nőt hibáztatják, öneki kell viselnie a következményeket.

b) Az asszonyi kiszolgáltatottságot két oldalról is megközelíthetjük. Szólhatunk például azokról a tréfákról, amelyek a nőket csúfolják ki, sőt a neveltség, megvetés tárgyává válnak. Nem kétséges, hogy ezeket a tréfákat férfiak mesélték egymásnak; s ez még akkor is így van, ha egyes példákat én például Győri Klárától hallottam, aki mint bevallotta, téli esteken a szomszédoknak mesélgető édesapjától hallotta, miközben úgy tett, mintha aludna.

Lássunk hát néhány ilyen tréfát. A *Milyen is az asszony?* címűben az asszony, akitől még az ördög is fél, irodalmi hősnővé nőtte ki magát. Lásd Arany János *Jóka ördögét*.

A *Paraszt dekameron* két ciklusa majdnem minden tréfájából csak úgy árad az asszonyellenes diszkrimináció. Győri Klára ezt így summázta: „De vannak az életben olyan fordított családi életek is, hogy örökké csak herr-morr; ne törjön a nyavaja, ne ugass! Ilyen-olyan elrongált élet.” A megdöbbentő az, hogy ezekben a tréfákban *mindig az asszonyt csúfolják ki!* A szinte abszurdba hajló *A rátarti asszonynak* az a bűne, hogy az csúfolja a férjét. S amikor ez utóbbi bedobja őt a kútba, úgyannyira, hogy már a fején fölül csap a víz, s már nem tudja kiáltani urának, hogy „Tetves”, akkor kitarotta a vízből magasra a két karját, s a két hüvelykujjának a körmit mind nyomta össze ölésre. Evvel fejezte ki, hogy tovább is csak: „Tetves, tetves, tetves!”

Csupa férfiúi rágalmazás fejeződik ki a fecsegő asszonyról, aki nem tud titkot tartani. Az asszonyról, aki úgy „felkap”, hogy még ő ütlegeti az urát. Viszont a férj még akkor is őt félti: „Ne üss, Máriskó, ne üss, lelkem, mert beteg leszel!”

Csak néhány példa azokból a tréfákból, amelyek kigúnyolják, nevetéssé teszik a nőt, s amelyeket még ha nők mesélik is, a férfiaktól hallották (pl. Győri Klára az apjától).

Néhány tréfa, mely a férfiak számára egyfajta tanítómeséül szolgál, pl. hogy a nőktől őrizkedni kell, mert veszedelmesek. Itt a férfiak azért vannak kicsúfolva, hogy hagyták magukon eluralkodni a nőket. Ám ha elfogadjuk azt az axiómát, hogy a közmondások több évszázados leszűrt

bölcsességek, akkor nem feledhetjük el, hogy az asszonyok rágalalmazása több évszázados „szent törvény”. Ez pedig így szól: „Pénc számolva, asszony verve jó!”

Mennyire más alaphangúak azok az elbeszélések – hangsúlyozzuk ki: nem tréfák –, melyeket az asszonyok mondtak el kizárólag. Ezek legtöbbször élményelbeszélések, még akkor is, ha az elbeszélő asszony esetleg egy bizalmas asszonytársától hallotta s így mondta tovább. Az igazi női sorsot ezek példázzák.

Ezek az elbeszélések az *Asszonyok könyvében* jelentek meg. Ezeket két különböző ciklusban közlöm. Mindkettő a házassági konfliktusok nyomán tárja fel az asszonyi kiszolgáltatottságot. Az egyik ciklus címe: *Nem talál a szó*, a másiké: *Nem talál a szerelem*.

Bár akad az elbeszélések között egy, mely az asszony bűnét s az abból keletkező konfliktusokat beszéli el, ez a *Részeseg asszony*, a többi elbeszélés más-más oldalról a kicsapongó, valamint a durva, verekedős férjekről nyújt képet; a gyöngédségre, szerelemre vágyó asszony durva visszatapasztalásáról. És még sorolhatnám. Ezeket az elbeszéléseket idős asszonyok mesélték, tehát visszaemlékezések a múltból, a század elejéről. Ám van olyan öregasszony, aki már a lázadás hangján mondja el: „Ma már nem túrnék én sem”, s összehasonlítva a jelen helyzettel, nem mitizálja a „hagyományos” múltat, amelyben – mint már említettem – ez volt a törvény: „Az asszony verve jó!”

Vizsont nem lehet megrendülés nélkül olvasni az *Anyám végakarata* című elbeszélést, melynek példamutató asszonya kilenc gyermeket nevelt fel, ám utolsó perceiben ez volt a végakarata: „Lelkem, gyermekem, ha én meg találnék halni hamarább, mint apátok, aztán őt rám ne tegyétek. Ne tegyétek rám, hogy ott is nyomja a szívemet és a lelkemet. Mert nekem annyit nyomta ötvennégy esztendeig, hogy megelégettem... Mellém ne tegyétek...”

Az *Elvitte a tüdőbetegség* hösnőjéről megtudjuk, hogy férje erején felüli dolgot követelt tőle: a villával adogassa fel a szénát a szekérré, s ha már nem bírja az egyre magasodó rakásra feldobni, az ura így fenyegeti meg: „Ejnye, azt az erre-arra! Hányjad, mert ha lemegyek, megmutatom a villa nyelivel, hogy kell hányni, a szerelmes úristenit!”

Hasonló nyomasztó és megrendítő emlékek bontakoznak ki a paraszti önéletrajzi vallomásokból is. Kocsis Rózsi *Megszépült szegénység* című elbeszélésében leírja, hogyan panaszkodik fonás közben egyik asszony a másiknak, aki beteg létére nem mehetett kórházba: „Kell tőrjek, mit csi-

náljak? – magyarázkodik. – Aztán amíg élek, kínlódom, majd ha megdöglök, megnyugszom.” „Kibir az ember többet, mint egy állat, csak ne eresztené el magát” – jelenti ki egy másik asszony, sorsába beletörődvé.

Rózsi keresztanyja pedig azzal dicsekszik, hogy ő még gyermekágyasként sem pihent, mert az a durva embere azt tartotta: „Aki beteg, az döngöljék meg!” Majd megdöbbenünk Kocsis Rózsi kommentárján: „Így beszél keresztanyám, s én büszke vagyok reá. Tizenegy gyermek mellett sem hagyta el magát...”

Szólnék itt még néhány szót arról: hogyan élték meg a nők ezt a kiszolgáltatottságot. Mindezt valójában csak akkor értettem meg igazán, mikor Havadon több munkatársammal együtt tíz évet töltöttem el egy falumonográfia kapcsán. De hadd idézzek a *Világgá futó szavak* fűlszövegéből: „Amikor lejegyeztem a magnetofonnal rögzített szövegeket, megdöbbenve vettem észre, hogy azokban mennyi a »mellébeszélés«, az oda nem tartozó szöveg. Nos, ezekből készültek el a *Világgá futó szavak* megrendítő vallomásai. Ezek idevágó tanulságaiból hadd említsek meg néhányat! Akkor értettem meg, hogy az *Asszonyok* könyvének szomorú, drámai hangvételű elbeszélései nem ismerik a humort, a derűt, a fényes, szívet melengető örömet; a kiszolgáltatottság, a megalázottság üttötte sebek nyomát viselik.”

Ekkor két külön ciklusba soroltam ezeket a vallomásokat: *Asszonyok emlékeznek*, valamint *Férfiak emlékeznek* címen, melyekből az derül ki, hogy a férfiaki emlékei derűsek, sőt happyendben végződő emlékek; az asszonyokéi szomorú, visszafogott emlékezések.

Akkor tettem fel magamnak a kérdést: honnan hát ez a visszafogottság? Az öröm teljes hiánya? A képtelenség arra, hogy az élet eseményeiből kiválasszák és asszimilálják azokat, amelyek a kellemeset, az örömet asszociálják. Vajon ez a visszafogottság és nehézkesség az évezredek társadalmi kiszolgáltatottságból ered? Abból, amit még a bibliai szavak is legitimizálnak: „Az asszonynak pedig mondá Isten: Felette megsokasítom viselősséged fájdalmait, fájdalommal szülsz magzatokat, és epekedel a férjed után, ő pedig uralkodik rajtad...” (1Mózes 3,16)

Végül is kénytelen voltam válaszolni a magamnak sorsuk által felvetett kérdésekre. Ezek a nehézkes és szomorú asszonyok *erősek* voltak. Mert ők érezték igazán felelősséget családjuk: férjük, gyermekeik iránt. Világmegtartó erő gazdái voltak...

Szemléletváltás

Alábbi – szintén jelzésértékű példáim – azt próbálják érzékeltetni, hogy ezek a kérdések mind finomításra szorulnak. Eddig a kérdés hagyományos vetületéről beszéltünk, viszont nem szóltunk arról, hogy az elmúlt századok, évtizedek során egész sor tényező: a város közelsége, a faluból való kiáramlás stb. befolyásolhatja azt aényt hogy a falvak nem egyformák. Másként-másként őrizték meg a hagyományos szemléletet, illetve integráltak újabb, más, esetleg városról befogadott szemléletet.

Másfelől a falun belül is meg kell különböztetnünk a rétegződést: más a felfogása bizonyos kérdésekben a férfiaknak és más a nőknek. De különbözik a szemlélete az öregeknek is a fiatalokétól.

De lássuk immár a kérdéseket közelebről is!

a) Tehát beszéljünk differenciáltan, árnyaltan az egyes falvakról, falumodellekről, ahogy én szoktam nevezni, és ezt több tanulmányomban adatokkal is próbáltam igazolni. Talán e téren is beszédes téma lehet az, amit a *Világgá futó szavakban* így fogalmaztam meg: „A szerelmi viszony házasság előtti megkezdését az egyes közösségek különbözőképpen ítélik meg. Kalotaszegen például szokásban volt az esküvő előtti együttélés. Ez esetben a leány akkor állotta ki a próbát, ha másállapotba került” (ti. hogy nem volt meddő).

A Maros megyei Szentgericén az ötvenes években divatba jött, hogy a leány megkezdheti a szerelmi életet a nagy szeretőjével. „Ha a leány vonakodott, a legény azt hihette, hogy más legénnyel is volt dolga, s nem akarta, hogy kiderüljön...”

De hozhatok olyan példát is, ugyancsak saját gyűjtésemből, hogy a lányt vagy azért, mert szegény volt és nem kívánt esküvőt, vagy azért, mert már állapotos lett, a hozzátartozók beleegyezésével levitték a fiúhoz és ott szűk családi körben „felkontyolták”. Később mentek el a paphoz, aki nem a templomban ugyan, de az egyházi irodában két presbiter jelenlétében, diszkrét célzások mellett, megeskette. S a következő héten már joguk volt ahhoz, hogy mint új házaspár a templomba menjenek.

De a széki gyakorlat is nagyon elterjedtté vált az utóbbi időben: mivel nagyszámú szegénység lakott a faluban, s a lakodalom költséges multság volt, a lelkész nem harcolhatott az így kialakult hagyomány ellen. A botránkozás csupán akkor állt elő, ha a menyasszony már „megesett”, sőt már a terhesség nyilvánvaló volt, mégis mirtusszal, fátýollal kívánt megesküdni.

A nemzedéki szemlélet a nőkkel kapcsolatos előítéletek terén ugyanakkor még mindig érvényes, habár nem olyan súlyos, mint régen. Jól bizonyítják ezt azok a vallomások, beszélgetések, melyekkel a *Világgá futó szavak* bőséggel szolgál.

A *Megkommentálják az embert* című alfejezetben a havadi fiatalok arról panaszkodnak, hogy az öregek mindenbe beleszólnak, állandóan pletykálják, bírálgatják őket. Például, ha találkoznak a fiúkkal, együtt sétálnak, együtt mennek mulatságba. Régen még a táncot is körbeülték az öregek, hogy a lányok, csakis a lányok magaviselete fölött örködjenek. Nos, ma már nem tudnak beleszólni, hiszen szabadok, saját keresetük van.

Ugyanakkor a mai öregek még mindig – ha másként nem, legalább szóban – kifejezik rosszallásukat, megdöbbenésüket a megváltozott erkölcsökkel kapcsolatosan. S újból hangsúlyozzuk ki: ez főleg a lányokra vonatkozik.

Nézzünk hát néhány ilyen vallomást:

Egy havadi öreg ember elmondja, hogy régen egy fiú csak munka után találkozhatott egyedül a lánnyal, ha mondjuk véletlenül közel volt a parcellájuk s együtt jöhettek haza. De „fajtalanságról” szó sem lehetett – mondja szigorúan. Fajtalanság volt – miként kiderült – a szexualitás bármely formája, még a csókolózás is!

Régi öregasszonyok pedig úgy beszélnek a folytonos ügyeletről, amelyről a szülői ház gondoskodott, mint valami szükséges és természetes dologról. „Még nappal is – mondja a havadi Bodoni Ilona –, ha délután elmentem a fiúval, kísérőnek eljött a fiútestvérem. Máskülönben nem voltam elengedve.” Voltak ugyan közös játékok, de ezek nyári napokon voltak; ott egymásra ügyeltek a fiatalok. No meg a pletyka, „a közösség éber őre” – teszem én utána Tárkány Szűcs nyomán. De felrója az idősebb nemzedék azt az újabban bevett szokást, hogy a lány is felkeresheti a fiút, ha teszem azt, együtt mennek el valamilyen programra. Mondjuk egy vasárnap délután. És nem utolsósorban azt is felróják, hogy találkozhattak a megengedett és „hagyományos” vizitanapokon kívül is, természetesen szülői felügyelet nélkül. „Manapság bátrabbak a fiúhoz – szegzi le egy adatközlőm. – Nem kéne, hogy kimutassák, hogy tetszik nekik a legény.”

Az alábbi panaszt is a havadi fiatal lányok egyikétől jegyeztem meg.

A táncosok körül ott ülő felnőttek nyíltan kritizálják ezt vagy azt a párt: amiért a fiú túl szorosan öleli magához. „Ennek a fenekét fogta meg, nem a vállát!” „Fiam, engedd el a másik melltartóját!” – szólnak oda a fiúhoz. Aztán hétköznap „megkommentálják” a fiatalokat. Elsősorban a

lányokat. Mert hogyha ő „jó magaviseletű, a fiú sem próbálkozik tiszteletlenséggel...”

Hisz miként a bölcs mondás is tartja s egyben megmagyarázza azt, hogy azt a bizonyos paráznaságot miért kenik mindig a nőre: „Hol tó nincs, béka sincs!” Vagy más szóval: „A nő ügyeljen magára!”

Több fiatal lány panaszkodik a miatt a hagyományos etika miatt, mely őket, legalábbis úgy érzik, hogy őket sújtja. Egy havadi lány egy ilyen panasz után megjegyzi: „Ez a helyzet, ezért vagyunk el a faluból. Ha kimentem a faluból, engem nem ismer senki, és felszabadultabb lehetek. Talán ezért is van a sok kellemetlenség, hogy ilyen szigorított törvények alatt vagyunk!”

Íme, milyen bokros és szövödményes kérdés is az a bizonyos női sors! Éppen ezért írásom jelzésértékű problémái mindössze a kérdésfeltevés szerepét töltik be.

Szakirodalom

- BAHTYIN, Mihail
1976 *A karneváli világszemlélet. Világosság* 899. sz. 555.
- CSEPELI György
é.n. *A szociálpszichológia vázlata. Bp.*
- GAZDA Klára
1981 *Gyermekvilág Esztelneken. Néprajzi monográfia. Buk.*
- IMREH István
1979 *Erdélyi hétköznapok. 1750–1850. Buk.*
- MEAD, Margaret
1970 *Férfi és nő. A két nem viszonya a változó világban.*
- NAGY Olga
1977 *Paraszt dekameron. Válogatás széki tréfákból és elbeszélésekből. Bp.*
1983 *Újabb paraszt dekameron. Szerelem és házasság. Magatartásformák. Bp.*
1989 *A törvény szorításában. Paraszti értékrend és magatartásforma. Bp.*
1991 *Világgá futó szavak. Havadi beszélgetések. Bp.*
- H. SASS Judit
1976 *Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. Bp.*
- TÁRKÁNY Szűcs Ernő
1981 *Magyar jogi népszokások. Bp.*

Gazda Klára

A NÉPI ORNAMENTIKA TERMINOLÓGIÁJÁNAK ÁLLATOKKAL KAPCSOLATOS RÉTEGE¹

A mintanevek tudományos értéke

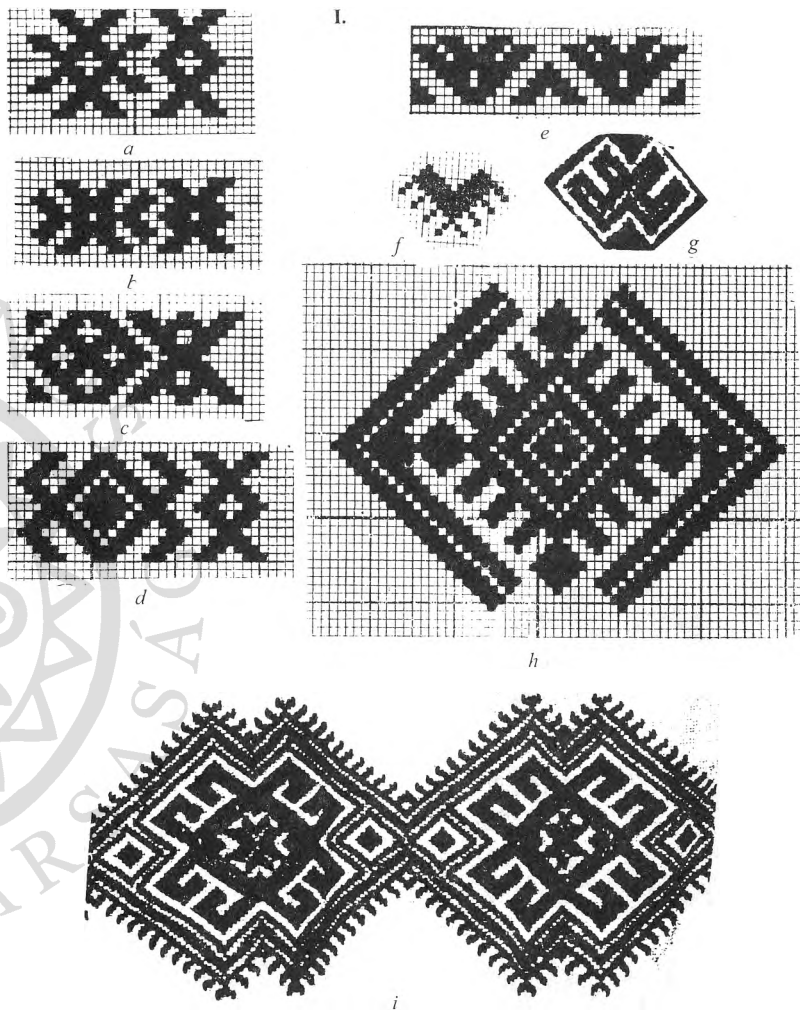
Van-e a néprajztudomány számára jelentősége a népi mintanévnek?

A magyar néprajzi szakirodalom általában elfogadta Viski Károlynak azt a megállapítását, hogy nincs: „A díszítőelem-nevek nagyjából inkább időről időre, különösen az utánuk kérdezősködő iránti figyelemből, rögtöni képzetkapcsolás útján kelteknek látszanak, semmint valami ősi nyelvi hagyománynak. Inkább lélektani, mint történeti értékűek, mint ahogy ilyenek javarészt hímzéselem-neveink is.”²

A népi díszítménykincs egyik legszakavatottabb elemzője, Györgyi Erzsébet, noha lényegében egyetért a fentiekkel, arra figyel fel, hogy a keletkezési mechanizmusuk szerint különböző csoportokba tartozó díszítmények neveit különbözőképpen kell megítélnünk, amennyiben a szerkesztettek utólag, az ábrázolási törekvésből fogantak keletkezésükkor, a mindkét csoportban folyton alakuló ornamensek pedig átváltozásaik függvényében kaphatnak (új) nevet, s ráadásul „A névalakulás nem mindig tart lépést a díszítményalakulással, variálódással”.³ S noha nem a megnevezés alapján fűzi Györgyi Erzsébet az okfejtéseit, az egyik alapvető tojásornamens-típus, az emberi kéz ábrázolásának felismerésében a mintanevek is támpontul szolgáltak számára.

A magyar néprajztudományban mindössze Péntek János fordít kitüntetett figyelmet a kérdésre. A kalotaszegi népi hímzés szókincsének monografikus igényű elemzésével megállapítja, hogy szűkebb közösségeken belül pontos a terminológia, ún. heteronímia csak nagyobb földrajzi távolságra levő falvak anyagában figyelhető meg.⁴

Van-e tehát szabályosság, rendszerszerűség a minták megnevezésében? Utal-e a népi terminológia a népi gondolkodásmódra, mentalitásra, magára a kultúrára?

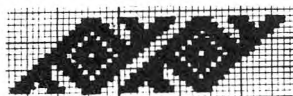
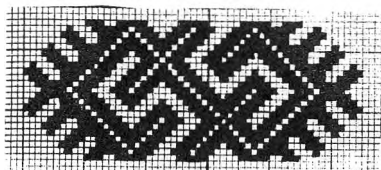
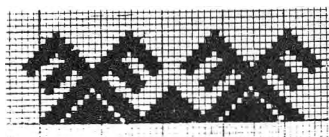

1. *Ponkos* inghimminta-változatok Gyimesben:

a-d. (Egész)ponkos szedésminták: (c. bal oldali motívuma: *tőtött rózsza*; d. bal oldali motívuma: *prűcskös*). **e.** *Félponkos* szedésminta. **f.** *Félponk*, férfiinggalléron. **g.** *Félponk*, fonáján varrott könyökhímen. **h.** *Ponkos könyök*, ill. párnahím mintája. Gönyei Sándor fényképéről. NM. i. Általános megnevezése: *nyolckankójú* (a pók fedőneve?). Puskás Vákár Katalin gyűjtésében: *berbécsszarva egész himben*. Gyimesfelsőlokon többen *ponkosnak* nevezik. A sarkok rombuszmintájának megnevezése Barackoson: *kégyőfeje*. Hasonló rombuszokat értelmeztek még *csitkőszemnek* és *békaszemnek* is (Hidegség).

A mintanévadás jellegzetességei Gyimesben

Viski Károly kételkedése meggyőzött, hogy a válasz kereséséhez egy viszonylag konzervatívabb műfajból kell kiindulni. Ilyennek találtam a szigorúan geometrikus stílusú gyimesi inghímzést,⁵ melynek mintakincse régi közös rétegbe tartozik, mely Kelet-Európában és Nyugat-Ázsiában több népnél a XX. századig megőrződött. E régies mintakincs szál- és ráncszámoláson alapszik, technikája a *fonáján varrás* és a *szedés*. Napjainkig jórészt csak a férfingek gallérján és a női ingek ujjráncolásán maradt fenn, egyéb díszített felületeken naturális stílusú, bár geometrizált⁶ ornamentika vette át a helyét. Az inghímzésnek itt századunkban nemcsak esztétikai, a viselő életkorára és a viselés alkalmára utaló funkciója volt,

II.

II. *Kégyőfejes* hímzéminták Gyimesben:

a. Antal András Ferencke, gyimesközéploki lakos által 1942-ben rajzolt minta nyomán. A mintanév Lükő Gábor gyűjtése 1943-ból.

b. Lükő Gábor 1942. 48. (12/7. ábra) nyomán. Hasonló, aljvonala mentén tükrözve megkettőzött formájában párnahím, Gönyey Sándor felvétele nyomán. NM.

c. Ingszedés, Kósa-Szánthó Vilma 1979. 138. 71/7. kép nyomán.

d. Ingszedés, Gyimesfelsőlók, 1996-os gyűjtés.

e. Könyökhím, Seres András 1977. 5. minta. Puskás Vákár Katalin gyűjtésében ugyanennek a mintának a neve: *hernyós*.

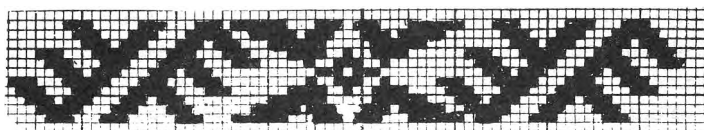
hanem ez a viselő presztízsét is meghatározta⁷: az asszonyok, leányok abban versengtek, hogy ki visel a nagyobb ünnepeken szebb hímű inget. Ezért nevezték a titokban kidolgozott mintát *titkos hímnek*. Ez a viszonyulás, a természetes stílusban rejülő – elvileg csaknem végtelen – lehetőségek felismerése előtt, a régi ornamentika elemkészletének és szerkesztési szabályainak nagymértékű uralását feltételezte.⁸

Gyimesen gyűjthető még e mintakincs a hozzá társított nevekkal együtt.⁹ Természetesen a mintanévismeret nem egyenletes: van, aki többet ismer, van, aki kevesebbet. Tévedésre is akad jócskán példa. Sőt arra is, hogy ugyanaz az adatközlő egy év múltán már nem tudja vagy nem akarja reprodukálni korábbi, egyébként igen érdekes asszociációra utaló állítását. Egyes minták neve közismert, többé-kevésbé mindenki ugyanazt a mintát nevezi *horognak*, a *fésű*, a *berbécsszarva*, a *ponk* megnevezések mögött is standard, esetenként több változatban előforduló formák rejtőznek. A változat jellegű különbségekre a terminológiában jelzők utalnak. Gyakoribb, több ornamensre vonatkoztatott mintanév a *kígyó* is, s vannak esetek, melyeknél a terminus nem az állat egészére, hanem csak egy fontos testrészére, pl. a *fejére*, *szemére*, *szádára* vonatkozik. Olykor ugyanazt a motívumot más és más jeltárgyra vonatkoztatják. Pl. egy *berbécsszarv*-ként ismert mintát valaki *pulykakakasnak* nevezett meg. A terminus megváltozása gyakran a mintaelem más kompozícióba szerveződésére utal: ha egy rombusz csúcsán két horog egymásnak hátat fordít, a neve *berbécsszarv*, ha szembefordul egymással, már *pásztorhorga* (akárcsak a tojásokon), megkettőzve pedig *nagy lúdszárnya*. A rombusz alakú jel *szem*. Értelmezhetik *kígyó*-, *béka*- vagy *farkasszemnek*. Ugyanazt a ferdelábás, zárt rombuszfélét egyik adatközlő *csikószemnek*, egy másik *békaszemnek* nevezte, de ha a rombusz egyik oldala nyitott, már *fésű* az általános neve.

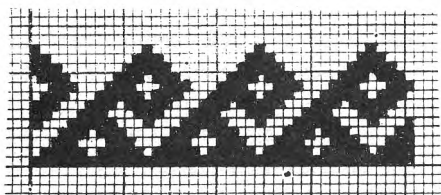
A gyimesi inghímezsmintakincs terminológiájának jelentéstani vizsgálata a következő megoszlást mutatja:

*A mintanév vonatkoztatási alapja, %-os megoszlásban*¹⁰:

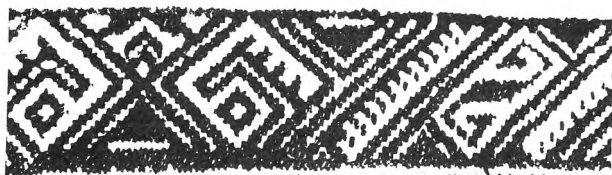
Önmaga				Önmagán kívül eső dolog				
Eredet	Anyag, technika	Forma	Funkció	Élőlény Élettelen dolog	Viselkedő ¹¹	Növény Környezet	Tárgy	Elvont fogalom
5,80	4,46	13,39	1,79	33,04	11,61	3,13	20,54	6,25

a

b

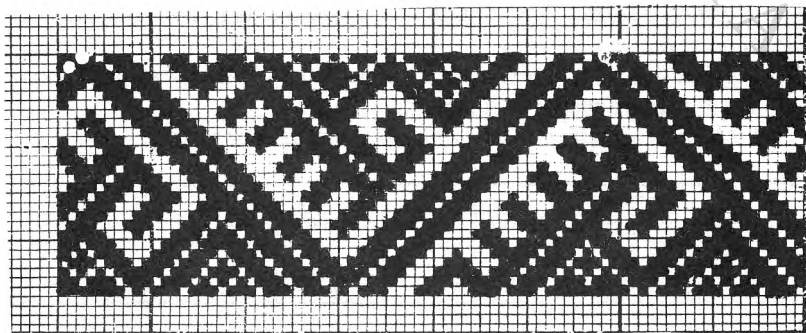
c

III.

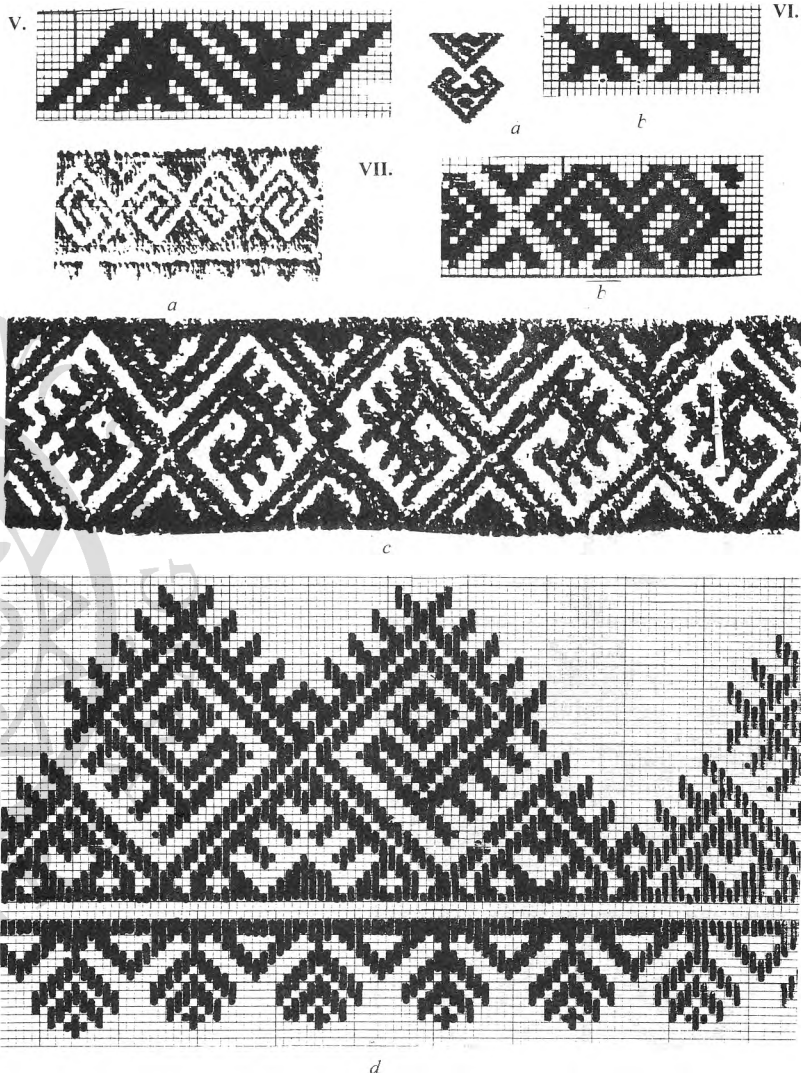
III. *Békaszemes* hímek

- a. Menyasszonyi ing szedése, közepes, Gyimesfelsőlokon, 1950-es évek.
 b. Tászlíhim, Antal András Ferencke rajza nyomán. Borospataki megnevezés 1996-ban. Ugyanennek másik megnevezése: *csitkőszeme*.
 c. *Békaszemes* férfigallér, völegénying-gallérminta, Nagygyimes, 1953-ban készült.

IV.

- IV. *Lófejes*. Puskás Vákár Katalin nyomán. A megnevezés gyimesfelsőlóki gyűjtés, 1996-ból.

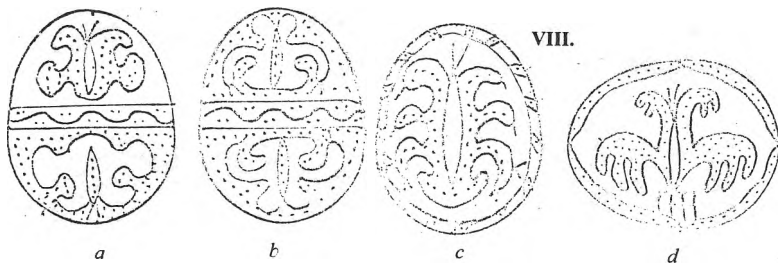
V. *Kakastaréjos*, szedésminta Nagygyimes, 1996-os gyűjtés.

VI. *Kecskéköröm*. a. Felvarrás, fonóján varrott, a megnevezés Kakas Zoltán tanítványainak gyűjtése 1995-ben Bükkhavaspatakán. b. Szédés, Nagygyimes, 1950-es évek. 1996-os gyűjtés.

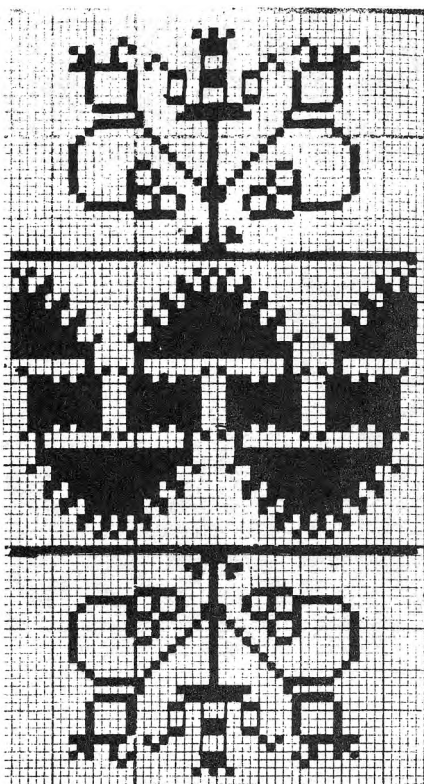
VII. *Berbécsszarvas* (általánosan ismert megnevezés)

a. *Csóré herbécsszarva*, Puskás Vákár Katalin gyűjtése b. *Berbécsszarva*, szedéshím, Magyarcsügés, 1950-es évek. 1996-os gyűjtés. c. *Recés herbécsszarva*, Férfigallérhím, abroszon, Puskás Vákár Katalin gyűjteményéből d. *Könyökhim*, Gyimesközéplek, 1941, Lükő Gábor rajza.

VIII.

IX.

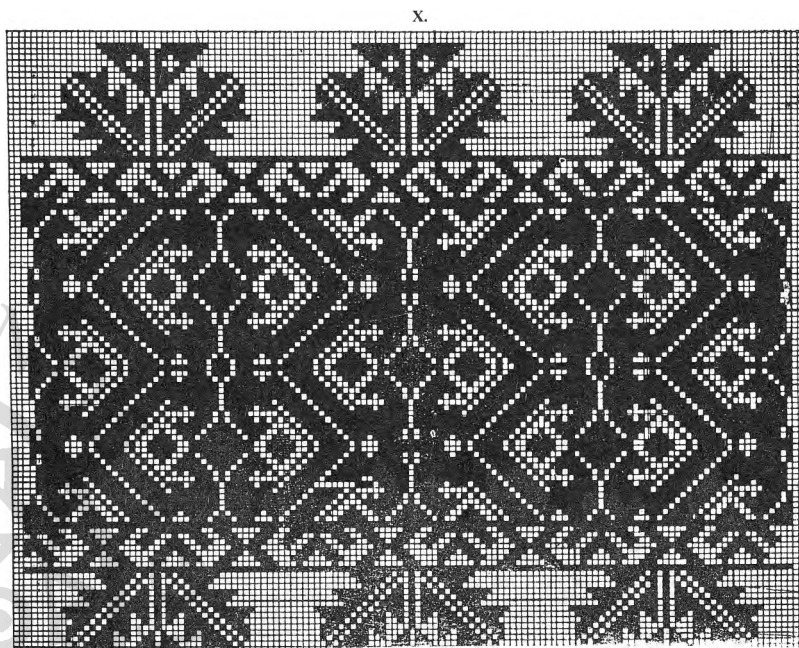
VIII. Árapataki írott tojasok, Lőrinczi Etelka gyűjtése szerint:

a, b. *Dészűs* (öves). Lúdtojásra írta a leány a szeretett legénynek. Az a kicsibékás, a b. kígyófészes mintával.

c. *Kégyófészes*.

d. *Sasos*.

IX. *Kakastaréj*, árapataki lakástextília-minta.

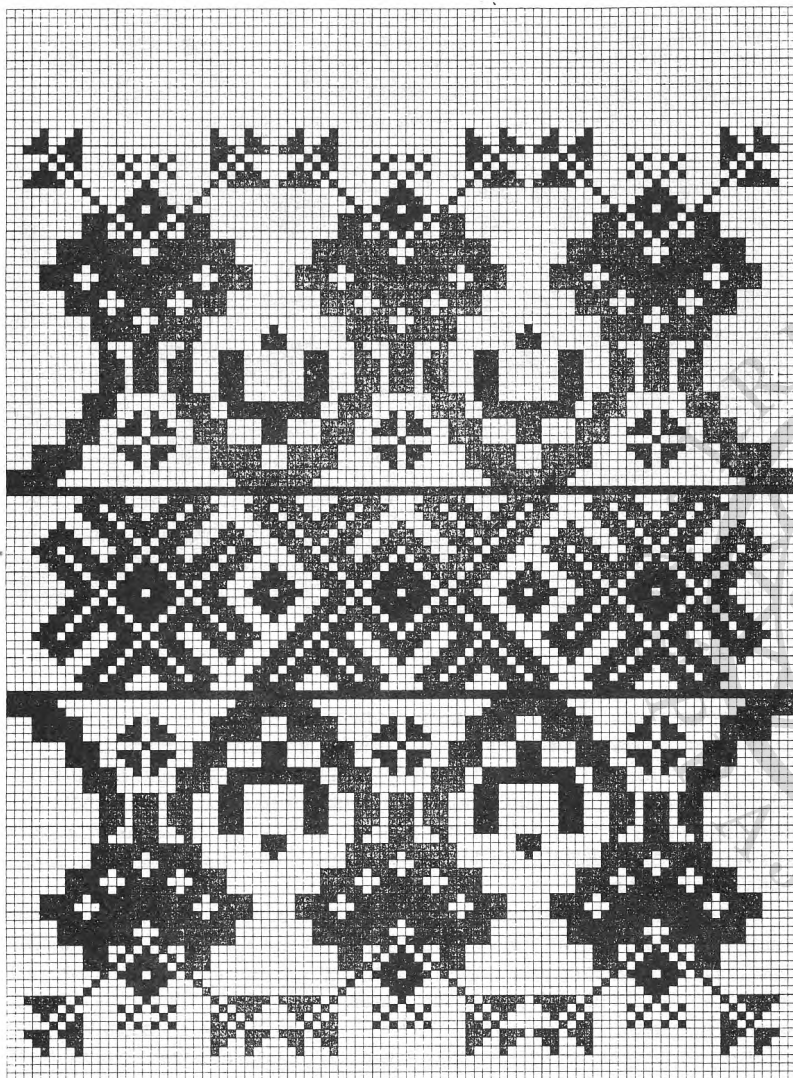

X. *Békaszemes* párna mintája. Árapatak. A menyasszony ágyán legfelül volt e párna helye.

A mintaneveknek tehát mintegy egynegyede saját magával: kivitelezése és felhasználása körülményeivel,¹² illetve a primer formájával kapcsolatos. Úgy tűnik, e réteg aránya a hagyományos terminológia elhalványulásával növekszik. A fennmaradó háromnegyed rész valamilyen metaforikus megnevezés, mely irányulhat a külső élő- vagy élettelen világra, a kozmoszra, az emberalkotta tárgyakra vagy elvont fogalmakra (betűkre, tudatos jelképekre).

Feltűnő, hogy a legnagyobb arányt a viselkedőkről megnevezett réteg alkotja. A szám szerint 78 név közül csupán három (*kampós barát*, *havasbarát*, *bolonpéter*) utal – nem közönséges – emberre: szerzetesre, ill. bolondra, és további három (*ördögborda*, *ördögtérde*, *ördögfeje*) természetfeletti lényre. A többi, szám szerint 72 név valamilyen állatra vagy bár valamilyen testrésze vonatkozik. Utóbbiak egyik-másikánál nem vagy nehezen dönthető el, hogy emberhez vagy állathoz tartoznak-e. Lássuk e réteg további belső megoszlását, a hellyel való takarékoskodásért máris összevetve a gyimesi tojásímzés megfelelő kategóriákba tartozó névanyagával:¹³

XI.

XI. *Keresztes-almás* párna mintája. Kocsis Antalné Kunszabó Júlia 1974. 6. sz. A középmenta valamennyi eleme megtalálható a régies inghímzésekben is. A dévai csángó ingen a neve: *ördögterdes*. Szabó Imre 1904. 79. 13. c. ábra.

Vonatkoztatási alap, rendszertani kategória szerint	Inghimnév, egész állat	Inghimnév, állat/ember testrész vagy tartozék	Tojásnimnév, egész állat	Tojásnimnév, (állat/ember) testrész
rovar	ponkos (kicsi ponk, nagy ponk, fogas-hegyes ponk, félhorgas ponk)		ponk	
		félponk		
		ponkhálós		
	prücskös			
	hernyós		pillangós	
	valami bogár			
	pedócka ¹⁴			
	darázs			
puhatestű	kurbécs ¹⁵ cifra, kikankózott		csukrocsiga*	
hal		halfejes		
hüllő	kigyós			
		kigyófejes horgas kigyófejes		
		kigyószeme		
		kigyószáda		
				kigyónyelve
kétéltű		békaszeme, kicsi békaszeme, nagy békaszeme		
		békasegge		békasegge
				békalába
	pontyiló		békapintyó*	
		rákláb		
madár		kukukknyelve		kukukknyelve
		fecskefarka		fecskefarka
				fecskefészek*
		nagy lüdszárnya		
				harkálycsokány
				varjúlába
				saskörme
	pulyka, pulykakakasos			
	tyúkszedés			
		tyúkbőrös, fogas tyúkhőr		
		tyúkszemes		
				tyúklába
				csirkelábas ¹⁶

Vonatkoztatási alap, rendszertani kategória szerint	Inghimnév, egész állat	Inghimnév, állat/ember testrész vagy tartozék	Tojáshimnév, egész állat	Tojáshimnév, (állat/ember) testrész
		kakastaréjos		kakastaréj
		lúdláb ¹⁷		lúdláb
				réceláb*
emlős		öztérgye		
		özfüle		
		farkasnyom		
		farkaszem		
		farkasfogas		
				medvetalpa
				nyúlfulé
		kutyanyom		
		macskaköröm		
		kecskeköröm		kecskeköröm
		félkecske-köröm		
		kecskeszár		
		kecskenyom		
		kecskeláb		
		berbéccszár (kicsi, nagy, csőré, kondorított, alacsonyított, cifra, recés, sima, félhimben, egészhimben)		
		herbécsfeje		
				baránylába
			fehér kabala	
		lófejes		
		csitkőszemes		csitkőszeme*
		ökörhugyas		
		ökörszarva		
ember vagy állat		lábás		
		körmös		
		szemes (aprószemes)		
		szíves		szíves
		fogas-oldalas		

Mielőtt a táblázatba foglaltakat értelmezném, a teljesség kedvéért megjegyzem, hogy a tojáshímek közt is vannak embertestrészekre utaló nevek, mint pl. a *tener*, a *kezes*. Figyelemreméltó, hogy a természeti és természetfölötti világ között közvetítő személyekre vonatkozatható a *pap tenere*, *Mária tenere*, valamint az *ördögtérde* megnevezés.

A táblázatot elemezve két dolgot figyelhetünk meg. A szálszámolás-hoz igazodó geometrikus hímzés, valamint a szabadrajzú, de szerkesztett felületbe betagolódo tojáshímmintakincs szemantikai tartalmát tekintve részben azonos, részben komplementer jellegű. Mindkét műfajban ritkábban az egész állatra, gyakrabban csupán az állat egy testrészére vagy tartozékára vonatkozik a név. Statisztikailag ez így összegezzhető:¹⁸

A mintanév jelölte szemantikai kategória							
Hímzésminta				Tojásnév			
Egész állat		Testrész, tartozék		Egész állat		Testrész, tartozék	
Szám	Százalék	Szám	Százalék	Szám	Százalék	Szám	Százalék
18	25%	54	75%	5	20%	20	80%

A névanyag arra figyelmeztet, hogy itt nem annyira ábrázolásról, hanem inkább indexikus jelölésről beszélhetünk. Az, hogy a díszítő eredetileg jelölni akart-e valamit, vagy pedig a díszítőelemek, motívumok formája inspirálta utólagos értelmezésre, jelenlegi tudásunk szerint nem dönthető el, de feltehető, hogy az ábrázolási készségek korlátozottsága, a stílus elvontsága és a pars pro toto elvének érvényesítése egyaránt indokolja, hogy az egész állatot az esetek többségében annak jelzett testrésze vagy tartozéka is felidézhesse.

A névanyag emberi kultúrát jelző, jellemző tudományos értéke azonban egyetlen helység példája alapján nem ítéhető meg, már csak azért sem, mert gyakorlatukat a helybeliek csak a szokással és hagyománnyal tudják indokolni. Két irányban tapogatózhatunk tovább: a magyar népművészet azonos, hasonló és más műfajaiban, valamint más népek közösi művészetében.¹⁹

Az állattematika a magyar népművészetben

A magyar népművészetben az állatra vonatkozó mintanevek aránya egy kivételtől eltekintve mindenütt kisebb, mint Gyimesben. Ez irányú számításaimat az alábbi táblázatban foglaltam össze.

Helység, táj	Műfaj	Az állatra ²⁰ vonatkoztatott ornamensek			
		száma	aránya %	belső megoszlása %	
				Egész alak	Rész, tartozék
Torockó	ingráncolás ¹	7	36,84	28,57	71,43
Gyimes	inghímzés ²²	72	34,21	25	75

Helység, táj	Műfaj	Az állatra ³⁰ vonatkoztatott ornamensek			
		száma	aránya %	belső megoszlása %	
				Egész alak	Rész, tartozék
Gyimes	tojásírás	25	34,09 ²³	20	80
Udvarhely vid. ²⁴	Többnyűstös szőttes	15	31,82	33,33	66,66
Árapatak	tojásírás ²⁵	11	25	54,55	45,55
Marosmagyaró	keresztzemes párna ²⁶	22	21,36	68,18	31,82
Bukovina	keresztzemes párna	6 ²⁸	20	66,66	33,33
Zentalke	férfiing hímzése ⁹	5	20	40	60
Torockó	szahadrajzú párna ³⁰	13	19,70	53,85	46,15
Torockó	keresztzemes párna ³¹	17	19,18	76,47	23,53
Hódmezővsh.	házföldlocsolás ³²	9	17,30	33,33	66,66
Bekecsalja	ruhazsinórozás ³³	5	16,98	20	80
Árapatak ³⁴	keresztzemes párna	13	16,22	33,33	66,66
Kalotaszeg	írásos párnahímzés ³⁵	11	14,95	36,36	63,64
Udvarhely vid.	szabadrajzú párna ³⁶	3	13,64	100	0
Csikszentkirály	keresztzemes párna ³⁷	3 ³⁸	13,64	66,65	33,35
Györgyfalva	geometrikus inghímzés ³⁹	12	10,43	50	50
Sóvidék	keresztzemes párna ⁴⁰	1	8,70	0	100
Szatmár vid.	szedettes szöttes ⁴¹	4	7,55	100	0
Szék	szabadrajzú párna ⁴²	4	5,26	100	0

A táblázatot két kérdés megválaszolása érdekében állítottam össze: **a.** Mi szerint csökken az állatokra irányuló megnevezések aránya? **b.** Mi szerint alakul a rész/egész kettőssége a terminológiában? A felelethez fel kellett használnom az olyan kiegészítő forrásokat is, melyek módszertani okból vagy az adataik elégtelensége miatt nem bizonyultak alkalmasnak a számszerűsítésre.⁴³

XII. Moldvai csángó szemek, szemeshímek: **a.** szem; **b.** tyúkszem; **c.** tyúkszemek vagy paráma szökdösve; **d.** paráma; **e.** f. lúdszem; **g.** félbékaszem; **h.** i. békaszem; **j.** békaszem, rákszem; **k.** l. tőtött békaszem, rákszem; **m.** rákszem. Szentimrei Judit 1981. 100. ábra.

XIII. Moldvai csángó körnök, körnöshímek jegykendőről: **a.** horgas in; **b.** békakeröm; **c.** két keröm esszefogatva; **d.** három keröm, a szikrahím fia, pujkuca; **e.** szikrahímek. Szentimrei 1981. 107. ábra. A szerző megjegyzi, hogy a körnök számának növekedése a kendőn a fiatalok kapcsolatának elmélyülését jelzi.

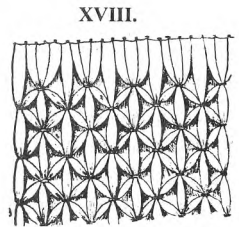
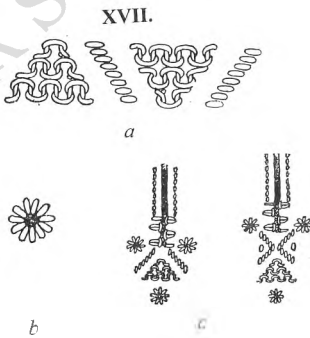
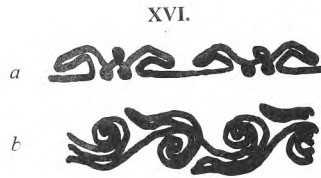
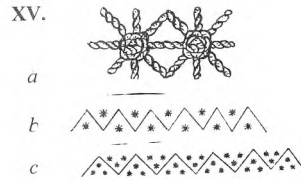
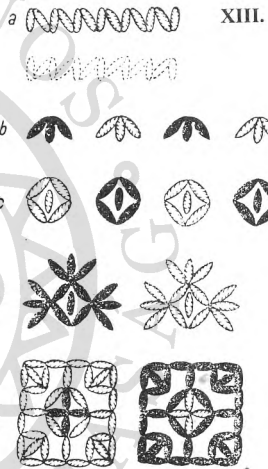
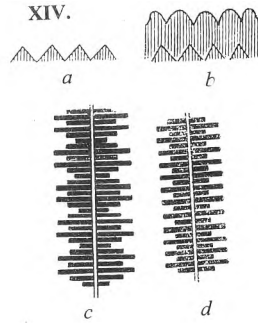
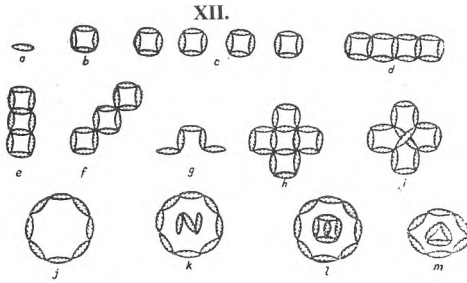
XIV. Kalotaszegi öltéselemek, egyszerű minták: **a.** fog, **b.** c. libafogas kötés, **d.** fecskéfarkas kötés. Péntek János 1979. 5. 7. ábra.

XV. A pókos minta Kalotaszegen: **a.** a szoknya darázsolásán; **b.** egypókos; **c.** hárompókos. Péntek János 1979. 234, 216 és 217. ábra.

XVI. Bekecsalji zsinórminták: **a.** sasköröm, **b.** csiga. Haáz Sándor 1978. 32 és 76. ábra.

XVII. Széki inghímzsminták: **a.** darázs nyűvel; **b.** tyúkszeg, **c.** férfingek hasítékának záradékai. Gazdáné Olosz Ella 1980. 135. 15, 17, 18. ábra.

XVIII. Sepsiszentgyörgyi székely ingnyak darázsolása. Haáz Sándor rajza.

(Itt kell megjegyezni, hogy sokan azért nem is próbálkoztak a népi terminológia gyűjtésével, mert az általuk vizsgált műfajhoz tartozó, újkori tárgyak létrehozói és használói térben vagy időben túl elkülönültek egymástól, s ráadásul evidens volt a műfajon belüli gyors stílusváltás. Ez ugyanis nem adott elégséges időt a standard névanyag kialakulásához, kivéve, ha az teljesen egyértelműen felismerhető alakot jelzett. Emellett világosnak tűnt, hogy ha van is neve a motívumnak, nem vonható le belőle semmilyen következtetés.⁴⁴ Mégis, mint a Kónya Ádám kísérlete igazolja, aki idős Sütő Béla vargyasi festőasztalost kérdezte meg, a mester a saját maga festette motívumokat aprólékos szempontok alapján meg tudja különböztetni egymástól. A virágos reneszánsz és barokk mintákat a megrendelők már jóval kevesebb ismérv szerint különítik el, s aligha asszociálnak hozzájuk szimbolikus tartalmakat.⁴⁵ Mindez indokolja, hogy lajstromunkban csak házi vagy háziipari előállítású műfajok szerepelnek, ez inkább valószínűsíti azt is, hogy a – talán tradicionálisabb, közösségibb – mintanevek esetenként primer jelentésükön túl is mutathatnak, tehát szimbolikusak is lehetnek.)

a. Az állatokra vonatkoztatott terminusok csökkenő aránya rendjében összeállított táblázatból megfigyelhetjük, hogy a műfajok közül leginkább a geometrikus inghímek, az írott tojások⁴⁶ és az aprómintás geometrikus szöttesek ornamenseihez asszociálnak állatalakokat. Előző két műfaj népművészetünkben nagy múltú, ráadásul a tojás a halottkultusszal is kapcsolatba hozható, ezért itt konzervativizmusra gondolhatnánk mint magyarázó elvre. A torockói ingmellszedésre vonatkozó feljegyzés még múlt századi. Várhatóan a gyimesihez hasonló tanulságokat kínálna a moldvai csángó ingvállszedés is, azonban ez az anyag nagyrészt még ismeretlen. A bukovinai székely inghímzés is közel áll a gyimesihez, több azonos mintát és több azonos megnevezést (*kígyós*, *kígyófejes*, *békás*, *ördögterdes*) felkínálva, noha nem ugyanahhoz a mintához tartozik ugyanaz az értelmezés.⁴⁷

Meglepő viszont a nyüstös szöttesek esete. Ezek nálunk új keletűek: Maros- és Udvarhelyszéken feltehetően a múlt század utolsó harmadában terjedtek el a szász takácsipar hatására. Népi terminológiájuk tematikájára⁴⁸ magyarázatul szolgálhatna a szász analógia, azonban sajnos erre vonatkozó ismereteink nincsenek.⁴⁹ Segíthetne az európai takácsmunkák szakirodalmá is, de kérdéses, hogy az tárgyalja-e ezt a kérdést. Tehát azt, hogy a technikával és annak mintakincsével a terminológiát is közvetlenül a szászoktól vettük át, jelenleg sem bizonyítani, sem cáfolni nem tudjuk.

További lehetőségek: egy korábbi, elhalt műfaj (akár maga a korábban itt is kedvelt inghímezés⁵⁰) szolgálhatott mintául a terminológiai asszociációk számára. Végül lehetséges az is, hogy az elvont geometrikus formák eleve meghatározott típusú asszociációkat keltenek, vagyis bizonyos formák és a hozzájuk kapcsolódó név között jellegileg közvetlen kapcsolat fedezhető fel. Valószínűleg ez a jelenség követhető nyomon a szabad vonalvezetésű szücsrátétek, a házföldlocsolás- és a zsinórnemensek megnevezésében is.

A *szücsrátét-ornamentika* vizsgálatának lehetőségét valószínűleg elszalasztotta a magyar szakirodalom, de figyelemre méltóak az olyan terminusok, mint a *sasköröm*, *halfarok*, melyek jelentőségét Kresz Mária ismerte fel.⁵¹ A *házföld vízzel való locsolása*, amint azt Bihal Emma megsejtette, valószínűleg igen nagy múltú gyakorlat, míg a zsinórozás jelenlegi tudásunk szerint az úri viseletben is csak XVII. századi. E két műfaj egyszerűbb, soros szerkesztésű motívumkincse formailag és terminológiaiailag mégis rokon egymással és régies szemléletmódra vall. A vízvirágok érdekessége nemcsak a csigás, meanderes soros szerkezetű ornamentika domináns jelenléte, hanem ennek változatos névanyaga is, a *víz hullámtól* a *csigáig*, *lófejig*, *kígyóig*, *hótt ember ujjáig*, *pávafarokig*, *agancsosig*, *farkasfogig*, *kalácsig*.⁵² Itt a *lófej* azonos a gyimesi *csikószemmel*. Mindkettő meander. A bekecsalji népviseletet díszítő 278 publikált zsinórdísz⁵³ közül 67-et *sasköröm*nek neveztek – ez 24%-ot tesz ki (és ezek közül 64 férfiruhát díszített). Még gyakoribb a *csigás* minta, 86 változat, 30,9%, ez női ruhákon is kedvelt (38 előfordulás). Megjegyzendő, hogy a zsinórból alakított motívumokat a technika is sugallja.

A konzervatívabb tájakon (pl. Gyimesben, Torockón, a jobbágyrendű Árapatakon) általában nagyobb e réteg aránya, mint pl. a nyitottabbakon, amilyen Kalotaszeg. Ugyanazon falun vagy tájon és ugyanazon műfajon belül viszont az időbeli különbségek hoznak változásokat a tematikában: erre a gyimesi ing- és tojásímezésben bekövetkező stílusváltás szolgál jó példának. A györgyfalvi inghímezésben a legutóbbi néhány évtized alatt végbement folyamatokat Orbán Zselykének sikerült megfigyelnie: a hagyományos mintakincset itt megőrizték, de természetes előképek szerinti virágmotívumokkal bővítették és a mintaszerkezeteket bonyolultabbá tették. A régi motívumokat feltehetően újjáértelmezték, másként nem érthető, hogy miért neveznek minden csillagmotívumot rózsának.⁵⁴ Az ornamens átértelmezésére az idézett két kalotaszegi falu, Zentelke⁵⁵ és Györgyfalva⁵⁶ inghímezése terminológiájának összehasonlítása alapján is

gondolhatunk: a zoomorf réteg 10%-os aránycsökkenését az adatfelvételt elvlasztó száz év magyarázza. Megfelezi e hosszú időtartamot Dajaszászné kalotaszegi kereszteses kézelőminta gyűjtésének kora: az 1940-es években még következetesen *kígyósnak* nevezték az S alakú minta különböző változatait. (Györgyfalván rendkívül jelentős arányban fordul elő ez az ornemens, de a neve már csak esses.)⁵⁷ A zsinórminták esetében komplikálódási tendencia figyelhető meg, a vízvirágok mintakincsében pedig stílusváltás,⁵⁸ az előbbi esetében nyomon követhető a terminológia változásának egy-egy állomása is.⁵⁹

Az eddig tárgyalt esetekben a vizsgálat időszakában a megfelelő népművészeti műfaj még élő, sőt a bukovinaitól eltekintve produktív volt. Más a helyzet, ha a tudat és viselkedés passzív régiójába kerül át valamely jelenség. Hétfaluban már nem járnak népviseletben, így az inghímek jelentős része is elveszítette a nevét. Seres András a leányingmintáknak már csak egyötödét tudta név szerint is azonosítani, jórészt az újabb stílusúakat, de még így is talált két egészalakos madárábrázoláson kívül egy-egy *rákost*, *kakastarést* és *macskanyomost* is.⁶⁰ A Kis-Küküllő mentén még inkább a múlt kódébe veszett ez az anyag, így nem csodálkozhatunk, ha a kevés, határozottan régies minta közül csak egy kapta a nevét állattestrészről, a *sasfejes*.⁶¹

A terminológiát tehát magától értetődően ott őrizték meg épebben, ahol – legalábbis a gyűjtés pillanatában vagy nem sokkal azt megelőzően – őrizték, sőt gyakorolták magát a műfajt is. Ebben mind a műtárgy-kereskedelemnek, a háziipart fejlesztő programnak, mind a helyenként mába is átnyúló tudatos hagyományápolásnak szerepe volt. Ennek köszönhetik régies terminológiájukat az árapataki lakástextíliák és frott tojások, továbbá a torockói szálán- és rámánvarrottak.⁶² A Sóvidéken viszont, ahol már nem varrják, a mintanévismeret is elhalványul, s már csak a legevidensebb ornamentekeket tudják megnevezni.

Eddig is láttuk már, hogy a stílus jellege kihatással van e terminológia tartalmi sajátosságaira. Az inghímek régi rétegének állatokra vonatkoztatott ornamentei közül egy-kettő a csiki és bukovinai *kereszteses lakástextílián* főmintaként is megmaradt.⁶³ Ám a letevéruhák többsége ornamentikájában határozottan különbözik az ingektől: sormintái kiszélesednek, rácsszerűvé válnak. Míg domináns marad a csillag-, kereszt- és rombuszmotívum, olykor közéjük tagolódik a *béka*⁶⁴, *békaszem*⁶⁵, *teknősbéka*⁶⁶, a rombusz csúcsára pedig felkerül a *berbécsszarv*⁶⁷. A főminta átlós keretmintái pedig esetenként *libanyakra*⁶⁸, *ráklábra* vagy a gyaníthatóan

szimbolikus jelentésű *veszettútra*⁶⁹ emlékeztetik használóikat. E sorozatban a főminta eleme lehet még a *kakastaréj*⁷⁰, a *kakasfarok*⁷¹ és a *szív*⁷² (az utóbbi forma gyimesi neve: *farkasnyom*, *békasegge*), a *macskanyom*⁷³. Utóbbi lekerekített formáival a csillag- és virágmotívum közti átmenet klasszikus példája. A *kígyó* motívum általában már átvezet a reneszánsz virágtöves szerkezetekhez, melyeknél szerkezettagoló funkciót tölt be. Általában azonosítható a reneszánsz indamotívummal.⁷⁴ Érdekes, hogy Árapatakon a virágmotívumok legelőször mesterkék, majd lassanként a főmintát tagoló rácsban kapnak helyet. A madarak a középkori takácsszöttesekről ismert stilizálásban jelennek meg.⁷⁵ Az egészalakos állatmotívumok (őz, szarvas, ló, nyúl⁷⁶) naturálisabb stílusukkal általában újabb kori polgári előképekről tanúskodnak. A konzervatívabb sorminták (nevük Árapatakon: *dészű*⁷⁷) kétoldalról, a peremeken keretezik a főmintát. Pl. a gyimesi kígyós, *csikószemes* vagy *fésűs* bizonyos elrendezésben – S alakú vagy meandermotívumot adva ki – fellelhető mind az árapataki, mind a felsőmarosmenti sorminták között, ha megnevezni nem is tudják e motívumokat.⁷⁸

A szabadrajzú letevő- és felvevőruhákon a reneszánsz virágornamentika válik dominánssá, de a sárközi főkötők nagy része őrzi a meandermotívumot, *csigás* néven,⁷⁹ a drávaszögi hímzéseket pedig Gönyey Sándor jó érzékkel úgy rendezte el, hogy a nagyszámú virágornamentumot, melyek közt helyel-közzel feltűnik egy-egy kígyómotívum,⁸⁰ *aprócsirkéssel*, *halassal*, *rákossal*, *piókással* és *kígyóssal*⁸¹ vezesse be. A torockói hímzés esetében pedig a széldíszeket nevezik meg a korábbi szemlélet szerint.

b. A állatra utaló terminológia nagyságának csökkenő aránya némi képp korrelációban áll a részre/egészre vonatkozó megnevezések közti arány csökkenésével. A sóvidéki példa 100%-a ennek nem mond ellent, mivel túl kevés az adat: egyetlen mintánév valamelyik kategóriában csakis maximális arányt adhat ki. Egyébként azonban feltűnő, hogy a listavezetők (gyimesi inghímzés és tojásírás, torockói ingránolás, udvarhelyi nyüstös szöttesek) terminológiája a pars pro toto elvének alkalmazásában is elől járnak. A padlólocsolás mint műfaj igen régi lehet, ami indokolhatja a résznevek jelentős arányát. A bekecsalji zsinórminták esetében igaz, hogy látszólag kevés az adat, e mögött azonban sok minta, tehát stabil terminológia meg homonímia áll. Más szóval a nevek megerthetősége igen nagy. Így a feltehetően a szücsrátét tradícióját továbbvivő műfaj

régies terminológiát vonz magához. Az indexikus jelölés tehát régies gyakorlatnak tűnik, a már említett okokból.

Mely állatokat jelölték csupán valamely testrészüikkel, és melyeket ábrázolták egészükben? A kérdés megválaszolásához az öltéstechnikákig kell visszább mennünk. Ugyanis az állatokkal, azok testrészeivel kapcsolatos asszociációk már a *hímzéstechika szókészletében* is megfigyelhetők. Arányuk azonban nem derül ki a rendkívül szétszórt – és hiányos módszerességgel rögzített – adatokból.

A három, legyezőszerűen egymás mellé öltött laposöltés Moldvában *béka köröm*⁸², Kalotaszegen⁸³ és Széken *tyűkláb*⁸⁴, a gyimesi bundán *lidércláb*⁸²; a ferde laposöltés Széken legyezőszerűen *csirkelábat*, egysorosan *nyüvet*, cikcakkosan *ökörhugyosat*, kétsorosán cikcakkosan már *szarufa* mintát eredményez; a párhuzamos laposöltések átcsavarásával *ökörhugyas*, más néven *féldarázs* minta keletkezik, ha ezt háromszög alakúra tornyozzák, *darázt* nyernek.⁸⁶ Az átcsavart laposöltés neve Gyimesben *tyűkbőr*.⁸⁷ Laposöltések csavarják át Kalotaszegen a ráncolás minta szerint számolt egységeit – ezek neve szintén *darázs*⁸⁸. A *darácsolást* a továbbiakban nyolclábú, sugaras *pókokkal* díszíthetik.⁸⁹ Háromszéken és Udvarhelyszéken a rombuszszerűen rögzített ráncok neve *darázs*, a dévai csángóknál és Árapatakon a hímesen összefogott beszegett fodorvége.⁹⁰ A hímes kötések Kalotaszegen lehetnek többek közt *libafogasok*, *fecskefarkasok*, *pókosok*, *békalábbal*; Háromszéken kedvelt az *ökörhugyas* kötés, ugyanott és a Kis-Küküllő mentén a *bolhakötés*.⁹¹ A szegőöltés neve Kalotaszegen *lábazás*.

Fogakat (*farkasfog*) bizonyos szabályok szerint csoportosított laposöltések, majd rátétek, *tyűkszem* vagy *tyűkfilet* (Kalotaszegen), illetve *tyűksegget* (Háromszéken) a kerek lyukat szegő öltések eredményeznek.⁹² E szemlélet még az ingnyak összekötésére szolgáló egyszerű sodort cernazsinór mintázatának megnevezésében is érvényesül: Gyimesen ez lehet *fogas* és *szemes*.⁹³

Ami az ornamensek rész-egész szerinti tematikus megoszlását illeti, megfigyelhető, hogy a régebbi stílusban az alacsonyabb rendszertani kategóriájú, általában kisebb testű állatokat gyakrabban ábrázolják teljes egészükben, mint a madarakat és emlősöket. Ez utóbbiaknál gyakoribb a részel való helyettesítés. Talán ez az ábrázolásbeli készségek hiányával is magyarázható. Az egészalakos madár- és állatábrázolások ritkák a népművészetben és minden esetben a történeti stílusok hatásával magyarázhatóak, tehát végső soron nyugat-európai előképekre mennek vissza.

Az állattematika más népek közösségi művészetében

Egyelőre, korlátozott lehetőségeimnek tulajdoníthatóan, főként a szomszéd és a rokon népek közösségi művészetét próbáltam áttekinteni. Tisztában vagyok vele, hogy a vizsgált anyag a továbbiakban mind földrajzilag (szinkronikusan), mind történetileg (diakronikusan) kiterjeszteni fog.

Nép, forrás	Műfaj	Az állatra ⁹⁴ vonatkoztatott ornamenszavak			
		szám	arány %	belső megoszlás %	
				Egész alak	Rész, tartozék
nyenyec	bundarátét ⁹⁵	21	87,5	12,5	87,5
kirgiz	nemez ⁹⁶	9	56,25	33,33	66,66
obi-ugor	(szétválasztatlan ⁹⁷)	61	52,59	39,34	60,66
kirgiz	takácsszóttés ⁹⁸	15	48,39	6,66	93,35
kirgiz	csomózott szőnyeg ⁹⁹	10	38,46	20	80
román	tojásírás ¹⁰⁰	90	31,14	45,55	54,44
kirgiz	hímzés ¹⁰¹	9	31,03	33,33	66,66
román	szóttés ¹⁰²	30	21,90	26,66	73,33
román	hímzés ¹⁰³	45	18,44	28,88	71,11

A bolgárookra vonatkozó adataim hiányosak, Koev mindenesetre 154 növénynév mellett 201 állat- és 45 emberábrázolást említ.¹⁰⁴

A románok és a bolgárok hagyományos népi kultúrája vegyes gazdálkodáson alapszik, tehát tipologikusan a mienkhez hasonlóknak tekinthető, a kirgizek viszont nomád nagyállattartással foglalkoznak, tehát várhatóan náluk jelentősebb szerepet kap az állatornamens. Valóban így is van, bár műfajonként és tárgyfeleségekként eltérő mutatókkal. Az állatornamens aránya a legnagyobb múltú nemezmunkákon a legnagyobb, és fontosságuk fokozatosan csökken az újabbnak feltételezhető műfajokon: a szóttéseken, a csomózott szőnyegeken, majd a hímzéseken. Tehát az utóbbi két tárgytypuson a Gyimesekben tapasztalt értékekhez áll közel.

A halász-vadász obi-ugoroknál technikák szerint nem választottam szét az anyagot, globálisan nézve azonban az állatokra vonatkoztatott mintanevek az ornamentikának több mint felét teszik ki.¹⁰⁵ És végül a rénszarvastartó nyenyecéknél (jurák-szamojedoknál), akik az obi-ugoroktól vették át a bőrrátétes ornamenszavakat, nyenyecre fordított neveikkel, 24 mintából már csak három nem figurális tematikájú. Ez az alakosok 87,5%-os arányát jelenti.

A kezdetleges kultúrájú népek jellemző sajátossága, hogy ornamentikájukat fokozott mértékben vonatkoztatják állatokra. Legtöbbször nem egész állatra, csak annak valamely részére, tartozékára, nyomára. (Az utóbbi főleg a vadász népek számára fontos: az állat gyakran nyomával jelenik meg először.¹⁰⁶) Ez az eljárás az archaikus gondolkodásból fakad, mely szerint a rész felidézi az egészet. A jelzésre érdemes egész pedig több önmagánál: nem közönséges jeltárgy, hanem szimbólum, mely mitologikus, totemisztikus asszociációkat ébreszt az adott közösségben. Ezek az asszociációk viszont ezoterikusak, tabu alá esnek; talán ezzel is összefügg, hogy az állatokat nem annyira ábrázolják, mint inkább csak utalnak rájuk.

Jellemző e fokon, hogy az ornamentalsnevek az illető kultúrában fontos elemekre vonatkoznak. A halász-vadász obi-ugoroknál pl. halakra (*menyhal, kárász nyelve, csuka állkapcsa*), vadászott madarakra (*fajdkakas, nyírfajd, vadlúd, vadkacsa*) vagy prémállatokra (*medve, nyúl, róka, hód, coboly*), továbbá főként húsupért vadászott állatokra (*jávorszarvas, rénszarvas*). Meg a lóra. Madaraik egy része (*fajdkakas, vadlúd, hattyú, „áloomadár”*) mitikus. Emblematikus állatok, az exogám frátriákra utalnak: a mosz frátriára a *nyúl*, a *ló*, a *fajdkakas*, a *vadlúd*, a *coboly*, a *por* frátriára a *róka*, a *medve*. Az állatok egy része a felső (égi) világhoz tartozik, más része a földi világhoz; a fejetlen állatok, félemberek és csúszómászók valószínűleg az alvilághoz. (Egyes jelképek egymással felcserélhetőek. Gondolok pl. arra, hogy bizonyos ornamentals *medve, ember, béka, sőt hód* névvel is feltűnik.)

A tundralakó jurák-szamojédoknál a halászatnak alig van jelentősége. Ezért náluk az adatok szerint nem jellemző a halak indexikus jelölése sem. Fő foglalkozásuk a réntartás. A Homics monográfiájában közölt 24 minta közül 6 minta kapcsolatos ezzel (5 *szarvasagancs*, 1 *pata*). Viszonylag nagyszámú mintanévtal a prémvadászat fontosságára (3 *nyúl-füles*, 1 *medvenyom*, 1 *rókakönyöke*, 1 *kékróka melle*, 3 *coboly*). Az utóbbiakból kettő hiányos (az egyik *fejetlen*, a másik *egyoldalú*), tehát alvilági.

A termelő gazdálkodást folytató népeknél az állatokra utaló ornamentika jelentősége egy ideig megmarad. Kivitelezési módja továbbra is főként indexikus jelölés. A bolgároknál pl. sok az *arc, fül, szem, szemöldök, fog, szárny, láb, köröm, ujj, farok* vagy *nyom* megnevezésű minta. E testrészek, tartozékok azonban mindinkább tenyésztett és egyre kevésbé vad állatokéi. Pl. a *medve nyoma* vagy *lépése* mellett találkozunk *kos, kutya*,

cica nyomával vagy lépésével is. További jelölt háziállataik: a ló (*fej, borda*), bivaly (*szarva*), bárány, juh, csirke, kacsa, pulyka, páva, selyemhernyó bogár. Náluk is jelen vannak az alvilági és vízi állatok (*sárkányok, gyíkok, teknősbékák, rákok* – 201 mintából 24). Ami még figyelemreméltó, az a *hernyók, legyek*, „undok állatka”-k megjelenítése.

Kultúraspecifikus, hogy mely állatot részesíti az ornamentika terminológiája előnyben. Az állattartó kirgizek esetében a *berbécset* (*szeme, szarva*), a *kecskét* (*szarva, patája, körme*), a *tevét* (*nyaka*), a *lovat* (*lába*). Fontos náluk a fiatal állat: a teveborjú, a csikó. Az állatszaporulat fokmérője lehet a gazdagodásnak. A *kutya*, melyet *nyomával* és *farkával* jelölnek, talán totemállatuk. (A monda szerint a kirgizek negyven lánytól – *kirk kisz* – meg egy kutyától származnak. Ezzel volna kapcsolatban a mintakincs „negyven ág” motívuma?) A *kutyafarokként* értelmezett jel nem más, mint a titokzatos meandermotívum. Helyet kap a kirgiz ornamentikában a puszta rettegett királya, a tigris is *nyomával* és *karmával*, továbbá a holló *karmával* és a fogolymadár *szemöldökével* jelölve. Meg a pók, skorpió, légy.

Az eredetileg pogány szimbólumok a kereszténység hatására kezdenek átértelmeződni. E folyamat egyes jelei a románságnál figyelhetők meg, ahol a legkülönfélébb állat(testrész), növény, tárgy stb. mintanevek mellett ortodox egyházi jelképek is megjelennek: a nők katrincáját, ingét egyebek mellett *áldozati kalács, gyertya* díszíti.¹⁰⁷ E szent jelképeknek mágikus erőt tulajdoníthattak. Legalábbis az *Istenanya öve* és a *pap öve* mintájú frott tojások hitük szerint a szülést könnyítették meg (míg a *veszett utas* motívumú tojás a halottkultusszal volt kapcsolatos).¹⁰⁸

Végső, kérdőjeles következtetések

A magyar népművészet előbbieken tárgyalt vonulatába tartozó mintakincs formáját és terminológiáját tekintve egyaránt a fent jelzett sorozatba illeszkedik. Ha nem is mutatható ki több ezer éves volta, tipologikusan egy archaikus jellegű ornamentikához tartozik és egy igen archaikus jellegű gondolkodásmód terméke. Jelzi a természetközelség és a termelő kultúra együttes jelenlétét. Benne egykori mitologikus-vallási asszociációk jelenlegi tudásunk szerint nem mutathatók ki (hacsak a *nyúlfüles, medvetalpas* nem fog mégis annak bizonyulni). Korábbi mágikus funkciói azonban gyaníthatók. A *berbécsszarva* motívum a török népeknél a termékenység és a boldogság jelképe. Talán nálunk is az volt?

A bizonyítástól távol állunk, legalábbis egyelőre. A nyelv ugyanis expanzív természetű: hajlamos viselkedőkről nevezni meg a nem viselkedőket.¹⁰⁹ Állatokról nevezünk meg számos növényt és tárgyat is.¹¹⁰ E metaforikus nyelvhasználat nemzetközi voltát és produktivitását jelzi, hogy még az informatika terminológiájában is helyet kapott („egér”). Mai nyelvi szokásaink mögött egyértelműen csak a hasonlóság elve áll:¹¹¹ ebből azonban nem következik, hogy a kultúra korábbi fázisaiban is ez volt a jelenség kizárólagos magyarázó elve.

Érdekes, hogy Gyimesben milyen nagy megterheltségi szintjük van a negatív értéktartományba sorolható jeleknek.¹¹² Erre a gyakori *ponk* (pók) minta értelmeztetésekor jöttem rá. A szó jelentését így magyarázták meg: "Hát a mezőkön úgy folynak azok a hálók, és abban vannak azok a piszkos nagy ponkok. Ott kinn a mezőkön s az udvarokon is leledzik az a szalag, s akkor szednek olyan burkolatot, és abba gubóznak belé. Ugye hogy az, na, piszkos dolog..." Felmerül a kérdés: miért díszítették a gyimesiek éppen *póknak*, *kígyónak*, *békaseggének*, *ördögtérdének* értelmezett motívumokkal az ingeiket, húsvéti tojásaikat, amiket ráadásul a templomban meg is szenteltettek. Miért került „*malacpucás*” hím a bukovinai székely nők ingére?

A magyar inghímzés egykori esetleges mágikus funkciójára a moldvai csángó anyag alapján is gondolhatunk. Erre az eddigi egyetlen idevonatkozó publikáció szerzője, Szentimrei Judit is felfigyelt. A csángó ingek egyébként egyszerű sordíszítményein a *kereszt*, *hurok*, *kupa*, *vízfolyásos* elnevezésű ornamensek mellett körmöket vagy szemeket (*békaszem*, *rák-szem*, *tyúkszem*), *fogat*, *zúzát*, *félbolhát*, *nyüvet*, továbbá *kígyós* díszítményt találunk. Hasonló gyanút ébreszt az idézett öltéstechnika-terminológia is.¹¹³

Ha valóban volt az ornamentikának mágikus funkciója, azt a racionális gondolkozásmód az idők során szétzúzta. Úgy gondolom, ezzel is magyarázható, hogy az e rétegbe tartozó díszítménykincs az újabb divatú ornamentika mellett szerényen a szélekre szorult és nevét elveszítette. Ha mégis megmaradt főmintának, az esetek többségében átértelmeződési folyamaton ment át. A hímes tojáson a *békából tulipán*, a gyimesi hímzésen *kígyóból tekenyő*, a bekecsalji zsinórdíszeken *saskörömből tulipán*, a *csigásból herelapis*, *eperlapis*, *tulipántos* minta lett. Fordított folyamat is lejátszódhatott. Az újonnan átvett reneszánsz indamotívumot kígyónak is értelmezhetnék, szemet, farkat jelölve neki. A levélbe madarat is belekép-

zélhetnek, amint azt egy torockói varrottason a hozzákanyarított fej és láb jelzi.

Az alakulás fő iránya azonban a racionális gondolkodás üzelve után az állatként vagy állattestresztként értelmezett elvont ornamensek visszaszorulása vagy legfeljebb reliktumként való fennmaradása. Jól jelzi ezt csökkenő arányuk, mely, amint igyekeztem kimutatni, a stílusváltással függ össze. E folyamat a terminológiában a növényi vonatkozású mintanevek s azon belül főként a virágornamensek elszaporodása irányába mutat; gyakori a névátvitel állatról növényre vagy állatról formára (*csigás*); állatról tárgyra (rákláb), a vadnövény (*bojtág*; *bojt*=fenyő; *botikás*) és a természetett haszonnövény (*káposztás*, *ugorkás*, *rozsfefes*, *barackmagos*) nevek mindinkább dísznövényekkel való helyettesítése (*rózsás*, *szegfűs*, *tulipános*). Az új neveket csak kisebb mértékben kapják átértelmezett motívumok. (Pl. csillagból rózsza, békából tulipán.) Változik maga a díszítménykincs is. Részben nyugati (reneszánsz, barokk, rokokó), részben keleti (oszmán-török) hatásra elterjedő nagyszámú virágmotívum mellett megjelennek a szintén magaskultúrából származtatható, nemegyszer heraldikus eredetű, egészállatos ábrázolások. A jelölés helyett mindenképp az ábrázolás válik dominánssá. A díszítménykincs fő funkciója most már az esztétikai funkció. Ez kihat a névadásra is. A periférikus helyekre visszaszorult, értelmüket veszített szimbólumokat már nem fontos azonosítani, nevük ezért elfelejtődik, csupán „pillanatnyi képzetkapcsolások” termékévé válik. A felismerhető ornamensek viszont egyértelműen megnevezhetők. Végül az ipari termékek térhódítása fölöslegessé teszi az esztétikai célú ábrázolások létrehozását is. E fázisban már csak a fennmaradt kulturális reliktumokat kellene megnevezni: természetes, hogy ez egyre kevésbé lehetséges.

Kutatóink e két utóbbi korszakban tevékenykedtek: nem csoda, ha számukra a névanyag oly keveset mondott. Nagyobb anyag vizsgálata viszont arról győz meg, hogy az ornamensek is, a rájuk vonatkozó terminológia is rendszerszerű: történetileg változó, szinkronmetszetben pedig etnikumonként, táji csoportonként eltérő szerkezetű. E kérdések szélesebb perspektívából történő vizsgálata mind az egyes népek kultúrájára, mentalitására, mind a kultúra mozgására nézve még nem sejtett tanulságokhoz vezethet.

Szakirodalom

- ANTIPINA, K.I.
1968 *Vorszovoe tkacsesztva*. In: Ivanov–Antipina 1968. 59–75.
- ANTIPINA, K.I. – MAHOVA, E.I.
1968 *Bezvorszovoje uzornoe tkacsesztvo*. In: Ivanov–Antipina 1968. 48–58.
- BIHAL Ella
1983 *A vásárhelyi szegény ember háza földjének díszítőművei*. Klny. a Kiss Lajos Emlékkönyvből. Hódmezővásárhely.
- COMȘA, Dimitrie
1904 *Album de broderii și țesături românești*. Sibiu.
- CSEPELEVECKAJA, G.L.
1968 *Vűsivka*. In: Ivanov–Antipina 1968. 78–95.
- CSETNZECOV, V. J.
1948 *Ornament lentocsново tipa u obszkih ugrov*. Szovjetszkaja Etnografija nr. 1. 143–152.
- K. CSILLÉRY Klára
1995 *Állatábrázolás a népi bútorokon*. In: *Állatábrázolások a magyar néphagyományban*. Tiszafüred–Abádszalók 1995. március 30–31. Az előadások összefoglalói. Szolnok. 31–32.
- CSISZÉR Imre
1974 *Csíkszentkirályi keresztszemések*. Csíkszereda.
- CSULAK Magda – GAZDÁNÉ OLOSZ Ella
1972 *125 szálánvarrott magyar hímzés minta*. Arapatak. Sepsiszentgyörgy.
- DAJASZÁSZYNÉ DIETZ Vilma – PALOTAY Gertrud
1942 *Kalotaszegi gallér- és kézelőminták*. Közlemények az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséből. II. 2. 100–141.
- GAZDA Klára – LŐRINCZI Etelka
1988 *Puncte de cusături aplicate în portul popular din județul Covasna*. Aluta XVII–XVIII. 251–291.
- GAZDÁNÉ OLOSZ Ella
1980 *A széki öltésmódok*. In: *Népismereti Dolgozatok 1980*. 131–146.
- CS. GERGELY Gizella – HAÁZ Sándor
1976 *Udvarhelyi varrottások*. Szentimrei Judit előszavával. Bukarest.
- GOROVEI, Artur
1937 *Ouăle de paști*. București.
- GÖNYEY Sándor
1944 *Drávaszögi hímzések*. Bp.
- GYÖRFFY István
1925 *Nagykún szűrhimzések*. I. Bp. Magyar Népművészet XI.
- GYÖRGYI Erzsébet
1974 *A tojáshímzés díszítőműkincse*. Díszítőműrendszerezési és -értelmezési kísérlet. NÉ LVI. 5–85.
- HAÁZ Sándor
1978 *Zsinóros díszítés a bekecsalji népviseletben*. In: *Népismereti Dolgozatok 1978*. 129–176.
- 1993 *Sóvidéki viselet*. In: Haáz F. Rezső – Haáz Sándor: *Erdélyi viseletek*. Budapest. 27–98.

- F. HALAY Hajnal – SZENTIMREI Judit
1997 *Torockói varrottások*. Előszó Szentimrei Judit. Bukarest.
- HOMICS, L. V.
1966 *Nencü*. Moszkva–Leningrád.
- IVANOV, Sz. V.
1952 *Materiali ornamenta k probleme kulturno-istoriceszkh szvjazej hantov i manszi*. Szovjetszkaja Etnografia nr. 3. 85–99.
- IVANOV, Sz. V. - ANTIPINA, K. J.
1968 *Narodnoe dekorativno-prikladnoe isszuszstvo kirgizov*. Moszkva.
- IVANOV, V. V.
1982 *A művészet és a piktográfia egy archaikus jeltípusáról*. In: *A művészet ősi formái*. Szerk. N. Ju. Nyekljudov. Bp. 111–146.
- KOCSIS ANTALNÉ KUNSZABÓ Júlia
1974 *Székely varrottas minták*. Bp.
- KOEV, Ivan
é. n. *Bulgarszkata vezbena ornamentika*.
- KÓNYA Ádám
é. n. *Sütő Béla virágai*.
- KÓSA-SZÁNTHÓ Vilma
1979 *Csángó népviselet*. In: *Hargita megyei népviselet*. (Szerk. Kardalus János) Csíkszereda. 103–149.
- KOVÁCS Dénes
1969 *Gyimesi csángó írott tojások*. Csíkszereda.
- KRESZ Mária
1978 *A magyar szücsornamentika történeti rétegei*. Ethnographia XXXIX. 315–353.
1979 *"Sasköröm."* *A zalatnai szücsornamentikáról*. Művészet 12. sz. 4–5.
- LÜKŐ Gábor
1942 *A magyar lélek formái*. Bp.
- MAHOVA, E.I. – CSERKASZOVA
1968 *Ornamentirovannije izdelija iz vojlovka*. In: Ivanov–Antipina 1968. 13–29.
- MALONYAY Dezső
1907 *A magyar nép művészete. I. A kalotaszegi magyar nép művészete*. Bp.
1912 *A magyar nép művészete. IV. A dunántúli magyar nép művészete*. Bp.
- MOLNÁR István – MOLNÁR Kálmán
1971 *Sóvidéki keresztiszemesek*. Székelykeresztúr.
- MONORINÉ ROHLIK Erzsébet
1990 *A varázserejű himes tojás*. H. n.
- ORBÁN Zselyke
1996 *Györgyfalva női inghímzései*. Államvizsga-dolgozat a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem Néprajz Tanszékén.
- PALKÓ Attila – PORTIK Irén – ZSIGMOND József
1985 *Felső-Maros vidéki varrottások*. Bukarest.
- PALOTAY Gertrud
1938 *A gyimesi csángók hímzései*. NÉ XXX. 97–101.
- PÉNTÉK János
1979 *A kalotaszegi népi hímzés és szókincse*. Bukarest.

PETKES József

1979 *Szöttesek*. In: Bura László – Fejér Kálmán – Petkes József: *Szatmár vidéki néphagyományok. Népdalok és szöttesek*. Satu Mare. 83–127.

SERES András

1972 *Barcasági csángó leányingek himzésmintái*. Sepsiszentgyörgy.

1973 *Barcasági csángó férfingek, menyecskeingek, öregasszonyingek és díszkendők himzésmintái*. Sepsiszentgyörgy.

1975 *Népi himzéseink. Balavásár, Barcaság*. Művelődés 1. sz. 42–44.

1977 *Népi himzéseink. Gyimes*. Művelődés 4. sz. 35–38.

SINKÓ KALLÓ Katalin

1980 *Kalotaszegi nagyírásos*. Bukarest.

SZABÓ Imre

1904 *Dévai csángó-székely népviselet és táplálkozás*. NE V. 69–84.

SZENTIMREI Judit

1974 *Szöttes és varrottas*. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Szilágysági magyar népművészet*. Bukarest. 124–178.

1976 Lásd Cs. Gergely–Haáz 1976.

1978 *Varrottások*. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet*. Bukarest. 192–254.

1981 *Varrások, himzések*. In: Kós Károly – Szentimrei Judit – Nagy Jenő: *Moldvai csángó népművészet*. Bukarest. 291–356.

1982 *Széki iratosok*. Bukarest.

1997 Lásd: F. Halay–Szentimrei 1997.

SZILÁGYI N. Sándor

1996 *Hogyan teremtsünk világot?* Kolozsvár.

TANKÓ Gyula

1996 *Gyimesi szokásvilág*. Székelyudvarhely.

UNDI Mária

é. n. *Sárközi főkötők*. Bp.

VAHTER, Tyyni

1953 *Ornamentik der ob-ugrier*. Helsinki.

VÁMSZER Géza

1934 *Perefernumos levél 1739-ből*. Csíki Lapok 1934. szept. 23.

VISELETKÓDEX

1990 *Régi erdélyi viseletek*. Viseletkódex a XVII. századból. Budapest.

VISKI Károly

1937 *Díszítőművészet*. A Magyarság Néprajza II. 275–395.

WILK. Herta (gesammelt von)

1974 *Siebenbürgisch-sachsische Leinenstickereien aus Tartlau*. Mit einem Vorwort und 52 Bildtafeln. Bukarest.

Jegyzetek

¹ A dolgozat alapszövege 1995. március 31-én Abádszalókon hangzott el az *Állatábrázolás a magyar néphagyományban* című konferencián. Az eredeti szöveg egyes adatait folyamatos gyűjtéseim eredményeinek megfelelően módosítottam.

² Viski 1937. 336.

³ Györgyi 1974. 12.

⁴ Péntek 1979. 199.

⁵ Gyimesi hízmésmintákat tartalmazó, eddig megjelent publikációk: Palotay 1938, Lükő 1942, Seres 1977, Kósa-Szánthó 1979.

Ezenkívül a következő gyűjtemények idevonatkozó anyagát volt alkalmam tanulmányozni: Néprajzi Múzeum, sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum, gyimesfelsőlóki helyi gyűjtemény, Antal Mária gyimesbükki tanítónő helyi gyűjteménye.

Lükő Gábor volt szíves a rendelkezésemre bocsátani a negyvenes években gyűjtött anyagát, amiért ezúton is köszönetet mondok. Felhasználtam még Puskás Tompos Katalinnak a Kriza János Néprajzi Társaság 1992-es pályázatára beküldött gyűjtését; a Kakas Zoltán vezette "Bao-bao expedíció" 1991 nyarán, kérésre végzett gyűjtését – amit ezúton is köszönök –, valamint a saját helyszíni gyűjtéseimet.

⁶ Ez nem igényel rajztudást: a természetű formát (egy frissen szakított virágot, levelet vagy egy porcelánedény mintáját) a rácsként szolgáló szita szemével számolják le, majd az alig geometrizált mintát keresztzemes öltéstechnikával reprodukálják.

⁷ A múlt idejű fogalmazást az indokolja, hogy az utóbbi két évtizedben kivetköztek a gyimesiek, csupán rendkívüli alkalmakra, pl. búcsújárára veszik fel hagyományos öltözöket.

⁸ Magukat a mintaelemeket előképek – régebbi ingek darabjai – alapján másolták, melyeket összefűzve őriztek, az újítást a szerkesztéssel, a különböző elemek kombinálásával, színezéssel és esetenként a fehérre maradt részek színes kitöltésével valósították meg, belül maradvá a stílus kánonjain. A nyelvészet műszóhasználatára szerint tehát ez esetben is a langue/parole kettősségét figyelhetjük meg.

⁹ A mintanévismeret részletesebb elemzése más dolgozat témája lesz, itt most csak néhány jellegetes vonására térek ki.

¹⁰ A statisztika 688 mintanévet alapján készült. Mivel azonban nem az egyes nevek gyakorisági mutatóját szándékoztam kiszámítani, a többször is előforduló azonos megnevezéseket egyetlen egységnek tekintettem. Így a mintanevek száma 224-re csökkent. Amennyiben egy főnév különböző jelzős vagy határozós szerkezetekben szerepelt, valamennyit külön egységnek tekintettem.

¹¹ E kifejezést Szilágyi N. Sándortól (1996. 78. és köv.) vettem át. Ide sorolom az állatokra, emberre, illetve a természetfeletti lényekre vonatkozó neveket.

¹² A gyűjtés módszere különösen az c kategóriákra vonatkozó terminusokra van kihatással. Míg a spontán névadás csupán az egyes mintakompozíciók főmotívumaira vagy azok valamelyikére van tekintettel, a gyűjtő kérésére megnevezik a szerkezeti elemeket és az egyes motívumokat is. Ennélfogva tehát az arányukat az aprólékos gyűjtés némiképp megnöveli.

¹³ A tojáshívek nevét Kovács Dénes (1969) és Tankó Gyula (1996). kötetéből merítettem. A csillaggal megjelölt nevek Demeter Éva kolozsvári néprajzszakos egyetem hallgató gyűjtései. Ezúton köszönöm meg, hogy beleegyezett adatai felhasználásába.

¹⁴ Román *păduche*: tetű (?).

¹⁵ Román kölcsönszó, jelentése: csiga.

¹⁶ Monoriné 1990. 44.

¹⁷ Csipke-felvarrástechnika neve.

¹⁸ A tanulmányban szereplő számítások saját munkám eredményei.

¹⁹ Természetesen az összehasonlító statisztikai vizsgálat buktatója a források egyenlősége, ami a nyert számok abszolút érvényességét megkérdőjelezi, viszont az általános tendenciák jelzésére alkalmasnak bizonyul.

²⁰ Ide számítom mindazokat az eseteket is, melyekben nem tisztázható, hogy a testrész emberhez vagy pedig állathoz tartozik.

²¹ Jankó 1893. 112.

²² Mint említettem, itt csak a fonáján varrott és a ráncsedéses hímeket veszem tekintetbe. Az újabb stílusú *butukos* (keresztaszemes) hímzéseken ugyanis egyértelmű a növényi ábrázolás túlsúlya.

²³ Némi következtetéssel e százalék kiszámításánál csak a témára nézve ki-merítőnek számító publikált anyagot (Kovács 1994, Tankó 1996. 69.) vettem tekintetbe, mivel Demeter Éva gyűjtésének részletesebb elemzésére nem kaptam engedélyt, Monoriné pedig csak példáz. Viszont – mivel a mintanevek e rétegét részletesen bemutató táblázatomban felhasználtam ez utóbbiak idevonatkozó anyagát –, nem tekinthetek el tőlük. Ezért e csoportnak az összmintákbeli aránya valamivel nagyobb, mint amennyit feltüntettem. De egyébként alkalmam volt áttekinteni Antal Mária nagygyimesi tanítónő recens gyűjtését, melyben a virágornamentika dominanciája figyelhető meg. Nagygyimes a kistáj legdinamikusabb területe, s úgy tűnik, e gyűjteménybe a legújabb stílusú minták kerültek be.

²⁴ A mintanevek gyűjtője és rendelkezésemre bocsátója Haáz Sándor. Ezúton mondok köszönetet érte.

²⁵ Lőrinczi Etelka kéziratos gyűjtésében a viselkedők csoportját az itt be nem számított embertestrészek (*kezes, tenyeres, ujjas*) is gyarapítják. Ha azokat is beszámítjuk, a csoport az összmintanevek 29,3%-át teszi ki, és a rész/tartozék–egész arány az előbbi javára módosul: 57,14–42,86.

²⁶ Palkó–Portik–Zsigmond 1985. A rövidség kedvéért a lakástextil helyett a továbbiakban párnát írok.

²⁷ Kocsis Antalné Kunszabó Júlia.

²⁸ Ebből egy minta sárkányos.

²⁹ Malonyay 1907. 252. Edvi Illés Aladár gyűjtésére hivatkozik.

³⁰ Szentimrei 1997.

³¹ Szentimrei 1997.

³² Bihal 1983.

³³ Haáz 1978.

³⁴ Csulak–Gazdáné 1972.

³⁵ Sinkó Kalló 1980.

³⁶ Cs. Gergely–Haáz 1976.

³⁷ Csiszér 1974.

³⁸ Ebből az egyik mintanévv *sárkányra* vonatkozik.

³⁹ Orbán 1996.

⁴⁰ Molnár–Molnár 1971.

⁴¹ Petkes 1979.

⁴² Szentimrei 1982.

⁴³ Így pl. Gönyey Sándor (1944) egyébként igen gazdag és értékes drávaszögi főkötő-publikációjában csak néhány névről lehet egyértelműen eldönteni, hogy azokat a szerző gyűjtötte és nem maga adta. Viszonylag kevés mintanevet mellékelte Undi Mária is pompás sárkózi fejkötőhímzés-gyűjteményéhez. Más népművészeti műfajok, mint pl. a nagykun szűrhimzések (Györffy 1925) esetében fel sem merült a népi terminológia kérdése.

⁴⁴ Hasonló esetekre hívta fel a figyelmet K. Csilléry Klára *Allatábrázolás a népi bútorokon* c., szintén Abádszalókon, 1995. március 31-én elhangzott előadásában.

⁴⁵ Kónya 197.

⁴⁶ Árapataki írott-tojás mintanevek: *tyúklábas, berbécsszarvas, kígyófejes, csigás, sasos, daruollas, kakasos* és *békás*. Az utóbbinak több változata van, rákerül a lány szeretőjének szánt lúdtojásra is.

⁴⁷ Szabó 1904, Lükő Gábor kéziratos gyűjtése és saját csernakeresztúri gyűjtésem.

⁴⁸ A Haáz Sándor által gyűjtött ötven mintanéből tizenöt állattal kapcsolatos: *egérfarkas, macskatalpas, darázs farkas* (?), *darázs fészkes, darázs himes, ökörhugyas, nyulas, pillangós, hollós, libaszemes, lúdfogas, macskanyomos, farkasfogas, kígyós*.

⁴⁹ Hertha Wilk hízmésmintaalbuma sem közöl egyetlen népi terminust sem.

⁵⁰ A XVII. századi erdélyi Viseletkódex (1990. 4, 5, 22, 33, 48, 54, 56, 61, 62, 64, 66, 69.) olyan képein, melyeken a felsőruha nem takarja az inget, a megőrizett személyek többsége, etnikumától és társadalmi helyzetétől függetlenül, hímezett ingben van. 1739-ben egy csíkszentgyörgyi nemeslány, Bochkor Katalin hozománya 15 inget tartalmazott, valamennyi hímes volt (Vámszer 1934). Haáz Ferenc Rezső 1929 és Haáz Sándor (1993. 75.) gyűjtései szerint Udvarhelyszéken a múlt században a vőlegényinget hímezték.

⁵¹ Kresz 1978, 1979.

⁵² Bihal 1983. I–IV. tábla.

⁵³ Haáz 1978.

⁵⁴ Orbán 1996.

⁵⁵ Edvi Illés Aladár nyomán Malonyay (1907. 249.) egyetlen *nagykönyökös* kézelő-mintán más, főleg technikájuk nevét viselő ornamentelek mellett *fogat, inasfogat, félmacskanyomot* és *könyökök*t is említ.

⁵⁶ Orbán Zselyke kistatisztikázott adatai közel állnak a Péntek János (1979. 188.) által kiszámított kalotaszegi arányhoz, mely szerint állatnevekből alakult a népi hímezés terminológiájának 14%-a.

⁵⁷ A Dajaszászné prezentálta anyagban további állattestrészekre utaló nevek: *bagolyfüles, macskanyomos, fecskéfarkas-rózsás* és *kétszives pókkal*. Dajaszászné 1942.

⁵⁸ Ez főleg a VI–IX. és XI. táblákon figyelhető meg.

⁵⁹ Pl. a 68–70-es minták alternatív nevei: *saskörmös, tulipános* (Haáz 1978).

⁶⁰ Seres 1972.

⁶¹ Seres 1975. 42–44.

⁶² Árapatakon mind a gyűjtésben, mind a hagyomány fenntartásában olyan kiváló iparművész-tanítónők jeleskedtek, mint Csulak Magda, majd napjainkig Lőrinczi Etelka. A torockói hímezés háziiparrá válásának folyamatát (már Kriza János is rendelt belőle) Szentimrei Judit részletesen tárgyalja (1997. 4–10.).

⁶³ Csiszér 1974. 4, 7, 12. Kocsis Antalné Kunszabó 1974. 6, 8, 9, 16, 30, 32. minták.

⁶⁴ Kocsis Antalné Kunszabó 9. minta.

⁶⁵ Csulak–Gazdáné 1972. 64. minta.

⁶⁶ Uo. 95. minta.

⁶⁷ Csulak–Gazdáné 1972. 51, 52, 53. minta.

⁶⁸ Csulak–Gazdáné 1972. 27. minta.

⁶⁹ Csulak–Gazdáné 1972. 37.

⁷⁰ Csulak–Gazdáné 1972. 46–47. minta.

⁷¹ Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 168, 169. minta.

⁷² Kocsis Antalné Kunszabó 16. minta, Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 172. minta.

⁷³ Uo. 73. minta, Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 4, 5, 22, 62, 64, 65. stb.

⁷⁴ Uo. 172. minta.

⁷⁵ Csulak–Gazdáné 1972. 97, 98, 101. minta stb.

⁷⁶ Uo. 102. minta. Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 265, 267–269, 270–271. minta.

- ⁷⁷ Csulak–Gazdáné 1972. 1–3. A két stílus keveredésére jó példa: Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 228. minta.
- ⁷⁸ Csulak–Gazdáné 1972. 3.a.b., 121. minta; Palkó–Portik–Zsigmond 1985. 67–75. csikminták és 168, 228. minták.
- ⁷⁹ Undi 13. minta, 15. minta.
- ⁸⁰ Gönyey 1944. 19, 20, 43. minta.
- ⁸¹ Gönyey 1944. 1–5. minta.
- ⁸² Szentimrei 1981. 327.
- ⁸³ Péntek 1979. 104, 187.
- ⁸⁴ Gazdáné 1980.
- ⁸⁵ Kósa–Szánthó 1979. 148.
- ⁸⁶ Gazdáné 1980.
- ⁸⁷ Kósa–Szánthó 1979.
- ⁸⁸ Péntek 1979.
- ⁸⁹ Péntek 1979. 109.
- ⁹⁰ A háromszéki és dévai csángó adatok saját gyűjtéseim.
- ⁹¹ Péntek 1979. 43–44, 271, 308.; Szentimrei 1978. 196.
- ⁹² Péntek 1979. 50–51, 81, 89–90. A romániai magyar öltéstechnikák összegező áttekintése: Gazda–Lőrinczi 1988.
- ⁹³ Saját gyűjtés 1996-ban.
- ⁹⁴ Ide számítom mindazokat az eseteket is, melyekben nem tisztázható, hogy a testrész emberhez vagy pedig állathoz tartozik.
- ⁹⁵ Homics 1966. alapján.
- ⁹⁶ Mahova–Cserkaszova 1968. 13–22.
- ⁹⁷ Vahter 1953. alapján.
- ⁹⁸ Antipina–Mahova 1968. 48–58.
- ⁹⁹ Antipina 1968. 59–75.
- ¹⁰⁰ Gorovei 1937. alapján.
- ¹⁰¹ Csepeleveckaja 1968. 78–95.
- ¹⁰² Comşa 1904. alapján.
- ¹⁰³ Comşa 1904. alapján.
- ¹⁰⁴ Koev é. n.
- ¹⁰⁵ Ivanov 1952. és Csernyecov 1948. adatai hasonló értékeket adnak, mint a Tyyni Vahteréi.
- ¹⁰⁶ A nyomoknak a vadász kultúrában játszott szerepét hangsúlyozza Ivanov 1982. 114.
- ¹⁰⁷ Comşa 1914.
- ¹⁰⁸ Gorovei 1937.
- ¹⁰⁹ E tendenciáról lásd bővebben: Szilágyi 1996. 84. és köv.
- ¹¹⁰ Az ilyen típusú metaforikus jelentésváltozások sorát a kalotaszegi népi himzések példáján részletesen bemutatja és keletkezésük alapját elemzi Péntek 1979. 187. (Pl. a *kakasfarok*, *macskanyom*, *libaláb*, *ökörsem*, *szarkaláb*, *tyükszem* egyszersmind vadnővények nevei is.) A saját példaanyagunkban előforduló *rákláb* terminust akár fatárgy szerkezeti elemként is értelmezhetjük.
- ¹¹¹ Péntek (1979. 187.) e megállapításában Károly Sándorra hivatkozik.
- ¹¹² A minták megterheltségi szintje nem azonosítható a nevek számuktól független előfordulási arányával, amiről eddig a dolgozat szólt.
- ¹¹³ Szentimrei 1981. 304–328.

Keszeg Vilmos

A BÉKA A HIEDELMEKBEN

A hiedelmek szerint az emberi élet mágikus úton befolyásolható. Mind a terjedelme, mind a minősége alakítható bizonyos technikák alkalmazásával.

Az alábbiakban a rontás egy, a magyar néprajzi irodalomban kevésbé ismert, a béka analogikus elpusztításán alapuló formáját mutatom be. Adataimat az erdélyi Mezőség falvainak magyar lakóitól gyűjtöttem az 1980-as években. E vidéken a magyarság szórványban él, s ennek következtében a kétnyelvűség és a kettős kultúra használata jellemzi. Az ortodox román kultúra állandó közelsége erős nyomokat hagyott hiedelmeim, világ- és életszemléletén.

Előzetesen azonban tekintsük át azokat a hiedelemkontextusokat, amelyekben a béka előfordulhat.

A magyar hiedelmekben a béka közismerten az esővel-szárazsággal van összefüggésben. E szimbolikus jelentése kételtű természetével magyarázható. Mivel egy időben vízi és szárazföldi állat, mediátor szerepet tölt be a *szárazföld-víz*, valamint a *száraz, terméketlen-termékeny* oppozíciók között.

A védákban a béka a megtermékenyítő princípiumot, a vizet képviseli. Elszaporodása, akárcsak az özönvíz, a világ rendjének megbomlását, a kaotikus állapotok eluralkodását jelenti. A Bibliában (2Mózes 8) az Úr bosszúból szabadítja rá Egyiptomra a vizek lakóit:

5. *És monda az Úr Mózesnek: Mondd Aronnak: Nyújtsd ki kezedet a te vessződdel a folyóvizekre, csatornákra és a tavakra, és hozd fel a békákat Egyiptom földjére.*
6. *És kinyújtá kezét Aron Egyiptom vizeire, és békák jövének fel és ellepék Egyiptom földét.*
7. *De az írástudók is úgy cselekedének az ő titkos mesterségökkel és felhozák a békákat Egyiptom földére.*

E békainváziót mint természeti katasztrófát a népi emlékezet is számon tartja. Vajdasági közlés szerint: „egy reggere békaesső esett. Alighanem 1950-be vót ez... Reggere terítte vót a föld kisbékákka: vödörszámra hordtuk az udvarbú...” (Kovács 1982. 40.)

A magyar nyelvterületen általánosan elterjedt, hogy a béka brekegéséből az időjárásra lehet következtetni. Doroszlón a tavaszi békák számából a szőlőtermést is megjósolták (Kovács 1982. 39.). A vízzel, az esővel, az időjárással való kapcsolata teszi alkalmassá az időjárás befolyásolására. A mezőségi falvakban sokan emlékeznek arra, hogy a téglavető cigányok a béka segítségével meg tudták kötni az esőt. E mágikus eljárásról a következőképpen számolnak be: „A békát teszik bé a téglábo, a legelső téglábo, hogy megkötik a szárazságot, hogy ne legyen eső, hogy csinálnak téglát” (Szabóné Tatár Erzsébet sz. 1932, Szentmáté). „Ha már az esőről jött a szó. Csináltok valami árokaljai cigányok, a szomszéd községből, rengeteg téglát. Akko itt mindenki csinált, húszezret, negyvenezret, ötvenezret. A víz mellett csinálták, ott, ahol van a hízlalda, ott, abba a tájbo. És kérem, úgy vót az idő, mind most né. Esett az eső, a cigányok, akik csinálták a téglát, vótak vagy húszan, ott vót nekik sátrak s ott laktak, s a gazda viit nekiek ételt, mindenfélét, azt mondták az öregek, én nem látom, de azt mondták az öregek, hogy megmesterelték... a vályog téglábo bétették a békát. És kérem, nem esett többet másfél hónapig az eső. Úgy meg tudták csinálni a cigányok. Ez igaz vót. Na. S amiko vége vót a téglának, össze vót rakva stócba, le vót fedve, kérem, öt-hat nap esett az eső” (Baconi József sz. 1920, Cegőtelke).

A békát olykor gyógyító eljárásokban használják. Detrehemtelepen a szemölcsöt keresetlen békával kenték be, s utána a békát eldobták. A fejében keletkező békakő, akárcsak a kígyókő, általános amulettnek számított (Ipolyi 1854. 244.). E hiedelem a 16. századi európai mágia része volt. De békakő keletkezik akkor is, ha a béka hangyabolyban pusztul el, csupán a csontjai maradnak meg. A békakő vesebántalmaktól óvott, valamint összegyűjtötte, kiszívta az emberi szervezetbe jutott állati mérget (Biedermann 1989. 56.).

Töredékes, elnagyolt epikus konstrukció szól a béka anyaságáról, a békafiak pusztulásáról, a béka és a fiát sirató Szűzanya párhuzamáról. A történetet Bosnyák Sándor három változatban jegyezte fel a bukovinai magyarok körében (Bosnyák 1977. 54.). A békafiak halálának homályban hagyott oka archetipikus jellegű (két esetben kerék), s a történet feltételezhetően mitikus-kozmogonikus természetű. A Bosnyák által közzétett szövegek etiologikus mondák: mindenik azzal zárul, hogy a Szűzanya holta után romlatlanná teszi a békát.

Amikor Krisztus urunkat megfeszítették, boldogságos Szűz Mária sírt, sajnálta. Hát nem szánakozott rajta senki, csak a béka. A béka elment, s azt mondja, hogy:

– Sajnálak – azt mondja –, mert a fiadat megölték, mert nekem es hét gyermekemet agyontaposták a kerekvel – azt mondja –, és nekem es fáj ez, hát neked hogyan fájna.

Ezért a Szűz anya avval áldotta meg, hogyha megdöglenek, ne büdösödjenek meg az a hely, ahol vannak, hanem megszáradnak, mint az avar, de szagik nem lesz. S ezért a béka csak megszárad, de büdösséget nem csinál. (Istensegíts)

E történet moldvai csángó (klézsei) változatát a Magyar Nyelvőr közölte 1876-ban (Lammel–Nagy 1985. 482.).

A román folklórban a történet kidolgozottabb, epikusabb formában őrződött meg. E történetben is a békaanya vigasztalja a Szűzanyát, s elő is hívja életben maradt egyetlen gyermekét. Amikor Szűz Mária meglátja a „csúnya, dülleltszemű, ernyedt, karikalábú” fiút, a sírása nevetésbe vált át. Ekkor áldja meg romlatlansággal, vizeket tisztító erővel a békát (Coman 1996. 95–96.). Mihai Coman, a történet román értelmezője mitikus-rituális gyökerekre vezeti vissza az eredetmondát. Az epikus struktúra a természet meghalásának és feltámadásának, a megölt fiúistennek (Adonisz, Ozirisz, Zagreus), az elrabolt istennőnek (Koré, Euridice), az anyaistennőnek (Cybele, Ízisz, Démétér) mítoszt aktivizálja. A torz gyerekek láttán a fájdalomról megfelelő istennő motívuma a görög mitológiában is ismeretes. A Hádész által elrabolt Koré (Perszeponé) anyja, Démétér, alakot változtatva az eleusziszi Keleos király házában telepszik meg. Itt a sánta királylány, Iambé, tréfás, pajzán versekkel szórakoztatja, az öreg Baubó pedig ráveszi, hogy árpalevet fogyasszon. A nevetés itt rituális jellegű, az újjászületés jelképe és kiváltója. A béka így lesz az említett történetben kultúrhérosz, a tavasz, az újjászületés kezdeményezője. Ezzel magyarázható, hogy holta után teste nem romlik meg, hanem egyszerűen kiszárad, megtisztul (Coman 1980. 221–224.; 1996. 92–96.).

A béka a hozzá kapcsolódó hiedelmek másik részében negatív szerepet játszik. Vagy állandó kapcsolatban van az ártó, rontó lényekkel, vagy ő maga a rossz kiváltója. E szerepkör s a tőle való viszolygás középkori eredetű, s Közép- és Nyugat-Európában általánosan elterjedt (Pócs 1990. 541–542.).

Ipolyi Arnold feljegyzése szerint varázserejű a béka tekintete. Aki tártott szájjal nézi a békát, annak kiolvassa a fogait (Ipolyi 1854. 244.).

Szendreyék gyűjtéséből tudjuk, hogy Bács megyében, valamint a dévai csángók körében tilos volt a békát elpusztítani. A béka elégetésével a sütőkemence is megrontható. Ugyancsak az említett helyen olvasható, hogy a szájában tollal a lakásba ugráló béka szerencsétlenséget (tűz, jég, halál) jelez előre (Fazakas–Székely 1990. 190–191.). A detrehemtelepiek szerint a béka vizeletétől foltos marad az arc; a doroszlói hiedelem szerint vakságot okoz (Kovács 1981. 105.). Szintén Doroszlón tilos volt agyonütni a piros hasú békát, mert ez a ház leégését okozta volna (Kovács 1981. 266.).

A békakőnek szerelmi varázslás céljából történő előállítására a közelmúltban még emlékeztek Magyarózdton. Horváth István jegyezte fel a következő eljárást: „Ha úgy akard, hogy úgy szeressen, hogy sohase hagyjan e, fagj a békát. Keress egy nagy erős hengyabajt. A békát tedd belé. De aztán fússá, ahogy csak tucc. Má az a béka úgy sír, hogy vissza ke mennyé. Hadd ott. Aztán egy hét múlva mennyé vissza. Akka mácsak a csantyát kapad. Azt szedd össze. Egy csantta, de hogy ne vegye észre, csinálj keresztet annak a hátára, akit akard, hogy szeressen. A béka minden csantyát törd meg, hogy par legyen. Az italba, ételbe add, hogy igya, egye meg az, akit te akarsz. Többet tőled csak a halál választhattya e” (Horváth 1971. 61.). Hasonló szerepkörben jelenik meg a béka a száz évvel ezelőtti aranyosszéki hiedelmekben is. „Ha a leány két hónapig vagy tovább zöld békát tart otthon, aztán megsüti, megeszi, s a béka legkegyesebb csontját beszúrja a legény gúnyájába, bizton övé lesz. Ha a leány a békáról hangyabolyban levágja a húst s a kegyes csontját a legény gúnyájába akasztja, a hatás ugyanaz” (Jankó 1893. 247.). A küszöb alá ázott békával a ház, a házban lakók is megronthatók. Ilyen bukovinai hiedelmet jegyzett fel Bosnyák Sándor: „Aki a szomszédjának vagy a haragosának rosszat akart tenni, hát fogott egy békát s elvitte a szomszédjához, ott, ahonnan én való vagyok, ott faházak voltak, bé lehetett ásni a küszöb alá, s a küszöb alá ázott egy lyukat és a békát oda bétemette. S amíg a béka ott volt, addig annál a háznál békesség nem volt” (Andrásfalva. Bosnyák 1977. 53.). Szintén békával történt a rontás az alábbi esetben is:

„Itt Décsén is vót egy fiatalember, ez a fiatalember cseléd vót. A fiú derék ember vót, a fiatalasszony szemet vetett rá. Akarta, hogy keljenek össze, vegye el. Aztán a fiatalembert annyira gyötörte, hogy má majdnem-majdnem megölte. S akkor elment a sógora Dézsre utána, s hozta azt a házi tudóst, az nem tud csinálni valamit. Aztán jöttek is.

Még jöttek Árpástóig, jöttek beszélgetve. Árpástónál azt mondta, na győztem, azt mondja. Má nem félünk. Azt mondja, jöttek felfelé, azt mondja, bármi történik velünk, ne ijedjen meg. Miko itt jöttek az alsó kanyarnál, ott eccere valami úgy beléütött a szekérbe, hogy a kerekek minden szétment darabokra. A szekér. Az ember is kiesett a szekérekéből. És megijedt. S mondta a másik, ne féljen, jóember, má akko má védte a kocsist, hogy ne ijedjen meg. S akko fehozta, fe, azt mondja a sógorának, na jöjjen, nézze... tettek valami fazakat. S kavarták a fazakat, s nem tam, miket raktak belé. Aztán azt mondja a sógorának, nézze meg, mit lát benne a fazékban? Boszorkánt tizenötöt látott, egyik jött s a másik ment, mind felismerte őket. Aztán látto, hogy miko mennek bé a templomba, még ekkora szarvak van, figyeljék csak meg, még félrefordul, így teszik bé a fejeket a templomajtón. A szarva nem fér bé az ajtón, csak ezt más nem veszi észre. S ott békát kaptak a lépcső alatt.

(Balla Árpád sz. 1919, Magyardécse)

A béka az ördög vagy a boszorkány megjelenési formája. „Ha látsz este egy békát, azt mondják, hogy találkoza az ördöggel” – tartják Detrehemtelepen.

A boszorkány gyakran alakváltoztató képességgel rendelkezik, s ilyenkor béka alakban is megjelenhet. Magyardécsében készült a következő beszélgetés is:

B.Á. – Aztán beszélük azt is, hogy átváltozik békának, hogy... megy be a szobába, réádfekszik...

B.T. – Éjszaka a hasára.

B.Á. – Vót egy béka, a szolgáló mind dobta ki. Régen vót szolgáló. Dobta ki, s akko a béka jött vissza. Aztán ecce megunta, s valamit elévett, kapát vagy valamit, s akko a béka megdöglött, s az embernek meghalt a felesége.

K.V. – Tehát ő volt az átváltozott?

B.Á. – Békának változott. S akko megölték, s a felesége... Rég hallottam.

(Balla Árpád sz. 1919; Balla Tamás sz. 1953, Magyardécse)

A béka alakban jövő-menő boszorkány története a magyar nyelvterületen általánosan ismert. Itt egy mezőbodoni változatát közlöm:

Magyarázta nanó, most jut eszembe, régebb mentünk a mezőre, ültünk együtt mind nyárba is, ültünk együtt, ebédeltünk. Vót három ember, hogy együtt leültek ebédelni mind a hármon. S akko odament egy béka. S akko egyik edobta a kést utána, mind zavarták, nem ment e. S akko egyik eldobta a kést, belément a hátábó. S elfutatt a béka a késsel együtt. S akko azok az emberek ementek ecce a vásárbo. Valahová a vásárba. És bémentek valakihez szállásbo. Há miko este odatették a kést az asztalra, nekie, s odatettek enni, s a késit megismerte. Az a háztó vót a béka. Magyarázto Susana ánygó nanóva.

(Ekhárd Jánosné Gyulai Ilona sz. 1925, Mezöbodon)

Gyakoribb az az eset, amikor a boszorkánynak békája van, s ennek segítségével varázsol. A békát ilyenkor ördögnek is nevezik, s a boszorkány vagy megvásárolja, vagy öröklí. Mindenképpen gondot kell rá viselni. Étkezéskor az első falat, az első korty őt illeti. Ha a gazda megfeledez az ördögérről, az bosszút áll rajta.

S.I. – Magyarázto az én máxim, van egy, vót egy fia, s azt mondja, hogy megházosadatt, na, s aztán mit tudam, mit csinált ánygó, mit nem, ezt mondja, akkárhányszor ett, mind dobta a sarokba... a falás ételt.

S.F. – Az első falatot.

S.I. – Az első falást, igen, rendesen dobta oda.

(Simon Ibolya sz. 1941; Simon Ferenc sz. 1907, Felsődetrehem)

Gyimesi történet szól arról, hogy véletlen baleset következtében elpusztultak a boszorkány békái.

„Egyszer egy boszorkányos asszonynak leégett a háza. Meggyúlt az eszténa, s három perc alatt leégett egy akkora, mint az én házam. S a békái kinn voltak az eszténa alatt. És amint az eszténa elégett, azok is elégték. Arról tudtam meg, hogy négy-öt nap alatt az asszon reggeltől estig a vízben állott. »Mért áll a vízben?« – kérdeztem. »Ugy égek, fiam, mintha tűzben vónék.« S ez azt jelenti, hogy elégték a békái. Annak a fiúnak a nagyannya, aki itt vót a kaszával, azonnal segített, és szerzett más békákat. Hármat kell szerejzen okvetetlen. S akkor beszerezte, s hatodik-hetedik napon kérdem, na, hát fájnak-e a lábai? Aszongya, nem, fiam, hál-istennek kezdenek megjönni. Szellemi titok, nem lehet megtudni, nem lehet.” (Salamon 1987. 82.)

Több történet szól arról, hogy a boszorkánynak holta után nincs nyugta a földben. A villám kiveti koporsóját, s ha nem gondoskodott ördögei átadásáról, a béka állandóan ravatala vagy sírja közelében tartózkodik.

Miko Bogjas Erzsi meghalt, vagy huszonhárom évvel ezelőtt, s a koporsót bétették a házba, a ház megtelt békákkal. Vót kék, ződ, piross, barna, kicsi, nagy, varangyos, csúf, mindenféle. Mind ugráltak, nyávogtak, alig lehetett járni töllek. Vótak mindenhol, lapáttal dobálták ki őket, s mégis mind vótak. Olyan utálatosak vótak, hogy az ember alig tudatt rájok nézni. Még az ura is azt mondta, hogy ennyi békát sohase látott. Azé vót, mer Bogjas Erzsi az ördögökkel dógozatt és akko ejött.

(Keszegné Albert Eszter sz. 1906, Detrehemtelep)

A boszorkány a béka segítségével végzi a rontást. Gyimesi monda szerint a béka hordja a tejet a boszorkánynak. „Ez a fiú, amelyik most idejárt, a tavalyelőtt – mert ez nem olyan, hogy csak én, hogy most én mondom magának izéileg – kaszálunk, itt ne, kint, pontosan a könyökbe. S eltalálunk egy békát. Rátalálunk a békára, hallgassa meg, hát varasbéka; varasbéka. Ez a fiú, amelyik most idejárt s románul köszönt, az embernek a fia. Elég az hezza, hogy na, szúrjuk meg, szúrjuk meg a békát! Megszúrjuk a békát, s hát tej jött ki belőle. Az mán tejhordó béka vót. Az állat zsirja elvevő béka vót” (Salamon 1987. 142.).

A mezőségi adatközlők szerint a boszorkány a béka segítségével betegséget, legtöbbször halált küld ellenségére. A rontást felkérésre is végezheti. A betegséget kiválthatja a béka megérintése vagy elpusztítása.

Azt mondják, aztán én nem tudom. Ide egyszer jött egy béka a küszöbre. Hogy jöjjön be ide. S én kidobtam az utcára. Elvettem a seprűt, felsepertem a lapátra, kidobtam az utcára.

(Kecskésné Nagy Mari sz. 1911, Nagysármás)

...édesanyám, mi lehet ez. Ilyen szép idő vót né. A léányom, hogy állapotos vót, jött ki... én nem néztem meg, hogy a szájábo vót valami, vaj a lábához kötve. Egy akkora varasbéka, akármit csináltunk, a száraz lépcsőn megbútt. A léányom ahogy jött ki, akarta, hogy üsse meg. Aztán olyanko is meghalsz. Nem szabad hozzányúlni. Vagy belerúgni, vagy megüsse. Akko azt mondják, hogy megölted magadat. Há mi nem tudtunk ilyesmit.

Elvettem szépen egy fával és beraktam szépen a vízbe a híd alá. Mondtam, hogy több cirkuszan átmentünk. És beraktam a vízbe. Még nem vót kiszárodva, s odaraktam. Nem telt el két óra, megint a lépcsőn. A léányom meg akarta ütni. Mondam, te, ne üssed, ki tudja, mi csoda. Me én hallattam ilyesmit, tudja. Azt hittem, megöli. De én vittem, ő nem nyúlt hozzá. Állapotos vót, és nem engedtem.

Azután evittem, tiszteletes úr, azé mondom, hogy jó dolog nem vót, én nem tudtam eképzelni. Akko észrevette ez a Lenuța, amiko elvittem ide. Tu, ce tát cari, azt mondja, tătă ziu. – Tu, Lenuța, de broască nu mă pot scăpa nicicum.*

A tóba elvittem. Tiszteletes úr, este miko jöttek a malambó, akko soknak őrelt a férjem, jött a fiúcska, Livi meg a David. És akko, jaj, azt mondja Livi, né, azt mondja, ángyó, egy nagy béka magánál a lépcsőn. Eszembe jutatt. Há, mondam, mi csináljak. István akko érkezett meg munkábó, elveszi István, nekem nem jutatt eszembe, hogy dobjam be a vízbe. Ide Rózsáék haz. Aztán mi lett vele, nem tudam. Na. Áthajította az istállón. De három esetben is, négysze is egy nap visszajött. Na.

(Fazakas Eszter sz. 1939, Magyarborzás)

Nálunk vót Ágnis néni. De Ágnis néni is olyan vót, hogy varázsló ördegekke járt. Ejütt hozzánk, s bėjütt egy nagy varasbéka a házba. Itt van né Feri is, hogy mondja meg. Mindegyik felszökett az ágyba. Ágnis néni: – Nehogy megöld. Én bizony ementem ki, béhoztam a villát s megöltem. Ágnis néni úgy kiábált, nehogy megöljem, nehogy megöljem, me rosszul leszek. Mondom, dehogys leszek rosszul. Megöltem. S ameddig szúrtam össze, olyan csúful csinált a béka, de Ágnis néni úgy kiábált, hogy ne öljem meg. De én megöltem. (Közbeszólás: Az az övé volt, biztosan.) Tudja az ördög, hogy vigye e, hogy milyen vót. De egy nagy... Te, este vót, és bėjütt oda a házba, a közbelső házba hozzánk.

(Szántó Ferencné Fekete Erzsébet sz. 1930, Mezőbodon)

Vót Bodonba egy család. De erősen ügyes párok vótak. A férfi magyar vót és az asszany román. Iluskának hitták, Sáhiak vótak ők, mónár vót az ember. Olyan jól éltek. Közbe a mónár járogatott oda le a bábasszonhaz, hogy híjja a bábasszant, hogy adjan inekciót a feleségi-

* Te mit mind hordasz, azt mondja, egész nap. – Te Lenuța, a békától nem tudok sehogyszabadulni.

nek. A felesége talán szült, úgy tudom én, a szülés után vót betegsége, s kellett kezelni, na. S annyira összebarátkozott a bábasszonnya, hogy összementek, úgy titokba. Na jól van, de a menyecskének valaki megsúgta, a mónárnénak, megsúgta eztet, hogy vigyázzon így, vigyázzon úgy. És kapta magát a mónárné, és ement, hogy keresse ki a bajt. Ement egy tudományos asszonhaz, de már a mónár meg vót csináltatva a bábasszonytót. Béka alak jött bé este hozzájuk, az ajtón. Jött bé a béka, s kidobta, s megint jött vissza. Megint jött vissza. S akko ement a tudományos asszonhaz, s aztán úgy megkötötték, úgy megcsinálták, hogy a béka is eltávozott, de a bábasszan is kiment a faluból. És elhelyezték Cocra. Cocba is halt meg. Az ura valami Tandea-féle. A detrei bussza jár. Egész nyugudtan ismeri. De nagyon rendetlen lett. Addig verte a bábasszant, amíg meghalt. Na az járt efféle ördögi dologgal. Aztat én emlékszem, hogy az biztos dolog vót, hogy az úgy sirt szegény, de úgy kijárta az a mónárné, hogy a bábasszan is meghalt. Me úgy csinálta meg, hogy neki boldogságjo ne legyen, és az ura is meghalt. S ő él máma is, hazament Sáhiba. Szép házat épített, a gázat is bétette, s ő damna. Nagy damna. A két gyermekive.

(Demeter Pistáné Péter Erzsi sz. 1920, Andrászi-telep)

Megint magyarázta egy villanyos. Jött ide hozzám, itt aludt nálunk, egy pár éjjel. Akkor, abba az időbe. Magyarázta, hogy a diacnak* a leányo... Fialat menyecske vót. Má férjnél vót. S ahogy sütette a palacsintát, azt mondja, én ahogy fiatalember vótam, hoztam neki egy kötés ágat, hogy gyorsabban legyen meg a palacsinta. Ahogy rakta, tette a palacsintát, ecce csak látta, hogy ott egy béka, honnan került, hol nem, lehet, az ablakon, me alacsony vót, azt mondja, mind így ugrott a lábán. Ahogy ez hozta a kötés ágat, felvett egy olyan vastagabb fát, hogy üsse meg a békát. Én má kapcsoltam, hogy az nem jó dolog. Há honnan került a béka be hozzá. De nem engedte, hogy megölje. Elvette szépen a piszkafát, és ráhúzta a szemétlapátra, és elvitte s eldobta a ház megé. S nézett utána, hogy hová megy. S addig mind ugrott, ugrott, amíg ott lakott Anikó néni és Pista bácsi. Szépen a ház megölt elment oda hozzájuk. Átugrált. Nem mondtam semmit, azt mondtam, nem néztem utána. De elég az hozzá, én elvittem ki a békát, s a feleségemnek má nem kellett. Na.

---

* kántor

Szégylte, hogy elmondja? Elvettem szerelemből, s vesztünk össze. Elémentem, mondtam az édesanyjának: – Édesanyám, hozam haza a leányát. – Hogy beszélsz ilyent, fiam, miért? Nagyon rendes emberek vótak. Azt mondja, nici bărbat, fărã femeie. – Cum, azt mondja, cum vorbești așa? – Nu vre. Nu-i femeie și gata.* S azér hozza haza. Nem kellett a férje. Azt mondja, álltam s gondolkoztam, tudtam, micsoda, nem mondtam meg, mi az oka. Elment egy ilyen asszonyhoz. Elvittem az ingét a feleségemnek. Nem mondtam vóna semennyi kincse. Azt mondja, főbe ütett vóna, olyan ideges vót, nehogy hozzá nyúltam vóna.

Elvitték az ingét, vagy kombinét, elvitték ehhez az asszonyhoz. Aztán visszafordította eztet a dolgot. Ez által, azt mondja, hálistennek most is együtt vagyunk. Na. Mondja, hogy ezen átment ő is.

(Fazakas Eszter sz. 1939, Magyarborzás)

Ez a szengyeli fiú olyan szerény fiú vót mind én, s megházosadt ide valahová a székelységbe, s ott vót egy fiacskája s otthatta a feleségit. S ha otthatta, az asszony ilyen szellemi dógakka megcsináltatta, hogy egy békát küdett haza ide a szüleihez, me idekötözött a fiú, hazajött, s akko má egy öt-hat hónap múlva meghalt. S ahogy meghalt, bėjött a béka a házba, s három napig, amég benn vót a koporsó, addig ki nem ment a béka. Hiába vitték ki, tették a szemétmérő lapátra, kidobták, visszajött. De azt mondják, azt nem lehet megölni se. S akkor ahogy vitték, a béka még a koporsóra is mind szökett rája. Ott állott előtte, ott a koporsó mellett, amég eltemették. Ezte is hallattam.

(Jenei Jolán sz. 1943, Mezőbodon)

Én hallottam azt az esetet, dehát az tudománnyal volt eltemetve, én így gondoltam, valahogy így hallottam. Az a férfi meg vót nősülve. Vett egy székely léányt. Idehozta s megett egy gyermekük. Közben megbánta valami végett, nem vót megfelelő, nem tudom, elég az, hogy az elment. A gyermeket nem fizette senki, enni kellett, nem volt miből. És szegény, az mind izente és várto, hogy ez emenjen, visszahozza, vagy minjén segítjen. Az olyan tudományt csinált, valamit, hogy az ember mingyá meghalt. Kocsis vót. Hazament, lefeküdt az apja háto megett, mindjá meghalt. úgy 9–10 órára meg vót halva. És ha meghalt, egy nagy béka lett az ágy alá. Ha kinyútatták, hát a nyútópad

---

* A férfi nem férfi asszony nélkül. – Hogy, azt mondja, hogy beszélsz így? – Nem keltek neki. Nem asszony és kész.

alatt egy nagy béka volt. Ha eltemették, a sírra mászott. S az mind ott vót, a nagy varasbéka. De nagy vót, és csúf vót. És a menyecske is itt vót a temetésen. Ha békával temették el, a béka mind a temetőben a sírján aludt. Akárhányszor mentek, hogy látogassák meg az anyja s az apja az Öcsike sírját, a béka mind a sírján vót. Azután kapcsolták őket a dógat, hogy ezt körülbelül a felesége csinálta. Ezt a rosszat, hogy a fia meghalt, s ha el is temették, még ott a sírjába se pihenjen. Gyanúsították nagyon. S lehetett igaz is.

(Demeter Pistáné Péter Erzsí sz. 1920, Andrászi-telep)

Két történet szól arról, hogyan lehet úgy eltávolítani a békát, hogy ne rontsa meg a háziakat.

A békával mi is megjártuk. Most két éve. Az ősszel múlt két éve. A léán terhes volt. Én mentem, hogy... jöjjen bé. Az ajtó nyitva vót, a tornác ajtója, és láttam, hogy egy béka mind szökik, egy nagy varas béka, hogy jöjjen bé. S kiátom hama a fiamat: – Gyere hama, lökd be az ajtót, nehogy béménjen a béka. Béjött a béka, a vejem is, a fiam is nem vettük észre, hol jött bé. Az úgy eltűnt, többet nem láttuk. Sehól. Kidobtunk mindent a házból, szőnyeget, ki a tornácra, az előszobából, soha-soha nem kaptuk. Nem aludtunk egész éjjel. úgy féltünk. S má a léányom terhes volt, nehogy történjen vele. Regge felkelek, menjek a konyhába. A fiam künn aludt a konyhába. Amiko menyek, édesanyám, vegye ezt a békát, vigye a nyavalyába. Az éjje nem tudtam alunni tőle. Na hogy került a béka, miko ide jött bé. Na, ezt mondja. Mai napig ezt nem tudom megmondani. Akko elvettem a békát, elvettem egy lejt, s bévittem a patakba, s bédobtam a patakba a vízbe, s bédobtam a lejt. Reá nem sok időre megint visszajött a béka. Nem tött belé pár hét, megint visszajött a béka. Na ha visszajött, megint odament a fiamhoz. S akko megfogtam, valaki tanított, sózzam meg a hátát. Nem sóztam azé meg, hanem keresztet csináltam a lejjel a hátára, s azt mondtam neki: – Menj vissza ahhoz, aki küldett, ahhoz menj vissza. Me én az utadat kifizettem má rég. Ha még visszajössz, haza kerülsz. Azóta nem még jött.

– Pénzt kell adni az útra?

– Igen.

(Szabóné Tatár Erzsébet sz. 1932, Szentmáté)

Az én édesanyámnak miko született a legelső fia, édesapámnak vót leány korába egy szeretője. És elment... nem itt vót, hanem a szom-

széd faluba, egy kuruzslóasszony, aki csinált. Na elment és csinált, úgy mondták *pă ursătă*. úgy mondják. Miko édesanyám lebetegedett, itt vót a bába néni, a gyerek má meg vót születve, édesanyám is, rend vót, me régebben nem vót úgy mind most, hogy menjenek szülészetre. A bába néni evett az asztal megett. S ecce csak kinyílatt az ajtó, január vót, s na lássuk, ki jön, nem jött senki. Ecce csak beszaladatt egy béka. Na azt mondja a bábaasszony, me itt vót édesanyámnak az anyósa is. – Hagyjatok békét, hagyj békét, Anikó, lássuk, hogy hová menyen. Addig szökött, amég beszökött az ágy alá. Azt mondja má mimnak, most fogd meg, tegyed egy lugas fazékba, tegyél pénzt, krajcárt a szájába s vidd, azt mondja, el, a patakba. Úgy csinált nagyanyám. Azt mondja a bába: – Elkéstél, me a legény megvan. Rendbe van. Elvitte, s amiko 6 hetüs vót, s édesanyám kiment a házból, kivitte a feresztővizet, akko megint megjött a béka. Akkor nagyanyám megfogta, betette egy lugas fazékba. Így mondták rég, amive mérték a lúgat. Megint tett krajcárt a szájába, s újra elvitte. Amiko a gyerek hét éves vót, álmodta édesanyám, hogy megint eljött a béka hozzája, s azt mondta, má hét éve nem vótam nálad. Eljöttem, lássam, mit csinálsz. Na jól van.

– Ezt valaki küldte rá?

– Igen. Igen.

(Szabóné Tatár Erzsébet sz. 1932, Szentmáté)

A szerelmi varázslás sajátos formája bontakozik ki az alábbi közlésekből.

Egy valaki csinált békával. Vót egy vénléány egy faluba, s az férhezment vóna. S a nagynénje ez foglalkozatt ilyenre, vót békájo. Azt mondja neki: – Na gyere e hozzám este, s meglássuk, hogy kihez mész férhez. S olvasatt a tűzbe. Régebb nem vót kemence, csak úgy szabadan a tűz. S mondta, mind mondat. A léány nézte, nézte. S akko azt mondja: – Jön egy béka, de te ne ijedj meg tőle. Az lesz a tiéd. Miko jön, akko megkörüpel, s az lesz a férje.

Ecce csak hallják, hogy kaparász valami az ajtóba. Béengedi az asszony, s hát egy nagy béka. Nagy hasa vót, olyan, mind egy teknyősbéka. Még két kiló is vót. Ahogy bément, háromszo át a léány lábán, körülötte. S akko ement.

Az asszony megint olvasatt, olvasatt. – Na ennek az embernek állapotas a felesége, azé ilyen a béka, azé van akkora hasa. Meg kell

haljan a felesége, s akko téged vesz e. – Na akko inkább nem menyek férjhez soha. – De igen, neked ez ke legyen az urad, nincs mit csinálj. Meg ke haljan a felesége s téged ke evegyen.

S tényleg úgy vót. Meghalt az asszony, s jött az ember, s megkérte a léányt. S miko ejött az esküvő, a léány addig nem tudatt kimenni a házbó a templomba, amég meg nem mondta, hogy ő ölte meg a feleségit. – Né, én öltem meg mind a két lelket, a feleségedet s a gyermekedet.

Ementek a templomba, megesküdtek, de jó élet, jó egyezség köztek nem vót. Ha egy pohár pálinkához, egy pohár borhoz ért az ember, má sírt: – Drága feleségem hogy halt meg s a gyermekem. De nem vót mit csinálni, azt má visszatéríteni nem lehet.

(Mezeiné Péter Zsuzsa sz. 1930, Tóhát)

Hallattam, hogy vót egy vénléány, nem tudam, ki magyarázta eztet nekem, s nem tudatt férhez menni sehogyse. S akko ement egy tudós asszonyhoz, aki ördögekke járt, miféle, dógozatt, és azt mondta, hogy adjalak férhez, te léány, azt mondja, hogy lássuk, hogy ki után. S nem tudam, hogy mondta, hogy olvasatt, de nem tudam, mibe olvasatt, egy cseberbe, anyu, s ott mutatta, hogy egy hétgyermekes ember után mennyen férhez, de... s nem tudam, jött be egy béka az ajtón, a küszeben, s azt mondják, a béka, hogy mondjam, állapotos vót. Azt mondja, hogy annak az embernek a felesége is terhes vót. S hogy öljék meg? Azt mondja, hogy... má meg kellett ölje, hogy haljan meg a felesége, megöled a békát, akko annak az embernek a felesége meghal. Azt mondják, hogy efféle tüzes vassa, a tüzes vasat dugta bé a szájábo. S a béka akko persze megdöglett. Azt mondják, hogy annak az embernek a felesége is nem tudam, hány hétre, nem tüzes vassa halt meg, hanem égett a szája. S az egész szája összeégett s az egész torka, s úgy meghalt. S terhes vót. Emaradt a hét gyermek, s az az ember két hétre eljött, s megkérte aztat a vénléányt, feleségül, rá két hétre. Hogy... úgy vót megcsináltatva, hogy kérje feleségül. Vegye ötet e. S azt mondják, hogy aztán ez a vénléány nagyon megbántó, hogy mé tette meg azt a dógat, hogy tüzes vassa ölte meg azt a békát, hogy ő ejött a hétgyermekes emberhez, hogy kellett ügyelje őket, s persze, vétket csinált magának, hogy megölte a békát, s akko megölte az asszonyt is.

(Simon Hajnal sz. 1961, Felsődetrethem)

Én is hallattam, hogy vót eccer egy vénléány, nem ment férhez harminc éves koráig, vaj még öregebb is vót. S vót neki egy nagynénje, egy nagy határba lakatt, s azt mondta a nagynénje, hogy: – Te nem szeretné férhez menni. – Aztán, azt mondja, emennék, de nem viszen senki. – Ó, fiam, gyere e hozzám egy este, nézd meg, te tavaszrá, ahogy szokás mondani, a fársángbo férhez mész. S akko ement hozzája a léány, és nem tudom, hány ilyen gyikás követ... kilencet bétettek a tűzbe. S oda bérakták, s onnan kivették, s mind olvasatt, s hát éjfélkor csak egy nagy varasbéka bétoppant. – Nyisd ki, fiam, az ajtót. Kinyitatta az ajtót, béjött a varasbéka, de nagy. S femászott a léánynok a lábára. – De te ne ijedj meg, me nem csinál semmit. Csak ide fejön, s lemenyen s nézd meg, te hat héten belül férhez vagy menve. S há úgy is vót. Olvasott ott az öregasszony, egy olyan vén boszorkány lehetett, s akkor a béka lement, s e is ment dogáro, kinyitatták az ajtót, s kiment. S na a léány regge hazament, s há mind várta, hogy jön a kérő, jön a kérő. Há még nem jött senki. Má tavaszodatt. S ecce ement egy korán regge vízé, s hallatta, hogy olyan szépen harangoznak. S hát azt mondja, vajon kinek harangoznak. S mondják, hogy kinek. Meghótt egy ötgyermekes embernek a felesége. S na ha meghótt, meghótt, ementek a temetésire, persze. S etemették, s nem tött e még egy hét se, s jön az ember, s kéri ötet férhez. S akkor elment, férhez ment utánno, me lehet, hogy annyira meg vót dogozva, hogy muszáj vót hogy emenjen. S na ementek, de ő azt mondta, hogy nem meen csak menyasszanynak. Me neki az vót a kedve, hogy menyasszanyul menjen. S mikor a templom ajtójába értek, nem tudatt bemenni a templomba, amég meg nem mondta a férjének, hogy ő hogy jött férjhez utánna. Me ő tudta, hogy az első kérője ez lesz. Aki lesz, de ő megcsináltatta. S akko a templom ajtójába megmondta, hogy né meghótt a feleséged, én csináltattam meg. Ők nem gondolták, hogy arra az asszonyra menyen, hanem egy öreg legényre, s ejön s eviszi férhez. Na azt mondja, nem baj semmi, menjünk bé, s esküdjünk meg. Megesküdtek, s azé nem vót rosszul dóga, de ahányszó hazajött a férje, mindig siratta, ej, az én drága feleségem milyen kínosan halt meg. S azt mondja, neki annyira rosszul esett, a keserőség öli meg az idegeit, miko hallja, hogy a férje mondja: – Hogy mé tudta ő megtenni, mé fogadott szót a nagynénjinek.

S akko megkérdezte a szomszédasszony, mér maga olyan bánatos. S elmagyarázto, hogy ne legyen senki az ő életibe, milyen keserű élete

van nekie. Hogy ne menjen férhez úgy senki. Hogy valóságbo ő úgy ment férhez. De má rég. Lehet, van má 70–80 esztendeje is.
(Jenei Jolán sz. 1943, Mezöbodon)

Itt a szomszéd faluba vót egy öregasszony. S mesélték, sokat vótam kórházba ilyen asszonyakkal onnan. Nagyon sokat betegeskedtem. Aszmondja, hogy... eztet még édesanyámtól tanultam. Hallottam, hogy elment egy öreg leány hozzája. Azt mondja, hogy férhezmenne. Kivitte a leánt az erdő alá, és eléjűtt egy béka, három kicsi békával. De a béka terhes vót. Na azt mondja a léánnak: – Na öld meg, azt mondja, a nagyat, s ha nem sajnálád, öld meg a kicsiket is. – Én, azt mondja, én nem ölem meg egyiket sem. Én neked fizetek, öld meg te. Hozzáfogatt, elkínazta a nagyat, elkínazta a kicsiket is. Csak az egyik maradt meg. Hazament, a leány az ágyba vót. – Na, azt mondja, édesanyám, azt mondja, rendbe tettél, megöltél. – Jaj, drága anyám, én nem, románul mondtá, me román asszony vót. Nem öltem meg, csak elkínaztam. – Elkínaztad halálra azt a békát. – Há ha nem halsz meg.

A veje künn vót a favágóná, vágott. Hama csinált két babát, rongybabát. Egyiket megnevezte az öreglánynak, s a másikat megnevezte az ő lányának. Béhívta a menyét, hogy lássa, melyiket veszi el. Elvette az öregleányt. A leánya meghalt. A két gyerek is meghalt, egyik megmaradt. S aztán az öregasszony megbúsulta magát, nem tudatt élni. S ő elment aztán Petrozsénybe. A gyermeket ithatta valami öregekre, nem vót gyermekek azoknak. Azak nevelték, ameddig iskolás lett. Amiko iskolás lett a gyerek, akko elvitte magához. Többet nem is hallottunk róla.

(Orbánné Pap Erzsébet sz. 1914, Szentmáté)

Egészen itt a szomszédba, jött hozzánk egy öregasszan, édesanyámnak nagyon jó barátnéja vót. Árván maradt az édesanyjától. S még egy kisebb testvére maradt el. Nem tudam, négyéves vót a kicsi testvére, azt hiszem. Ő olyan 6–7 éves lehetett, árván maradt. Terhes vót az édesanyja. Itt laktak, az erdő sarkánál. Ott vót régebb egy erdészi ház. Ott laktak. Az erdőkerülőnek a házo. Az édesapja erdőkerülő vót. Az édesanyja lejött a faluba. Lejött a faluba, régebb így mondtuk, a bötba. Jött sóér. Valamit vásárolni jött. S hazament. S ha hazament, megcsinálta a délebédet, és bedugta a kezit, hogy vegyen ki sót. S amiko kivette a sót, kivett valami... kicsi kerek vót... a nyavalya törje ki a tyúkait, felmásznak ide, piszkolnak a sóba. S földhezvágta. S ha

födhezvágta, az nyúlatt ki. Né te, egy kicsi béka. Híjja az apósát, hogy né, mi az. Kivitte, s megölte. S meghalt az anyja. Elmaradt aztán két árva. Ha ne ölte vóna meg, az megmaradt vóna.

(Szabóné Tatár Erzsébet sz. 1932, Szentmáté)

Ebbe a faluba vót egy asszony. Vót annál a bonci papnál. Az is megjárta a békával. Azt mondja, hogy vasárnap vót a faluba, és ahogy hazament este, levetette a ruháit, az asztalra tette, az első szobába, és másnap elment, hogy tegye el. Tegyen egy kicsi rendet. Hát, azt mondja, egy nagy béka. Megjijedett, azt mondja, s kidobta az ablakan. Ha kidobta az ablakan... A fia beteg vót, a kórházba. Nem kapták a betegségit. Kapta magát, elment a bonci paphaz. S azt mondja a bonci pap, na mi a baj. Kinyitja a *prázsélát*, azt mondja, beteg a fiad. De, azt mondja, nem kapják a betegségit, de mondd meg, hogy azt mondtam én, hogy operálják meg a gyomrávo. A te fiad nem tud megházosadni. De ha megoperálják, meg fog házosadni. Elhalad, meg fog házosadni. S mondja, hogy né, mi történt. Azt mondja, jó, hogy nem ölted meg, me ha megölted vóna, megölted vóna a fiadat. Elmenyen a kórházba, s mondja, hogy operálják meg a fiát. Megoperálták, s jobban lett a fia. S há meen egy szomszédasszony, menyen bé. Egy nagy kígyó járt, hogy menjen bé. Azt mondja, jaj, mekkora kígyó, nehogy megöld. Nem ölte meg, hanem elvitte. S miko visszament a paphaz s mondja, né, mind a kettő küdve vót. Jó, hogy nem öltétek meg, a saját gyermekedet ölted vóna meg.

Vannak most is. De hogy hogy csinálják, én eztet nem érthetem meg.

(Szabóné Tatár Erzsébet sz. 1932, Szentmáté)

Az én nagyanyámnak egy leányát megölte egy román asszony. És elmondta ő, saját maga, hogy elmaradt egy léánkája. Kilenc hét alatt el is ment. Két évet éltek együtt a férjével, de azt mondta, hogy nem rá csinálta, hanem lett egy gyereke, tudja, egy férfivel, valaki tanította, hogy így ha megteszi ezt a... [rontást], akkor a fiú elveszi. S közben meghalt ennek a férje, hogy nem volt elválva. Rendelve ke legyen az embernek. Rendelve van több az embernek, öt vagy hat vagy hét, vagy mit tudom... Isten bocsásd meg a bűnömet... Így a román asszony elmondta. Na az én nagyanyám soha nem is állhatta. Úgy mondta, hogy teljesen büntelen vót. Né, én nem akartam a maga leányát megölni. Láttam, hogy van gyereke, de sajnáltam, hogy megöljem a gyereket. Láta, hogy nős. Úgy is vót, miko kimentek azok a napok, hogy bötölt,

vagy mit csinált. Akkor elment a férfi, a férje ennek. Meghatta a férfinék, hogy el kellett hogy menjen. Azt mondja, miko bejött, ő lehet, hogy látta is, de miko bejött, ő meg is ismerte, hogy né, ő eztet látta. Így valahogy magyarázta, hogy lássa, vagy megálmodja, hogy ki lesz a jövendőbe. S akko ő látta, hogy né ez nős, van az a kicsi béka. Azt mondja, hát akko mé kellett hogy megöljed a léányomat. Hát azt mondja, kellett, me ha én ecce elindítottam, én nem még téresszem vissza, hogy ne még vigyen tovább. Na, megölte a feleségit. S akko a férfi kellett hogy menjen hozzá.

– Pe ursátá? Úgy mondják?

– Igen, pe ursátá. Úgy veszi el. Ezt mondta ő. Kilenc hétig húzta az ágyon. Annaira legyengült. Képzelve, kicsi vót a léányo. De nekem kellett hogy megtegyem, me akko mászott a béka réám. Lehet, hogy utána van.

(Fazakas Eszter sz. 1939, Magyarborzás)

Jártak aztán... Zsombor. Ott volt egy asszony... Aztán kellett vinni egy fekete tyúkat. Mit tudam én, miket. S akkor úgy mondták. S az, hogyha ez az asszany ment, ki kellett jöjjen, miko az az asszany csinálta ezt a vinturákat,* úgy mondták, hogy vînâtură, vagy hogy. Ezeket a bozgonyákat. Ahhaz le kellett tapassan egy békát. Hogy ölje meg. Mondjuk, ha én meg akarnék valakit ölni. Akko vót kicsi béka is. Az azt jelentette, hogy van egy gyermeke is. Letakarta, s megölte. Kopasz lábával. A békát.

– Ez azt jelenti, hogy az az asszony tartott békát?

– Körülbelöl. Hogy vótak békái. El kellett hogy tapassa. S akko eltapasta a kicsit is. S akko a testvérít ölte meg. A gyermek megmaradt. A kicsit nem.

Vót itt is. Magyar léány csinálta. Keresztanyámma egy időszakos formák vótak. Egy fiúér. Hogy melyik menjen utánno. Mind oda jártok ehhez az asszonyhoz. Ő is, hogy tapassa el. Nagy beteg vót a léány. Itt lakatt né túl, ahol az a piros kapu van. El akarták... Mind beteges vót az a léány. Olyan tizenhat esztendő vót, tizenhét. Mind gyengélkedett. Ez, aki csinálto, hogy tapossa el azt a nagy varasbékát, ...s nem ölte meg. Úgy megirtóztatt. Olyan beteg vót, hogy majd meghótt a léány. S nem halt meg aztán. Jobban lett. Férhez ment. S az után a fiú

---

* rontás

után az a léány ment, aki meg akarta ölni a léánt. Az a fiú vette el. Aztán tudja az áldás, hogy létezik. Létezik.
(Bálint Irén sz. 1934, Almásmálom)

Valamér tart bötet, s akkor a nagy braszka eléáll a sok fiókájával, hány van. S akkor elvágja kapával amelyiket ő akarja... Kilenc braszkával ment elé a vén braszka. És akkor elvágta a kapával az egyiket, és akkor amelyiket elvágta, meghótt az asszony, és vót kilenc gyermeke. És akkor a léány férhez kellett menjen az emberhez, akinek kilenc gyermeke vót.

Ezt akko miko a léány akarja, hogy menjen férhez. Tart bötet. Hogy milyen bötet, én nem tudam. És akko azt mondják, csinálta ursítá, románul így mondják. A paphaz kellett menjen. És akkor jár csurdén körül a ház körül, és akkor szembejön velle a béka a gyermekekkel. És akko muszáj hogy elvágjo, me ha nem, akko ő hal meg, aki csinálta. Mondam, hogy nállunk ez megtörtént, és kilenc gyermekke ment elé a braszka, és elvágott egyet, és kilenc gyermekeshez ment férhez.
(Idős nő, Veresegyháza)

- K. – Ez hogy volt?
 – Az is így jött ide férhez. Az is tartatta az ursítát.
 – Elvágta a békákat?
 – Há nem mindegyiknél van. Van, amelyiknek van gyermeke, van, amelyiknek nincs.
- K. – A béka mindenképpen jön.
 – Az jön, az a jele. Vaj egyedül, vaj a gyermekekkel van.
 – Marja úgy ment el innét Mátéba férhez. Úgy, há megmondta nekem.
 – De annak nem vót gyermeke, csak felesége, s megölte. Három hónap alatt. Az asszony olyan vót, mind egy ágyu, s három hónap alatt meghalt.
- K. – Ha a békát elvágta, akkor meghalt a felesége.
 – Igen, meghalt a felesége.
 – Ez igaz.
- K. – Ezek tudományos asszonyok voltak?
 – Há minden esetre. Valami vrájitoareák*.
- (Idős nő, Veresegyháza)

---

* varázslók

A varázslást specialista, általában tudományos ember, boszorkány, ritkán pap végezte. A tudományos tűzbe is, vízbe is olvashatott, a pap bűjtőt írt elő. E mágikus eljárások segítségével választották ki, idézték meg azt az asszonyt, akit el akartak/kellett pusztítani. Az asszony minden esetben béka alakjában jelent meg, esetleg fiókáival együtt, a rontást végző, megrendelő lakásán; egy esetben az erdő szélére idézték meg a békát. Elpusztítani kegyetlen módon kellett; hosszas kínzással; tüzes vassal; kapával összevágni. Ha a rontás megrendelője, a kiszemelt áldozat riválisa a gyermekektől is szabadulni akart, akkor a béka fiókáit is elpusztíthatta. A történetek nagy részében a kiszemelt áldozat terhes asszony. A rontást visszatéríteni, felfüggeszteni, leállítani nem lehet. A béka elpusztítása után néhány nappal, héttel, esetleg hónappal meghal a kiszemelt áldozat, s a megözvegyült férjnek nincs maradása, feleségül kell vennie a rontás megrendelőjét.

A rontásnak ezt a formáját a Mezőségen román névvel nevezik meg. Az *ordior* latin szóból származó *a ursi* ige ‘elrendelni, jövedölni’ jelentésű. A belőle képzett *ursitã* főnév sorsot, balsorsot, balvégezetet jelent. *A face (cuiva) pe (de) ursitã* frazéma jelentése pedig ‘megigézni, megrontani’. Gyimesben az útba dobott öntést nevezik *ursitának* (Salamon 1987. 126.). Egy magyarpalatkai adatközlő szerint falujában egy öregasszonynak „náfedeles házok vót és a náfedeles háznak a tetején vót egy karó, s a karóra így nagy béka vót akasztva. [...] Ott egy nagy békabőr vót kitéve a ház tetejire, ursitának mondták. S akkor azt mondta valaki, hogy az az asszony az afféle asszony vót, hogy csinált így...” (Juhos Anna sz. 1935, Magyarpalatka) Az urszita ebben az esetben magát a békát jelentette.

Az emberi lélek és a béka közötti kapcsolat közismert a románok lakta vidéken. Egy fiatalasszony közlése szerint: „Nem szabad megölni a békát. A béka terhes, s annyi gyermeket ölsz meg. S az nagy véték. Azt mondják, a béka a terhes asszony után jár, s megöled a gyermeket.” (Simon Hajnal sz. 1961, Felsődetrehem) A köbölkúti Rigó Pista közlése arról szól, hogy az emberi lelkek béka formájában sötét barlangban tartózkodnak. Az „istentelenek” innen választják ki az elpusztítandó ember békáját. „Van nekik olyan fekete barlang, sötét kamarájuk, ahol varasbékák, s nem tudam, mik vannak, hogy azok a lelkek.” (Rigó Pista sz. 1926, Köbölkút) Ez a képzet képezheti a háterét az alábbi, Szendreyék által feljegyzett hiedelmeknek: „Bács megyében ha terhes asszony békát csap agyon, tizennégytel több lesz a vétke. A dévai csángók tudják, nem jó a varangyot megütni, mert akkor a boszorkányok

az ember lelkét elviszik.” (Fazakas–Székely 1990. 190.) A román szakirodalomban szintén ismeretes, hogy a béka megölése elpusztítója anyjának vagy rokonának halálát okozza (Gorovei 1995. 27.). Coman pedig egy 1903-ból származó adatot idéz: „Minden embernek van egy béka tündére; mikor azt elpusztítja, ő is meghal.” (Coman 1996. 92.)

Szakirodalom

- BIEDERMANN, Hans
 (1989) *A mágikus művészetek zseblexikona*. Kentaur Könyvek, Bp.
- BOSNYÁK Sándor
 1977 *A bukovinai magyarok hitvilága*. FA 6.
- COMAN, Mihai
 1980 *Izvoare mitice*. Cartea Românească, Buc.
 1996 *Bestiarul mitologic românesc*. Fundația Culturală Română, Buc.
- FAZAKAS István – SZÉKELY Sz. Magdolna
 1990 *Igézet ne fogja...* Magvető, Bp.
- GOROVEI, Artur
 1995 *Credinți și superstiții ale poporului român*. Grai și suflet – Cultura Națională, Buc.
- HORVÁTH István
 1971 *Magyarózdi toronyalja*. Írói falurajz. Dacia, Kvár.
- IPOLYI Arnold
 1854 *Magyar Mythologia*. Pest.
- JANKÓ János
 1893 *Torda, Aranyosszék, Torockó magyar (székely) népe*. Bp.
- KOVÁCS Endre
 1981 *Dorozsló hiedelemvilága*. Forum, Újvidék.
- LAMMEL Annamária – NAGY Ilona
 1985 *Parasztbiblia*. Gondolat, Bp.
- PÓCS Éva
 1990 *Néphit*. In: *Magyar néprajz* VII. 527–692.
- SALAMON Anikó
 1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Helikon, Bp.

Mitruly Miklós

KARÁCSONYI KÁNTÁLÁS KRASZNÁN

Szülőfalum, a Szilágy megyei Kraszna paraszti társadalmának életében a legnagyobb, legbensőségesebb, legmeghittebb s legemlékezetesebb egyházi ünnep kétségtelenül a karácsony. S hogy emberemlékezet óta ez, abban amellet, hogy a szorgos mezei munkák befejeztével több idő fordítható ünneplésre, mint húsvétkor és pünkösdkor, s az időben közeli szőlőszüretnek, illetve újbórléghúzásnak és a megkezdődött disznóvágásoknak köszönhetően az ünneplés anyagi feltételei is bőségesebben adóttak, mint máskor, valamint amellet, hogy az ajándékozások java része is a karácsonyhoz kötött, nem elhanyagolható szerepet játszott és játszik a kántálás. A kántálás ugyanis – miként a hatvanas években megkérdezett idős férfiaktól és nőktől megtudhattam – igen eleven szokás volt a századforduló táján, s immár több mint fél évszázados emlékeim, élményeim és újabb vizsgálódásaim szerint élő hagyomány azóta is, mind a mai napig.

Csodálatos élményt nyújt a kántálás – különösen ha mindent fehér hótakaró borít – kántálóknak (*kántásoknak*) és megkántáltaknak egyaránt, úgyszintén azoknak is, kik az udvarra kiállva hallgatják karácsony éjszakáján a falu öt-hat, de akár több pontján is ugyanazon időben felcsendülő, gyermekek és felnőttek, nők és férfiak ajakáról szárnyra kelt éneket.

Éjfél van. Mindenki, aki nem kántál, már rég ágyba került, a gyermekek alszanak, vagy csak mímelik az alvást. Álomba szenderült az egész napos készülődéstől fáradt sok felnőtt is. Csend van, kialudtak a lámpák, csak a tűzhelyen fortyogó-rottyogó töltött káposzta alatt égő fahasábok pattogása, duruzsolása hallszik, csak a *tüszej*, *spór* ajtajának szellőzőnyílásain kiszűrődő tűzláng vet némi derengő fényt a házban. Ám aki ébren van, hallja: a református templom tornyában megszólal a harang, s harangozás után felhangzik, messzeszállón, a vegyes ifjúsági énekkar négyzólamú, régebb csak férfiak unisono éneklésében a *Csendes éj*, utána még két-három karácsonyi egyházi ének, a *Krisztus Urunknak áldott születésén*, *Szívünk vígsággal ma bétölt*, *Dicsőség az Istennek*, *A próféták elhallgattak*. De hallga csak: a baptista („hívó”) imaház előtt ugyanakkor zendít rá a fúvósenekaruk „az Úrjézus születésével kapcsolatos gyülekezeti énekek” egy-két dallamára.

Így kezdődik – már néhány évtizede – a kántálás, s tart egészen pirkadatig, de már kisebb létszámú csoportok házaló örömhirdetéseként. Hol

itt, hol ott csikordul meg az utcaajtó, s egy-egy ház ablaka alatt vagy a konyhaajtó előtt halkan toporgó-neszező kántálók énekszavára nem sokáig kell várniuk a bennlévőknek. Egy-egy előbb említett egyházi, illetve gyülekezeti ének után a baptisták egy „igeverset” mondanak el, amely nem feltétlenül a betlehemi történet valamelyik mozzanatát eleveníti fel, hanem Krisztus eljövételének céljára világít rá (például: Lukács 19,10, János 3,16); a reformátusok énekét pedig egy vagy két rigmus követi, két különböző személy, de sohasem a meglátogatottak legény fia vagy a házileány szeretője elmondásában. Ha csak egy rigmus hangzik el, az mindig komoly hangú, az isteni kisedd születésére, születésének körülményeire emlékeztet, illetve karácsony ürügyén jókívánságokat tolmácsol. Ezt követheti, és mindig csak követheti, a tréfás-humoros-játékos – felnőtt kántálók esetén nem komolyan vett – adománykérés.

Még véget sem ér az éneklés, a felkeresett házban kigyúlnak a lámpák, s az utolsó szöveg elhangzása után kiszól a családfő, megköszöni a megtiszteltetést (miután a baptisták nyomban mennek is tovább), szíves szóval be is hívja a református kántásokat, s a kézügyben lévő boros- vagy pálinkásüvegből az ugyancsak előkészített poharakba italt töltve megkínálja őket. Mindnyájan felveszik a poharakat az asztalról, s a kántálók legidősebbje vagy a legarravalóbb személy emígy szól: „Adja isten, hogy sok karácsonyt érzünk erőben, egészségben és boldogságban!” Koccintanak és felhajtják poharaikat. Ezután diós és mákos kaláccsal, avagy sóstésztával (tepertős pogácsával) kínálja meg a gazda vagy gazdasszony a kántásokat. Elfogyasztva a tésztát, sorra elköszönnek, mondván: „Boldog karácsonyi ünnepeket továbbra is!” – s távoznak.

A felnőttek fennebb vázolt kántálásától bizonyos vonatkozásokban eltér a még nem konfirmált nagyobbacska gyermekeké. Ők később indultak, s később is fejezték be a házalást. Egymás szüleinek, a szomszédoknak, közeli rokonoknak megkántálásakor többnyire nem az említett egyházi énekeket énekeltek, hanem a *Kicsiny Betlehemben megzendült az ének* s a *Mennyből az angyal lejtött hozzátok* kezdetűeket. Az éneklés után mondtak ők is egy-egy rigmust, esetleg a felnőttek köszöntőinek egyik-másik könnyebben elsajátítható szövegét (például: 2., A, 7.), de leggyakrabban beérték saját mondókáikkal, egyaránt emlékezve Jézus születésére, és figyelmeztetve a háziakat, hogy elvárják a pénzadományt (pl. 13.). Ének és szövegmondás után a gyermekeket is beinvitálták, tésztával, kaláccsal kínálták, s almával, dióval, pénzzel ajándékozták meg őket. Mindez azonban már csak múlt időben mondható el. Évtizedek óta nem

járnak külön gyermekcsoportok kántálni, ami azonban nem jelenti azt, hogy a gyermekek teljesen kimaradtak volna a kántálásból. Nagyobb testvéreikkel vagy/és szüleikkel – amazok hívó szavára vagy saját kezdeményezéséből – nemegyszer ők is felkerekednek, s fújják tele tüdővel az éneket. A kisebb gyermekek ebből többnyire kirekednek, ám a karácsony az ő szereplésükre is ad alkalmat: kántálás helyett karácsony első napján – felkeresve nagyszüleit vagy keresztszüleit, a közeli rokonokat – rigmust mondanak (13–14. számú), természetesen ezúttal sem marad el a honorálás: gyümölcs, tészta, pénz a jutalmuk.

Miként az eddigiekből is kiderült, kántáláskor verses köszöntőket, rigmusokat is szokás mondani. Ezeknek szövegét, illetve szövegváltozatait – már amelyeket sikerült megörökítenem – több alkalommal jegyeztem le. Hatot még 1947 januárjában, iskolai feladatnak téve eleget, tizenhatot jóval később, 1966 januárjában és júliusában, illetve 1967 és 1968 januárjában. A tizenhat közül egy, a 3. számú, szó és betű szerint egyezik a húsz évvel korábban lejegyzett szöveggel; négy alig különbözik amazoktól („szent karácsony” – „e karácsony”, „le is fagyott” – „meg is fagyott”, „én is itt vagyok” – „lám én is itt vagyok”, „eljártam” – „bejártam”, „most hozzátok” – „tthozzátok”); egy ellenben, a 2. számú, jelentékeny többletet mutat egy korábbi változatához viszonyítva, noha mindkettő ugyanazon adatközlőktől származik; kettő csekély mértékben eltérő variánsa ugyanazon rigmusnak – a 10. számúval képviselt – rövidebb és jelentékenyen, hat sorral (7–12.) bővült változata a hatvanas években előkerült mondókának, érdekes módon ez utóbbi esetben is a később lejegyzett szöveg a terjedelmesebb, bár szintén egyazon személy mondotta el mindkét változatot, mindössze egy fél év intervallummal; végül pedig hat szöveg – a 4, 7, 11–14. számú – invariáns.

Figyelembe véve, hogy egy rigmusszöveget háromszor is lejegyeztem, s hogy az egyik korai szöveg, az 1. számú, szintén invariáns, összesen tizennégy szövegtípus került elő, amelyek közül az utolsó kettő gyermekrigmus. Minden egyes szöveg hagyományos módon, legtöbbször idősebbektől, szülőtől, testvérbátyától, legénycimborától sajátítottatott el, de kivételes esetként fiatalabbaktól is, ám mindenképp a szóbeliség útján.

Miként 1994 októberében tájékozódhattam, a tizennégy szövegtípus döntő többsége manapság is ismeretes, mindössze háromról – az 1, 10 és 12. számúakról derült ki, hogy teljességgel ismeretlenek. De vajon mennyire (voltak) összetevői Krasznán kívül a karácsonyi néphagyományoknak? Erre a kérdésre sajnos nem tudok pontos, kimerítő választ adni.

Három kiadvány, a Makkai Endre és Nagy Ödön szerkesztésében 1939-ben megjelent *Adatok téli néphagyományaink ismeretéhez* című gyűjtemény, Faragó József 1947-ben nyomdafestéket látott *Betlehemezők és kántálók Pusztakamaráson* című munkája és Seres András 1984-ben kiadott kötete, a *Barcasági magyar népköltészet és népszokások* alapján azonban biztosan állíthatom, hogy a 3, 5, 7, 8, 9, 11, 13. számú szövegek változatait részben vagy egészben közölték hol egyik, hol másik Szatmár, Máramaros, Szilágy, Bihar, Kolozs, Fehér, Maros, Hargita, Brassó megyei helységekből, részint felnőttek, részint gyermekek rigmusaiként. (Lásd: Makkai–Nagy 19, 31, 40, 95, 110, 122–123, 132, 149, 157, 161–162, 164, 170, 176, 183, 196; Faragó 65; Seres 357, 359.) A többiek szélesebb körű elterjedéséről ellenben egyelőre nincs tudomásom.

A tizennégy szövegtípus tartalmilag meglehetősen változatos. A vallásos, komoly mondanivaló és tartás felől a merőben profán, humoros-játékos felé haladva öt csoportba sorolható, az alábbiak szerint:

I. Az ünnepi alkalomhoz illő tisztán vallásos mondanivaló: az evangéliumokból ismert történetre emlékeztetés, a hozzá fűződő öröm és hálaérzet kinyilvánítása (1–4, 13. számú szöveg).

II. Pár sorban vagy pár szóval megemlékezve karácsony megérkezéséről, Jézus Krisztus születéséről, azzal egyenrangú szándék: jókívánások megfogalmazása, mégpedig vagy elvontan és röviden („Áldja meg az isten e háznak gazdáját, / cselédjével együtt kedves gazdasszonyát!” – 5. sz.), vagy konkrétan és részletezően, miként az újévi köszöntőkben és más szokáshagyományokban („Kolbász alatt nyögiön a vén kakasülő, / bőségben teremjen búza, málé, szőlő! / Lombos farkú bornyú tíz, húsz az udvaron, / csikó, birka, tinó járjon az ugaron!...” – 6. sz.).

III. Jézus születését, karácsonyt vagy egyszerűen az innepet-ünnepet említve a betlehemes játékokban s egyéb jeles napi köszöntőkben gyakori mozzanattal rokonítható adománykérés: nyílt felszólítás („Adjanak egy garast...”), avagy csupán célozgatás („Ugye tehát megérek egy jó pipa dohányt”) formájában, humoros hatást kiváltó szövegekben (7–8, 13. sz.).

IV. Mellőzve bármiféle vallásos tartalmat, egy szóval sem említve sem karácsonyt, sem ünnepet, a pénzbeli adományozás, illetve itallal való megkínálás elvárása az egyetlen, kizárólagos mondanivaló. Megfogalmazódhat minden kertelés nélkül („Azért jöttem tihozzátok, / tudom, hogy van pálinkátok...”; „Aki az én... mondókámat pénz nélkül bocsátja, / kívánom, hogy tegye fel azt a kalapot, / amelyet a kajla a barázdába ha-

gyott.”), de félreérthetetlen célzasként is („Bort sem ittam még ma, kupát hármát, négyet, / de mostan meginnék éppen huszonnégyet.”). (9, 11. sz.)

Nagyon-nagyon ritka, az általános és kötelező szokással merőben ellentétes esetben, ha semmiféle fogadtatásban, még egy köszönetben sem részesülnek a kántálók, elhangozhat csúfondáros, negatív tartalmú kívánság is. Talán éppen azért, mert az ilyesmi rendkívül szórványosan, elvéve fordult elő, itt említendő mondókát csak egyet találtam, még a század elejéről fennmaradottat (12. sz.).

Íme a szövegek:

1947. január, id. Mitruly Ferenc, 57 éves

1. Egy csillag tetszett fel valamikor régen,
és ugyan sietett keresztül az égen.
Egy angyal utána a pásztorokhoz mégyen,
megmondá, a csillag mire való légyen.
Késedelem nélkül hogy ők induljanak,
ezen csillag után, s ugyan vigyázzanak,
ahol a csillagnak léssen megállása,
ott lesz Máriának Betlehemben szállása.

2. A. Halandó embertársaim, kik itt jelen vagytok,
egy pár pillanatra reám hallgassatok.
Krisztus születését mondom el tinéktek el,
melyet ma minden keresztyén örömmel ünnepel.
Keletről virradni kezdett, és egy csillag került,
melynek fényétől világosság derült.
Tudjátok, e csillag kinek a csillaga,
melynek fényétől annyi sok lámpa meggyullada?
Minden kétség nélkül a csillag Jézusé,
melyért áldasson szent neve örökkön-örökké!

1967. január, id. Mitruly Ferenc, 77 éves

2. B. Halandó embertársaim, kik itt jelen vagytok,
reám egy-két pillanatig, kérlek, hallgassatok.
A Jézusnak születését mondom tinéktek el,
melyet ma minden keresztyén örömmel ünnepel.
Mi volna illőbb ily napon, mint hogy imádjuk azt,

szívből, lélekből, kitől jön e szent égi malaszt.
Keletről virradni kezdett, és egy csillag derült,
melynek fényétől mindenütt világosság terült.
És e csillag tudjátok-e, kinek a csillaga,
melynek fényétül ennyi sok lámpa meggyullada?
Minden kétségen kívül a csillag Jézusé,
melyért áldassék szent neve örökkön-örökké.
Hanem mint a jó csemete, úgy nő e tudomány,
mely isten tiszteletére legdrágább adomány.
Hanem azért, hogy ti reám hallgattatok,
szálljon áldás tireátok, isten már hozzátok.

1947. január és 1967. január, id. Mitruly Ferenc

3. E háznak érdemes lakóit halljátok:
karácsony hajnala virrada reátok.
Nosza, álmotokból frissen ébredjetek,
isten fegyverével jól felöltözzetek,
Jézust a jászolba keresni menjetek,
így léssen ő néktek rég várt vendégetek,
amire az isten segítsen titeket!

1967. január, ifj. Mitruly Ferenc, 42. éves

4. Jó reggelt kívánok, gazda és gazdasszony,
örömet hirdetek nektek e nagy napon.
Megszületett az Úrjézus ezen az éjjelen,
hogy minden embernek békessége legyen.
Nyissátok meg tehát szívetek ajtaját,
hadd találjon benne az Úrjézus lakást!
Akkor lesz e házba béke és szeretet,
ha itt lakik az Úrjézus veletek.

1947. január, id. Mitruly Ferenc

5. Áldom és dicsérem a Seregek Urát,
hogy megadta érnünk szent karácsony napját.
Áldja meg az isten e háznak gazdáját,
cselédjével együtt kedves gazdasszonyát!

1967. január, ifj. Mitruly Ferenc

6. Eljött a karácsony hegyes paripával,
téli hideg széllel, zúzmaradott szájjal,
a kis Jézuskával, aki ma született,
akinek nevében kívánom tinéktek:
Kolbász alatt nyögjön a vén kokasülő,
bőséggel teremjen búza, málé, szőlő!
Lombos farkú bornyú tíz-húsz az udvaron,
csikó, birka, tinó járjon az ugaron!
A mi gazdurunknak ha bánata vagyon,
van neki jó bora, tüsse véle agyon,
hogy az ő bánata messze Afrikába fusson,
és ott a homokba koldusbotra jusson.
Szívemből kívánom mindezeket néktek,
kívánok továbbra kellemes ünnepet.

1967. január, id. Mitruly Ferenc

7. Eljött már karácsony borzos szakállával,
kiszakadt a csizmám, nem győzöm szalmával.
Adjanak egy garast, akár egy petákat,
hogy vettessek alá egy fertelmes tákot.

1947. január, id. Mitruly Ferencné Dézsi Borbála, 55 éves

8. Iminusz, szerbusz, én is itt vagyok,
úgy fázik a lábom, talán le is fagyott.
Talán az innepet még fel sem is áldám,
ne láss ilyen csudát első ember, Ádám.
Én vagyok a híres Héres darabontja,
Kurtánusz kovácsnak vasverő inasa.
Bejártam Ázsiát, Nagybándiburgiát,
hétszer is fohásztam a Filózon fiát.
De ti még nem tudjátok, hogy ki légyek én,
de megmondanák a tavaszi legyek,
kik engem ismernek oly híres vitéznek,
hogy kilenc híján megfelelnek tíznek.
A minap is egyet a sárba kevertem,

magam számára gyakran pofon vertem,
ő is engem huszannégyszer a földre hányt,
ugyi tehát megérek egy pipa dohányt.

1967. január, ifj. Mitruly Ferenc

9. Azért jöttem tihozzátok,
tudom, hogy van pálinkátok.
Hiába is tagadjátok,
mer láttam, mikor hoztátok,
az ág fejibe dugtátok.

1967. január, id. Mitruly Ferencné Dézsi Borbála, 75 éves

10. Jó reggelt, uraim, meg se ijedjeteK,
tőlem, tanulótl semmit se féljeteK.
Tanuló a nevem, azt nem is tagadom,
vitéz fickó vagyok, bizonyosan tudom.
Nézd hát asszonyom, személyem, csillagom,
ki, ha urad volnék, szeretnél is nagyon.
Minden olá faluba egy olá pap vagyom,
ki nappal beszarikál, éjjel lopni vagyom.
Egyszer egy olá pap kecskémmeK elszalada,
ki érte egy pénzt sem ada.
Panaszlék is neki, de nemigen fogadá,
– DuteK futuz Marci! – jól oldalba húzám.
Aki az én mesémet végig meghallgatja,
és a mondókámat pénz nélkül bocsátja,
kívánom, hogy tegye fel azt a kalapot,
amelyet a kajla a barázdába hagyott.

11. Állj félre, barátom, hogy én is beszéljek,
még ilyen legénytől, mint te, nem is félek,
helyén van az eszem, nem ettem vadmeggyet.
Bort sem ittam még ma, kupát hármat, négyet,
de mostan meginnék éppen huszonnégyet.

12. Ó te szeginy Szántó Pál,
midőn semmit sem adtál,

legyen minden gazdagságod
egy nagy lyukas fatál.

1968. január, ifj. Mitruly Ferencné Boros Ágnes, 42 éves

13. Én kicsike vagyok, szólani se tudok,
mégis az istennek dicséretet mondok.
Nyissátok meg, egek, mennyország kapuját,
hadd lássam meg én is a kicsi Jézuskát!
Zörgetik a kócsot, pénzt akarnak adni,
ha egy garast adnak, el se fogom venni,
de ha egy lejt adnak, meg fogom köszönni.
14. Én kis morzsa, gyenge morzsa,
nem jártam még iskolába,
mégis tudom azt az egyet,
hogy a Jézus ma született.

A felnőttek rigmusainak – szövegtípusoktól függetlenül – gyakori, de nem nélkülözhetetlen záradéka volt: „Elmondám”, illetve

Elmondám, nincs bundám,
mert nem hagyott nagyapám.

A bemutatott szövegekkel kapcsolatban érdemesnek tartom megjegyezni az alábbiakat:

a. A mondókáknak csaknem felében előforduló régies igealakok, mint például a *mégyen*, *légyek*, *vagyon*, *megmondá*, *elszalada*, *panaszlék*, a legidősebbek nyelvében sem használatosak, gyermekkorukban sem éltek velük. Az őket megőrző verses szövegek tehát régibb keletű hagyományok.

b. A 8. rigmusban fellelhető, elhomályosult értelmű *Héros*, valamint a *Vulcanusból* lett *Kurtánusz*, a feltehetőleg nagy *Brandenburgiából* származtatható *Nagybándiburgia*, a *filozófia* – népi etimológia vagy szándékosan tréfás fordítás folytán – *Filózon* fiaként való említése arra vall, hogy a köszöntők egyike-másika az egykori diákköltészetből eredeztethető.

c. A 10. szövegről bátran feltételezhetnők, hogy eredetileg merőben másféle alkalomra szánt mulattató funkciójú mondóka volt, ha nem volna

tudomásunk a betlehemes játékok nagy részében igen jelentős szerephez jutó, jellegében rokonítható jelenetről, a pásztorok mókázásáról. A kecskelopás elbeszélése során használt *beszarikál* – minden durvasága ellenére is – említésre méltó nyelvi lelemény. Alapszava a ‘templom’ jelentésű román népnyelvi – fonetikusán írott – *beszerika*, amelyből a magyar szóképzés lehetősége szerint lesz *ige*, miközben a második magas magánhangzót mélyhangú váltja fel, s ezzel az azonos hangzású magyar szó jelentése társul az igéhez. Ugyanitt a *Dutye futuz Marci* a ‘menj, b... meg anyád’ jelentésű román szitkozódás természetesen ható átvétele, de eltorzultan, a fogyatékos román nyelvtudás és a hangzás hasonlósága folytán, vagy valamely ok, körülmény közbejátszásának tulajdonítható szándékos változtatás következtében az eredeti *mă-ti* helyett a magyar *Marci* személynévvel.

A kántálásról szólva beszélnünk kell arról is, hogy kikből állt s áll össze egy-egy kisebb-nagyobb csoport, s kikhez látogattak és látogatnak el.

Bár a falu kis számú román, ortodox vallású lakosainak karácsonyi szokásaival régebb nem foglalkoztam, csak ez év októberében kérdeztem meg egy-egy idős román férfit és nőt, amikor már csak az egykori kántálásról szólhattak, mert a szokás náluk kiveszett, annak érdekében, hogy teljesebbé váljon a kép, hadd iktassam ide, amit tőlük megtudhattam. A felnőttek vagy családi-rokonsági alapon keresték fel egymást, nők és férfiak együtt; vagy fiatal házasemberek s legénycimborák kántálták meg a rokonokat, barátokat, illetve azokat a lányos házakat, ahova valamelyik legény udvarolt. A gyermekek a legközelebbi rokonokon kívül a szomszédokhoz is elmentek, még ha magyarok voltak is. Felnőttek és gyermekek egyaránt az *O ce veste minunată* kezdetű éneket énekelték, rigmust is mondtak. (A megkérdezettek nem tudták felidézni.) Fogadtatásuk a reformátusokéhoz volt hasonló.

A baptistáknál korbeli megkülönböztetés nincs, de inkább a fiatalok, a 15–35 év közöttiek járnak kántálni, szabad csoportosulásban, nők és férfiak, tekintet nélkül a családi állapotukra. Előfordul, hogy az énekkar tagjai együtt, négy szőlamban énekelve kántálnak. A kántálás mindenképpen önkéntes vállalkozás. Felkeresik a gyülekezethez tartozó betegeket, nevelő szándékkal a „visszaeső bűnösöket”, „rokon feleiket”, a jó ismerősöket, s nem csupán a baptistákat, énekelnek a kórház és aggmenház előtt, megkántálták az orvosokat, olykor a rendőrörs parancsnokát is. Román helyeken a gyülekezeti énekek román szövegeit énekelték.

A református ifjúsági énekkar a toronybeli kántálás befejeztével a lelkeszt tiszteli meg, s egy kis „agapé”, szeretetlakoma – néhány presbiter és idősebb asszony kíséretében – az aggmenházat keresik fel, ahol is egy, a bibliában jártasabb presbiter szól a karácsonyi történetről, s kiosztják a magukkal vitt szeretetsomagokat. Ezután mint énekkar feloszlik, ki tovább folytatja a kántálást, immár más csoportosulásban, ki pedig hazamegy. Miután a toronyban elhangzanak az énekek, a különböző alapon szerveződő csoportok is megkezdik tevékenységüket.

A legénycimborák egymás szüleit és szeretőik családját, a baráti vagy szomszédosági alapon társuló fiatal házasemberek a szülők, közeli rokonok, jó barátok házáat, fiatal házaspárok a szülőket, legközelebbi rokonokat, komájukat, szomszédokat kántálják meg. Egy-egy család férfi- és nőtagjai, beleértve a nagyobbacska gyermekeket is, akik már tudnak szépen énekelni, esetleg egy szomszéd családdal együtt a szomszédokhoz látogatnak el. A szomszédok lehetnek bármilyen vallásúak és nemzetiségűek, nem kerülnek el őket.

Amennyire élő hagyomány a kántálás, éppannyira nincs hagyománya a betlehemezésnek. 1889-ben, illetve 1891-ben született édesapám és édesanyám, noha egész kötetre rúgó néphagyomány megőrzői voltak, s megélték nyolc évtizedet, soha, egyetlen szóval sem említették, hogy Krasznán lett volna betlehemezés; s 1966–1968-ban, amikor több idős személyt is felkeresve összegyűjtöttem szülőfalum szóbeli költői örökségét, mindössze egy 79 éves földműves férfi, idős Hajas Márton, egykori apátlan-anyakatlan szolgagyerek emlékezett arra, hogy 1897–1899-ben ötödmagával, 11–13 éves fiúkkal játszott betlehemest. Karácsony előtt egy hónappal kezdtek tanulni egy ács- és kőművesmestertől, aki a betlehemet is készítette, s akinek egyik fia is részt vett a játékban. A szereplők a következők voltak: huszárruhás beköszöntő, két angyal, fiatal és öreg juhász.

A betlehemezést ünnep szombatján kezdték el, s folytatták másnap a faluban, felkeresve a katolikus és református papot, a bárót és földbirtokosokat, kereskedőket, iparosokat, „jobb gazdákat”, a játékosok szüleit és rokonait; ünnep második napján a szomszédos falvakba is ellátogattak. Mindenütt bort töltöttek a kulacsukba, s azonkívül is megkínálták őket borral, pálinkával, kaláccsal, jobb helyeken egy-egy koronát is adtak. Adatközlőm szövegrészeket és énekeket idézett, de azok csak emlékfoslányok voltak, nem álltak össze egységes, jól megszerkesztett-felépített játékká. 1946 karácsonyán a református segédlelkész s egyben a helybeli egységes algimnázium tanára kezdeményezésére kísérlet történt arra,

hogy – feltehetőleg Hajas Márton akkor még teljesebb, összefüggőbb szövegismerete alapján – felélesszék a betlehemezést kisdíákok bevonásával, de a játék különösebben kedvező visszhangra nem talált, zilahi ötödikes gimnazistaként a karácsonyi szünidőre hazatérve magam sem szereztem tudomást róla. A folytatás már a következő évben elakadt, később sem újították fel, az sem szolgált ösztönzésül, hogy volt eset a betlehemes bemutatására a templomban, karácsony estéjén. Önszerveződő, házaló betlehemezés szem- és fültanúi a krasznaiak csak annak folytán lehettek, hogy a szomszédos és közeli román falvakból, Pecsejből, Bánból, Csizérből karácsony első és másodnapján ellátogattak Krasznára a betlehemmel, kecskével, kiugrató csillaggal, csengőkkel, kolompokkal felszerelt gyermekek, nagy zajt csapva járták az utcákat s kérezkedtek be – válogatás nélkül – a házakhoz. A falubeliek, ha nem is örültek nekik, többnyire befogadták, tésztával s pár lejjel ajándékozták meg őket.

Balázs Lajos

BÁBAKALÁCS

Tűnődés egy különleges virágszimbólum fölött

Valamikor 1987-ben olvastam a korán elhunyt marosvásárhelyi írónak, Székely Jánosnak *Lapok egy befejezetlen regényből* című igen szép írását. Egy vidékre kihelyezett botanikatanárról szólt, aki a „növények között is a legjobban a bábakalácsot szerette”. Az olvasás nyomán számomra egyre inkább rokonszenvenssé vált a botanikatanár, noha egy adott pillanattól a bábakalácsot éreztem a regényrészlet „hősnének”. Meghatott a bábakalács humanizált, noha úgy gondolom, a botanikatudományak sem ellentmondó megjelenítése, a regénybeli bábakalács „emberi története”.

A regénybeli botanikatanár sorstársammá lett.

Folklórkutatóként a csíkszentdomokosi lakodalom jelkép-, illetve szimbolikarendszerét is vizsgáltam. Itt jelentkezett az én kutatásomban a bábakalács, mely aztán a regényrészlet olvasása nyomán egészen új, de inkább mély megvilágításba került.

Népköltészetünk virágszimbolikájában tudtommal nem fordul elő, a Magyar Néprajzi Lexikonban nincs címszava, noha Kodály megállapítása, mely szerint a virágénekek képnyelve a szerelmi élet kényesebb, szégyellni valóbb, de kimondásra kínálkozó vonatkozásai számára is egyértelműen alkalmas, nem indokolja eme növény mellőzését. Meglepő viszont, hogy a népköltéssel ellentétben, a bábakalács a szokásfolklórban bukkant fel; illetve az, hogy népi kultúránk jelképrendszere – ezúttal a párválasztásra, lakodalomra gondolok – mennyire összetett, differenciált és mélyértelmű lehet.

Újólag megerősít azon látásomban, hogy egy-egy szokásjelenet, szokáskellék nem más, mint a népköltészet egy-egy költői képének a szokásba való transzponálása, élőben való eljátszása, megjelenítése.

A továbbiakban gyűjtésemből olyan mozzanatokot idézek, Székely János botanikatanára reflexióinak ürügyén, amelyek egyértelművé teszik, hogy a bábakalács valóban különös virágszimbólumunk.

A farsang végi multságok a társasági, érzelmi élet szentdomokosi ciklusosságában határkönek, a párválasztás folyamatában minőségi eseménynek számítottak és számítanak.

A szokásesemények sorozatából csak egy mozzanatot ragadok ki. A leány húshagyóhétfő estéjén tűzte a *mirtuszt*, a fehér bokrétát annak a

legénynek a sapkájára, aki rendszeresen bejárt a házhoz vizitába. A legény most is a házhoz ment, és a leány szülei jelenlétében tűzte fel neki a mirtuszt, mely egyféle eljegyzésnek is számított. „Erre [ti. a mirtuszra] úgy vigyáztak, mint egy oltárdarabra” – mondta egyik adatközlőm.

Húshagyókedden a fiatalság a táncháznál gyülekezett. Itt tűzték fel a legények sapkájára a *táncoltató virágokat*. Ezek kisebb piros bokréták voltak, és minden leány tett annak a legénynek, aki többet táncoltatta a farsangon. Ez volt a hála részükről. Az idősebb, *lemaradottabb* legényeknek a sapkájára pedig *bábakalácsot* tűztek, ördögbordával körítve.

A táncháznál felsorakoztak és onnan vonultak 11 órára a falu központjába. Elöl mentek a zenészek felvirágoztatott hangszerekkel, utánuk a *szertős legények*, sapkájukon a mirtusszal, külön a férjhez menő leányok, aztán a piros bokrétás legények és leghátul a bábakalácsosok.

Nos, hogy részben ismétellem magam, engem a *bábakalács emberi története*, jelkép ereje és ennek ürügyén az idős legények bábakalács sorsa lepett meg még inkább; még pontosabban az a párhuzam, amit e növényi faj „sorsa” és a fenti legénykategória társasági-társadalmi helyzete között érzek, Székely János írása szemszögéből és a magam szerelte tudás alapján. Lenyűgözött az a felismerés, hogy népi kultúránk jelkép-rendszere még a mellékesemények, -szereplők esetében sem véletlenszerű, hogy az eszközök nemcsak egyszerű konvenciók, hanem mély értelmű kommunikációs rendszer elemei, betűi vagy szavai, melyekben a kódolás és dekódolás valamikor tökéletesen működött; az, hogy ember és természet viszonya mennyire bensőséges és mély volt, hogy a környező világot nemcsak a mindennapi lét szemszögéből, hanem, ha szabad így mondani, tudományosan, jellembelileg, pszichikailag is ismerte. Mert itt többről van szó, mint arról, hogy népünk is hitt főleg a fa, de a növénylélek létében.

Kutatásaim során én csak rögzítettem a tényt, ti. hogy a vénlegény farsangi megkülönböztető jele a bábakalács. De soha nem tűnődtem el afőlött, hogy számukra miért éppen ez a Székely János botanikatanára szerint „színtelen, szagtalan, száraz, szinte virágtalan virág” a jel. A szokás más jelképeivel (pl. fenyő, kenyér, rituális étkek és italok stb.) sokat foglalkoztam, de hogy a mellékszereplők, ez esetben a legénytársadalom kisebbségi rétege, vagy hogy úgy általában a mellékesnek tűnő dolgok is átgondoltan szimbolizáltak, illetve tartalmi jelentéssel bírnak, arra már kevésbé gondoltam.

Mert mi a vénlegény, ha nem a legénytársadalom „bábakalácsa”; és mi a bábakalács, ahogy Székely János regényéből megismertem, ha nem a „növénytársadalom” vénlegénye? Egyiket sem dobja, közösíti ki a maga társadalmá, illetve a növényvilág, mind a kettőt megtűri, de másságukat is jelzi. A bábakalács „az észrevétlenségben, már-már a talajban virágzik” – mondja a regény botanikatanára.

És a vénlegény hol, hogyan, kinek virágzik?

„Ami a többi fajok esetében célszerűnek bizonyult (mármint a beporzás szempontjából), arról ő önként lemondott” – olvasom Székely Jánosnál.

Nos, a vénlegény hajt-e, nevel-e utódot maga helyett? – kérdezem, hogy ne erőltessem a párhuzamból kicsengő erotika hiányát az életében, hisz erről a „beporzásról” mondott le ő is önként, vagy akaratán kívüli okból kellett lemondania.

A bábakalács „eredetileg délceg, hosszú szárú növény volt, akárcsak a többi” – olvasom tovább.

A vénlegény is lehetett az!

A valamikori délceg bábakalács „betölthette volna hivatását, de irgalmatlanul lekaszálták”.

Nem egy vénlegénysors juttatja eszembe a mondhatni társadalmi méreteken jelentkező és társadalmi gyökerű *kaszacsapásokat*. Az ún. kollektivisták legényekre gondolok, akiket a helybéli leánytársadalom megvetett, így sokan közülük megöregedtek.

A bábakalács „színtelen, szagtalan, száraz”, talán már „virágnak sem nevezhető növény” – vélekedik Székely János botanikatanára –, mely „összegömbölyödött sünként gubbaszt a fűben” és alkatával szinte hallhatóan mondja: „elegem volt a megtipratásból”.

A vénlegény is részt vehet és részt vesz – mint láttuk – a legény- és leánytársadalom összejövetelein, farsangi multságán, de csak a sor végén: színtelenül, szárazon, a megtűrtség, a megbélyegzettség lelki szorongásával, komplexusával.

Említettem, hogy a vénlegényt nem tekintik (a vénleányt sem) a társadalomból kirekesztett személynek, és én ebben faluközösségi rendszerünk humánumát látom. Viszont tudni kell azt is, hogy ugyanaz a közösség, ha olykor kegyetlenül is, de mindig szankcionálta és szankcionálja mindazokat, akik az élet-, illetve a szokásrenddel, hagyománnyal szemben vétettek. Éppen a faluközösség minden szempontú egyensúlyának megőrzése végett.

Érdekes, hogy Szentdomokoson a vénleánycsúfoló szokások elenyésztek. És ebben némi logika van, hisz hagyományosan a párválasztás kezdeményezése mindig is férfiszerep volt. Ennek elmulasztása méltán szankcionálhatóbb, mint a pártában várakozás, mely egy leány számára önmagában is elég büntetés.

Hát ilyesmit jutottak eszembe Székely János költői prózája olvasása közben, és e szerény virágpéldán továbbgondoltam azt, amit előbb már említettem, hogy népi kultúránkban valószínű semmi sem lehet öncélú, nincs véletlen szimbolika, semmi sem csupán jel. Minden elem bizonyára egyben szellemi, lelki töltetésű jelkép is. Többet közöl annál, mint amennyit a jeleket olvasni nem tudó csak észrevételez. Meglehet, hogy képzelődés, de azért kimondom: a bábakalács ürügyén bennem valamiféle népi numizmatika vagy heraldika létének gondolata is motoszkál.

A bábakalács ilyen meglátása erdélyi folklórkutatásunk lehetőségeit, feladatait is felvillantja: a színjáték, a felszín, az ornamentika formai elemeinek leírásával együtt lelkiségünk mélyrétegeinek feltárása felé is elmozdulni. Számomra egyértelmű, hogy a bábakalács a csikszentdomokosiak világszemléletében, jelképrendszerében olyan szimbólum, amely egy emberi réteg alkati, jellembeli, lelki és társadalmi lényegét sugallja, minden különösebb körülírás nélkül.

Székely János óriási írói empátiája különös módon találkozott egy közösség jelképteremtő érzékével. Számomra öröm volt a két szemlélet közötti kapcsolatot felfedezni, kettőjük között közvetíteni, amire az író meghatottan reflektált.

Major Miklós

**„CSUPA ZAJ, CSUPA ÉNEK, CSUPA ZENE VOLT AZ EGÉSZ HEGY”
(Szüreti szokások – szőlőhegyi multságok a Szilágyságban)**

A Szilágyságban a mezőgazdasági munka neheze mindig az aratással kezdődött és a szürettel végződött. A szőlősgazda számára a szüret nemcsak a beérett szőlő betakarításával járó munkát jelentette, hanem a munka és az ünnep, a szórakozás-mulatozás összekapcsolásának alkalmát is. A szőlő és a szőlőművelés évszázadok óta a társas együttélésnek és az életbe vetett hitnek lett a szimbóluma.

Köztudott, hogy az északi Partium bortermő vidék. Területét a múlt század 70-es éveiben keletkezett borvidék-besorolás az Érmelléki-szilági borvidéknek tüntette fel. A pálinkafőzés mellett a szőlő és a bor jelentős jövedelmi forrása volt a vidéknek. Nagy volt a foglalkoztató- és eltartóképessége. A kedvező ökológiai és domborzati adottságok pedig ösztönzőleg hatottak e termelési ág kialakulására és fejlődésére.

A szőlőnek a növénytermesztésben elfoglalt kiemelkedő szerepét bizonyítják az egykori írásos feljegyzések is. Szőlő termesztéséről szóló források már a 13. századból vannak. Egy 1257-ben keltezett határleírásban Somlyó (Swmlw) közvetlen szomszédságában fekvő Keres (Kyrys) nevű helység határában egy Vidonya (Wyduna) nevű szőlőhegy szerepel. Egy írásos feljegyzés a zilahi szőlőtermesztésről Nagy Lajos idejéből származik, kinek uralkodása alatt lettek a szilágysági dombsorok nagymértékben szőlővel beültetve. Az 1784-es összeírás csupán Zilahon 350 borospincét említ.

A szőlőművelés meghonosításában nagy szerepük volt a nagyfalusi pálosoknak is, akik adományként több helyen kaptak szőlőtelepítés céljából földeket a kolostorukat alapító Bánffyaktól a 15. században.

A múlt századi filoxérajárvány azonban a szilágysági szőlők nagy hányadát elpusztította. Emiatt az addig legfontosabb foglalkozási ág jóformán megszűnt, talpra állni nem tudott. Ezzel kezdetét vette a szüreti szokások, multságok és hagyományok fokozatos megszűnése is. A szüret elveszítette egykori vidám hangulatát, varázsát, s hagyományos rendjét sem tartották többé tiszteletben. „Régen elmúlt az az idő, amikor a szüret hegyen-völgyön dárídót jelentett” – írja a Szilágysági Gazda 1902-ben.

Míg a múltban a szüreti szokások szinte faluról falura, szőlőhegyről szőlőhegyre változtak, addig századunk első évtizedeiben a szüreti multságok Szilágyság-szerte egységes formája alakult ki.

A szilágysági szőlőtermesztő községekben az esztendő szokásrendszerében jelentős helyet foglaltak el a szőlőműveléshez kapcsolódó népszokások. A Szilágyság gazdag, színes, szürettel kapcsolatos népszokásai, azok gyűjtése és feldolgozása mind ez ideig elkerülte a néprajzkutatók figyelmét. 1993 őszén pályázat formájában felhívást tettünk közzé a Szilágyságban (közéleti, közművelődési hetilap) a hagyományos és a mai szüreti szokások összegyűjtése céljából. A meghirdetett pályázaton általános és középiskolás tanulók vettek részt tíz, legjelentősebb szőlőtermesztő helységről (Szilágysomlyó, Zilah, Balla, Szilágysámson, Kárásztelek, Kémer, Zovány, Szilágynagyfalu, Szilagybagos, Kraszna). A gyűjtési munkákban részt vevő 85 tanuló 118, különböző életkorú szőlősgazdát mint adatközlőt szólaltatott meg. Az alábbiakban rövid összefoglalót adunk a begyűjtött anyagról.

*

1. A szilágysági szőlősgazda különböző jelekből nagy szakértelemmel állapította meg a szőlő érettségét. A szüretet megelőzően a gazdák rendszerint vasárnap délután, vagy amikor idejük engedte, felsétáltak a hegyre és megnézték, megtapogatták, megízlelték a szőlőt. Ha a szemek megkapták a megfelelő szint, vagy ha már megjelentek rajtuk a rozsdafoltok, ha a kocsány fonnyadni, fásodni kezdett, ha elég édesek és puhák voltak a szemek, kezdődhetett a szüret (Sámson). Ballán a hegybíró – a szőlőhegyek életét a hegyközségek irányították, élén a hegybíróval – előzőleg elvégezte a tojással a próbát. Egy friss tyúktojást beletett frissen szedett és sajtolt 1 liter mustba. Ha a must a tojást a felszínre dobta, a szőlő szedésre alkalmas volt s kezdődhetett a szüret.

A jó gazda többször kiment a hegyre, hogy „megsaccolja”, mikor lesz esedékes a szüret. Az érett szőlő puha szemű, édes, füstössárga, eszi a darázs, a méh, a seregély (Kémer). A szőlő akkor volt szedésre alkalmas, amikor marokban szorítva a belőle kicsepegő létől „összeragadtak a gazda ujjai” (Kárásztelek, Nagyfalu). Ballán akkor találták a szőlőt érettnek, amikor a szőlőszemek nap felőli oldala kissé kormos volt, amikor a szőlő héja megvékonyodott, amikor a „legzamosabb a szőlő”. Se szeri, se száma azoknak a jeleknek, amelyek szinte falvanként változtak, és amelyekből a szőlő érettségét, szedésre való alkalmasságát meg lehetett állapítani. Általában a csöszök, kerülök jelezték, hogy hol, melyik szőlőhegyen érett a szőlő.

2. A fekvéssel, az időjárással és az éghajlattal, a talajjal, a szőlőfajtával, a művelési móddal mint tudományos szempontokkal a szilágysági szőlőművelő gazda nem sokat vesződött. Ő az évszázadok óta megszokott napokon kezdte a szüretet. A szüret kezdetének idejét írásos bizonyítékok hiánya miatt megállapítani igen nehéz. Krasznán nem volt meghatározott naphoz kötve kezdésének időpontja. Az időjárástól függően itt a hegybizottság döntötte el, hogy mikor kezdődhet a szüret. Általában október 15–20. között fogtak hozzá, de többször előfordult, hogy maga a gazda döntött felőle. Zoványon, Kémeren, Nagyfaluban az idős, tapasztalt gazdákra volt bízva, de a tojással történő próbát előzőleg mindenképpen elvégezték. Egyes szőlőtermesztő falvakban (Zovány, Nagyfalu) a hegybíró döntött a szüret idejéről. Ha történetesen a szőlő nem volt megérve, a hegybíró el is halaszthatta. Ha a szőlő szedésre érett volt, a hegybíró egy érett szőlőfürtöt akasztott ki a hegykapura. Szilágybagoson akkor kezdték a szüretet, amikor a pásztor feltűzte a hegykapura a kutyaszőlő nevű vadnövényt.

A szilágysági falvak többségében október 15-én, Teréz-napkor kezdtek el a szüretet. A katolikus vallású Kárásztelkén október 26-án, Dömötör (Demeter) napján fogtak a szürethez. Zoványon némelykor Gellért napján, szeptember 24-én („Gellért, a szőlő már megért”), Zilahon október 20-a körül kezdték el. Itt a szőlőt augusztusban „lágyszemre” megkapálták, majd a földet elgerebélyezték. Ezután senki sem léphetett a szőlőbe, nem kezdhetette meg október 20-ig a szedést. Kémeren, Lecsméren, Borzáson Szent Mihály napján (szeptember 24-én) állhatott be a szüret, de az „eleinérőket” előbb megszedték. Zoványon szüreteltek akkor is, ha történetesen esős, sáros idő járta, mert a régiék szerint „Ha a bocskor ragad, a szőlő szemje dagad”.

A szüret elkezdésének idejét dobolással adták a gazdák tudtára, és időpontját pontosan be kellett tartani. Nagyfaluban az utóbbi évtizedekben szokássá vált, hogy a szüretet a „málészedés” után kezdik meg. Régen, ugyancsak Nagyfaluban először a helyi földbirtokos, a báró kezdette el és csak azután a falu.

3. A szüretre való felkészülés a szüret előtt jó néhány nappal már megkezdődött, sőt a szüretre szánt bárányt már nyáron a környező vásáros helyeken (Zilah, Kraszna, Nagyfalu, Sarmaság) megvásárolták és úgy ettették, hogy az szüretig „jó kövér legyen”. A családon belül úgy a gazdának, mint a gazdasszónynak megvolt a maga feladata, elfoglaltsága. A gazda készítette elő a szüretelőedényeket (hordók, kádak, puttonok, da-

ráló, csapalja, sajtó), a ház asszonya pedig kenyér- és kalácsütéssel volt elfoglalva.

Nagyon fontos volt, hogy a hordó tiszta legyen, mert ez a feltétele annak, hogy a beléje kerülő bor jó ízű legyen. Ha a hordó hosszabb ideig üresen állt, a gazda gondosan kimosta, kiforrázta. A hordó kimosása többrendbeli hideg vízzel történt, addig, amíg a víz tiszta maradt. Majd szájával lefelé fordítva hagyták lecsepegni, megszáradni. Forrázaskor a hordóba, annak nagyságától függően, 5–20 liter forró vizet töltöttek, jól bedugták és 15–20 percig himbálták, hengergették. A másodszori forrázaskor a vízhez ún. hordómosó szódát tettek, meleg vízzel újramosták, majd többrendbeli hideg vízzel öblítették. Ha a mustot új hordóba akarja szűrni a gazda, a forrázást 2–3 napi hideg vízzel való áztatás előzi meg. A lecsepegtetett tiszta hordókat kívülről letörölgetik száraz ruhával, majd olajos ruhával dörzsölik be. Ezeket a műveleteket a gazdák a pincék előtt végezték, majd a tiszta hordókat a pincébe ászokra állították (Sámson). Ha nem tisztult meg a hordó, aprószemű láncot vagy tört követ helyeztek belé s addig rázták, míg tiszta víz folyt ki belőle (Bagos).

A hordókat fertőtlenítették, „kiáslagolták”. Ezt úgy végezték, hogy egy drótszálla áslagot (kénrudat) kötöttek és azt meggyújtva a hordóba helyezték, majd a hordót bedugták. Két napig maradt így. Ha az áslag elégett, akkor a hordóról tudni lehetett, hogy tiszta (Kémer, Kárásztelek, Nagyfalu, Zovány). A kitisztított, fertőtlenített hordók abroncsait feketére, pirosra vagy zöldre festették (Zilah), vagy olajjal kenték be, hogy jobban bírja a pince levegőjét (Balla).

A kádakat, csebreket is kimosták és a Berettyóban „dagasztották”, Kémeren régen a kádakat forró sós vízzel dagasztották, Búrgezden újabban pokróccal, nejlonnal a kádakat „bebugyolálják”, hogy az így keletkezett gőz a kádat jól megduzzassza.

A szüretet megelőző napon a gazdasszonynak is volt ám mit tennie. Nagy volt a sürgés-forgás, a készülődés a házban. Készültek a szüreti étkek. Levágásra került a nyáron beszerzett és felhizlalt bárány. Előfordult (Zovány), hogy borjút is vágtak. Leggyakrabban tyúk, liba, ruca, pulyka került kés alá. Disznót ritkán vágtak. Elmaradhatatlan eledel volt a kemencében sült diós, mákos, üres „kemencés kalács” (Zovány). Ekkor került sor a kenyérsütésre is.

4. A szüret napjának reggelén a gazda elkészítette szekerét, lekefélte lovait, hogy „csillogjon a szőrük”, kimosta az ökrök farkát, jól tartotta őket, hogy „jók legyenek a szőlőben”, és hogy lássa a falu népe: „ki a

gazda”. A gazdagabb szőlősgazdák ilyenkor a vastengelyű szekerüket vet-ték elő (Sámson). 2–3 nappal a szüret előtt a gazda vagy a gazdasszony meghívta a szüretelőket, ahol szükséges volt, a napszamosokat fogadták fel. A szüreten elsősorban a család és a rokonság vett részt, de meghívták a szomszédokat, barátokat, jó ismerősöket is (Kárásztelek, Nagyfalu, Sámson). A szüretet a gazda úgy szervezte meg, hogy a rokonság ne ugyanazon a napon szüreteljen, hanem felváltva, hogy egymásnak kölcsönösen segíteni tudjanak (Nagyfalu, Leccsmér, Kárásztelek). Voltak olyan helységek (Zovány), ahol a szüret inkább családi körben zajlott. Napszamosokat csak akkor fogadtak, ha bő volt a termés, s főleg az urasági szüretre alkalmaztak napszamosokat (szedők, puttonosok, morzsolók, taposok, sajtolók). A napszamosokat terményben, de leginkább pénzben fizették (Nagyfalu, Szilágysomlyó). Zilahon 1 véka búza volt a napszám vagy 15–18 lej (a 30-as években). Krasznán a napszamosok minden ötödik putton után egy pohár bort is kaptak. A szüreten részt vevő szomszédok, barátok, ismerősök szokás szerint egy kosár vagy egy kis dézsa „ál-lószőlőt” kaptak fizetségül, csebreseknek dupla napszám járt (Sámson).

Szilágysomlyón az iparosok az inasokat is befogták a munkába. A napszamosok jó része a környező falvakból, elsősorban a román lakosságú Somlyócséhiből került ki, és a munka nehézségi és bonyolultsági fokától függően pénzben fizették őket.

5. A szüret napjának reggelén a szüretelők általában a gazda házánál gyülekeztek, ahol meg is reggeliztek. A gazdasszony a gondosan megterített asztalhoz invitálta őket. A reggeli előtt kisüstivel, kaláccsal kínálta őket a gazda. A reggeli majorságaprólékból, libapörköltből és friss házi-kenyérből állt (Bagos).

Reggeli után a szüretelőedényeket tehén-, ökr- vagy lovaszekerekre rakták. A szekereken többnyire az öregek és gyermekek kaptak helyet, az utóbbiak a kádakban húzódtak meg. A szüretelő fiatalok gyalog követték a szekeret, vidáman, nótázva mentek ki a hegyre (Nagyfalu, Zovány). Legkedveltebb, leggyakoribb nóta volt a „Megérett, megérett a fekete szőlő” kezdetű dal. Zoványon jellegzetes szüretnap-i köszönési mód volt szokásban: „Bő szüretet, nagy csizmát!” Ott, ahol cselédet tartottak, a cseléd ment a szekér előtt az állatokat vezetve, a gazda a szekeret követte (Zovány). A falubeliek, akik történetesen éppen akkor kinn voltak az utcán, a gazdával gyakran élcelődtek, tréfálkoztak, gyakran odakiáltották: „Ügyeljen, mert megcsalják, meglopják a szőlőjét” (Balla). Ballán a hegyre menő ökrök szarvára varrottaskendőt is aggattak. A szüretelő

menet a présház (szüretelőház) előtt gyülekezett. Itt újból pálinkával és kaláccsal kínálták őket.

6. A munka megszervezése, lebonyolítása és irányítása a gazda feladata volt. Általában kortól, nemtől, fizikai erőnlétől függően osztotta ki a feladatokat. Több helyütt (Kraszna, Zilah, Nagyfalú) a gazdasszony és a nagylánya kezdték a munkát, akik elől haladva leszedték az állószőlőnek valót. Puttonosoknak mindenütt az erősebb, „markosabb férfiakat” választották. Előfordult, hogy puttonosnak a gazda is beállt (Zovány), vagy a fiait tette meg puttonosoknak. Sámsonban a szőlőt nem puttonokba, hanem csebrekbe szedték, és ezekben szállították a kádhoz. Csebreseknek szintén erős fiúkat jelöltek ki. Egy csebresre átlag 5–6 szüretelő jutott. A puttonosokat úgy osztották be, hogy lehetőleg minden pászmára jusson belőlük. A szőlővel megtöltött puttonok (csebrek) számát a gazda vagy a vincellér (Kémer) krétával jegyezte a pince külső falára. A tanya (Szilágysomlyó) ajtófélfáján zsinegen papír és ceruza volt felkötve. A papirosra a puttonosok neve után a gazda egy-egy rovást húzott minden megtelt és kiürített putton után.

A szedők inkább az asszonyok és a lányok köréből kerültek ki. A gyermekek – a szüreti napokon szünet volt az iskolában – a földről szedték fel a lehullott szőlőt, főleg a könnyen hulló novát. Pázmákra osztva a szőlőt, a gazda állította be a szedőket, ügyelve arra, hogy alkalmuk legyen a danoláshoz, a lányokkal való viccelődéshez. Ilyenkor az „Ősszel érik babám a fekete szőlő”, „Fekete a kökény, fehér a virága” kezdetű daloktól zengett a hegy (Balla). Több faluban cigánymuzikusokat is felfogadott a gazda. A muzikaszó hallatára tánkra perdültek a fiatalok. Úgy járták, hogy „még a karókat is kiverték” (Nagyfalú).

A szőlőt kézzel, késsel, ollóval (Nagyfalú), kacorral, metszőollóval (Zovány), kacorkéssel (Bagos) vagy fanyelű bicskával (Zilah) szedték. A gazdagoknak külön szőlőszedő késük volt.

A szőlőt kisdézsába, kosárba, vederbe szedték, majd a puttonba, ill. a csebrekbe került. A cseber 5–6 vedres volt, fülébe cseberhordó rudat helyeztek. A csebert rúdja révén két csebres vette vállára, s így vitték a szekéren levő hosszú kádhoz (Sámson).

Az állószőlőnek valót a legszebb, legegészségesebb szőlőfürtök közül válogatta a gazdasszony, amely otthon, szellős helyen felkötve karácsonyig is elállt. Belőle piacra is vittek (Kraszna). A legdúsabb tőkéről „karikákat” is szoktak vágni. Ez nem volt más, mint a karikás művelésű

szőlők termővesszője fürtöstől. A fürtökkel tele karikákat a cseber rúdjárá akasztották, majd a lányok este hazavitték (Sámson).

7. A szüreti étkek elkészítésére, a szüretelők étkeztetésére a gazdaszszony igen nagy gondot fordított. Igyekezett, hogy azok ízletesek, kiadósak legyenek. Az évtizedek folyamán kialakult étkezési szokások, a fel-szolgált ételek jóformán alig változtak, legfeljebb elnevezésükben állott be valamelyes változás.

Fő eledel ma is a birkahúsból készült gulyásleves (Kémer, Zovány, Sámson), juhgulyás (Bagos), bográcsos (Nagyfalu), melyet a „szüreti bárányból” vagy az erre a célra levágott borjúból a pince előtti tisztáson, téglából rakott tűzhelyen vagy a pincegátdorban felállított spóron (Zovány, Kémer) készített többnyire a háziasszony. Szokásban volt a báránypörkölt (Zovány), juhpörkölt (Balla) és juhústokány (Alsóvalkó) készítése is. Zilahon hagyományos szüreti étel volt a „tüdős”. A tüdöst úgy készítették, mint a hurkát, de ebbe máj helyett tüdőt tölthettek. A rizskásás marhatüdőt borsozták, paprikázták, majd petrezselyemzölddel megszórták, avas szalonnát daráltak hozzá és petróleumtűzhely fölött megabálták. A Bikfalvi testvérek zilahi mészárszékében előre elkészített tüdöst lehetett kapni. Míg a szüretelők megreggeliztetése többnyire a gazda házánál történt, addig az ebéd kinn a szőlőhegyen a pince, szüretelőház, tanya előtti tisztáson zajlott le. A fűre leterített szép szilágysági szöttes a megterített asztalt jelképezte (Sámson). A szüretelők csak akkor hagyták abba a munkát, amikor megszólalt a falu templomának harangja. A gazdasszony, ha az ebédet otthon készítette el, úgy rendezte dolgát, hogy déli 12 órára az ebéddel kinn legyen a hegyen.

Ebéd előtt a gazda körbekínálja pálinkával a szüretelőket, csak „úgy az üvegből”. Az üveget körbeadják kétszer-háromszor is. Kínáláskor mindenki egy-egy kortyot iszik, de csak a felnőttek. Ezután körbekínálják a finom kalácsot (diós, mákos, almás, túrós vagy pusztakalácsot). Régen lekváros kalácsot is készítettek (Kémer). Ballán a pájinka után a kalács helyett fehérkendőbe gyöngyölt házikenyeret szolgált fel a gazdasszony.

Este megterített asztal várta a hazatérő szüretelőket. A vacsora szerte a Szilágyságban több fogásból állott. Erre a célra legtöbb helyen tyúkot, kacsát, libát vágtak. A vacsorát húslevessel kezdték, melyet töltött káposzta, sült majorsághús követett. A végén frissen süttött csöröge, fánk (Kémer) vagy „nagy kürtöskalács” következett (Zovány). Öblítésként öbort vagy frissen sajtolt mustot ittak.

8. A szüret reggelén, mindjárt ahogy megérkeztek a hegyre, lepakoltak a szekérről, kifogták a jószágot, amelyre a kisebb gyermekek vigyáztak. Szekérhez vagy fához kötötték az állatokat. A gazda a csósszel, pásztorral vagy kerülővel együtt bejárta a szőlőt, hogy meggyőződjék, nem esett-e kár a szőlőben, nincs-e az elgereblyézett talajon nyom, nincs-e valamilyen kártétel. Miután ez megtörtént, a csósz átadta a szőlőt a gazdának, aki megköszönte az egész évi fáradságát, tevékenységét (Zovány). Csak ezután következett a szedők, puttonosok, csebresek beosztása, amit a gazda végzett el.

A szüretet áldással, énekekkel kezdték. Először az álló-, majd a borszőlő szedése következett. Zilahon a szőlőt két részben szüretelték: külön szedték a fehér, külön a piros szőlőt. Gyakran megtörtént, hogy egy-két ifjú szüretelő „pityókás hangulatban” a cigányprimás mellé állt s ott folytatta a dalolást: „Jaj de jó bor ez a fehér járdoványbor” (Balla). A cigányzenészek elhúzták a gazda nótáját is, aki itallal kínálta őket. Sokszor abahagyták a munkát, s a fiatalabbja táncrea perdült. Este, otthon, vacsora után tovább folyt a danolás, az önfeledt vidámság, zene, tánc. Késő éjszakáig. A Magurán tábortűz mellett szórakoztak, daloltak virradatig. Az utóbbi évtizedekben a szüret befejezése után „nem csináltak nagy komédiát” (Szilágysomlyó).

A szőlő *taposása*, majd morzsolása a szüret napján vagy másnap történt. Ha a gazdának pincéje volt a hegyen, ott, ha nem volt, a gazda házánál végezték. A taposás sok időt igényelt: „sokszor belenyúlt az éjszakába” (Kraszna). A taposással közvetlenül a második világháború után hagytak fel a Szilágységben.

A szőlő taposása az erre a célra házilag készült taposósákban történt. A zsák kenderfonalból készült és ritkán szőtték. A zsákot a lukkal ellátott *tapotó-* vagy *nyomókádba* (Zovány) helyezték. A nyomókádat az ún. *tapotószéklábra* helyezték. A kád alatt a csapalja foglalt helyet, ebbe folyt a must. Kémeren egy kádba 2–3 szőlővel megrakott zsákot helyeztek, melyet két személyből álló csoport taposott. A taposás ritmikusan történt, hasonlóan a vertfal építésénél használt eljáráshoz. Taposás közben gyakran énekeltek: „Szüret után van az idő, házasodni kéne.” Előfordult, hogy a taposás muzsikaszó mellett történt (Nagyfalu).

A préselést (sajtolást) másnapra hagyták, s többnyire a gazda végezte. A *montot* egy másik kádba öntötték, tetejére földet tettek, hogy ne érje a levegő. Tél folyamán a montot kifőzték törkölypálínkáknak, vagy tavasszal vízzel keverve „csigert” készítettek belőle (Zovány).

A Szilágyságban a szőlő sajtolása kétféle borsajtóval történt. A régebbi típusú prések (a 19. század második fele) közé tartozott a nagyméretű, igen súlyos, tölgyfagerendából készült, többnyire a színbe beépített *medvésprés* (Kémer: nyomóprés; Sámson: daruprés; Bagos: gerendásprés), később, a múlt század végén megjelennek a középorsós (facsavaros) prések, *sajtók*. Ezeket sok helyen (Alsóvalkó, Nagyfalu, Zovány, Bagos) még ma is használják. A nehezen szállítható sajtót a szomszédok, a környékbeliek is használták.

A szüretet az időjárástól függően fejezték be. Addig tartott, míg be nem állt a fagy. Az uralmi szőlőkben november elejéig is elhúzódott. Kárásztelkén igyekeztek Mindszentek napjáig feltétlenül befejezni, ugyanis nem volt tanácsos, hogy az érett szőlőt fagy érje. Kémeren úgy tartották, hogy a fagy miatt megváltozik a szőlő színe, íze. Ballán viszont Márton napjáig sem volt késő a munkálatokkal végezni, mert minél később szüreteltek, annál édesebb volt a must. Nagyfaluban pedig úgy tartották, hogy „abból a szőlőből lesz a jó bor, melyet kissé megcsíp a dér”.

A szüret befejeztével megkezdődött a must érlelése. A must forrása szerte a Szilágyságban az ún. ászókra helyezték, előzőleg kiáslagolt hordókban történt. A hordókat nem töltötték meg teljesen musttal, hogy forrás közben nehogy „kifusson”. Régebben a hordó nyílására lopótököt (Kémer), kotyogót (Zilah) helyeztek, hogy kellő mennyiségű levegőt kapjon. Kárásztelkén *liut* tettek a hordóra, amely fából készült szögletes edény volt, alján lyukkal, abba helyezték a lyukas napraforgószárat. Ezen jött fel a hordóból a hab.

9. A szüret és az azt követő multság a szilágysági földműves ember életében az egyik legfontosabb esemény volt, különösen a hagyományörző falvakban (Kémer, Zovány, Kraszna, Kárásztelkék). A szüret befejezése, a szüret utáni felvonulások és bálók egyben a határban folyó gazdasági munkák végét is jelentették, a nyártól való elbúcsúzást. Ilyenkor vidámság és jókedv ütött tanyát a szőlőkoszorúzta szilágysági dombokon és falvakban.

Szüreti bálók századunk 50-es éveiben ugyan még rendeztek, de a szüreti felvonulások a második világháború előtt lassan elmaradoztak. Sok adatközlő szerint a szüretj multságok „régén kimentek a divatból”, „csupán nagyszüleink emlékeiben él”. Néhány szilágysági faluban (Kraszna, Sámson) ugyan felújították, de erősen módosítva, hagyományos lefolyással mit sem törődve.

A század eleje óta szerte a Szilágyságban a szüreti multságok többnyire egyformán zajlottak le. Az egységes formán belül községekként azonban apró eltéréseket figyelhetünk meg. Krasznán a szüreti felvonulás kezdetét lóháton száguldozó legények adták tudtul a falubelieknek. A felvonulás ökrös- és lovasszekerekkel történt a falu főutcáján. A szekér szőlőkarikákkal volt díszítve, az elől haladó ökrösszekeren boroshordó állott. Az ökrök szarvára piros csipkezebkendőt aggattak. A szekeren helyet foglaló lányok „magyar viseletben” voltak felöltözve.

A szüreti ünnepségeket Kárásztelkén is a felvonulás előzte meg. A legények és lányok népviseletbe öltözve, lovasszekeren nótázva vonultak végig a falu nagyobb, forgalmasabb utcáin, és mindenkit meghívtak a szüreti bálra. A lovak nyakában csengő, fejükön varrottaskendő. A fiatalok jellegzetes kárásztelki viseletben. A lányok fehér, ráncos pendelyben, ingujjban, a pendely előtt kék rakott kötő. Nyakukon piros, virágos szélű zsalikendő, hajukban pántlika, lábukon fekete csizma. A legények fehér, bő, ráncos gatyába voltak felöltözve. Eléje a lányokéhoz hasonló kék kötényt kötöttek. A fehér ingujjon fekete lábri, derekukon piros zsalikendő, fejükön árvalányhajas kalap. A lányok kezében szőlővel meg- rakott kosár. Zoványon magyar viseletbe öltözött fiatalok bonyolították le a szüreti felvonulásokat. A lányok piros pruszliban, zsinóros szoknyában. Fejüket gyöngyöspárta díszítette. A fiúkon fekete nadrág, fekete mellény, fehér ing, fekete bőrcsizma. Néhányan betyárnak öltözve lóháton vonultak fel a falu főutcáján. A felvonulás itt is ló- és ökrösszekerekkel történt hegedűszó mellett. De előfordult, hogy cigánymuzsikusok helyett maguk a fiatalok szolgáltatták a zenét, többnyire gombosharmonikával és flotával. Az utcaszélien, kapuban ácsorgó nézőközönséget szórakoztatva rigmusokat mondtak:

Piros szőlő, bakator,
Pista bácsi nagy lator.

A szőlőnek nincsen párja,
Édes mustot ittam rája.

Gyuri, Mari, tajiga,
Feri bácsi taszítja.

Körüljárom ezt a kádat,
Megsókolom én a szádat.

Heje-huja lakodalom
Szüret van a hegyoldalon.
Muzsikálnak a cigányok,
Táncolnak a szedőlányok.

Az utca a következő daloktól volt hangos:

Szüret után van az idő,
Házasodni kéne,
Én meg anyám férjhez mennék,
Ha valaki kérne.
Az a legény, ki hozzám járt,
Elment katonának,
Ha hazajön, fiatalabb
Kislányt választ babájának.

Gyakran elhangzottak a „Fehér kancsó, piros bor”, „Kalapom, kalapom csorgóra”, „Megérett, megérett már a piros szőlő”, „A zoványi sűrű pince”, „Érik a szőlő, hajlik a vessző” kezdetű dalok.

Zilahon inkább fiákerrel történt a felvonulás. A felvonulást itt is közvetlenül a szüreti bál előtt tartották. Általában 8–12 ifjú pár öltözött fel „magyar ruhába”. A lányokon fehér blúz és szoknya, piros zsinóros mellény, vállukon kásmírkendő. A legényeken fehér, bő ujjú ing, pitykés mellény, bőgatya, derekukon zsalikendő, fejükön fekete árvalányhajas kalap, kezükben fókó. Az ifjú párok virággal, piros és fehér szalaggal feldíszített fiákereken hajtottak végig a Fő utcán. A menetre a pandúrok vigyáztak. Rajtuk bő ujjú ing, bőgatya, lábukon csizma, fejükön fekete kalap. A felvonulás sorát a zenészek szekere zárta. Felvonulás közben szüreti nótákat énekeltek:

Megérett, megérett a fekete szőlő,
Ne menj arra csinos, barna kislány,
Mégfog a kerülő.
Nem félek, nem félek én a kerülőtől,
Inkább félek a kökényszemű babám
Csalfa két szemétől.

A felvonulás és a szüreti bál a szőlőtermesztő szilágysági falvakban a bor és a szőlő ünnepe volt. Zilahon „ősz t búcsúztató parádés szüreti ünnepként” emlegették. A bálakat a szüretet követő első vasárnapon tartot-

ták. Sámsonban a szüreti bált az utóbbi évtizedekben a helybeli színjátszó csoport által bemutatott színdarab előzte meg. Szüreti bált minden évben szerveztek. A szervezést és lebonyolítást az iparosegylet (Kraszna), az olvasóegylet (Zilah), szőlősgazdák (Sámson), a falu fiatalsága (Balla, Zovány) vállalták magukra. A szüreti bálakat régen csűrben, raktárhelyiségben, vendégfogadóban, iskolában vagy épülő parasztházakban (Nagyfalu) rendezték. Később, az 50-es évektől kezdve a kultúrotthonok-ban került sor a bálók lebonyolítására.

A báltermet szőlődús venyigével, szőlőkarikával (Sámson, Balla) és sok-sok szőlőlevéllel díszítették. A két fal közé kihúzott spárgán borosüvegek díszlettek. A hívogatók – két lovasból állott – népviseletbe öltözve házról házra jártak. A zenét cigányzenészek szolgáltatták. Zilahon Fátyol Miska bandája és a Rác testvérek. Néha a rezesbandát is megfogadták (Zovány).

A csőszleányok és csőszlegények magyar ruhában jelentek meg a bállokon. Szokás szerint 6 csőszlány és ugyanannyi csőszfiú vigyázott a teremben felagatott szőlőre. Éjfélkor adtak jelt a szőlőlopás kezdetére. A népviseletbe öltözött szemfüles és éber csőszlegények és csőszleányok megpróbálták a tolvajokat elfogni.

A szüreti bálokra hagyományos ételként a székelygulyást szolgálták fel, melyet a felfogadott szakácsné készített el (Zilah). Sámsonban a bálnak batyubál jellege volt, amennyiben minden résztvevő az otthonról magával hozott ételt-italt fogyasztotta. A zilahi bálokon az alábbi nota járta:

Megkapáltuk szőlőinket
Három ízben is, is, is,
Nem sajnáltuk ereinket,
Vesszük hasznát is, is, is,
Fáradozva emlegetjük a szüret nevét,
Nosza pajtás, jó barátim, igyuk a levét.

Zilahon a szüreti bált a palotással nyitották meg.

10. Hogyan zajlik ma a szüret?

A régi idők szüretje sokat veszített egykori hangulatából, varázsából. A föld és ezen belül a szőlőskertek 1962-től 1989-ig szövetkezeti tulajdonban voltak. Az 5 áron – ennyit kapott egy tsz-tag – termelt szőlő leszüretelése különösebb gondot nem okozott a családnak. Leszüretelését maga is meggyőzte. Így a szürettel kapcsolatos népszokások, hagyomá-

nyok is fokozatosan kivesztek, megfakultak. „A sok jó szokás elmaradt, már nem is vesszük figyelembe, nem is tudunk róluk” – mondták a nagyfalui adatközlők. A szüretet akkor kezdik meg, mikor akarják, meghallják, hogy mások is szüretelnek. Időpontja nincs jeles napokhoz kötve. Szűkebb körben zajlik, csak a család tagjai vesznek részt. Nem várják meg, hogy a szőlő tökéletesen megérjen. Általában hét végén szüretelnek, hogy az idegenbe szakadt családtagok is részt vehessenek. A gazdának is könnyű a dolga, nem kell megszerveznie a munkát, nincs szükség puttonosokra, taposókra, külön préselőkre. A szőlőt kosarakba, műanyag vedrekbe, nejlonbidonokba szedik, és a szedők viszik le a hegy alján elhelyezett kádakhoz.

Változott a szüreti éttrend is. Az ebéd egyszerűbb lett, beérik sült szalonnával is. Kémeren a hagyományos éttrendből „csupán a paprikás szalonna maradt meg”.

A szőlő feldolgozása (darálás, sajtolás) otthon, a család körében történik, sokkal korszerűbb eszközökkel. A must forrása a lakóház alatti vagy az udvaron, valamelyik gazdasági épület alatt levő pincében zajlik. A hagyományos szüreti bálók jórészt megszűntek. Több faluban (Kraszna, Zovány) igyekeznek felújítani az egykori szokásokat. Zoványon „nem a szőlőlopáson, hanem a mulatáson van a hangsúly”. Krasznán 1994-ben az V. Zilahi Nemzetiségi Fesztivál keretében rendeztek szüreti felvonulást.

Sámsonban, ahol erőteljesebben élnek a hagyományok, ma is megrendezik a szüreti bálókat. A bálókat a fiatalok egy csoportja, rendszerint a színjátszó csoport tagjai szervezik. Az előadás napján felvonulnak a falu utcáin felpántlikázott lovakkal. Két lovas dobveréssel adja hírül az előadással egybekötött szüreti bál kezdetének idejét. Ma is feldíszítik a báltermet, szőlőlopást is rendeznek. Viszont a mulatságnak nincs batyubál jellege. Ennivalót nem visznek a bálba, legfeljebb egy-egy üveg bort. Rendeznek néha tombolát, mustot, bort, szőlőkarikát sorsolnak ki, esetleg kalácsot, tésztát.

Szüreti imádság:

Hiszek a csutorában,
A borpincék atyjában,
A borok erjesztőjében.
Karóhoz feszítették,
S hála leszüretelték.

Alá szálla a pincében,
 Megfortt rá egy hétre,
 Az emberek számára,
 Asszonyok bánatára.
 Hiszek bajaink felfedésében,
 Kedvünk feltámadásában
 És az örök borivásban.
 Ámen.

Fontosabb adatközlőink falvanként Zárójelben életkoruk

Alsóvalkó: Papp Ferenc (76)
Bagos: Orsós Erzsébet (75), Szücs Irma (72), Szücs Ferenc (82)
Balla: Király Lajos (71), Domokos Margit (68), Boné Ferenc (67), Balla Borbála (64), Mátyás Irma (70)
Borzás: Kása Mihály (78)
Bürgezd: Fábian Albert (69)
Kárásztelek: Szabó János (82), Szabó Erzsébet (82), Bályoki Margit (65)
Kraszna: Vince Ferenc (81), Papp Klára (65), Szabó Elek (75), Filep Berta (67), Székely Ilka (53), Nyeste Dávid (86), Székely Ágnes (78)
Kémer: Oláh Margit (58), Kasza István (71)
Lecsmér: Somogyi Lídia (69)
Sámson: Bálint István (71), Borbély Erzsébet (86), Bántó Cs. Miklós (65), Szilágyi András (82), Dari László (68), Széles Ferenc (74)
Szilágynagyfalu: Somogyi Berta (57), Torkos Anna (77), Deák András (41), Fazakas István (78), Vajda Lajos (82), Farnas Margit (43)
Szilágysomlyó: Acsádi Elek (60), Bálint Lajos (70), Fodor István (66), Balogh Sándor (68)
Zilah: Orbán Irma (84), Balogh Katalin (70), Somogyi László (80), Fazakas János (68), Király B. Anna (78), Egri Lajos (70)
Zovány: Deák Erzsébet (64), Meszesi Lajos (66), Molnár Ferenc (80)

Mód László–Simon András

PRÉDIKÁCIÓ

Szőlőhegyi hálaadó ünnep két avasi református magyar faluban

1. Bevezetés

Avas, Avasság, Avas-vidék névvel az Avas, a Gutin és a Kőhát hegy-ségek övezte medencét illetik. A 16 települést magában foglaló kistáj a mai Románia szatmári részén, Szatmárnémetitől keleti–északkeleti irányban fekszik. Az Avasságot túlnyomóan románok lakják, a magyarság három faluban él nagyobb számban: Kőszegremetén, Avasújvárosban és Vámfaluban.

1995 nyara óta végzünk folyamatos terepkutatást – elsősorban a helyi szőlőkultúra történeti néprajzát tanulmányozva – az Avasban. Gyűjtőútjainkat többnyire úgy terveztük, hogy a fontosabb szőlőbeli munkák és a nevezetesebb szőlőhegyi alkalmak, ünnepek idejére essenek. Így közvetlenül, az események részeseiként vizsgálhattuk az egyes jelenségeket, ami pontosabb, hitelesebb leírásra, elemzésre és összehasonlításra adott lehetőséget. A gyűjtött anyagot fotón, hang- és videoszalagon rögzítettük. Írott forrásokra szinte alig bukkantunk. A helyi egyházi iratanyag a II. világháború végén eltűnt, megsemmisült.¹ Kőszegremetén a szőlőörzés intézményének egy kéziratot kútfőjét, a gazdakönyvet találtuk meg, mely az 1917-től 1946-ig terjedő évekre vonatkozóan rögzíti a gazdák névsorát, a szőlőbirtokok nagyságát, a szőlőpásztor nevét, járandóságát, az évi termés minőségét és mennyiségét, és ezzel kapcsolatosan az időjárás viszonyokat.

A téma feldolgozása során igyekeztünk érvényesíteni azt az Andrásfalvy Bertalan által hangoztatott szemléletbeli felfogást, miszerint: „Szőlészet, borkultúra alatt nemcsak a szőlőtőkék szaporítását és gondozását értjük, hanem a szüretet, a bor és egyéb italok, különlegességek készítését is, valamint az ezek felhasználásához, élvezetéhez kapcsolódó szokáskört, röviden: a szőlőtöke szerepét az adott társadalomban.”² A szőlőhegy, a szőlő és a bor közösségen belüli szerepének hangsúlyozása azért is fontos témánk esetében, mert a vizsgált terület szőlőkultúrája minőségének nem mondható, az avasújvárosi példától eltekintve kizárólag önellátó jellegű, tehát gazdasági szempontból, az emberek megélhetését tekintve kevésbé jelentős.

Tanulmányunk célja, hogy az avasi magyarság szőlőkultúrájának általános arculatát meghatározó tényezők felvázolását követően leírjuk és értelmezzük a kistáj két településének (Kőszegremete, Avasújváros) szőlőhegyi hálaadó ünnepét, a Prédikációt. E sajátságos helyi alkalomról néprajzi videofilmet is készítettünk.³

2. Az avasi magyarság szőlőkultúráját meghatározó és befolyásoló tényezők

Az írásos források tanúsága szerint a XIII. század első felében az Avasból még hiányoznak az emberi települések. Falvait 1270-ben V. István adománylevele említi elsőként.⁴ A XIV. századtól a Máramarosból érkező, pásztorokdással foglalkozó román és kisebb számú rutén népesség szállta meg a magasabban fekvő területeket.⁵

A múlt századbéli és az e század eleji leírások *tölgyes erdőket, makk termő bikkes bérceket, pompás gyümölcsösöket, derék szőlőtermő hegyeket és középszerű szántóföldeket* említenek az Avasban.⁶ A vidék erdői és legelői a famunkáknak, illetve az állattartásnak biztosítottak kedvező feltételeket, ugyanakkor mindenütt megvoltak és megtalálhatók napjainkban is a rendkívül gazdag fajtaállományú gyümölcsösök, s a gazdák többsége a települések határában lévő domboldalakon – többnyire csak saját szükségletre – ma is szőlőt termeszt és bort készít.

Keleti Károly 1873-as szőlészeti statisztikája a 16 avasi település közül 11-ben regisztrált szőlő- és borgazdálkodást.⁷ Érdekes megjegyezni, hogy az általunk vizsgált három község közül Vámfalut nem említi. Kávássy Sándor térképe viszont, mely Szirmay Antal Keleti statisztikájánál korábbi munkája alapján készült, mind a három településen jelez szőlőművelést.⁸ Igaz, Vámfalut illetően Szirmay Antal és Fényes Elek is hasonlóan nyilatkozik: „...keves szőlőhegye, mely inkább gyümölcs, mint szőlő kedvéért műveltetik.”⁹

A táj szőlészeti az éghajlati és talajviszonyok mellett nagyban meghatározta a szőlőhegyek fekvése, s jelentősen befolyásolta az egyes települések birtokhatárában nagysága. Újváros szőlővel beültetett domboldalai javarészt a Szamos völgyére néznek, fekvésük déli. A remetei hegy keleti–délkeleti tájolású, a Vámfalu melletti parcellák nyugati fekvésűek. E szempontból a legkedvezőbb feltételekről Avasújváros esetén beszélhetünk, a legkedvezőtlenebb viszonyok pedig Vámfaluban vannak. Ami a másik összetevőt illeti: mindhárom település – de köztük fokozottan

Avasújváros – szűk határu község.¹⁰ Az itt élő parasztok és mezővárosi polgárok ezt intenzivebb növénykultúrákkal igyekeztek ellensúlyozni. Szőlővel, gyümölcsfákkal ültették be a más szempontból hasznosíthatatlan, meredekebb hegyoldalakat.¹¹ Az avasi szőlőtermesztés vizsgálatakor még egy tényezőt figyelembe kell vennünk. Andorfi Márton kutatásai szerint a szőlőművelés északi határa éppen áthalad vidékünkön, az Avaság első oldalán.¹²

Jellemző a vizsgált területre, hogy a gazdák erősen ragaszkodnak a nemzedékről nemzedékre hagyományozódó művelési technikákhoz, a hagyományos szőlőfajtákhoz, s az újítások csak nehezen, lassan hódítanak teret. Így például alig van kordonos rendszerű szőlő, a tőkék mellett mindkét végükön kihegyezett, hasított fa karók állnak, amelyeket minden év tavaszán megfordítanak. Legelterjedtebb metszémód az Avasban napjainkban is – és Keleti statisztikájának idejében is¹³ – az erdélyi karikás, melyet Halászy József már 1831-ben ekképp idéz fel szatmár-hegyi útja után: „Minden tavaszt ujj sarjadások elmetszetnek [...], két tömöttebb ágak meghagyatnak, melyek két oldalt abróns formára hajtva rend szerint egy öles karóhoz köttetnek. [...] Ezen forma ábrázol egy deli, két kezét kérdőleg csipejére szegezett Hajadont.”¹⁴ A fajtaállomány zömét ma is a filoxeravész után telepített direkttermők teszik ki. A kerek kosarú gyári vasprések mellett nagy számban használják még az avasi gazdák az évszázados *bálványos sajtokat*.¹⁵

Az Avaság nem tartozik minőségi borvidékeink közé, lokális szőlőtermő területnek mondhatjuk. Érdekes megjegyezni, hogy ennek ellenére – Széll György forrásfeldolgozása és a szóbeli hagyomány szerint is – a debreceni cívisek érmelléki extraneus tulajdonaik mellett az avasi dombokon is birtokoltak szőlőket a filoxéra pusztítását megelőzően.¹⁶

Összességében azt mondhatjuk, hogy Vámfalu rosszabb fekvésű, kisebb területű szőlői csupán a családi borfogyasztás egy részét adják. Kőszegremete nagyobb területű, dombosabb szőlőhegyén jobb ízű s több szőlő terem, de az önellátás keretein az itteni szőlő- és borgazdálkodás sem lépett túl. Borkereskedelemről – főképp századunk első felére vonatkozóan – csupán Avasújváros esetén beszélhetünk. Az önellátás tényével hozható kapcsolatba az, hogy a szőlőtermesztésnek nem elsősorban gazdasági jelentősége van, a gazdákat nem csupán az elvégzendő munka hívja a hegyre, hanem a táj, a természet szeretete is. Az avasi gazda életének szerves része, a szőlőhegynek közösségi, társadalmi szerepe van a sziget helyzetű avasi magyarság körében.

3. A Prédikáció

A protestáns ünnepek külön csoportját alkotják azok, amelyek sem Jézus életével, sem az egykori szenttisztelettel nincsenek összefüggésben. Ezek közt foglalnak helyet a református, evangélikus és unitárius egyházak hálaadó ünnepei (pl. az evangélikusok aratás utáni hálaadása, amit a reformátusok újkenyérnek neveznek, ennek párja pedig az újbor).¹⁷

Avasújváros és Kőszegremete szőlőhegyén kerül megrendezésre minden ősszel az egyházi és gazdasági év legfontosabb hálaadó ünnepe, a Prédikáció. Maga a szokás funkcióját tekintve az erdélyi szászok köréből ismert, őszi hálaadó ünnepségeit november elején és közepén tartották. Ekkor a templomot és az oltárt különféle terményekkel díszítették, és ekkor adtak hálát a Teremtőnek.¹⁸ A szőlőhegyi búcsúk formájukat, térszerkezetüket tekintve hozhatók összefüggésbe a Prédikációval, mivel a mise ilyenkor a szőlőhegyen van, utána pedig a gazdák családjukkal és a vendégekkel a pincéknél ünnepelnek. A katolikus szőlőhegyi ünnep céljait Cséplő József a következőképp magyarázza: „A szőlőhegyi ünnepeknek többféle eredete van. A legkorábbiak azokra az időkre esnek, amikor felszentelték a keresztet, harangot, s az évfordulókat ünneppé avatva megtartották. Ünnepet fogadott a nép nagy csapások, jégverés, tűzvész idején. Valamelyik szent oltalmazó segítségét kérték a hegyközségre és névnapját megünnepelték.”¹⁹ A ma is sokfelé elterjedt szőlőhegyi búcsúk közül itt csak néhányat említenénk. Petőmihályfalván a szőlőhegyi kápolnánál Bertalan-napon tartottak hegyi misét. Utána a hegyre peccenyésütők érkeztek, a gazdák pedig ebéd után a pincéknél folytatták a mulatozást.²⁰ A szlovéniai Lendva-hegyen szeptember első vasárnapján van a hegyi búcsú, amelyen a hegyi pincéknél fogyasztják el az ünnepi ebédet. A búcsúra meghívják azokat a rokonokat, barátokat, akiknek nincs a szőlőhegyen pincéjük.²¹

A Prédikáció eredetét így magyarázza Asztalnok Dezső avasújvárosi református lelkész: „Mikor az egyházközösség a szőlőt megvette, akkor az vót a kívánsága a gyülekezetnek, hogy minden évben a hegyen legyen tartva egy faluünnep, mivel a szőlővel is foglalkoznak jórésztben. Hát rendezzünk egy hálaadó ünnepet, de ne a templomban benn, hanem kinn a hegyek lábánál.” (Az egyházi iratok szerint 1788-ban Barta Mihálytól és Bartos Mihálytól valóban megvett egy-egy darab szőlőt az egyház.)²² Ez a szokásmagyarázó történet az újvárosi emberek körében is közismert. A remeteiek csak annyit tudnak az ünnep eredetéről, hogy azt Avas-

újvárosból vették át és egy idős a szőlőhegygel. *„Mióta szőlőhegy van a remetei hegyen, azóta van prédikáció”* (B. Dohi Lajos – Kőszegremete).

Kőszegremetén november első vasárnapján, Újvárosban pedig egy héttel korábban tartják e szőlőhegyi hálaadó ünnepet, amelyet 1989 előtt is szinte mindig megtartottak. Az 1970-es években Avasújvárosban egyszer a hatóságok nem engedélyezték, ekkor a hálaadó istentisztelet a templomban volt. *„Ceaucescu-rendszerben meg kellett kérni a helyi néptanácsot, hogy engedélyezze. Egy esztendőben vótak ránk nagyon dühösök, akkor nem engedték meg. A templomban vót bent, de így is rengetegen vótak. De hogy a folytonosság meg ne szűnjön, az egyháztanács még kiment a hegyi házhoz”* (Asztalnok Dezső – Avasújváros). 1996 őszén mindkét faluban a novemberi politikai választások miatt október utolsó vasárnapján volt a Prédikáció. Az ünnep alkalmat adott a választási propagandára is. Mindkét helyen RMDSZ-képviselő beszélt az istentisztelet utáni szavazásról. A szőlőhegyi fákra, épületekre választási plakátokat ragasztottak, broszúrákat osztogattak a párt jelen lévő tagjai.

A szokásban a két falu szinte teljes lakossága és a meghívott vendégek vesznek részt. A résztvevők térhasználatuk alapján a következő csoportokra oszthatók:

1. Azok, akik a faluban ünnepelnek és nem vesznek részt a hegyi istentiszteleten.
2. Azok, akik a faluban ünnepelnek, de felmennek az istentiszteletre.
3. Azok, akik a szőlőhegyen ünnepelnek.

Az istentiszteletet az egyház hegyi házánál tartják délelőtt 11 órakor. Régen délután is volt, de ekkorra már sokan lerészegedtek. *„Vót délelőtt, délután is istentisztelet, de délután már a poharak harangoztak. A záróének után újabb-újabb énekeket kezdtek”* (Rákos Imre – Avasújváros).

Remetén a Prédikáció a szőlőhegy Szádapos nevű részén van. A víz már annyira tönkretette az utakat, hogy gépkocsival csak nehezen lehetne megközelíteni. Ezért legtöbbször gyalog mennek fel az istentiszteletre (1. kép). Az újvárosiak meg tudják közelíteni az egyház épületét autóval is, mivel az a szinerváraljai országúthoz közel, a szőlőhegy lábánál fekszik.

Akik a szőlőhegyen ünnepelnek, azok az istentisztelet előtt kitarítják hegyi házaikat, begyűjtanak a kandallóba és felteszik föni az ebédet. Az egyórás istentiszteletet általában meghívott lelkész tartja. 1994-ben Kőszegremetén a vámfalusi, 1995-ben a nyírgyulai, 1996-ban a koltói pap prédikált. Az újvárosiak pedig a nagybányai esperest szokták meghívni. A

falubeliek és a meghívott vendégek kisebb-nagyobb csoportokban állva hallgatják végig az istentiszteletet. Az idős embereknek padokat készítenek az épület elé. A lelkész a hegyi ház erkélyének közepéről prédikál a híveknek. Előtte egy úrasztali terítővel letakart kis emelvény is van, amire a Szentírást teszi. A lelkész mögött egy padon ül felesége a remetei pap feleségével. Tőlük balra egy széken foglal helyet a kántor. A presbiterek mögötte állnak. Ez a fenti helyzet mintegy kiemeli az egyházi, vallási szempontból fontos tagjait a közösségnek. A meghívott lelkész pedig, középponti elhelyezkedése miatt, közülük is kiemelkedik (2. kép). Az eresz alá szőlőtőkéről levágott fürtökkel teli karikákat akasztanak, amelyek a terményeket jelképezik. A pap rendszerint valamilyen gazdálkodással, földműveléssel kapcsolatos ígerészt választ a Szentírásból, és ezzel ad hálát Istennek az egész éves termésért. A 37. dicséret (Himnusz) eléneklése után az emberek nagy része a szőlőhegyen folytatja az ünnepelést (3. kép). Akinek nincsen pincéje, az a faluban ünnepel. A Prédikáció napján hagyományos ételek kerülnek az asztalra: cserépfazékban főtt

töltött káposzta és diós kalács. A kalácsot már előző nap elkészítik, a káposzta az istentisztelet alatt fő meg. Ebéd után gyakran kürtöskalácsot is sütnek. Ma is sokan ragaszkodnak a hagyományos ételekhez, de vannak, akik már levest, sült húst, fasírtot készítenek erre az alkalomra. Ebéd után megérkeznek a cigányok is, akik pincéről pincére járva szórakoztatják az egybegyűlteket. A két hegedűsből és harmonikásból álló banda magyar nótákból álló repertoárja addig tart, amíg az ünneplők hajlandók pénzzel is honorálni munkájukat.

Néhány évtizede mindkét faluban ugyanezen a napon szervezték meg a *szüreti* vagy *prédikációs* bált is. Kőszegremetén manapság a regruta bált tartják ekkor, mivel kevés a fiatal. „*A fiatalság annyira megsappant, hogy máskor nem tudnánk annyian összejönni*” (Cseh Vilmos – Kőszegremete). Régen Remetén a csűrökben voltak a bálók, majd a kultúrotthon lett a helyszínük. A termet erre az alkalomra szőlőkarikákkal díszítették. Szokás volt, hogy a lányok éjfélutáni vendégül látták a legényeket. „*Mindenki ment haza éjfélbe, mindenki ellátta a vendégét, a lány a legényt és mentek vissza táncolni*” (B. Dohi Lajos – Kőszegremete).

Avasújvárosban ma is a *szüreti bált* tartják Prédikációkor. Valamikor az egyházé volt a bálból származó jövedelem. Az emlékezet szerint a lányok szülei egy kancsó bort és tésztát is vittek erre az alkalomra. Majd megkínálták azt a legényt, aki a lányukkal táncolt.

Amint láthattuk, a Prédikáció több szempontból is fontos szerepet játszik a két falu életében. A jórészt mezőgazdaságból élő lakosság ekkor ad hálát Istennek az éves termésért. Ez az alkalom jó szórakozási lehetőséget biztosít szinte minden korosztálynak. Prédikációra rendszerint az elköltözött rokonok is visszatérnek, hogy a családjukkal, ismerőseikkel együtt ünnepelhessenek.

Szakirodalom

- ANDORFI Márton
1935 *A szőlőművelés északi határa Észak-Magyarországon*. Szombathely.
- ANDRÁSFALVY Bertalan
1962 *Formen des albanischen Weinbaues*. Acta Ethnographica XI. 293–373.
- BALASSA Iván
1989 *A határon túli magyarok néprajza*. Bp.
- BÁLINT Sándor
1977 *Ünnepi kalendárium*. I–II. Bp.
- BARBUL Jenő
1900 *Az avasvidéki nyelvjárás*. Bp.

- BOROVSKY Samu
1908 *Szatmár vármegye*. Bp.
- CSEPLŐ József
1997 *Szőlőhegyi kalendárium*. Bp.
- FÉNYES Elek
1839 *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben*. I–IV. köt. Pest.
- GUNDA Béla
1984 *A szatmári hagyományos műveltség etnogeográfiai helyzete*. In: Ujváry Zoltán szerk.: *Tanulmányok Szatmár néprajzához*. Debrecen. 35–137.
- HALÁSZY József
1831 *Szatmár Vidéke Jelességei*. Tudományos Gyűjtemény (Tizenötödik esztendei Folyamat). 102–115.
- KÁVÁSSY Sándor
1981 *Gazdasági viszonyok Szatmárban a XIX. század elején*. Agrártörténeti Szemle XXII. 133–151.
- KELETI Károly
1875 *Magyarország szőlészeti statisztikája 1860–73*. Bp.
- KÓS Károly
1980 *Változások az avasújívárosiak gazdálkodásában*. In: *Eszköz, munka néphagyomány*. Bukarest. 388–443.
- KOSA László
1990 *Protestáns egyházas szokások és magatartásformák*. Magyar Néprajz VII. 443–482.
- MAKSAI Ferenc
1940 *A középkori Szatmár megye*. Bp.
- MÓD László – SIMON András
1997 *Szüret és szőlőfeldolgozás három avasi faluban*. Belvedere (a JGYTF Történelemhallgatóinak Lapja) IX./3–6. 176–184.
- POZSONY Ferenc
1997 *Az erdélyi százszok jeles napi szokásai*. Csíkszereda.
- SIKE Lajos
1972 *Szőlőszajtoló és hegedű*. Művelődés XXV. 22–23.
- SZANTÓ Bálint
1989 *Adatok az avasújívárosi református egyház múltjához*. (Kézirat) Avasújváros.
- SZÉLL György
1935 *Az avasújívárosi református egyházköztség vázlatos története*. (Kézirat) Avasújváros.
- SZIRMAY Antal
1809–1810 *Szatmár vármegye fekvése, történeti és polgári esmérte*. I–II. Buda.
- VARGA Sándor
1993 *A Lendva-hegyi bortermelés*. Lendva.

Jegyzetek

¹ E forráscsoportot tekintve csak Avasújvárosra vonatkozóan vannak vázlatos, de értékes ismereteink: a még meglévő okiratok alapján Széll György 1935-ben készített rövid összefoglalást az egyházközösség múltjáról, e feldolgozást egészítette ki 1989-ig terjedően Szántó Bálint. Az eredeti okiratokból vett idézetekből kiderül, hogy az újvárosi hegyen a református egyháznak 1788-tól van birtoka; s hogy a szőlő és a bor fontos része volt a lelkes, tanítói járandóságnak, és hozzájárult az egyházközösség bevételeihez is.

² Andrásfalvy 1962. 296.: „unter Weinbau (Weinkultur) verstehen wir nicht nur die Vermehrung und Behandlung der Weinstöcke, sondern auch die Lese, die Bereitung von Wein, anderer Getränke und Delikatessen und das mit ihrer Verwertung und ihrem Genuss verknüpfte Brauchtum, kurz die Rolle des Weinstockes in der gegebenen Gesellschaft”.

³ Mód László–Simon András: *Szőlőhegyi Prédikáció Kőszegremetén* (Néprajzi film.) JATE Néprajzi Tanszék Adattára, Szeged 1996.

⁴ Maksai 1940. 83.

⁵ Maksai 1940. 86–88.

⁶ Szirmay 1809. I. 324–328, 330–331, 335–340.; Fényes 1839. 316, 323, 326.; Barbul 1900. 6–7.; Borovszky 1908. 38, 102, 165.

⁷ Keleti 1875. 363.

⁸ Kávássy 1981. 148.

⁹ Szirmay 1810. II. 335.; Fényes Elek 1839. 326.

¹⁰ Kós 1980. 442–443. Néhány avasi település lakosai számára és határának nagyságára vonatkozó adatokat idéz 1920-ból. Forrása: Martinovici–Istrati: *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*. Cluj 1922.

¹¹ Kós 1980. 418.

¹² Andorfi 1935. 40–41.

¹³ Keleti 1875. 90.

¹⁴ Halászy 1831. 111.

¹⁵ Avasújváros és Kőszegremete szőlőhegyeinek legrégebbi datált sajtója, mely ma is működik, 1811-ben készült, szabadtéri préselőszinben áll a remeteci Nagy-hegyen. Avasújvárosban tudunk napjainkban is aktívan dolgozó sajtókészítő specialistáról. A téma részleteit illetően lásd: Sike Lajos 1972, Mód–Simon 1997.

¹⁶ Széll 1935 utalását veszi át Kós 1980. 391., rá hivatkozik Gunda 1984. 71. és Balassa 1989. 20–22. Ezen adatokat saját gyűjtéseink is megerősítették.

¹⁷ Kósa 1990. 470.

¹⁸ Pozsony 1997. 222–223.

¹⁹ Cséplő 1997. 228.

²⁰ Bálint 1977. 228.

²¹ Varga 1993. 66.

²² Széll 1935.

Adatközlők

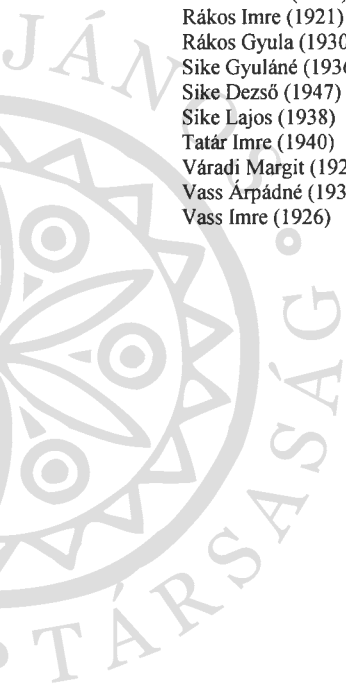
Asztalnok Dezső (1926)

Bak Ilona (1926)

Bú József (1914)

Cseh Vilmos (1947)

Demeter Csaba (1963)
Dohi Ambrus (1916)
Dohi Ferenc (1924)
Dohi István (1939)
Dohi Károly (1929)
Dohi Bak Lajos (1924)
Dohi Lajos (1907)
Erdei Imre (1946)
From Menyhért (1934)
From Erzsébet (1925)
Henter Imre (1940)
Rákos Imre (1921)
Rákos Gyula (1930)
Sike Gyuláné (1936)
Sike Dezső (1947)
Sike Lajos (1938)
Tatár Imre (1940)
Váradi Margit (1924)
Vass Árpádné (1939)
Vass Imre (1926)

Dánielisz Endre

BIHARDIÓSZEGI TÁNCALKALMAK

A község fekvése

Bihardiószeg (Diosig) a Tiszántúl keleti peremén, a Berettyó lapályán fekszik, és Észak-Bihar Érmellék nevezetű tájegységéhez tartozik. Határának háromnegyed részét síkság, negyedét pedig lankás dombok alkotják. 1919-től Románia része. A román–magyar országhatár a községtől 10–12 km-re húzódik nyugati irányban, keleten pedig a központtól mintegy 2 km-re vonul el a Nagyváradot Szatmárnémetivel összekötő vasútvonal és műút. Nagyvárad, a megye székhelye ide 32 km távolúságra fekszik, déli irányban.

Községünk mellett folydogál az ingadozó vízhozamú *Ér*, amelyet 1966–1970 között szabályoztak, szűk mederbe tereltek. Korábbi állapotát Ady Endre örökítette meg találóan:

*Az Ér nagy, álmos, furcsa árok,
Pocsolyás víz, sás, káka lakják...*

A múlt

Ez a víz *Anonymus* Gestájában Omsó-ér néven szerepel. Árpád vezér és seregei a Szamos folyótól a Körösig meghódították ezt az országrészt, majd „nekiindulva lefelé jöttek egy Omsó-ér nevű víz mellett és a Szerepmocsárhoz értek”.¹ Eszerint az Érmelléket – melynek Bihardiószeg is része – a kora Árpád-kor óta magyarok lakják. Viszont az erek és víztükrök uralta barátságtalan táj előnyt is jelentett a megtelepedőknek: főleg állatvilágával megélhetést kínált az emberek számára; továbbá megtartó erőt képviselt, hiszen ingoványos, nádrengetegbe vesző útjait csak ők ismerték valójában. Rejtőzésük a túlélést, a megmaradást jelentette.

Történetére vonatkozó első adatunk 1277-ből származik, amikor birtokosa, a Gutkeled nembeli Drug (Dorog) fia az egyedi monostort leromboltatta és kőveiből Diószegen várat, tornyot építtetett. Bunyitai szerint „már az egyedi apátságot alapító barátok mint várost találják Diósz eget a XI. században”. Károly Róbert idejében azt jegyezték róla fel, hogy „Diószeg oppidum. Parochia viguit” – idézi a helység első monográfusa.² Nevét az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben is megtaláljuk.³

A Diószeg elnevezés magyarázata Kiss Lajos etimológiai szótárában nem szerepel. A dió honfoglalás előtti, török jövevényt, láthatóan ehhez kapcsolódik. Utótagja, a -szeg is teljes értelmű: tájszóként a falu valamely részét jelenti (alszeg, felszeg). Molnár János némileg eltérően jellemzi: diós zug – Diószeg.⁴ (Csupán érdekességként fűzöm a fentiekhez egy idős adatközlőm érvelését: Diószeg – „diós szín – rígen itt sok olyan fedett színt íptettek, ahun a diót szárították”).

1551-ben Fráter György püspök és Ferdinánd király megbízottjai itt írták alá azt az egyezményt, amely kötelezte Izabella királynőt, hogy adja át a Szapolyaiak országát a Habsburgok javára. Ebben a században a helységet és környékét a Forgách és a Makó család birtokolja.

Neve akkor kerül be a magyar história aranykönyvébe, amikor – 1604. október 15-én éjjel – Bocskai hajdúi Álmosd és Diószeg között Petz császári generális túlerőben lévő hadát megfutamították. Közismert, hogy Bocskai eme győzelmével kezdődött el dicsőséges szabadságharca Erdély függetlenségéért és a protestánsok vallásszabadságáért.

E vidék már korábban, a XVI. század második felében kálvinistává lett. Scholája száz év múltán a Debreceni Református Kollégium partikulája.

A törökök 1692-es kiűzését követően ismét benépesült az Érmellék. Az új birtokos, Lichtenstein herceg Erdély több vidékéről toborzott zseléleket, közöttük románokat is. Így kerültek a faluba az első román nemzetiségűek a XVIII. század elején.⁵

A község gazdasági fejlődését és lakóinak anyagi helyzetét lényegében két tényező határozta meg: a kezdeti időkben kialakult s a későbbiek folyamán gyarapodó nagybirtok, másrészt pedig szőlő és gyümölcsös telepítése a községtől keletre húzódó dombokon. Ez utóbbi időpontjára hiteles adataink nincsenek. A szájhagyomány szerint az első szőlővesszőket a törökök hozták. Adatközlőm arról is beszélt, hogy a község határában húzódó cserhádi erdőséget 1763-ban kiirtották és helyére szőlőt ültettek.⁶ A kezdetekről egy újabb magyarországi kiadvány azt állítja, hogy Észak-Bihar (Konyár, Esztár stb.) „szőlőművelése kb. kettő és fél századra nyúlik vissza; némely községé még ennnyire sem”.⁷ E dolgozat első változatának elkészülte (1972) óta olyan adatokra találtam, amelyek még a Nagy Gábor említette évszámot is megelőzik és a XV. századig lépnek vissza a történelemben.⁸

Az itteni nagybirtok utolsó gazdái a Zichy grófok voltak, akik más vidékekről hoztak mesterembereket, jószágigazgatókat, s így az addig egy-

séges parasztkultúra felbomlott, keveredett, változáson ment át. Bizonyára e képzett szakembereknek köszönhető a diószegi szőlőművelés, borgazdálkodás későbbi fejlettségének messze ható híre. Ezt öregbítette az általuk létesített és 1870–1968 között folyamatosan működő vincellérképző iskola, majd az ezt felváltó szőlészeti szakiskola.

A polgárosodás jelei helységünkben korán felfedezhetők. 1798-ban létesül az első könyvnyomda, amely tulajdonosa, Medgyesi Pál halála után megszűnt. 1788-ban három malom, három olajütő, téglagyár, hitel-szövetkezet tevékenykedik, s említenek egy kénes vizű gyógyfürdőt is. 1842-ben már létezett olvasóegylet (kaszinó), a 80-as években ipartestület, tűzoltó-egyesület, megannyi bizonyítéka az említett társadalmi átalakulásnak. A monográfiaíró meg is jegyzi: „a földművelők, úgymint iparosok nagy számban járatnak, olvasnak politikai, társadalmi és ismeretterjesztő lapokat. Városunk lakossága általában felvilágosultnak mondható”.⁹

Az itteniek vallási hovatartozásáról s így nemzetiségi megoszlásáról 1885-ből a következő adatokkal rendelkezőnk:

Diószeg összlakossága 5490 lélek, ebből:¹⁰

református	4595
katolikus	360
görögkeleti	299
izraelita	236

Az első világháborút követő uralomváltás, majd földosztás nyomán a nagybirtok egy részén 1926-ban létrehozzák a Mihai Bravu települést a Belényes környékéről, pontosabban Magyarcséke (Ceica) mellékéről toborzott román lakossággal. Diószegen 1923-ban alakul meg a kolonisták telepe.

1945 előtt a földterület 88%-a még mindig a nagybirtokos és a középgazdák kezében volt. Az újabb földreform során (1946) 462 hektárt osztottak szét a vagyontalanok és a szegényparasztek között, míg 305 hektárt az Ér lecsapolása nyomán nyertek, amit szántóvá alakítottak át.¹¹

A jelen

1972-ben Bihardiószeg lakói főként földműveléssel, szőlő- és gyümölcsstermesztéssel foglalkoztak. A Crișana Tsz keretében 205 család 650

hektár területen gazdálkodott. A dombokon a szőlő mellett többnyire barackot termesztettek, s ebből külföldre is szállítottak. A vasútállomás tőszomszédságában a Vinalcool vállalatnak nagy raktára és pincéi vannak, ahol bort palackoztak és vermutot készítettek, a vállalatnak megváltozott nevén készítenek ma is.

A fiatalok és a középnemzedék jó része Nagyváradra ingázott, szakmunkás- vagy napszámosként. 1964-ben nyolcosztályos általános iskolája új épületet kapott, korábban építették a 600 férőhelyes Művelődési Otthont. Könyvtára 9000 kötetes. Az egykori kastély épületében, a megszűnt szőlészeti szakiskola helyén 1965 után megyei irányítású és hatáskörű Agronómusok Háza működött, ahol továbbképző tanfolyamokat tartottak. 1972-ben megkezdték az új piac, egy kereskedelmi komplexum és az új orvosi rendelő építését, amelyek azóta a lakosság rendelkezésére állnak.

A közel 8000 lakosú Diószeghez mint községközponthoz három falu tartozik: Biharfélegyháza (Roșiori), Mihai Bravu és Biharvajda (Vaida). Ezek össznépessége 1966-ban 3800 személy volt. Lévén, hogy e dolgozatot időmegszakításokkal készítettem, lehetőségem nyílik ideiktatni Bihardiószegnek a '89-es politikai fordulat utáni népesedési helyzetét. Az 1992 elején tartott népszámlálás alkalmával a községközpontban 6237 személyt írtak össze. Nemzetiségi, illetve vallási megoszlásuk a következő:¹²

magyar	3479	református	3382
román	1863	katolikus	400
roma	873	görögkeleti	1573
egyéb	22	egyéb/felekezeten kívüli	882

Bihardiószeg és a néprajztudomány

Közösségünk folklór- és etnográfiai hagyományai mind az utóbbi időkig kívül rekedtek a szakemberek érdeklődési körén. A néprajzi bibliográfiákat átlapozva csupán két ízben bukkanunk Diószeg nevére.¹³ Az egyik néhány határnév magyarázata pontos fonetikai leírásban, népnyelvi adatközlés céljából, a másik kevés tudományos értékkel rendelkező „mese a fonókából”, inkább népnyelvi érdekességekkel.

A Bihar megyei *Miron Pompiliu* Folklorkör magyar tagozata részben e néprajzi fehér foltot eltüntetendő szervezte meg taborát – Fábián Imre újságíró segítségével – 1972 augusztusának első hetében. A tizenegy pedagógus résztvevő a helyi folklór és néphagyomány más-más vetületét

választotta kutatása tárgyául, hogy így teljesebb képet alkothassunk ezek továbbéléséről e városiasodó nagyközségben, és hogy felmérhessük a folklór szerepét a XX. század második felének derekán.¹⁴

A dr. Faragó József kolozsvári néprajzkutató irányította csoport egy-heti munkája nyomán arról győződött meg, hogy Bihardiószeg nem a legideálisabb helység egy néprajzi felmérés számára. A más-más vidékről idevetődött emberek nem élnek oly rég együtt, hogy önálló, közös és sajátos népi kultúrát hozzanak létre. Nagyvárad közelsége (1919 előtt Debrecen hatása is), valamint a piacozók és ingázók nagy száma nemcsak napjainkban, hanem évszázaddal ennek előtte is, a paraszti életformától és kultúrától való tudatos elszakadást magyarázza. Az egykori mezővárosi miveltra emlékezve, a diószegiekből régóta munkál a vágy, hogy községüket ismét várossá nyilvánítsák. Polgárosultságban és a városi kultúra fejlettségében már most méltók kívánnak lenni e ranghoz.

A fenti tényezők a maguk összességében eredményezték a népi hagyományok elhalványulását, a paraszti élet emlékeitől való távolodást, így nehezítve meg a régmúlt foszladozó emlékeire kíváncsi folkloristák kutató munkáját. Noha a táncszokások meglehetősen állhatatlanoknak bizonyultak és bizonyulnak, a magam számára mégis e tárgykört választottam.

Táncalkalmak

Említettem volt, hogy a vizsgált község néprajzi bibliográfiája szinte a semmivel egyenlő. Így a tánchoz fűződő szokásait a régmúltra vonatkoztatni teljességgel lehetetlen. A legkorábbi adatokat az idős generációhoz tartozóknak, a nyolcvan-egynéhány éveseknek köszönhetem. A folytonosság biztosítása érdekében adatközlőimet úgy válogattam meg, hogy általuk minden korosztály képviselve legyen s így a XIX. század utolsó évtizedétől ottlétünkig (1972-ig) terjedő nyolc évtizedről meglehetősen összefüggő képet kapjak.

Céлом volt a társadalmi fejlődést, változást követő táncalkalmak és -szokások fordulatainak, átalakulásainak figyelemmel kísérése. Feldolgozásukra két lehetőséget láttam magam előtt:

a) 15–25 évet átfogó időszakok keretében mutassam be az éppen akkor élő valamennyi táncszokást;

b) mindeniket külön-külön tárgyalom a maga időrendiségében.

Részben Faragó József tanácsára az utóbbi eljárást választottam, a következő négy tárgykört alakítva ki:

1. munkavégzéssel kapcsolatosak: kaláka, fonóka, paszulyfejtő, kenderdörzsoló, disznótor, aratási ünnepség,
2. a szürettel kapcsolatosak: szüreteléskor a szőlőhegyen, szüreti bál,
3. az emberi élet nagy eseményeihez kapcsolódók: eljegyzés, (csigacsinálás) lakodalom, keresztelő,
4. kimondott táncolási alkalmak: vasárnap délutáni vagy esti tánc, tánciskola és záróvizsga, a jeles egyházi ünnepek táncalkalmai, bálók, egyéb régi és mai alkalmak.

1. Munkavégző táncszokások

A táncalkalmak a kétnemű ifjúság ismerkedésének, barátkozásának értékes lehetőségei, a munkavégző táncok pedig a munkában is találkozó fiúk-lányok közös tánca. Minden nép őstörténetében a táncoknak nem művészeti, hanem társadalmi és kultuszbeli szerepük volt. Ilyen mágikus tartalmuk lehetett a nyári és őszi termésvarázsláshoz kapcsolódó táncoknak. Az idők folyamán a mitikus jelleg teljesen elhalványult, és társadalmi-szórakozási jelentőségük erősödött meg.

A változás és a fogalom tartalmának teljes kicserélődése nyomon követhető a *kalákaként* emlegetett táncalkalom esetében is. „A kaláka – dr. Kós Károly megfogalmazása szerint – a nehéz, sürgős vagy túl egyhangú munkának mások segítségével, közösen végzett formája.”¹⁵ Ez Erdély román és magyar lakosságánál egyaránt gyakori volt, s jelentősége mind a gazdasági, mind pedig a közösségi megnyilvánulások szempontjából hangsúlyozott. Legények és leányok szívesen vettek részt nyári kalákában, mivel ezeket általában tánc követte.¹⁶

Dr. Kós Károly hívta fel a figyelmem a kaláka szó tartalmának változására az idők folyamán. Ez korábban azt jelentette, hogy a közösen végzett munka befejeztével a gazda bizonyos mennyiségű gabonát juttatott a fiataloknak. Ők ezt a „keresetet” átadták a muzsikuskoknak, akik 20–40 napon át húzták a talpalávalót a kalákában részt vevő fiataloknak. Később ugyanezzel a szóval nevezték az időlegesen és periodikusan végzett munkát, amikor azzal a céllal csoportosultak az ifjak, hogy az egynapi közös arató munkájukért vasárnapi táncot rendezzen számukra a gazda. A fejlődés folyamán egyes vidékeken e fogalom mellől teljesen lekopott a munka képzete, és csupán az ifjúság közös táncát jelentette.

Ez utóbbi jellemzi a diószegiei szóhasználatát is, sőt egy kilenc évtizeddel korábban írt monográfiájában is csak ebben az értelemben szerepel: „kalákák a kétnemű ifjúság vasárnap délutáni multságaként tartatnak”.¹⁷

A kalákával kapcsolatban a következő megkülönböztető vonásokat sorolták fel adatközlőim: – nem sokkal ebéd után kezdődött; – egyazon délután több szabad udvaron is tartották; – rossz idő esetén a csűrbe húzódtak (ha ez nem volt, a tánc elmaradt); – bárki részt vehetett, aki megfizette a belépést; – rendezője néhány, a környéken lakó legény vagy házas gazda, akinek így könnyű lehetősége nyílt bora eladására; – jellege szerint népibb volt, mint a vendéglőben rendezett, meghívós bál.

A kalákás háznál főként az illető faluvég fiataljai találkoztak. Ha valamelyik legény más „környezetbe” ment át, bár onnan ki nem verték, de nem nézték jó szemmel, ha választottukat mulattatta. Hangsúlyozott népi, paraszti jellegéből következik, hogy a kalákában egykor kizárólagosan, 1920 után pedig túlnyomórészt csárdást jártak.

A román lakosság körében is szokásos volt a *clacă* (kláka) rendezése, de míg a magyaroknál már a negyvenes évek végén megszűnt, itt 1969-ig fennmaradt.

Diószegen az aratás nem folyt kalákás szervezésben, s így a másutt ilyenkor szokásos bál sem volt honos. Egyik adatközlőm emlékezete szerint a két világháború között a Zichy-birtokon dolgozók rendeztek *aratási ünnepélyt* búzakoszorús felvonulással, közös ebéddel, de abban már nem volt biztos, hogy tánc is lett volna.

Az uralomváltás után, 1948 és 1965 között – a Megyei Művelődési Osztály biztatására – olykor a Művelődési Otthon vezetője szervezett *aratóbált* a saját épületében. Azonban ez – a terem sajátos díszítésén kívül – nem sokban különbözött az átlagos vasárnapi bálaktól.

Időrendben most a szüreti bál következnek, ám mivel a helybeliek egyik főfoglalkozása a szőlőtermesztés, a hozzá fűződő hagyományok, így a táncolási alkalmak is gazdagabbak az előzőekben bemutatottaknál. Úgy vélem, hogy a szüretelés szokásköre önálló fejezetet kíván, amire ezt követően keríték sort.

Az őszi más közösségi munkaalkalmakat is teremtett. Ilyen volt a *paszulyfejtés* és *kenderdörzsölés* az udvaron, a tornácon vagy a ház előtt. Leányok végezték a munkát, de nótázásukra hamarosan a legények is odasereglettek. Tréfálkozással, dalolással töltötték az estét kilenc óra tájig, de táncra nem került sor. Egyik adatközlőm szerint csak néhány tanya képezett kivételt, ahol csárdást is táncoltak citera- vagy nótaszóra.

„A *fonó* már Árpád-kori szava nyelvünknek; ilyen régi szokás lehet a társas, kalákás *fonó* is. Társasszokás lévén, nem folyhatott le csendben, szórakozás és multság nélkül...”¹⁸ Diószegen főleg az őszi behordástól a tavaszi, enyhébb napok beköszöntéig tartott. Lányok, fiatalasszonyok gyülekeztek estelente a *fonó*házban, hogy saját kendertermésüket *fonallá* dolgozzák fel. Ahol jókedvű, jóhangú leányok verődtek össze, ott nótaszó is fölhangzott. Olykor – különösen ha egy-két muzsikus is odavetődött vagy éppenséggel citeraszóra – hétköznapi este is táncra perdültek, ami 10–12 óráig eltarthatott. Itt a csárdás lassú és gyors formája volt a gyakoribb, de a húszas években már tangót és foxot is jártak.

1938 előtt – téli vasárnapokon – a *fonó*beli tánc pótolta a szabadtéri kalákát. Délután 4 óra tájt kezdődött és éjfélig tartott. Ahány *fonó*ház, annyi cigánybanda alakult, és minden háznak megvolt a maga fiatalsága. Csak a legények mehettek át más *fonó*ba, bár nem mindig látták ott szívesen őket. A századfordulón a *fonók*ban többnyire csárdást húztak, majd egyre nagyobb teret hódított a hopsz, a mazurka, a valcer, a grájsz-polka;* ezeket a húszas-harmincas években a tangó, a keringő és a slow-fox váltotta föl. A katonaságot megjárt legények, a városból, cselédségből, iskolából hazakerült lányok műveltségüket fitogtatandó főleg városi táncot kértek a zenésztől.

A harmincas-negyvenes évek fordulóján egyre ritkábban rendeztek *fonók*át Diószegen. A paraszti életforma megváltozásával ez a népi szokás véglegesen kihalt.

Telente a *disznótor* is lehetőséget nyújtott a szórakozásra. Ilyenkor a nagycsalád összejött, s ha a gazda szerette a mulatozást, cigányt hívott, esetleg a hívatlanul betoppanókat fogadta jó szívvel. Nótázás közben a fiatalok táncoltak, s ha egy-egy nótát rendeltek, külön pénzt adtak a muzsikusoknak, bár a fizetés a gazda tiszte volt. Ezekben az alkalmakon kizárólag csárdást jártak, gyors és lassú változatát egyaránt.

Az is megtörtént, hogy a cigányok ugyanazon este más *disznótor*ba is ellátogattak. Ha a torozók ismerősök voltak, néhány fiatal is velük ment. Ott folytatták a mulatozást.

---

* A *hopsz* egyfajta polka; a *grájsz-polka* a német Kreuz = kereszt szó származéka.

2. A szőlőszürethez fűződő táncszokások

A folyamatos változás, az őszi táncalkalmak szüreti formáinak kicserélődése abban a nyolc évtizedben is tetten érhető, amit adatközlőim segítségével sikerült átfognom. Korábbinak, eredetibbnek azt tartom, amelyre a szőlőhegyen, szüretkor került sor. Ez alkalmi jellegénél fogva népibb, hagyományosabb, távol minden mesterkéeltségtől, megrendezett-ségtől.

A. – A diószegiek e századfordulón – a beültetett terület nagyságától függően – a családtagok közreműködésével vagy a szűkebb-tágabb rokonság, esetleg a szomszédok s a barátok segítségével szüreteltek. A fiatalok gyalogosan, szekéren mentek ki a hegyre, amelyre kádakat, hordókat raktak. Nyolc óra tájt álltak munkába, miután a harmat fölszállt, és úgy igyekeztek a szedéssel, hogy déli 2–3 órára végezzenek. Ebédre a gazda többnyire bárányt vágott, s azt gulyásnak készítették el. Csúsztott rá az új bor, amit csemege-szőlőből (Csaba gyöngye, Delevár, Muskotály, Rajnai rizling), előborként hetekkel korábban nyomtak. A lakomát fánk-
kal egészítették ki, s immár a pajta tövében folytatták a délelőtt megkez-
dett nótázást. A vidámság odacsalta a muzsikusokat is, mert ahányan csak
voltak a községben, mind a hegyen kószáltak. Sőt, egyik-másik gazda
időben meghívta őket, máshová csak úgy bebotlottak, de ha marasztalták
őket, végig kitarottak. Leginkább egy primás és egy kontrás alkotta a
„bandát”. A delelést követő tánc este 10–11 óráig, olykor éjfélig eltartott.
A hegyen csak a csárdás járta, s ebbe a fiatalok mellett a korosabbak is
bekapcsolódtak. „Akadtak olyan idősebb emberek, akik kitáncolták még a
fiatalokat is” – mondja a 88 éves Nagy Pista bácsi. Olyan századfordulói
szüretre is emlékezett, amely hajnalhasadásig eltartott, miközben ezt
fűjták:

Reggelig, Juliskám, reggelig,
Míg a te jó édesanyád aluszik.

A harmincas éveket idézők a fenti szokás továbbélését erősítették meg. A cigányokat a gazda fizette, s a viharlámpa fényénél későig, tiz-
tizenkettőig táncoltak, daloláztak. Ekkoriban ez a nóta járta:

Elmennék én a babámmal piros szőlőt szedni,
De az anyja, a vén asszony sohase engedti.
Így nem illik, úgy nem illik,
sej, haj, csak azt kiabálja,
Pedig tudom, ő is eljárt húszéves korába.

A 65 éves Takács Imre bácsi meg erre emlékszik:

Megérett a piros szőlő, le lehet már szedni,
Ezt a kislányt, barna kislányt el lehetne venni.
Megérem még azt az időt, rózsám, te leszel a párom,
Hogy én téged öleljelek, én már alig-alig várom.

Ahova nem jutott cigány, ott citerára vagy nótaszóra táncoltak. A 30-as években kapták föl a szájmuzsikát, s így az is előkerült. Pihenésként hallgatónóta járta. A dalolásból még hazafelé sem fogytak ki. Jókedvükben beültek a taposókádba, felkapaszkodtak a táblás szekér szélére vagy felültek a lovak hátára s úgy vonultak be a faluba.¹⁹

A kollektivizálást követően, a nagyüzemi termeléssel párhuzamosan a szőlőhegyi táncmulatság lassanként elmaradt. A hatvanas évek első felében a helyi tanerők közül néhány igyekezett ugyan föltámasztani a szüreti hagyományt, de inkább a szórakozás, barátkozás kedvéért. Iliuțiu Petru és Kosa Mihály tanár muzsikájára csárdást, perinitát (perinicát) jártak, de főleg modern táncokat, tangót, foxot. Gyűjtésem idejére a szőlőhegyi mulatságnak már az emlékei is igen megfakultak. Kihalt egy másfél százados táncszokás, egy paraszti szórakozási forma.

B. – A párkereső ismerkedés egy későbbi eredetű, jeles alkalma, a szüreti mulatság – vagy gyakoribb néven a *szüreti bál* – némileg változott keretek között, de lényeges vonásait megtartva máig él. Fennmaradását a két világháború közötti műkedvelő mozgalom, majd az ötvenes évektől kezdve a Művelődési Otthon igazgatói biztosították, akik itt – a falu magyar többségére való tekintettel – a kisebbségi tanerők közül kerültek ki. Végül nem hagyható figyelmen kívül a mindenkori fiatalságnak a színes, mozgalmas, hangulatos rendezvényekhez és a magyaros hagyományokhoz való ragaszkodása.

Az idősebb nemzedék tagjai meglehetősen szűkszavúsággal idézték föl a századforduló más jellegű mulatságait, a már ismertetett szőlőhegyin kívül. Ebből arra következtettek, hogy ez idő tájt e szórakozási forma vagy még ki sem alakult, vagy nem volt oly vonzó s oly rendszeres, mint amilyenné az 1920 után megerősödő polgárosodási folyamat ezt kialakította, s amilyenné a fiatalok – nemzetiségi sajátosságait kifejezően, hangsúlyozandóan – ezt szándékosan tették.

A húszas-harmincas években szüreti bált nem sokkal a szőlőszedés befejezte után rendezett a magyar kisebbséget összefogó, leghatékonyabb szervezet, a református egyház, személy szerint valamelyik tanító vagy kántortanító. Az esemény helyszíne a magyar tulajdonban lévő fogadó

nagyterme volt, ahol más, népes bálokat és színelőadásokat is tartottak. A kezdeti szüreti multságokat még nem előzte meg szekeres felvonulás. A nyitótáncot bemutató fiúk, lányok este a vendéglő kistermében gyülekeztek. A párok rokonszenv vagy érzelmi vonzalom szerint alakultak ki. Mivel e tájon eredeti népviselet meglétéről nem beszélhetünk, a lányok s fiúk ún. magyaros ruhát öltöttek.²⁰ A párokat a pásztorok hadnagya vezette a terem szabadon hagyott közepére. Kezében fehér szalagokkal díszített fokok. Ezzel hadonászott, vezényelt. Három nóta csárdást jártak; néhány figurát vagy alakzatot a tanító vagy a tánciskola vezetője gyakoroltatott be velük, s ezzel nyitották meg a bált.

Csak ezt követően állhatott fel a közönség a táncra, majd úgy a második szünetben a pásztorok hadnagya bejelentette: „Kezdődhet a lopás!” Adatközlőm megjegyezte: „Nemcsak virtuskodásból loptak, hanem azért is, hogy a nekik tetsző pásztorlánnyal fogassák el magukat, s az kísérik őket a »bíró« elé. Az így teremtett kapcsolatot az est folyamán táncba vívással tovább erősítették.”

A harmincas évek elejének szüreti báljáról sikerült a legteljesebb képet rekonstruálnom, amit Iuliuțiuné Sarkadi Julianna asszonynak köszönhetek. A szekeres' felvonulás még ekkor sem volt divatban. A népies viseletű táncospárok – közelebről véve: a csöszök és a csöszlányok, a két-két postás és postáslány, no meg a dobos – délután 3 órakor az iskolánál gyülekeztek, mivel a kántortanító az előző hetekben itt foglalkozott velük. Előbb a nótákat ismételték át, majd így csoportosan indultak a fényképészhez. Dalolva jöttek s mentek, mert ez a főutcán való végigsétálás hírverés volt a bál számára, ugyanakkor ünnepélyes keretet, hangulatos bevezetőt biztosított az előkövetkező eseményekhez. Ezután a leányok hazatértek, de illet megívniuk egy kis tésztára, itatra táncospárjukat.

A vendéglőben nyolc óra tájt kezdtek gyülekezni, melynek nagytermét a szervezők – a tanító vezetésével – már előzőleg feldíszítették; a menynyezet alá drótot vagy madzagot feszítettek s erre kötözték föl a szőlőfürtöket. (Más gyümölcsöt nem használtak.) Diszként még krepp-papír csíkokat is kihúztak.

Az ünnepséget a dobos nyitotta meg, aki nagy hangon tréfálkozott, rigmusokat mondott. Utána a zenére bevonuló és kört alkotó pásztorok, pásztorlányok csárdása következett. Három nóta eltáncolása után – melyek között két lassú és egy gyors szerepelt – a dobos elkialtotta magát: „Szabad a lopás!” Ebben valamennyi báli vendég részt vett. Akadtak ügyes tolvajok, de akit a pásztor vagy a pásztorlány elfogott, annak – a

fürt nagyságától függően – no meg hogy visszaeső bűnös-e vagy sem – a harmincas évek elején 5–10–15 lejes büntetést kellett a bírónál lepengetnie. Erre a célra a terem sarkában 3–4 asztalt helyeztek el, s mindeniknél más-más szőlőhegy gazdája ülték bíróként. Amikor már nem volt mit lopni, a rendezők s a szereplők kisperték a termet, mert sok szőlőszem hullott le, s akaratlanul is zéttaposták. Ezért gúnyolták „lucskos bálnak” a szüreti mulatságot.

A muzsikaszóra ismét a 8–10 nyitó pár állott fel elsők, de a többi fiatal is hamarosan követte őket. Nem sokkal utána kezdődött a szépségverseny szavazólapjainak árusítása. Ezt két postáslány végezte, majd a leánynevekkel kitöltött lapokat a postások kézbesítették a címzeteknek. Amikor minden lap elfogyott, a rendezőség összeszámolta a „szavazatokat”, majd kihirdette az eredményt. Ekkor nyújtották át a győzteseknek a szervezők vásárolta ajándéktárgyakat: étkészletet, vázát vagy más értékes tárgyat. Nagy dicsőségnek számított a szépségverseny győztesének lenni, mert vagy azt jelentette, hogy több fiúnak tetszik s nagy a lány népszerűsége, vagy azt, hogy egyetlen fiú jelentős anyagi áldozatot vállalt érzelmeit bizonyítandó.

Ekkortájt ezek voltak a legkedveltebb szüreti dalok, amelyekre táncoltak is:

Szüret után van az idő, házasodni kéne,
Édesanyám, férjhez mennék, ha valaki kérne.
Az a legény, ki hozzám járt, elment katonának,
Ha hazajön, más szeretőt választ ki magának.

Megért már, megért már
A bakator szőlő,
Ne menj arra szőke, barna kislány,
Mégfog a kerülő.

Nem félek, nem
Én a kerülőtől,
Inkább félek, százszor jobban félek
(a) Babám szerelmétől.

A grájsz-polkaként emlegetett táncot a

Nagyvárad dombon várom a galambom,
Szerencsétlenségemre jön az anyósom...

kezdetű városi nótára járták. A csárdáson és a polkán kívül a tangó, a keringő és a wand-step volt ekkortájt divatban. Amikor a bálban nagyobb számban románok is részt vettek, tiszteletükre egy-egy órát, szirbát húztak a cigányok, s a táncukba magyarok is bekapcsolódtak. Ennek ellenére a mulatságnak ezt a formáját 1938 után a román csendőrség nem engedélyezte.

A szüreti bál általában reggel 6–7 óráig tartott, és közönségének túlnyomó többsége a fiatalok soraiból került ki, de jelen voltak 4–6 éves, fiatal házások is. – A rendezők a bál jövedelméből fedezték a költségeket (terembér, zenészek, díszítés, ajándékok), s ha netalán maradt valami, azt a patronáló szervezet – református egyház, gazdakör – pénztárába fizették be.

Az 1945-ös fordulat után a szüreti bálokat még ünnepélyesebb, tarkább formában rendezték meg. Erre lehetőséget nyújtott a kezdeti hivatalos kultúrpolitika, amely a népi értékek felkarolását, a haladó hagyományok ápolását hirdette. Az viszont a helyi tanerőktől, a Művelődési Otthon mindenkori igazgatójától függött, miként használták föl a lehetőségeket, mivel töltötték ki a pártpolitika nyújtotta kereteket.

A falusi Művelődési Otthonok létrehozását követően ezek szervezték a szüreti bálokat, a nagyterem megépítése után a vendéglőre már nem volt szükség. Ettől kezdve az újdonság a kollektív gazdaságtól kölcsönzött szekerekkel, lovakkal rendezett felvonulás volt. A szüret befejezte utáni vasárnap délelőtt 10 órára az Otthon előtt gyülekeztek a szereplők, kocsisok. A templomozás után indultak meg, hogy sok nézője legyen a látványnak. Tíz-tizenkét virággal, színes krepp-papírral díszített parasztszekér és egy táblásszekér sorakozott egymás után, amelyeket csengős lovak húztak. Minden kocsin két-két fiatal pár ült a fentebb ismertetett „népviseletben”. A menet élén haladt – lóháton – a hadnagy. Számára a grancisároktól (határvadászoktól) egy tisztí ruhát kértek kölcsön, amelyről levették a rangjelzést. Kard nélkül, de kezében fokossal ült a nyeregben. Lovát is feldíszítették. Fején tányérsapka, de nem katonai. Az utolsó kocsin két egyenruhában a postások. A menetet a táblásszekér zárta, rajta – mintegy jelképként – nagy dézsák, hordók. Mellettük vagy éppenséggel benne a dobos (komédiásnak is mondták), akinek kedvcsinálás volt a tiszte. A tarka menet szüreti nótákat zengve haladt végig a főutcán, betértek a fontosabb mellékutcákba is, az útkereszteződéseknél megálltak. Itt a dobos tréfás hirdetéseket kiáltozott, amint mondták, „figurázott”. Az 1970-es bál dobosa Fecsó József szövetkezeti földműves volt, aki

máskor is szívesen vállalta ezt a megbízatást. Erős dobverés után ilyen bemondásokkal szórakoztatta az összefutottakat:

– Három napig boros idő várható.

– Az öreg Szutor az agyagosban elvesztette a pipáját. Aki megtalálja, tartsa meg emlékébe.

– Délről átvonuló anyatetű bottal ütése tilos.

– Nagy Bika Pál uramnak a Büdös-dűlőben lévő kéthektárnyi szőlője szüretelésre kiadó. Érdeklődni lehet naponta a két gyeprü között, a kőkenybokor alatt.

– Bivalyos Nagy Péter táncmester felhívja a tanulni vágyó ifjúság figyelmét, hogy megkezdte a legkülönbözőbb táncok tanítását, köztük a simi-sárit és a tritty-trattyot. Fejenkénti beiratkozási díj egy kotló és 30 kotlós tojás.

Térjünk vissza az 1957-es bál ismertetésére! A délelőtti felvonulást a Művelődési Otthon előtt fejezték be, ahonnan ki-ki hazament. Előzőleg mindegyik lány meghívta vacsorára a párját, majd ennek befejeztével együtt igyekeztek a mulatságba.

A gyülekezés ideje alatt a zenészek szórakoztatták a közönséget, s akinek viszkedett a talpa, táncra is felállt. Később belépett a „hadnagy”, és helyet kért a csoport számára, akik a következő nótára vonultak be:

Sárga csikó, sárga csengő rajta,
Ez a kislány jaj de régen árva.
Megmutatom, nem soká lesz árva,
Szüret után én leszek a párja.

Párja leszek ennek a kislánynak,
Hogy ne legyen gondja reá másnak.
Kivirít a rózsza kiskertjében,
Hadd tűzzem fel dobogó keblére.

Utána még három szüreti, őszi témájú dal következett, amit együtt adtak elő. Ezt követően felállhattak a tánchoz: egy lassút és egy forgóst jártak. Most belépett a dobos és tudtul adta a népnek: „Kezdődhet a lo-pás!” A művelődési igazgatók szabadulni akarván a „lucskos bál” elnevezéstől és hátrányától, később az udvaron oszlopokat ástak le s erre vil-lanyt szereltek, és külön drótokra aggatták a szőlőfürtöket. Ezek lelopko-dása után újabb szórakozás következett. A rendezőség szőlőből, levelek-ből szép koszorút készíttetett, középebe helyezve egy üveg likórt vagy

konyakot. Ezt elérverezték. A kikiáltási ár 50 vagy 75 lej volt (6–8 kg cukor ára), amire jócskán ráígértek. Ennek lezajlása után ismét a zenekar vette át a szót. A nyitópárok nagyobb része nem öltözött át, s ez tarkaságot, népi jelleget kölcsönzött a bálnak.

A postás leányok ekkor kezdték árulni a borítékokat, benne egy fehér lap a következő szöveggel: regina balului – bálkirálynő. A vásárló legény a neki tetsző leány nevét írta alája. Aki biztosra ment és már előre nyertesnek tudta választottját, az árverésen előre megszerezte a koszorút és most ünnepélyesen átnyújtotta a bálkirálynőnek. A győztes jutalmához az is hozzátartozott, hogy udvarlója nótát küldhetett számára és a következő táncot ők nyitották, kötelezően csárdással.

A szüreti bálakat a hetvenes évek elejéig hasonló módon szervezték. Olykor egyszerűsítettek a délelőtti felvonuláson, ha éppenséggel el nem hagyták. A szőlőlopás, árverezés, szépségkirálynő-választás maradandónak bizonyult, ellenben a csárdás mellett a modern táncok jutottak túlsúlyra, s ebben a román ifjúság is részt vett, annál is inkább, mert a művelődési felelőst a párt a románok közül nevezte ki. – A személyi diktatúra legsúlyosabb éveiben, 1985 után, a hatóság nem engedélyezte a magyarosnak tekintett szüreti bál megrendezését.

3. Az emberi élet nagy eseményeihez kapcsolódó táncszokások

A családi élet ünnepei úgyszintén alkalmat adtak a vigasságra, szórakozásra, táncolásra. Ez utóbbit annál inkább megtehették, mert a legtöbbször zenészek is jelen voltak.

Az *eljegyzés* Bihardiószegen is a férfi és a nő egymásra találásának, jegyváltásának nagy eseménye. Az udvarlás, megkedvelés, szóértés, valamint a szülők beleegyezése után kitűzik a kézfogó, újabb nevén az eljegyzés napját. Ezen – a leányos ház anyagi helyzetétől függően – a szűkebb vagy szélesebb körű rokonság, a násznagyok és a vőfélyek vettek részt. Ha csak nagyon szegények nem voltak, már erre az alkalomra is fogadtak zenészeket (egy primást és egy kontrást, újabban tangóharmonika és szaxofon szerepel), akiket a két szülő közösen fizetett. Már vacsora közben szólt a muzsika, a borozás pedig a nótázók kedvét hozta meg. A fiatalság és a néhány éves házások álltak föl hamarabb a táncoláshoz, míg a jegyeseknek csak őket követően illett bekapcsolódniuk. Ők egymással táncoltak a legtöbbször, de a helyi szokás nem tiltotta, hogy mások is felkérjék a menyasszonyt. A vőlegény hasonló szabadságot élvezett.

Mivel az eljegyzések a lakodalmaknál szűkebb körűek, több adatközlőm egybehangzó véleménye szerint az előbbiek sikerültek jobban, értve ezen a nagyobb tágasságot, a kényelmesebb táncolási lehetőséget. Ilyenkor az „öregek” is beállnak a táncba, és nem ritka a reggelig, sőt a fél kilencig tartó, nagy eljegyzés sem.

A századforduló éveiben túlnyomórészt csárdást jártak, míg manapság az éppen divatozó, modern táncok kerülnek előtérbe. Azt okvetlen meg kell jegyezni, hogy a csárdást és a forgóst továbbra is felszínen tartják.

A jegyváltás és a lakodalom között, de leginkább ez utóbbihoz közelebb, a *csigacsinálás* nyújt újabb lehetőséget a táncolásra. Az Érmelléken a lakodalom elmaradhatatlan étele a csigaleves, azaz a tyúkhúsleves csigatésztaival. Babramunka lévén, az esemény előtt egy héttel a lakodalomba is meghívott asszonyokat, lányokat elvárják a fiús házhoz, akik egy tál lisztet és tíz tojást visznek magukkal ajándékba.²¹ A levelestészta-gyúrás, -nyújtást már délben megkezdik, s a sodrást estig be kell végezni. Ezt meg is tehetik, mert nagy számú, 15–25 nőszemélyt hívnak össze. Az utánuk érkező legények ott lebzselnek a lányok körül, esetleg apró szívességeket végeznek a háziaknak. Munka után bőséges vacsora következik. Előkerülnek a vőfélyek fogadta muzsikusok, hogy a fiatalok „letapossák a csigát”, azaz táncoljanak. Hajdanában Nagyszalontán az igen hasonló „eltapossák a csigát” kifejezéssel illették ezt a táncolási alkalmat.²² Szegény családoknál a zenét a vőfély szolgáltatta citerával, míg a tehetőseknél a teljes lakodalmi zenekar megjelent. Legények, leányok, közöttük a menyasszony is családostól, s a házasok egyaránt járták a csárdást vagy a társastáncokat, s így meglehetősen sokan, félszázan, olykor jóval többen vettek részt benne. Az utóbbi 4–5 évben a Művelődési Otthonban tartják a falu „nagy lakodalmát”. Ezekben az esetekben a csigacsinálást is itt végzik, főleg ama meggondolásból, hogy tágas hely adódik a táncoláshoz. Csárdást és modern táncot egyaránt járnak, de az arány mindinkább az utóbbiaknak kedvez.

Ilyen előzmények után virrad fel a *lakodalom* napja, amely „ősidőktől kedden és csütörtökön tartatik” – jegyzi föl a helyi monográfia írója.²³ Ellenben a harmincas évektől kezdve a lakodalmakat szombaton tartják. Van, ahol ebéddel is, van, ahol csak vacsorával várják a meghívottakat. Ha táncos kedvűek az egybekelők, már a templomba menés előtt táncra perdül a családtagok szűkebb köre. E szabadabb felfogás az utóbbi harminc év során, 1945-tel kezdődően alakult ki. Az egyházi esketésből hazatérve általánossá lesz a tánc. A fiatalság kezdi, majd az új pár; ké-

sőbb az idősebbek is felállnak. Utóbbiak főként a vacsora befejeztével, 11 óra tájt, amire megjegyzik: „na, elkezdődött a nagy tánc”.²⁴

A románoknál és magyaroknál egyaránt elterjedt *menyasszonytáncra* éjfélkor kerül sor. Hogy ez mennyire nem csak mai szokás, hanem már a múlt században is élt, azt bizonyítja a többször idézett monográfia: „Szokás lakodalomban éjfélkor a pénzszedés is a menyasszonytáncért”, írják 1885-ben, ellenben az egyik idős adatközlőm szerint „a húszas években nem volt menyasszonytánc”.

A II. világháború befejezte után, különösen az ötvenes évek végén, ismét divatba jött, feltételezhetően anyagi okokból s a román lakosság hatására. Újabban igen nagy összegeket gyűjtenek ezen az úton. Nem ritka a 10 000 lejes adomány sem, ami öthavi tanári fizetéssel ért föl 1972-ben. Ellenben tudunk olyan rátarti szülőkről, akik körülbelül felényi összeget maguk adtak át az új párnak, mert méltatlannak tartották gyermekükhöz a menyasszonytáncot.

A zenészeket a fiatal pár fizeti, a különtánc jövedelméből. Megkérdeztem a zenészeket: – A megalkudott összegben felül szoktak-e pénzt kapni a vendégektől? – Eljegyzés, csigacsinálás, lakodalom alkalmából igen – volt a felelet, főként ezzel a megjegyzéssel: – No, ez az én nótám. Máskor pedig: – Azt húzzátok, hogy... – és adnak egytől tíz liter bor áráig.²⁵

1925 és 1968 között főleg Bodó Sándor szőlősgazda, egyben primás bandáját hívták lakodalmakba, amelynek magyarok és cigányok egyaránt tagjai voltak. A zenekar összetétele: primás, két kontrás, „klánétás” (klarinétos), cimbalmos, nagybögős. A kültelken, a szegényeknél a cigánysoriak, azaz Horváth Jóska és bandája zenélt, akik hasonlóképpen állandó együttést alkottak. Bodó Sándor visszavonulása után (1972-ben halt meg) a Szabó Lajos vezette művelődési otthoni zenekart hívták meg a rangos lakodalmakba. Ennek összetétele: hegedű, szaxofon, harmónia, dob, klaviron. A fálusi környezetben szokatlan fenti hangszer-csoportosításnak, valójában egy dzsesszzenekar felállításának okai egymással összefüggnek. A művelődési intézmény igazgatója a kor ízléséhez s a táncdivathoz alkalmazkodva ezeket a hangszereket szerezte meg, amiknek a kezelését a fiatalnak számító Kupás Ferenc és Szabó Lajos szívesen sajátította el, majd tanította be társait. Megjegyezzük, hogy rajtuk kívül jelenleg is működik 1–2 cigányzenekar, akiket főleg a hagyományörző, kevésbé polgárosult parasztcsaládok fogadnak föl.

Míg 1920 és 1960 között többnyire a csárdás, a gyorscsárdás és a félfordulós uralta a lakodalmi táncot, amelyet földművesek, iparosok és értelmiségiek egyaránt jártak, mostanában a városi, a moderneknek érzett táncokat részesítik előnyben. Egyik idős adatközlőm így sopánkodott a jelenben tapasztaltak miatt: – Bizony, Bodó Sándorral kihaltak a régi magyar táncok.

Szánjunk itt néhány mondatot a félfordulósnak nevezett csárdásfigurának. A párok a szokásos „kettőt jobbra, kettőt balra” lépésekkel indítanak, majd amikor bejöttek a ritmusba, a férfi a második lépést szélesen oldalazza, sőt egy-két pillanatra meg is áll, míg a nő apró tánclépésekkel fél ívben szalad mellette. Ezt friss ütemű nótákra, népies műdalok dallamára járók, a legszívesebben a *Ritka árpa, ritka búzára*.

Végezetül szólunk a keresztelésről mint táncalkalomról. Mind a múltban, mind a jelenben általános, hogy – aki csak teheti – a komákon, azaz a keresztszülőkön kívül baráti körét, szomszédait, kedves rokonait (főleg a saját korabelieket) is meghívja szülőtte névadó ünnepségére. Miután a kománé a csecsemővel hazatér a templomból, a vendégek szalpingózni kezdenek. A kiadós étkezést borozás, nótázás követi, s ha fiatal az apa (ami a leggyakoribb), ő gondoskodik cigányról és az asztaltól táncra állnak föl. Ahol nincs zenekar, ott valaki a jelenlevők közül citerázik, amikor ez sincs, nótázásra járók. Persze ekkor a tánc rövidebb. A korábban vizsgált összejövetelekkel ellentétben a keresztelő nem tarthat 9–10 óránál tovább, hiszen tekintettel illik lenni a fiatal anyára és az újszülőtre.

A házassággal lezárul a társkeresés folyamata, a gyermekáldással pedig kiteljesedik a fiatalok élete. A családalapításhoz fűződő szokások a közösség, az idősebbek hozzájárulását, jóváhagyását is érzékeltetik. Ezt bizonyítják a felsorolt táncalkalmak, amelyekben a felnőttek valamennyi korosztálya részt vett. A rokonok, ismerősök szűkebb körében az idősebbek sem restellik mozgásuk esetleges fogyatékoságait, másrészt nincsenek kitéve a rosszindulatú megszólásnak. Természetes, hogy ezeket az összejöveteleket a fiatalság még inkább fölhasználja a szórakozásra, táncolásra, ismerkedésre. – Az előzőekben felsorolt táncfajták szerepeltetése, kedvelése az idősebb nemzedék hagyományörzésével, a nemzeti jelleghez való ragaszkodásával függ szorosan össze.

4. Kimondott táncolási alkalmak

E nagyközség fiatalságának táncigényét a munkavégzéssel kapcsolatos alkalmak a múltban sem elégítették ki, de még inkább áll ez napjainkra, amikor a hagyományos összejövetelek egyre gyérülnek és a gépzenén alapuló bulik, diszkók lépnek a helyükre. Megmaradnak ugyan az eljegyzést, lakodalmat, keresztelőt kísérők, de tekintettel lévén esetlegességükre, ritkább előfordulásukra, zártkörűségükre, ezek korántsem biztosították a mindkét nembeli ifjúság számára az ismerkedési, szórakozási lehetőséget, s ezért keresték a kimondott táncolási alkalmakat, ahol egyéniségük érzelmi, hangulati alkotóelemeinek csoportos, társas kiélésére is tér nyílt.

A. – A legidősebbek emlékezete és az áttekinthető hagyomány szerint Bihardiőszegen a zenés-táncos szórakozási alkalmaknak sohasem voltak szűkében, sőt ezek meglehetősen gazdag és változatos formát öltöttek. Közülük először is a rendszeres és folyamatos jellegű *vasárnap délutáni és esti táncolokkal* foglalkozunk.

A századforduló előtti évtizedeket felidéző adatközlőim²⁶ arról beszélték, hogy a már ismertetett ún. kalákán kívül a diószegi lányok és legények vasárnap délutánonként kint az utcán maróztak (fogócska), s „itt a gyűrű, ott a gyűrű” kitalálást játszottak, majd amikor a gumilabda a falvakba is eljutott, labdázta. A szórakozáson túl ezek a közös játékok arra is jók voltak, hogy a másik nembeli fiatal megismerje a számára rokonszenves leány, fiú mozgékony vagy lusta voltát, ügyességét, találékonyságát vagy esetlenségét, kétbalkezességét, kedvességét, figyelmességét vagy faragatlanságát, esetleg durvaságát.

A vasárnap délutáni templomozást követő szórakozási mód volt a táncolás. „Jó időben 3–4 helyen is összejöttek egy-egy tágas, felsepert udvaron vagy csürben. Járták citerára, dalolásra, muzsikaszóra.”²⁷ Ez lényegében megegyezett a kaláka néven korábban bemutatottal.

A századfordulón érkezett ide Timmer Vince fogadós. Vállalkozását azzal kezdte, hogy a tágas, árnyas udvarra asztalokat, székeket rakatott s az iszogatók ezek mellett foglaltak helyet. Forgalmát növelendő, zenészeket fogadott; ahonnan pedig hegedű és nótázás hangját viszi el a szél, arra a helyre csakhamar a fiatalok is utat találnak. Az ősz beálltával az italozókat a vendéglő termei várták, ahol a táncos fiatalságnak is jutott hely. Így lassanként a tehetősebb gazdaiifjak s a rangban hozzájuk illő lányok az utcai, udvari szórakozást fölcserélték a fogadóbelivel. Amaz századunk tízes éveig megmaradt az anyagilag gyengébben állók találkozóhelyének.

Mivel a zenészeket Timmer úr fizette, munkaidejüket is ő szabta meg. A kapatos italozók s a mulatozó fiatalok fölöttébb örvendtek annak, hogy Timmer úr vasárnaponként túllépi a zárórát. A templomozást követő *délutáni tánc* ettől kezdve hajnali 3–4 óráig eltarthatott, és az urasabbnak ható *bál* néven kezdték emlegetni. – Adós maradtam annak tisztázásával, mikor, hány éves korától válhatott bálozóvá a fiatalabb korosztálybeli.

Ha a fogalmat tágan értelmezzük, elmondható, hogy a diószegi gyermek egész kicsi korától kezdve valamilyen úton-módon kapcsolatban állt a táncsal. Fiatal édesanyja már karonülöként elvitte a lakodalmakba, táncalkalmakra. Ötéves koráig ezeknek csupán nézője, ekkor óvodába került. Meg kell jegyeznünk, hogy – a gr. Zichy családnak köszönhetően – e községben aránylag korán, a múlt század végén létrejött az első iskoláskor előtti nevelőintézet, ahol a kicsinyeknek mozgásos játékokat, táncokat tanítottak be.²⁸ Iskolásokként is részesei maradtak a felnőtt mulatóságoknak, és valamelyik sarokba húzódva utánozták a nagyobbaktól ellesett mozdulatokat. Egyik-másik szülő még biztatta, segítette őket. A fonókák idején a 10–14 évesek már bekukkanthattak és egymással gyakorolták a látottakat. Később, a „román világ” beköszönte után a jóézésű tanítónők táncszámokkal színesítették az iskolai előadásokat. Amikor aztán 16 évesen lekonfirmáltak, beiratkozhattak a tánciskolába. Akár elvégezte ezt a tanfolyamot, akár nem, e kálvinista községben a konfirmáció az a határkö, amelynek átlépte után bálba járhatott a felserdült fiatal.

B. – A *tánciskola* ehhez az állítólagos felnőtté váláshoz kapcsolódik. Legidősebb adatközlőim e tanfolyamokat úgy emlegették, mint olyanokat, ahova maguk is eljártak, sőt mint amelyek már korábban, a XIX. század végén léteztek.²⁹ Tudva azt, hogy a tánciskola megjelenése föltételezi a lakosság polgárosulásának legalább kezdeti fokát, igazolva látjuk a bevezetőben leírtakat. Ezt tovább erősítette a nagybirtok idegenből érkezett tisztségviselőinek életmódja és igénye.

Vitathatatlan, hogy egy tánciskola léte befolyásolja a falu addigi táncszokásait, hagyományait. A régi táncok a táncrendből fokozatosan kiszorulnak, s az egymást váltó fiatal korosztályok új és újabb táncok, magartartási szabályok terjesztőivé válnak. E tények ismeretében nem kevés csodálattal tekintek a diószegi emberekre, hogy e pusztító hatás ellenére még hosszú évtizedeken át sikerült megővniük hagyományaikat, s a magyarosnak tekintett csárdást, félfordulóst, karikázót máig megtartották, igaz, a korábbiaknál rövidebb időtartammal. E jelenség magyarázatát jómagam a kisebbségi létben látom. Az Európa-szerte fölkapott, majd

ugyanúgy eltűnő divattáncokhoz viszonyítva, ez részben az őshonos la-kosság folyamatosságát, részben nemzeti hovatartozását érzékelteti.

A távoli múltra visszatekintő adatközlőmtől csak ennyit tudtam meg: „Anyámék a táncokat a tánciskolában hat héten át tanulták. A végén vizsgabál volt.”³⁰ A 900-as évek kezdetéről pedig: „Az én fiatal koromban is jött ide táncmester. A fogadóban tanított, köztük a hopszot (polka) meg a pádikádert (pas de quatre). A csárdást, azt mindenki ismerte, a gyorsat, lassút egyaránt. Nálunk helyi tánc nem volt.”³¹

Ezt követően egyre bővülnek az információk. „1908–1910 között Weiss Béla tánctanár vezette a tanfolyamot, ahova vegyesen jártak iparosok és gazdálkodók. Tanultunk lassú és gyors csárdást, mazurkát, boszont (a keringő amerikai változata), hopszot. A táncvizsga befejező tánca a francia négyes volt.”³² Amikor a műsornak vége lett, következett mindenki tánca, amit okvetlenül csárdással indítottak.”³³ A harmincas években egy Jámbor József nevű tánctanár, 1957-ben Friedmann Béla szobafestő járt át Székelyhídról a hathetes kurzusra, 1960 után Szűcs József jött Nagyváradról. Az előbbi nem tanította a művelt viselkedést, de az utóbbi már igen. Őt Papp Károly helybeli tornatanár követte, aki a tangó, keringő és fox mellett magyar népi táncot is illesztett táncrendjébe.

Adataim fölvételekor Bodogainé Kiss Irén tanítónő szervezte a tánciskolát az általános iskola VIII. osztályának végzettjei számára, akik tanulókként intézményünk művészeti csoportjában mozgáskultúrára tettek szert. A közismert városi táncok mellett a különböző vidékekről származó, magyarosnak tartott elemekből (körtánc, átdobós, csizmaveregető) összeállított, ún. népi táncot is tanít. A hatvanas-hetvenes évek fordulóján tanfolyamainak oly nagy volt a népszerűsége, hogy egy-egy őszi-téli szezonban kettőt is indítania kellett. Meglehetően, ezt a vizsgabál mozgalmassága, változatos műsora tette különösen vonzóvá. Ez pedig a következőképpen zajlott le: a Művelődési Otthonba este 8 órára gyülekeztek. Kezdetől fogva mindenki táncolhatott: házások, legények-leányok és tánciskolások. Éjfél előtt Bodogainé bejelenti: a szülők, nézők húzódjanak a terem szélére, mert következik a vizsgatánc! Ezt megelőzően bizottságot alakítanak, akik jól megfigyelik a bemutatót, és döntenek a helyezések felől. Tagjai: a Művelődési Otthon igazgatója, a tánctanár és három korábban végzett fiatal.

A tanfolyamisták sorra bemutatják a tanult táncokat, sőt az illemszabályok gyakorlati alkalmazását is: a bemutatkozást, felkérést, visszavezetést. A bizottság eldönti a három legkiválóbb táncospár személyét, akik a

következő jutalmat kapták: I. díj – egy tüveg likőr; II. díj – díszes dobozú csokoládé; III. díj – parfüm vagy egy cserép virág. A kiadásokat a báli belépőjegyekből fedezik. A három díjazott pár előnye, hogy a zenekarnál ők rendelhetik a nótát, táncot.³⁴ Olykor a vizsgabálon bálkirálynőt is választottak, de nem volt kötelező, hogy az a frissen felavatottak közül kerüljön ki. Ennek megszervezéséről, lefolyásáról majd a későbbiekben számolok be.

C. – Ezek után essék szó olyan, eddig nem tárgyalt táncalkalmakról, melyek fölkeltették a falu népe többségének érdeklődését, továbbá pedig a házasulandók és házasok nem kis csoportját hívogatták baráti szórakozásra.

A XIX. század utolsó évtizedéből főntebb felidézttük azt a mozzanatot, amikor a vasárnap délutáni utcai és udvari táncosok a fogadó felé vették útjukat, mert ott jó zene szól, rendezett a környezet s a megszomjazók italhoz jutnak. Ha a francia vezetőréteget a „noblesse oblige” nemesi mivolta bizonyos társadalmi önmegtartóztatásra kötelezte, a diőszegiekre a hely szelleme hatott hasonló módon.

Legidősebb emlékezőm szerint „az én időm előtt még parasztabb volt a tánc. A legények akkor még nem udvariaskodtak, de itt, a vendéglőben, a legény fejmozdulattal vagy tekintetével már nem hívhatta maga mellé a kiválasztott leányt, hanem odament hozzá, meghajolt előtte és úgy kérte föl egy táncra. Csárdást jártunk a leggyakrabban, de sorra került a mazurka, a valcer, a grájsz-polka meg a hopsz. Ez olyan volt, hogy a legény keresztülröpítette a párját”.³⁵

A lány 16, a legény 18 éves korában mehetett bálba. Az előbbieket csakis anyjuk kíséretében. Az árvára idősebb nővére vagy nagynénje ügyelt; szemmel tartotta, illő távolságban vannak-e egymástól.

Timmer úrnál a lányok nem fizettek, de az udvarló vagy az anya saját magáért igen. Egyik-másik gardedám nem engedte, hogy a lányát táncoltatója hazakísérje; de volt olyan, aki belenyugodott, különösen ha a fiú már komoly udvarlónak, „szeretőnek” számított. Ilyenkor a mama mögöttük haladt. Akadt olyan szerelmes legény, aki pénzt adott a zenészeknek, hogy egy utca hosszat muzsikáljanak nekik. Akiknek meg nem volt komoly választottjuk, összefogózva, dalolva tértek haza. Kedvelt nóta volt a „Százados úr, sej, haj, ha felül a lovára...”, aztán a „Megy a gözös, pattog a kereke, / barna legény hajlik ki belőle...”

Verekedésre nagy ritkán került sor. Csak akkor, ha valaki nem akarta átadni a felkért leányt. A diőszegieket úgy vélekednek önmagukról, hogy ők

nem hözöngők, nem bicskások. Arra sem volt példa, hogy betyárságból vagy részegségből leverjék a lámpát, így akarván a fiúk-lányok számára sötétséget teremteni. Egyik-másik legény ugyan „be-becsodálkozott” (berúgott), s ez gyakorta megtörtént. Ilyenkor vagy kivezették a szabad levegőre, vagy ha már lépni sem tudott, lefektették a sarokba tolt székekre.

Az első világháború előtti másfél évtized az egyesületek alakulásának, a polgárosulásnak az időszaka. A vezetőség mellé vigalmi bizottságot választottak. Feladatkörébe tartozott a bálók és a műkedvelő színelőadások megszervezése. Ekkoriban két rangos kocsmája volt e nagyközségnek, ahol zene mellett szórakozni lehetett, ahova színpadot is állítottak. Ősszel-télen a táncolási lehetőségek érezhetően megszorodtak. Ritka volt az a vasárnap, hogy a Gazdakör, az Ipartestület, az Önkéntes Tűzoltók, az egyház, a 48-as Népkör valamelyik vendéglőben, esetleg székházában ne rendezett volna bált. Ezekre csak meghívóval lehetett belépni, de emiatt nem támadt nézeteltérés. Mindenki kaphatott, aki igényelte. Az iparosbálon gazdálkodók is részt vehettek, és fordítva is. A román utcából hasonlóan jöttek; igaz, nem nagy számban. Tudtak magyarul, ismerték a csárdást, s ha már a mezőn, a szőlőben találkoznak, miért maradjanak ki a mulatságból? Csupán a munka és a haszon jutott hol az egyiknek, hol a másiknak. A bevételt közérdekű célokra fordították. A műkedvelő előadásokat mindenképpen bál követte, azonban e nélkül is hirdethettek táncestet. Ez is, az is vasárnap este kezdődött és hajnalig eltartott, hiszen keveseknek kellett korán munkába állniuk. Az értelmiségiek évente egy-két „úríbált” rendeztek a vendéglőben, meghívóval, de oda más nem mehetett.

A református egyház két vagy három ünnepi műsorral állt a közönség elé: karácsony, húsvét, esetleg pünkösöd alkalmából. Az első nap a templomozásé s a családé; a másodikon színdarabot adtak elő, amit bál követett. Ez gyakran elit jellegű volt, de egy hétre rá megismételték, s arra bárki jegyet válthatott. A színházi belépti díj a bála is érvényes maradt.

Az első világháború előtt a zenekar öt-hat magyarból állt, primás, kontrás, bőgős, klarinétos, cimbalmos összetételben. Cigány nem volt közöttük. Változatos tánczenét játszottak: csárdást, foxot, mazurkát, valcert, bosztont, wand-stepet, de tangót még nem. A csárdás táncolásakor rigmusokat nem kiáltoztak; ezt parasztnak, meghaladottnak tartották.³⁶

A háború négy éve a táncokban és szokásokban bizonyos pangást, ugyanakkor a meglévők konzerválását hozta magával. A békeidők moz-

galmas, változatos szórakozási lehetőségei a minimumra csökkentek. Legények híján a bálók megritkultak, végül elmaradtak. A háborúból hazatérő férfiak a táncot már nem ott folytatták, ahol abbahagyták. A hagyományozás rendje megszakadt.

Ezt tovább mélyítette az 1919 tavaszán beköszöntött államhatalmi változás, a többségében magyar lakosú Bihardiőszegnek Romániához kerülése. A tisztviselők kicserélődtek, a közelben húzódó országhatár őrzésére grancsár (határvadász) tisztek és katonák jelentek meg, majd 1923-ban – a bevezetőben említett – kolonistákkal gyarapodott az itteni románság. Mindezek ellenére a község megmaradt magyarnak.

A 48-as Népkört betiltották, a többinek korlátozták tevékenységét, így az egyházakra, főleg a reformátusra hárult a társasági, művelődési élet folyamatosságának biztosítása. A három nagy vallásos ünnep másodnapja ezután is a műkedvelők és a bálozóké volt. Újdonságként lépett melléjük a szilveszteri batyubál. Ezt inkább a házaspárok érezték magukénak. Egy-egy család vagy baráti társaság asztalt foglalt, amelyre a háziasszonyok egész pulykát, sült csirkét, hurkát, kolbászt, nem kevés tésztát raktak fel. Az italról a férfiak gondoskodtak. Ettek, ittak, virradatig táncoltak.³⁷ A csárdás megőrizte népszerűségét, sőt afféle virtusból „csak azért is” ezt húzatták az öt-hat tagú zenekarral, amelybe immár úri cigányok is bekeverültek. A modern táncok sorában megjelent a tangó, olykor felhangzott a keringő, a slowfox és a wand-step dallama. A mulatságon néhány magyarbarát román család is megjelent. Az ő tiszteletükre egyszer-kétszer órát és sírbát (szirbát) játszott a banda.

Hasonlóan 1920 után lett divattá a fiatalok farsangi nagy bálja. Ide is meghívóval lehetett bejutni. Előtte a műkedvelők szerepeltek, akiknek – természetesen – nem kellett belépti díjat fizetni a bálra sem. Másoknak 15–20 lejt (10–15 kg krumpli, 2–3 liter tej ára). A bálba – a két világháború közötti időszakban is – csak gardedámmal mehetek a lányok. Akadt olyan udvarló, aki éjjelizenét adott választottjának. Ez inkább a május elsejét megelőző hajnalban vált szokássá.

Egy évtized alatt mindkét nemzet fiatalsága beleszokott az új hatalmi helyzetbe. Műsoros bált rendezett a Gazdakör, az Ipartestület, és mivel futballklub is alakult, ennek vezetősége – főként anyagi meg gondolásból – sportbálra hívogatott.

A román paraszti fűség vasárnap délutánonként *jocot* (játék, tánc), vagy amint itt mondták: zszakát tartott valamelyik fonóházban. Népies jellege miatt a magyarok nem kapcsolódtak be ebbe a szórakozásba; vi-

szont a polgárosult rétegnek a román iskola termeiben rendezett táncestélyén már inkább feltűntek, s ha csoportban jelentek meg, tiszteletükre magyar nótát húzott Popovici bácsi.

A viszonzásról előzőleg már szóltam. Arról is, hogy Diószegen lány miatt ritkán támadt verekedés. Adatközlőim emlékezete szerint az „első román világ” húsz éve alatt csupán két ízben különböztek össze magyarok románokkal, az általuk fölkerít, de visszatartott leány miatt. Mivel a teremben granicsárok is tartózkodtak, bizony ők is beleavatkoztak a dulakodásba. A rendezőségnek és csendőrségnek közösen kellett közbelépnie.

Térjünk vissza egy békésebb jelenségre. A közeli Nagyvárad és a szaporodó helyi kispolgárság befolyását érzékelhetjük abban, hogy az igényesebb, ünnepélyesebb rendezvényeken bálkirálynőt választottak. Nem házas fiatalok egy lejért árusították a borítékokat, amelyekbe egy-egy lapocskát helyeztek a következő szöveggel: Regina balului – Bálkirálynő. A legények ez alá írták a kedvelt lány nevét. Persze a nagyon szerelmes ifjak (amennyiben ezt anyagilag is megtehették) halomnyi borítékot vásároltak érzelmeiket bizonyítandó. A bálkirálynő – az ünneplés mellett – értékes ajándékban részesült (pl. étkezés), és ő határozta meg a következő nótát, amire az általa választott fiúval táncolt.

1940 őszén beköszöntött a „magyar világ”. A XVII–XVIII. század fordulóján idetelepedett román családok maradtak, a kolonisták visszatértek Csékére. A táncéletben lényeges változás nem történt. A külsőségekben már inkább. Szaporodott a magyaros ünnepi viselet, és a lányok szoknyájuk szélére széles piros és zöld szalagokat varrtak. A legények magatartásán csupán a regrutabálokön lehetett észlelni némi átalakulást. Húsz éven át csöndesebben, visszafogottan búcsúztak falujuktól, szeretőjüktől. Most harsányabbak lettek, és ismét felhangzottak az apáiktól tanult, első világháborús katonadalok, megpótolva néhány anyaországi hazafias műdallal.

Négy év múltán a háború, a férfiak tömeges behívása, a front átvonulása, az értelmiségi réteg menekülése zavarja meg a diószegieiek életét. A népinek titulált új hatalom feloszlata a korábbi egyesületeket. Egy eleddig ismeretlen szervezet lép helyükbe, a Magyar Népi Szövetség. A béke beköszöntével a táncdelutánok, bálók szervezése ennek feladatkörébe tevődik át. Újdonság, hogy a mulatságokat bevezető műsorokba okvetlen be kellett iktatni orosz és román dalokat, csoportos táncokat. A divatosnak, modernnek tartott társasági táncokat nem kötelezte senki, maguktól is húzták a zenészek.

1950–1951 újabb fordulópont a község életében. Erősödik a pártdik-tatúra, a külaküldözés, a kollektivizálás; eszmei síkon pedig a marxista-leninista tudatformálás, a kultúra alárendelése a politikai céloknak. Ekkor bízzák meg Ruff Antal nagyváradi hatelemis szabóságéval Bihardiőszeg művelődési életének irányításával. Első lépésként egy kocsmát alakítat át a különböző rendezvények számára, majd 1953-ban többévi önadóból és a lakosság közmunkájával felépítik a ma is álló Kultúrotthont.

Napjainkban havonta általában egy bált és két-három táncestet rendeznek. E kettő abban különbözik egymástól, hogy az előbbi eltarthat hajnalig és házások is befizetnek, míg ez utóbbi éjfélkor véget ér, hiszen a fiataloknak reggel korán nagyváradi munkahelyén kell lennie. A tanítók éveken át ingyen muzsikáltak, ezzel tudva le iskolán kívüli kötelezettségüket. Falumunkát, vidéki fellépéseket is vállalniuk kellett, amihez kultúr-csoportokat alakítottak. A táncosok vezetője, betanítója Zsupon Éva, és mivel ő az élő folklórjáról elhíresült Köröstárkányból származott, beiktatta az ottani ugrózt, más, ún. magyar táncok mellett. Tárkányi népviseletet valamelyik váradi üzemi csoporttól kértek kölcsön. Ezek az idegenből ideplántált ugrósok, csúrdöngölők és társaik lényegében nem befolyásolták a diőszegi táncrendet. Hatásuk csupán annyiban nyilvánul meg, hogy ezek a párok – miután kinőttek vagy kiléptek a csoportból – olykor, a báli szünetek után elsőként állnak fel, hogy megmutassák: lám, ők ezt is tudják; még nem felejtették el. Egyébként a csárdás folyamatosan feltűnik, átváltva az újnak ítélt körcsárdásra. Azonban adatfelvételem idején a városi társasági táncok töltik ki a szórakozásra fordított idő 80%-át, főleg a tangó, a polka, a csacsacsca és testvéreik.

Mostani zenészek mesélik: alkalmakként csak egyszer kiáltják be: hölgyválasz! Ez mindig tangó. A lányok sorra fölkeresik az őket szórakoztató fiúkat, de csak 1–2 percet mozdulnak velük, hogy minél többnek viszonzassák az őket ért figyelmességet. A zenészek is le-lelépnek a színpadról, keveset táncolnak, mert nem ezért fizetik őket.³⁸

1957-től a román fiúk és lányok száma egyre növekszik, hiszen a Művelődési Otthon az egész falué. Egyébként pedig: Ruff Antalt követően román lett az igazgató. Ezért műsorrendjükben a perinița (perinica = párnácska) román mozgalmi tánc is szerepel az ardeleanca (árgyelánká) és a fecioreasca (fécсорéaszká) mellett. A hóra és szirba – „parasztoș” volta miatt – ritkábban.

Megjegyzem: a kolonistáknak külön Kultúrotthont építettek, ahol havonta 1–2 alkalommal hagyományos mulatságot szerveznek. Ezeket idősebb házaspárok, 50 éves emberek is látogatják.

D. – Bihardiószeg táncéletének bemutatása nem lenne teljes, ha megfelelkezni az *egyebek* meghatározás keretébe sorolható, kisebb társasági közösségek táncot sem nélkülöző összejöveteléről. E jelenség első emlékei a két világháború közötti időszakból merülnek föl. A számban megfogyatkozott magyar értelmiség fennmaradása, korábbi életformájának megőrzése érdekében kereste a személyi, családi kapcsolatok módzatait. Télen a tágasabb lakással, nyáron a domboldali szőlőkerttel vagy nagyobb, virágos udvarral rendelkező házaspár hívta meg feleségéstől a lelkészt, orvost, gyógyszerészt, mérnököt, ügyvédet, malomtulajdonost, uradalmi gazdatisztet és a kulcsárt egy kis eszmecezeré. A férfiak kártyáztak, politizáltak, a nők beszélgettek és magukkal hozott téstával, borral kínálták társaikat. Ezekben az összejöveteleken 20–25 személy is részt vett. Akadt olyan vendéglátó, aki odarendelt néhány zenészt; nótázta, táncoltak, többnyire moderneket. Egyik-másik asszony még estélyi ruhát is varratott. Közél egy évtizedig tartott ez a társasági élet, amikor a csendőrség rájuk üzent: jó lesz abbahagyni a magyar szervezkedést.³⁹

A vallásgyakorlat szabadságának égisze alatt a református egyház nő- és leányszövetsége hétköznapi biblióra, havonta egy-két vasárnapi teadélutánra várta a fiatalokat. Utóbbi egyórányi vallásos műsorral (felolvasás, szavalat, énekszám, rövid jelenet) kezdődött, majd ételféléket (sült húst, téstát, teát) árultak, s a bevételből a szegény gyerekeket segítették, ruházták föl. Nem mindig, de a harmincas évek második felében este 9 óráig tartó tánc következett. Csárdást és moderneket egyaránt jártak, persze megfelelő önmérséklettel, lévén hogy mindez a mamák figyelő tekintete előtt történt.⁴⁰

Ugyancsak ekkortájra időzíthető az a szórakozási lehetőség, amikor a szünetidőre hazatérő diákok színdarabot tanultak be, utána bállal. Meghívót nyomtattak, ezzel biztosítva az igényes közönség, a szülők és barátok jelenlétét. Mivel közöttük gazdálkodók is akadtak, a zenészek nemcsak városi nótákat, de csárdást is húztak.

A proletárdiktatúra kezdeti időszakában vasárnap délutáni „konferenciák”, politikai és tudományos előadások tartására „delegálták” a váradi párttag értelmiségieket. Hallgatóságot a helyi pártszervezetnek kellett biztosítani, azonban ez ritkán sikerült. Ekkor a Kultúrotthon igazgatója kihirdette: a konferenciákat tánc követi s ez esti 7 óráig tart. Mivel

az előadások románul és magyarul hangzottak el, a közönség e két náció fiataljaiból toborzódott. Így a csárdás mellett ardeleancát, perinitát, majd moderneket táncoltak. Amikor a propagit titkárok elrendelték az agitációs (csasztuska) brigádok megszervezését, közönség elé léptetését, ezekhez népi táncsoportokat is párosítottak; az egy-másfél órás műsort a fent említett táncdé után követte.⁴¹ A pártaktivisták néha olyan háromfelvonásos színművet ajánlottak, amit az ifjak nem szívesen tanultak be. Ilyenkor az igazgató minden próba után egyórányi táncot engedélyezett.

A hatvanas évek második felében enyhült a pártnak a művelődési életre gyakorolt nyomása. A rádió, a tévé, a turizmus hatására nyugati dallamok, magatartási formák, szabadidős szokások áramoltak be az országba. Ezeknek helyi terjesztői legfőképpen az egyetemisták és a városokban tanuló középiskolások. Ők rendezik az első házibulikat, egyazon időben több családnál zajló kisebb összejöveteleket. Mivel mindenütt beatzene szólt, hanglemez vagy magnó dallamára „rángatóztak”, mozogtak, népi táncra nem került sor.⁴²

Adatközlőim segítségével három nemzedék táncszokásait örökíthetem meg. Világossá vált, hogy a polgárosodás folyamata, majd az 1919-es uralomváltás ezen a téren is erősen megtépázta a helyi hagyományokat. 1948 után Bihardiőszegen bálakat, táncdé utánokat ugyan még tartanak, de abból kiszorulnak a szülők és a magyar nemzeti jelleget már csak a mind ritkábban felhangzó csárdás képviseli. Sőt, az újabban elszaporodó eszpresszókából, diszktókból ennek dallamai teljesen kihullnak és falvainkban is egy nemzetünk számára idegen, kozmopolita mozgáskultúra jut uralomra.

Utószó

Nagyváradon 1968 decemberében megalakult a Bihar megyei öntevékeny néprajzosokat összefogó, munkára serkentő Miron Pompiliu Egyesület. Magyar tagozatának elnöke Fábán Imre újságíró, szakmai irányítója pedig dr. Faragó József kolozsvári néprajzkutató lett.

Az első gyűjtőtábor megszervezésére 1972 augusztusában, Bihardiőszegen került sor. Tucatnyi folklorista egy héten át azon fáradozott, hogy az a szellemi kincs, amit e polgárosuló nagyközönség népe apáról fiúra áttestált, el ne vesszék, hanem tanulmányok formájában a magyarság

közös kincsévé legyen. E sorok írója a helység táncgyománnyainak fölmérését, megörökítését tűzte ki céljául.

Sajnos a kedvezőtlen politikai viszonyok miatt az elkészült dolgozatok többsége a részvevők fiókaiban hever. Jómagam néhány részletét közzétettem ugyan, de a teljes munka negyedszázada várja sorsának jobbba fordulását. Mostani útrabocsátásakor szükségesnek érzem annak tisztázását, hogy a bemutatott táncrend az 1972-es állapotot rögzíti. A későbbből származó, főleg könyvészeti adatok tárgyköröm lényegén nem változtattak.

Szakirodalom

- BALASSA Iván
1989 *A határainkon túli magyarok néprajza*. Bp.
- BOROVSKY Samu szerk.
1901 *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Bp.
- COSTEA, Constantin
É. n. *Folclor coreografic din Bihor*. Vol. II. Oradea.
- DÁNIELISZ Endre
1976 *Munkavégző táncszokások Bihardiószegen*. In: *Népismereti Dolgozatok*. Buk.
- FARAGÓ József
1946 *A tánc a mezőségi Pusztakamaráson*. Kvár.
- GYÖRFFY István
1942 *A néphagyomány és a nemzeti művelődés*. Bp.
- KÓS Károly dr.
1972 *Népelet és néphagyomány*. Buk.
- KURUCZ Albert
1964 *Az észak-bihari szőlőművelés és borgazdálkodás*. Debrecen.
- MOLNÁR János
1885 *A bihar diószegi ev. ref. egyház múltja és jelene*. Nv.
- MORVAY Péter
1953 *Utmutató népi táncaink gyűjtéséhez*. Bp.
- POP, Berindei
1972 *Județul Bihor*. Buc.
- RÉSŐ ENSEL Sándor
1867 *Magyarországi népszokások*. Bp.
- VISKI Károly dr.
1919 *Arany népe*. Nagyvárad.
***
- É. n. *A magyarság szellemi néprajza*. IV. köt. Bp. A tánc című fejezet.
***
- 1982 *Magyar Néprajzi Lexikon*. V. köt. Szüret, szüreti tánc címszavak.
***
- 1970 *Monografia comunei Diosig*. (Szerkesztőbizottság – kézirat.)

- DÁNIELISZ Endre
1993 *Szüreti táncalkalmak Bihardiőszegen. Néprajzi Látóhatár II. évf. Debrecen.*
- KAPOSZI Edit
1947 *A néptánc kutatás újabb feladatai. Ethnographia 1947. 3–4. sz.*
- MORVAY Péter
1949 *A néptánc kutatás két esztendeje. Ethnographia 1949. 3. sz.*
- RUITZ Izabella
1966 *A paraszti fűség társasége a Bódva vidékén. Ethnographia 1966. 1. sz.*
- SZÉMAN Zsuzsa
1976 *Legény- és leányélet Hajdúböszörményben. In: Honismereti írások a Hajdúböszörményből. II. köt. Hajdúböszörmény.*
- TÓTH Margit
1972 *Tardoskeddi táncok. Irodalmi Szemle XV. évf. Bratislava.*

Jegyzetek

- ¹ Anonymus: *Gesta Hungarorum*. Bp. 1977. 104.
- ² Molnár 1885. 4.
- ³ *Bihar vármegye és Nagyvárad*. Bp. 1901. 54.
- ⁴ Molnár János 1885. 5.
- ⁵ Uo. 9.
- ⁶ Ezt a történetet Nagy Gábor bácsi, a 4. sz. adatközlő így mesélte el: „Bocskai fejedelemnek is volt itt birtoka, de az első tőkét nem ő, hanem a törökök ültették. Jóval azután, hogy elkergették őket, a Cserhát erdőseget Bethlen Kata – mert az övé volt – tiszteletből a diőszegieknak adta. Nemes Kovács Márton volt az a személy, akit ezzel megbízott. 1763-ban őseink a fákat kiirtották, és helyükbe szőlőt ültettek. Ezért tíz évig adó- és dézsmentességet kaptak. A dombokat Fay pasa szőlőjének mintájára telepítették. Így hagyta meg ezt Bethlen Kata. Mindezt egy régi írásból magam olvastam, mert valamikor hegybíró voltam. Fay pasa leszármazottja a Fajzi család itt Diőszegen. Az én családom, a Nagy család is leszármazott.”
- ⁷ Kurucz 1964. 4–5.
- ⁸ Balassa 1989. 52–53.
- ⁹ Molnár 1885. 19–21.
- ¹⁰ Uo. 12–19.
- ¹¹ *Monografia comunei Diosig*. (Diőszeg község monográfiája.) 1970. (kézirat)
- ¹² Uo. és a Bihari Napló Kalendáriuma 1996. 83.
- ¹³ *Néprajzi adatok – Érmellék*. (Őt helynév magyarázata). Magyar Néprajz V. köt. Debrecen 1943–1946. Bakos Lajos gyűjtése: Néprajz-hagyományok c. fejezetben *Mese a fonókából*. Magyar Nyelvőr VII. köt. Bp. 1878. 256–286.
- ¹⁴ A tábor munkájáról számol be Dánielisz Endre *Magyar folklórgyűjtés Biharban* c. cikkében. Művelődés 1972. 11. sz. 7.
- ¹⁵ Dr. Kós 1972. 81.
- ¹⁶ Uo. 81–86.
- ¹⁷ Molnár 1885. 81.
- ¹⁸ *A magyarság néprajza*. IV. köt. Bp. 1937. 277.

¹⁹ Érdemes összevetni az itteni szüreti szokásokat a magyar területen maradó észak-bihari községek úzusával. Az országhatár szétválasztotta 1919 előtti egységes tájnak azonos szokáskultúrája mellett eltérő vonások is feltűnnek. Vö. Kurucz 1964. 60–69.

²⁰ A lányok „magyar népviselete”: ráncba szedett, vékony fehér vászonszoknya, alája varrva két-három sor piros szalag; fehér batiszt vagy grenadin blúz; fodros, puffos rövid ujjal. Piros vagy bordó pruszlik, azaz mellényke laméselyemből vagy bársonyból, rajta fehér süjtásból formált zsinórdíszítés, ún. vitézkötés; némelyiknél gyöngyök. A szoknya fölött kerek aljú, szélén fodrozott, fehér kötény, két sor piros szalaggal. Fejükön pártá: piros alapon zsinór- vagy gyöngydíszítés. Lábukon fekete félcipő női sarkantyúval, hogy „szóljon a táncban”. A legények viselete: fehér vászoning bő lobogós ujjal, amit a vállánál sűrűn beraktak. Fehér vászon bőgatyá; bordó vagy piros mellény, sárga gombbal és vitézkötéssel; fekete vagy sötétszürke kalap árvalányhajjal; magas szárú bokszcizma sziv alakú felsőrész bőrgombbal. A sarkára huszár- vagy más néven taréjos sarkantyút erősítettek. Vö. Kurucz 1964. 69. E népviseletré árgus szemekkel figyeltek a mindenütt jelen lévő csendőrök: nem keveredett-e a szoknyák piros csíkja mellé zöld is? Ha valakit rajtakaptak, verés vagy pénzbüntetés lett a következménye. Hasonló szigorúsággal ügyeltek minden magyar rendezvényre, egyházi vagy egyesületi megmozdulásra: nem hangzik-e el irrederenta nóta vagy államellenes kijelentés?

²¹ Vö. *A magyarság néprajza*. IV. köt. 199.

²² Uo.

²³ Molnár 1885. 78.

²⁴ Közölte özv. Fiasné Kerekes Gizella.

²⁵ Közölte Kupás Ferenc és Szabó Lajos.

²⁶ Az 1, 2, 3. számú adatközlőim.

²⁷ Nagy István Kofa közlése.

²⁸ Bónis János közlése.

²⁹ A nem is oly távoli Hajdúböszörményben az első tánckurzus a századfordulón, a felvidéki Tardoskeden pedig éppenséggel 1922-ben indul. L. Széman 1976. 52.; Tóth Margit 1972. 145.

³⁰ Özv. Nagyné Tolna Julianna közlése.

³¹ Nagy István Kofa közlése.

³² Édesapám ez idő tájt járt tánciskolába Nagyszalontán. Élete végéig emlegette a francia négyes méltóságos, szép mozdulatait, és fölídézte a tánctanárré francia vezényszavait.

³³ Bónis János közlése.

³⁴ Kupás Ferenc és Szabó Lajos közlése az 1966–1972 közötti évekre vonatkozik.

³⁵ Özv. Nagyné Tolna Julianna közlése.

³⁶ Az utóbbi két lap az 1–6. sz. közlők adatai.

³⁷ Iliujiuné Sarkady Julianna közlése.

³⁸ A 20. és 21. sz. adatközlőim.

³⁹ Özv. Fias Kálmánné tiszteletesasszony közlése.

⁴⁰ A fenti személy elbeszélése nyomán.

⁴¹ Ruff Antal közlése.

⁴² A 18–21. sz. fiatalok közlése.

Adatközlők

1. Özv. Nagyné Tolnai Julianna	89 éves	háztartásbeli, földműves
2. Özv. Nagyné Nagy Julianna	89 éves	háztartásbeli, földműves
3. Nagy István Kofa	88 éves	földműves, majd kofa
4. Nagy Gábor Mócsi	86 éves	földműves, fuvaros
5. Szegedi László	80 éves	borbély, műkedvelő rendező
6. Özv. Fiasné Kerekes Gizella	79 éves	ref. lelkész özvegye
7. Bónis János	77 éves	építészmérnök
8. Ruff Antal	64 éves	volt pártaktivista, sokáig a Műv. Otthon igazgatója
9. Nagy László	60 éves	földműves, majd molnár
10. Iliutiuné Sarkady Julianna	55 éves	háztartásbeli, volt műkedvelő
11. Kovács József	52 éves	földműves
12. Dézsiné Zsupon Éva	39 éves	tanítónő, a műkedvelők irányítója
13. Gyöngyösiné Szabó Piroska	33 éves	a borlerakat dolgozója, a táncsoport műkedvelője
14. Fecsó József	32 éves	kollektivista, műkedvelő
15. Gyöngyösi Sándor	31 éves	kollektivista, majd malomban munkás, a táncsoport tagja
16. Szabó Lajos	31 éves	állategészségügyi technikus, műkedvelő zenész
17. Bodogainé Kiss Irén	27 éves	tanítónő, tánctanár
18. Kupás Ferenc	26 éves	mezőgazdasági gépész, műkedvelő zenész
19. Kiss Erzsébet	17 éves	középiskolai tanuló, műkedvelő
20. Barna Gábor	17 éves	asztalos szakmunkás
21. Gellért Sándor	17 éves	lakatos szakmunkás

Magyar Zoltán

SZENT LÁSZLÓ ALAKJA A GYIMESI CSÁNGÓK SZÓHAGYOMÁNYÁBAN

A Szent László-hagyományok népi rétegét, néprajzi vonatkozásait vizsgálva fokozott figyelmet érdemel a Kárpát-medence keleti részének folklóranyaga. E népi hagyományvilág napjainkra főként a szent királlyal kapcsolatos mondákban maradt fenn, egyes kistájakon máig is meglepő színességben, változatosságban. Mint tudjuk, Szent László váradi sírja a középkori magyarság egyik legrangosabb, legfontosabb szakrális központja volt, s mint búcsújáróhely, híre és vonzása az ország határain túlra is kisugárzott.¹ Pápai oklevelek egész sora szól a váradi kegyhely számára kibocsátott búcsúkiváltságokról, s az ott nyugvó király ereklyéi (elsősorban a ma Győrben őrzött fejereklye) zarándokok sokaságát vonzotta a László alapította püspöki székhelyre. A bihari Szent László-kultusz tárgyi emlékeit jórészt elpusztították a XVI–XVII. század háborús eseményei, és Várad elestével (1660) a török hódoltságot maga a hagyományörző népesség (Bihar középkori magyarsága) is erősen meg-sínylette, számbelileg megfogyatkozott. Mindazonáltal több adat is arra utal, hogy a Lászlóval kapcsolatos Várad környéki szóbeli hagyományok még a múlt században is léteztek,² manapság azonban már csak nyomai lelhetők fel. Nem így Erdélyben, ahol napjainkig is fennmaradtak.

Várad mint Erdély kapuja természetesen közvetítette László kultuszát a keleti országrészek felé. A püspöki székhely azonban nem csupán az ott nyugvó király kegyhelyének köszönhette hírét, virágzását, hanem azon szerencsés földrajzi adottságának is, hogy a Budáról kelet felé vezető kereskedelmi főútvonal mellett feküdt, annak minden gazdasági és információs hasznával együtt. A László-kultusz XII–XIII. századi kialakulásával párhuzamosan feltehetőleg éppen e kereskedelmi útnak köszönhetően jutott el László népi tisztelete a Királyhágón túlra is, s talán már a szentté avatást (1192) megelőző évtizedekben. A szakirodalomban eddig utalásokkal sem találkoztunk azt illetően, hogy az erdélyiek s kivált a székelyek Szent László-tisztelete feltehetőleg a székelyek korábbi, bihari szállásterületével is kapcsolatos lehet, tekintve, hogy a kultusz kialakulását egyes csoportjaik még eredeti, Várad környéki törzsterületükön élték meg, és sejthetőleg az áttelepülés után sem szakadtak meg teljesen kapcsolataik e vidékkel.

Természetesen az, hogy László Erdély védőszentje lett, nem csakis a váradi kegyhely kisugárzásának tudható be. Elég itt utalni arra, hogy a székelyeken kívül más határvédő csoportok körében (gömör-örök, a szeptesi lándzsások, a Vas megyei Örség) körében is kiemelkedő volt a népszerűsége. Mindössze feltételezés, bár nagyon is valószínű, hogy Szent László erdélyi kultusza még az egykori történeti eseményekből (a kerlési csata mint a középkori László-legendárium legfontosabb eleme Észak-Erdélyhez köthető), illetve azok folklórbéli lenyomatából (a Gesta Ladislai Regisben tovább élő valamikori hőskének)¹ is kikövetkeztethető.

Annyi bizonyos, hogy a XIII–XIV. század fordulóján Erdélyben már kiterjedt, mondhatni általános Szent László-kultusról beszélhetünk. A Szentlászló helynevek és az emlékére szentelt egyházak mellett elsősorban a Lászlót, illetve kerlési kalandját megörökítő képzőművészeti ábrázolások nagy száma jelzi a szent királynak e keleti országrészben tapasztalható népszerűségét. Míg azonban a művészettörténet-írás által a Szamos mentén nyilvántartott falképes emlékek valószínűleg egyházi megrendelésre születtek, a Székelyföld falvaiban lépten-nyomon megfestett Szent László-legenda a kultusz népi rétegeit tárja elénk.⁴ És e közvetlen népi hatás már csak azért sem meglepő, hiszen e falképciklusok a székelyföldi határvédők lehetséges mindennapjait ábrázolták: a hús-vér valóságot – a küzdelmet egy, az országba betörő nomád néppel szemben, az elraboltak kiszabadítását. A fentiekén kívül Erdélyben még a Tordai-hasadék természeti csodája körül, Aranyosszéken és a Torda környéki magyar településeken alakult ki már igen korán a király hagyománykörének egy másik gócpontja,⁵ míg a keleti határokon túl a moldvai magyar telepesek körében figyelhető meg egy markáns, egyedi jegyeket magán viselő és középkori eredetű Szent László-hagyománykör.⁶

A jelen vizsgálódásunk tárgyát képező gyimesi Szent László-hagyományok az eddigiekkel ellentétben alig háromszáz évre tekinthetnek vissza. Igaz, ez a megállapítás csak abban az értelemben érvényes, hogy az e hagyományokat őrző népesség körülbelül ennyi ideje él jelenlegi lakóhelyén. A gyimesi völgyek betelepülésének folyamata teljesen máig sem tisztázott. Bár egyes források már a XVII. század végéről is jeleznek állandó őrseget a gyimesbükki (kontumáci) vámnál, a tényleges megtelepedés csak a következő században kezdődött meg – túlnyomórészt Csíkből, kisebbrészt pedig a Tatros völgyének moldvai oldaláról. Soraikat gyarapították a madéfalvi vérengzés miatt menekülők egyes csoportjai is, akik zömmel ugyancsak csíki székelyek voltak. A fentiek jelzik, hogy a

gyimesi csángók ősei jórészt a csíki székelyek, kisebbrészt pedig a moldvai csángók közül kerültek ki, vagyis népi kultúrájuk, szóbeli hagyományaik gyökereit is azok között érdemes keresnünk. Márpedig mint láttuk, mind a székelység, mind a moldvai magyarok történeti tudatában és folklórájában központi helyet foglalt el az 1192-ben szentté avatott király.

Nyilvánvaló, hogy a gyimesi László-hagyománykör kialakulására a székelyföldi tradíciók hatottak legerősebben. Ezek szórványosan napjainkban is gyűjthetők, mégis a mondakör különféle elemei manapság már csak Oroszhegyen figyelhetők meg többé-kevésbé koherens egészben (az ottani Urusos kút néven ismert szent kútnak és búcsújáráshelynek köszönhetően).⁷ A mintegy kéttucatnyi, manapság ismert székelyföldi Szent László-falképciklus közül a gyimesi telepések zömét kibocsátó területen is található néhány.⁸ A nagykászoni és a csíkmenasági László-legenda képsora napjainkra már elenyészett, fennmaradt viszont egy szép fragmentum a csíkszentmihályi plébániatemplom északi falán,⁹ és a régészeti kutatások talán még további felcsíki egyházakban is nyomára lelhetnének. A Szent Lászlóval kapcsolatos csíki szájhagyományra manapság már ugyancsak csupán szórványos példákat említhetünk. Kőváry László a múlt század közepén Csíksomlyó kapcsán még e hagyományok egy igen szép elemét jegyezhetette fel,¹⁰ napjainkra viszont itt is csak töredékekre lelhetünk, s a középkori László-toposzok továbbélését egyes későbbi helyi, történeti hősök alakjában figyelhetjük meg (Báthori Ede fejedelem, valamint a tatárok elleni harcban jeleskedő Bákainé nevű táltosasszony).¹¹ A Szent László-hagyományok valamikori egésze Csíkban ma már csupán Szépvízen (Szent László-templom titulussal) és a környező falvakban fedezhető fel, igaz, feltűnő töredékességben és mondhami jellemző módon a község névmagyarázó eredetmondájára „kihegyezve”. Ez viszont már nyilvánvalóan egy újabb kori réteg, feltehetőleg csupán alig 200–300 éves fejlemény, míg a mondakör archaikusabb elemei, amelyek a mindössze tíz kilométernyire lévő középkori Szent László-kápolna (illetve annak romjai) körül szerveződtek, már csak véletlenszerűen jutnak a felszínre.

Nem így valamivel keletebbre, a hegyek túloldalán, ahol ez az eredeti réteg gyűjthető napjainkban is. Egy, a közelmúltban publikált tanulmányunkban már jeleztük e Csík és Gyimes határán, a Széphavas tetején emelt Szent László-kápolna létének hatását a környékbeliek szájhagyományára.¹² Építésének idejét csak találgathatjuk, ám szinte bizonyos, hogy a Szent László-kultusz középkori fénykorában, valamikor a XIV–

XV. század folyamán építették, a régi, Csíkból Moldvába átvezető út mentén, pazar természeti környezetben és nyilvánvaló szimbolikus céllal, hiszen tárgyi valójában mintegy örködött is Erdély, az ország egyik, idegen népek által leginkább háborgatott határszakaszán. Az is elképzelhető, hogy éppen egy ilyen nomád betörés feletti győzelem, netalán éppen a diadalmas 1345. évi moldvai hadjárat emlékére emelték; ez persze nem több egy gondolat kísérletnél, mindenestre hasonló, történelmi események emlékére emelt kápolnákra (vagy búcsúk megindulására) bőven találunk példát a Székelyföldön.¹³

Orbán Balázs leírásából tudjuk, hogy a XVIII. század közepén még népes búcsúk tartottak a Szent László-kápolnánál,¹⁴ tehát ekkor még biztos, hogy állt. Romlása összefüggésbe hozható azzal, hogy az 1840-es években megépülő új országút már elkerülte a Széphavast, s ezáltal természetesen kevesebben keresték fel, de mint Gegő Elek feljegyezte, már az 1830-as évek közepén is elhanyagolt, romos állapotban volt.¹⁵ Így talán érthető, hogy a XIX. század közepére kiesett a felső síkiak szemszögéből, s ezzel együtt, mint láttuk, az a folklóryanag is, melyet magához kapcsolt. E folyamat a Gyimesekbe kirajzottak körében szerencsére nem zajlott le, minek fő oka az elzártság mellett elsősorban az lehetett, hogy mint hegyi emberek, gyakran megfordultak a kápolna romjainál, már csak azért is, mert Széphavas és a környékbeli erdők és kaszálók zömmel a felsőloki egyházközséghez tartozó csángók tulajdonában voltak.

A továbbiakban e napjainkig fennmaradt gyimesi Szent László-hagyománykör felvázolására, bemutatására teszünk kísérletet. Előre bocsátandó, hogy annak vallási, néprajzi vonatkozásait csak érintőlegesen fogjuk tárgyalni, hiszen azt másutt már jórészt megtettük, másrészt pedig annak újabb kori rétege (a búcsújárás újjászervezésével) alig hétéves múltra tekint vissza. Vizsgálatunk tárgyát elsősorban a gyimesi Szent László-mondakör képezi, amely maga is rendkívül sokszínű, és a kápolnával kapcsolatos hagyománykör csupán egy, bár nyilván leggazdagabb részét alkotja.

A széphavasi mondakör alapszituációja a Torda környékihez hasonlóan a pogányok elleni harc. Néhány szomszédos földrajzi elnevezés (Pogányhavas, Tatárhegy) az emléket is megörökítette a mondabeli ellenfeleknek. A gyimesi mondák jellegzetessége, hogy túlnyomórészt helyi mondák, olyan értelemben is, hogy rendszerint a kápolna helyére vagy környékére helyezik a harci eseményeket („Itt van nem messze a

Pogányhavas. Azt valamikor pogányok lakták. Azt mondták, hogy Szent László a pogányokat üldözte, nem tudom meddig.” „Üldözték a pogányokat, s a pogányokat hajtották el ott Szépvízen.” „Amikor itt üldözték őt a pogányok, jött ott ki Széphavas hátánál” stb.). Egy Pesty Frigyes kézirat helynévtárában olvasható adat szerint a Ciherek pataka szádájában, az úgynevezett Kabalahágó, azaz a régi országút gyimesi oldalában ma is látható földhányásokat a nép Szent László kori sáncoknak vélte.¹⁶ Valaha tehát ez is a szépvavasi mondakör tájékológiai része volt.

A mondaképződés, mondaformálódás jellemző mechanizmusa, hogy Szent László ellenfeleit a nép többféle (rendszerint az éppen aktuális vagy legutolsó) ellenséggel azonosította. Ez persze nem törvényszerű, és mint láthatjuk, egyszerre többfajta ellenség képe is harmonikusan megfér a szó hagyományban. Sejthetőleg a feljegyzők történeti műveltségének lenyomata, hogy mind Gegő Elek, mind Orbán Balázs az országra törő ellenséget kunoknak mondja.¹⁷ Losteiner Leonárd, a XVII. században élt ferences szerzetes kézirat munkájában törökökről ír,¹⁸ és a Pesty-féle helynévtár is említést tesz róluk. Saját gyűjtéseink nagy része ennél valamivel archaikusabb képet tükröz, ugyanis az ellenség leginkább „pogány”, illetve „tatár” alakban szerepel. Mondhatni mindkét változat jellemző és figyelemre méltó, hiszen a tatárok 1241-től egészen az újkorig az e tájakon valóságban is létező ellenséget jelentették,¹⁹ míg a pogány elnevezés, amennyiben szűkebb értelmében használtatik, akár még egy kora középkori hagyományréteg továbbélése is lehet. A mondaszövegek egy részében ugyanis László nem csupán az ország népének megoltalmazója, hanem több is: mintegy Szent István-i szerepkörben a kereszténység kiterjesztője, sőt érvényre juttatója e keleti végeken (erre rimel az, hogy számos gyimesi monda központi hős nélkül ugyancsak a pogányok gyimesekből elűzéséről szól).²⁰

Szent László mondaköre Erdély-szerte általában a Tordai-hasadékkal kapcsolatosan ismeretes. Ezt a hely központi fekvése is magyarázza, de elsősorban azok a természeti látványosságok, melyek csak itt lelhetők fel. Míg a *Szent László pénze* monda alapjául szolgáló nummuliták (hajdan élt egysejtűek megkövesedett maradványai) szórványosan másutt is előfordulnak,²¹ Csíkban és Gyimesben nem lelhetők fel, vagyis e mondatípus ismerete e tájakon is a tordai szóhagyomány felé mutat:

„Nem tudom, hogy kivel harcolt, amikor jött a Tordai-hasadás. Ugye kezdték lódítni az aranypénzt vagy az ezüstöt, s akkor a katonák szedni

kezdtek, s aszonta: Istenem, változtasd kövekké! S akkor azok kövekké váltak, s egy kicsit meghaladott.”²²

Egy másik elbeszélő monda változatában már e csoda is mint helyi monda szerepel:

„Tessék idefigyelni: amikor Szépvívrű jött ki, s a pogányok utánozták, utána s utána, akkor aszonta a katonáinak, hogy dobják el a pénziket, az aranypénziket, őszintén mondom, s akkor ki tudja, hol lehetett, kezdtek dobni el a pénzeket, s akkor szembefordult, akkor kardokkal kaszabolták le őket.”²³

„Amikor itt üldözték őt a pogányok, jött ott ki Széphavas hátánál; vannak ott olyan szép hegyek. Ott üldözték, ahol a király úgy látta, hogy szembe tudna szállni, aszondta a katonáinak: Szórvjátok a pénzt! S akkor zacskó vót, dehát aszonták: Uram, hogy vessük el a pénzt? – Szórvjátok a pénzt! Akkor kezdtek a nyeregkápából eloldani a zacskókat, nem eldobták egybe, hanem hintették el. Akkor már a pogányok odaértek, az arannyé fáj a szívük. Gyorsan le a lovokról, s kapdosták, s: ne, mi pénz van! S akkor Szent László visszafordult, s lekaszabolta, amennyi el nem tudott elmeneküni. Azért hívják Pogányhavasnak es ott, mert itt győzött Szent László.”²⁴

A Szent László-mondakör egyik legismertebb csodája a Tordai-hasadék kialakulását magyarázza. A mondatípus helyi mondaként a magyar nyelvterület északi részein is ismeretes (Torna megye: Szádelői-hasadék, továbbá a nógrádi Szentkút), Erdélyben viszont érthetőség az ismert változatok túlnyomó többsége a Torda melletti természeti látványossághoz kapcsolja.²⁵

„S akkor ment László, és a Tordai-hasadékánál az ellenség érte utol. S ahogy látta, hogy már veszélybe van, hát: Uram-istenem, teremts csudát! S akkor a föld ott elhasadt, lett az a nagy szakadék, s akkor nem tudtak átvonulni, s nem tudták Lászlót megfogni. S így megmenekült az ellenségtől.”²⁶

„Ott is mentek, má érték be a magyar sereget a törökök. S má nem vót azon a hegygerincen merre menni, s kicsinálni s akkó is má, mégés nagyon bízott Istenbe. Letérdelt, s imádkozott: a hegy – én láttam, jártam ott – elhasadt. Rendesen, mint egy kenyért mikor elvágunk vagy ruhadarabot elhasítunk; s úgy elhasadt, s a törökök oda békültek, s rengetegen elpusztultak. De ő nem bánta, meg vót szabadulva, s Istennek hálát adott, hogy megszabadút tőlük.”²⁷

„Szent Lászlót a törökök felhajtották vót a hegyre. Egy valamilyen, nem tudom megmondani, melyik hegyre, és akkor már elvesztette vót, me az ellenség jött utána. S akkor Szent László fohászokodott, az Istent kérte, hogy mi lesz most má vele? S aszonta: menjen vissza, s mondja meg a legényeknek, hogy lóra, s irány előre! Dehát ott egy olyan szakadás vót előtte, hogy mélység, hatalmas nagy mélység, szakadás. S akkor elment vissza, s aszonták a legények, hogy: Há merre megyünk, király uram? Aszonta a László király, hogy: Fel a lóra, s irány utánam! Felmentek a hegytetőre, László kihúzta a kardját, keresztet vetett a mélységre, s a hegynek a túlsó felire ugratott a lovakval. Akkor az ellenség má nyomban ott vót utána. – Hej, miféle?! – aszongyák. – Nekünk is vannak olyan lovaink, mint Szent Lászlónak! Akkor nekiugrattak a mélységnek, s az egész oda bézuhant a mélységbe. Ma es ott vannak. S Szent László túlfelől megkanyarodott, s ment vissza, me akkor má az ellenség, az üldözői mind el vótak halva, nem éltek. Édesapám magyarázta.”²⁸

Egy rendhagyó változat szerint Szent László fohászára nagy víz állja el az üldözők útját. E variáns érdekessége, hogy hasonló mondaszövegeket Torda környékén is feljegyeztünk:

„S ment, nem tudom, hogy melyik tó lehet, romániai részen van-e. Érték utol a törökök, má vége vót. S akkor nem vót mentség; állandóan imádkozott, fohászokodott, s akkor egy nagy víz oda született, egy ilyen álló víz odaszületett, hogy nem tudtak a törökök elmenni. Őköt utolérni nem tudták. Úgyhogy azt mondták: evvel nem lehet semmire menni. Ezt az Isten vezérli. Nem tudják ők sehogysem leölni, legyőzni.”²⁹

E gyimesi mondaszövegben lényegében a Tordai-hasadék mondájának és a csodás vízfakasztás motívumának kontaminálódását figyelhetjük meg. A szöveg külön érdekessége, hogy abban az ószövevségi előkép (a zsidók átkelése a Vörös-tengeren) a hasadékmondáknál is konkrétabb formában jelentkezik. Hasonlóképpen a Genézis könyve az ősforrása a magyar néphagyományban a Szent László-hagyománykör legelterjedtebb mondatípusának. Az alapszituáció a Gyimeseken is hasonló: László szomjazó katonái számára fakaszt forrást a kősziklából. Egyes szövegekben e csoda pusztán a király fohászára is bekövetkezik, többnyire azonban László aktív részese a vízfakasztásnak – bárdja, kardja nyomán tör elő a sziklából az életadó víz. Az e csoda elbeszélésekor is – kimondva-kimondatlanul – a Tordai-hasadék környékére helyezik az eseményeket, mindössze két szöveg utal Oroszhegyre mint egyéb helyszínre, ennek

magyarázata azonban az ottani rokoni kapcsolatokban keresendő. Lásunk néhány példát a fentiekre is:

„Ugyancsak valahol Tordánál vót egy nagy hatalmas kőszikla. S epedtek meg éhen, szomjan a katonái. S feltekintett az égre, s: Uram, ne hagyja elveszni étlen s szomjan! Egy olyan bárd-fészi, szóval az övé, amilyen vót a harci fejszeszerűség, hogy a csákányával odakoccantott az eleven kőhöz, kősziklához. Csurogni kezdett a víz. Úgy mint a karom. A katonák egyik a mászt verték le. A sisakjikat tartották, folyt le a víz a szájikon. A kőből es vizet árasztott, hogy valami csak isteni tudása vót neki.”³⁰

„Ment a háborúba katonáival, ment hódítani, és már be vót következve az éhhalál, a szomjúság, a kolera a katonái között. Hulltak halomra az emberi, mer nem vót élelem és nem vót víz. S egy olyan sivatagon voltak, ahol szikla is vót, de víz nem vót. S akkor Szent László megvarázsolta a sziklát, hogy meghasadt. És vizet varázsolt a katonáinak, s így meg tudta – aki még életben vót – meg tudta menteni az életit, mert legalább víz került.”³¹

„Hát ő egy olyan nagy ember vót. Az ellenséget verte le örökké. Örökké ő győzött. Ott Oroszhegyen egy hegybe megszorították erőssen az ellenség. A katonái úgy megváltak szomjúva, a lovai, hogy má vége vót. Szent László levette a sapkáját, s egy nagy sziklára keresztet húzott a kardjával, letérgyelt, imádkozott, pár percek múlva, mint a karom, ilyen hideg víz jött ki, ne.”³²

A gyimesi Szent László-legendárium annyiban csonka, hogy a fentebb ismertetett vízfakasztás csodája helyi mondaként már csak elvéve szerepel (és akkor sem tudatosan). Pedig valaha ez is a gyimesi mondakör része lehetett, ugyanis múlt századi feljegyzések még a mondakör részeként tesznek említést a Pogányhavas oldalában található úgynevezett *Küpüs kútról*,³³ közelében a sziklában látható nyomokat is megemlítve. E havasi forrás még manapság is létezik, máig is e néven ismerik a környékeliek, helyét azonban már csak kevesen tudják pontosan. S bár Szent Lászlóval kapcsolatos eredetet nem fűznek hozzá, vizét átlagon felüli tulajdonságúnak tartják, nyilvánvalóan azért, mert a kút a mondák szerint már László idejében is létezett, és a király maga is járt mellette (ivott vizéből...).³⁴ A Küpüs kút legközelebbi analógiájára a marosszéki Nyárádszentlászlón lelhetünk, ahol a falu határában említett Királykút mindössze arról nevezetes, hogy László egy vadászat alkalmával ott pihent meg,³⁵ ám vízfakasztásról sem Orbán Balázs monográfiája, sem a

későbbi gyűjtések nem tesznek említést. Szembetűnően gazdag ellenben a gyimesi Szent László-mondakör azon szövegekben, melyek az e tájon fennmaradt, Lászlónak tulajdonított sziklában látható nyomokról számolnak be. Értéküket növeli, hogy egytől egyig helyi mondák, s mind földrajzilag, mind tartalmilag több variánsuk létezik. E folklórszövegek legnépesebb csoportja természetesen ugyancsak a Pogányhavas-Széphavas környéki mondai eseményekhez köthető. Egyes történeti adatok a széphavas kápolna közelében is tudnak egy olyan kőről, amelyben Szent Lászlótól eredő nyomok láthatók,³⁶ a legtöbb adat azonban a Pogányhavas oldalában, a Küpüs kút környékére utal. E nyomokról már Loseiner kézirat munkája is szót ejt, Gegő Elek pedig a múlt század harmincas éveiben Moldva felé tartva személyesen látta. Harminc évvel később Pesty Frigyes helyi adatközlői e nyomokról részletesen is szólnak:

„*Pogány havas*, mellyet a pogány törökök elleni álló helyről használták a székelyek. Szent László, azon havasi nyak melyen Szent László és Apostoli királyunk Lovának 2 hátulso lábnyoma és vizeles helye egy megmozdíthatatlan és vassal vághatatlan kőbe látható jelenleg is a holis a nevezett király tiszteletére régi időben kápolna állott melynek romjai mostan is láthatók.”³⁷

A későbbi forrásokban és mondaszövegekben sem a vághatatlan kő motívuma, sem a lóvizeles nyomának említése nem bukkan fel többet, ezek tehát olyan archaizmusok vagy színes egyéni változatok, melyek az idők folyamán kikoptak a helyi köztudatból. Gegő Elek a kocsisa által mutatott kőben a ló „nyomdokát” említi, míg Orbán Balázs két, lóláb nyomához hasonló bemélyülésről ad hírt. Az utóbbi években gyűjtött mondaszövegekben szinte egyöntetűen csupán egyetlen pata vagy patkónyomról tesznek említést, amely egy nagy lapos kőben látható:

„Szent László fehér lovával, ahogy jöttünk Pogányhavasra Szépvízára, anyám mondta, jertek, itt valamit mutatok. Jöttünk az úton ki... még a kő lágy vót, Szent László lovának nyoma jól látszott a kőben. Azután a kő megerősödött.”³⁸

„Tetszik tudni, hogy ide lóháton kijött, s itt ahogy kövek vótak, vót itt egy lapos kő; mondta az én férjem, ők látták, de ugye gyerekkorikba. Ahová belelépett, a lova lába nyoma látszott. Lágy vót a kő. S a nyoma megmaradt.”³⁹

„A patányomot még láttam es. Szépvíz felé hajtott, és az oldalon ott vót egy kő, ott a lova nyoma látszik a kőbe. Három nap s vagy három hétig kerítették, hogy fogják meg a tatárok, s nem tudták megfogni. Ott a

lovával reáugrott, s bément. Osztán bément Szépvizre a lova, s megsza-
badult. Nem tudták elfogni. A hegyen el kell menni, az út vezet, s akkó
bémenni a kaszálóról a legelőre, s a legelőről menyen bé, egy kicsi
lapanyok formája van a helynek, s akkor ott bojtos van, s akkor a bojto-
son indul el, balról egy olyan kő látszik, ott belésuvadt a ló nyoma. Sza-
badon látszik, de az a muhu befogja a követ. Csak egy nyoma látszik,
körülbelül a bal hátsó lábának a nyoma. A környéken más szikla nincsen
es, ez az útszélen van, ez a nagy lucska kő.”⁴⁰

Tekintve, hogy az adatközlők egy része a Kúpüs kút közelében említi
e patanyomokat, nem zárható ki annak lehetősége, hogy a Torda környé-
kén és Biharban oly elterjedt ló általi vízfakasztás motívuma valaha
gyimesi hagyománykörben is megvolt. Ezt a feltételezést erősíti, hogy
László lova a mondaszövegek többségében táltosi tulajdonságokkal ren-
delkezik. Konkrét adat mindenestre nem áll rendelkezésünkre, mint
ahogy szembetűnő az is, hogy a vízfakasztás csodáját kiegészítő
élelemszerzésnek sem akadunk nyomára. Persze szórványosan előfordul-
hat, hiszen ez utóbbi történet része László egyházi legendájának is, annyi
azonban bizonyos, hogy szerves része korábban sem lehetett a szent ki-
rály gyimesi hagyományvilágának.⁴¹ Nem így a tárgyalt motívum, mely-
nek egy másik színes csoportjára lelhetünk a Bagolykőről szóló monda-
szövegekben.

E magányos, impozáns szikla a gyimesi hegyvilág egyik legeldugot-
tabb részén, a Bükkhavas pataka felső folyása közelében, az abba tor-
kolló Nagysarok pataka fejében emelkedik. E tájék benépesülése a múlt
század végére tehető, de nyári szállások már bizonyára korábban is voltak
a környéken. Annyi bizonyos, hogy a Bagolykővel kapcsolatos Szent
László-mondák aligha lehetnek másfél évszázadnál régebbiek, és mintá-
jukat, eredetüket szintén a széphavasi-pogányhavasi mondaciklusból
vették. Ismeretük helyi kutatásaink szerint mindössze a Hidegség patakára
és annak mellékvölgyeire terjed ki, e kistájon viszont jórészt általánosnak
tekinthető, köszönhetően annak is, hogy alig három évtizede a környék-
beli esztenások egy kápolnát építettek a közelében, melynek Szent Péter
napi búcsúját sokan keresik fel. Az itteni mondaszövegek szerint László
serege a Bagolykő alatt csap össze az ellenséggel, és a király a sziklán
letelepelve figyelő az ütközetet:

„A másik a bagolykői mondaféleség, hogy látszik a leülésnek a helye s
a lova lábának a nyoma. A néphit így tartsa mindenestre. A feneke helye

látszik, mint egy embernek, ha le szokott ülni, és akkor látszik egy nagy patanyom: lovának két mellső patája, ugyanabba a kőben.”⁴²

„Mikor a kő még lágy vót, akkor járt Szent László ezen a tájon. S verekedett a pogányokkal. S akkor hogy Jávárdiba es járt vót. A Bagolykő tetején látszik a nyom. Én is jártam ott. S akkor, hogy az a nyoma vóna... S tényleg, kicsit hasonlít is, ahogy így ül, a feneke helye, úgy látszik, s a lábának a sarka helye. S akkor még mintha valami csikónyom is lett vóna ott...”⁴³

„Azt mondták, hogy akkor még a kő annyira lágy vót, hogy mikor Szent László felment, hogy szétnézzen a Bagolykő tetejéről, s ahogy fordult meg a kőn, a lovának a patája ahogy fordult meg, a patkó nyoma látszik benne. Hát ezt mondták. Ez nem mondabeszéd vót. Azt mondták a régi öregek, hogy ez igaz vót.”⁴⁴

„Ő elindult, azt nem tudom megmondani tüzetesen, hogy melyik részből indult ő, s itt az ellenség várta. Az ellenséget ő kikerülve, hogy lássa, még elől ellenség nincs-e; itt van a Bagolykő, lehord a határra. Oda leült, s hogy szent ember vót, ahogy a köre leült, a két lábát tette, s így még a sarka helyei is látszódnak, s a feneke helye is. S ahol a lovával átment a sziklán, a patkónak a nyomai végig látszódnak a sziklán. Sok. Ahogy átment a kövön, végig látszik, s beléhaladt vagy ennyire a lába a kősziklába. Egy ilyen arasznyit. Úgyhogy bármikő, húsz év múlva tetszik erre jönni, meg tudom mutatni, nem vallok hazugságot.”⁴⁵

Még egy olyan hely van e vidéken, ahol helyi hagyományok alapján ismeretes e mondatípus. Igaz, a Magyarcsügés nyugati határában emlegetett sziklában látható nyomokról már csupán szikár szövegekölélésekkel rendelkezünk („Szent László lovának a lába”), a mondai háttér kikopott mögüle. Balogh Ödön századunk közepén olyan változattal is találkozott, hogy az Krisztus lovától ered,⁴⁶ az általunk megkérdezettek körében azonban erre nem találtunk példát – aki még egyáltalán tudott róla, a Szent László-i eredetet hangoztatta. Az azonban ma már megállapíthatatlan, hogy itt, Moldva és Gyimes határán e motívum léte, megjelenése még a csíki-gyimesi hagyománykörrel, avagy immár a moldvai csángók László-kultuszának hatásával magyarázható-e.⁴⁷

A gyimesi Szent László-mondakör egy további markáns vonása Szent László lovával kapcsolatos. Lévén hogy átlag feletti képességekkel bíró hős, társa-segítője is rendkívüli tulajdonságokkal rendelkezik. Míg azonban a Torda környéki hagyományban a ló táltosi vonásai csak a vízfakasztás alkalmával, azáltal mutatkoznak meg, a gyimesi szövegekben egy

ennél jóval színesebb és általánosabb érvényű képre lephetünk. E gyimesi vonások több ponton is a palóc hagyományokból ismertekkel mutatnak rokonságot: László lova hegyeket ugrik át, a levegőben is tud járni, sőt (és ez már csakis gyimesi tulajdonság) beszél is, tanácsaival segíti gazdáját. Az itt jelzett táltosi vonások egyike-másika a legtöbb gyimesi mondában fellelhető (leginkább Szépvíz névmagyarázó mondájában és a sziklában megmaradó nyomok eredetének taglalásakor), e motívum azonban többnyire szervesen beágyazódik a szövegek környezetbe. Olykor azonban magában is megemlítetik:

„Szent Lászlónak olyan lova vót, hogy táltos vót. Olyan vót, hogy egyik hegyről ő megugrott, a levegőbe mintegy járhatott.”⁴⁸

„Táltos paripa az vót, régen vót. Azt mondták, hogy Szent Lászlónak is táltos paripája vót. Szép fehér paripa. Azt mondták, hogy mikor ment valahova, csak azt mondta, csak kérdezte őt: – Úgy menjünk, mint a szél vagy mint a gondolat? S vitte őt, vitte úgy, hogy túlnyomóan haladott. S megmondta a gazdájának, hogy mi fog történni, hogy milyen veszély fenyegeti. Beszélni is tudott. Beszélni tudott a gazdájával, de mással nem.”⁴⁹

Egy Salamon Anikó gyűjtötte Bükkhavas pataki szövegben pedig e ló mint segítő társ már-már emberi tulajdonságokkal rendelkezik.⁵⁰ A táltosi motívum legrégebbi környékbeli előfordulásáról Kőváry ad hírt, midőn arról ír, hogy László lovával a hargitai Nagyerdő széléről egy ugrással a csíksomlyói Sályator-kápolna helyére ugratott.⁵¹ A ló különleges tulajdonságait mind Szépvíz, mind a Tordai-hasadék kapcsán megemlíti Orbán Balázs is;⁵² Torda környékén főként a helyi románság folklórában kap szerepet e meseivé színezett vonás.⁵³ A csíki Szent László-hagyományok ezen vonatkozása él tovább Báthori Endre hagyománykörében, valamint Gyergyóban a Bákainé nevű táltosasszonyról szóló mondákban is⁵⁴ – találó példáját adva annak, hogy a motívumelvándorlás még egy ilyen általánosan ismert és kedvelt hős esetében is bekövetkezhet (sőt: többnyire éppen e népszerűség miatt történik).⁵⁵

Az egyes mondákban táltosi jegyekkel is bíró király szentségét hangsúlyozó kitételek bár egyházi hatásra vallanak, alighanem a hagyománykör alaprétegéből erednek. Jellemzőnek is mondható, hogy Gyimesben ezek a leírások korántsem egy sematikus szentképet rajzolnak meg:

„Míg ő vót a király, Erdélyt elfoglalni nem tudták. Olyan vezér vót. Nagy magos ember. Fehér lova vót nekije es, mint Horthy Miklósnak.”⁵⁶

„Az egy igazi királyember vót. Rendes vót, így hallottam a vénektű. Csak jót meséltek róla. Ment a Szentföldre, és mindenütt csak ezt a szent ígét hirdette, hogy maradjon meg a hit. Szent ember vót.”⁵⁷

„Szent László nagyon szép ügyes vitéz vót, olyan kardos vitéz. Ez az ő kápolnája. Ő építette, persze, hogy ő. Erőst szerette ő itten, azért építette itt a kápolnát.”⁵⁸

Ez utóbbi kitétel László szentségének és e vidéken jártának a gyimesi nép tudatában legfőbb bizonyosságához vezet át. Mint utaltunk rá, az elbeszélők többnyire a Széphavasra vagy annak közvetlen környékére lokalizálják a mondabeli eseményeket (valóságos történéseként), egyszersmind a kápolnának Szent László-i eredetet tulajdonítva (vagy ő építi fel vitézeivel, vagy a pogányok feletti győzelem emlékére utólag emelik).⁵⁹ A ma már csak fundamentumában létező kápolna múltjára és a helyi néphagyományban betöltött szerepére már utaltunk,⁶⁰ nem eléggé kutatott azonban a Csíkból Moldvába települt csángóknak az itteni búcsúkon játszott szerepe. Orbán Balázstól tudjuk, hogy a Csíksomlyóra igyekvő moldvajak útja a Kabalahágón keresztül vezetett, és a somlyói kegyhelyről visszatérve itt búcsúztak el ünnepélyes külsőségek közepette az őket elkísérő csíkiaktól.⁶¹ A Szent László-kápolnát felkereső „tyár magyarok” emléke máig is él a környékbeli patakák lakóinak szóhagyományában.

A széphavasi mondanakör lezárásaként is értelmezhető az a mondatípus, amely eddigi ismereteink szerint Gyimesen kívül csak Moldvában ismeretes és minden bizonnyal a Kárpátokon túlról került át az itteni szóhagyományba. Első említésére a szereti domonkos kolostorban írt Magyar Évkönyvet kivonatoló Eustratie logofăt-féle krónikában lelhetünk.⁶² E Moldvában őshonos mondatípus vizsgálatával egy külön – közeljövőben megjelenő – tanulmányban is foglalkozunk,⁶³ ezért itt csak a gyimesi változatokra koncentrálnak. Az utóbbi években folytatott gyűjtéseink során négy ilyen szövegnek is a nyomára leltünk, s ezek egyike mintegy láncszemként is felfogható, hiszen a moldvai határon fekvő Gyepécén jegyeztük fel. Lássuk először azokat a szövegváltozatokat, melyek a mondatípus lényegére koncentrálnak, vagyis a római katolikusok nagybőjtjének későbbi kezdetére keresnek magyarázatot:

„Háborúba vót, s elérkezett húshagyat, s akkor ő visszaüzent, étesítette az otthoniakat, hogy várja vissza a nép, hogy ő es húshagyatoljon, mert kedden este visszajő. Így mondta: kedden este visszaérkezik; s akkor vasárnap este kellett vóna legyen húshagyat, s kedden estére ért vissza. S

így marasztalták. Így van most is a római katolikusoknál. Hogy megvárják, két nappal tovább, ahogy Szent László mondta.”⁶⁴

„Annyit tudok, hogy a húshagyati keddet – addig húshagyat vasárnap szokott lenni –, s akkor ő el vót hadba, s kedd előtt nem ért haza, csak keddre ért haza. S akkor a pápának izent, hogy a húshagyatot addig ne tartsa meg, amíg ő haza nem ér. S ő csak keddre ért haza. S azért tették keddre húshagyó keddet. Hogy akkor ért haza. Hogy együtt tartsák meg az ünnepet. Ezt az őregeinktől hallottam.”⁶⁵

„Szent László aszonta, akik átolállottak a kereszténységre, hogy: Hagyjátok el a húshagyatot kedd estére, me akkorra visszajövnök! Me a pogányokat el kellett hajtsák valameddig. Me a pogányok es olyan okosok vótak, tudja-e, hogy felszíjajztak az út mellé egy nagy darab fát, s akkor kikötték csapra, s amikor odaértek Szent Lászlóék vagy Szent Istvánék, s a pogányok ott elmentek, s a csapot kirántották, s a fa... brrr... reájuk omlott. Azt mondta: húshagyatra nem leszünk itthon, de hagyjátok el vasárnapról húshagyatot kedd estére, hogy kedden estére visszajövnök, s akkor húshagyatot megtartsuk! Azé van húshagyó kedd.”⁶⁶

E húshagyat-mondákba ágyazódik be az az egészen különleges, novellisztikus történet, mely László (álruhás) hazatérését meséli el. E külön mondatípusként is értelmezhető változat eredete ugyancsak a moldvai csángó szájhagyományban keresendő;⁶⁷ legszínesebb előfordulásaira azonban a gyimesi völgyekben lelhetünk. Salamon Anikó 1972-ben jegyzett fel Bükkhavas patakán egy máig páratlanul gyönyörű mondaszöveget,⁶⁸ melyre azonban a terjedelmi korlátok miatt csak utalni vagyunk kénytelenek. Két évtizeddel később, jóval szikárabb formában, egy Kápolna pataki gyűjtésben is felbukkan a történet,⁶⁹ e sorok írója pedig az eddigi legnyugatibb előfordulására lelt két esztendővel ezelőtt a Tatros forrásvidékén – szintén már valamelyest romlott formában:

„Szent László milyen sokat vót a háborúba, s vót két kis fia, igaz-e. Vót két kis fia, s a testvérihez ment előre. S akkor aszonta a testvére, hogy: az esti haragodat hagyd reggelre, vagy a reggelit hagyd estére! Me má nagyok vótak a fiuk. S ő benézett az ablakon, s látta a két nagy fiut.

Akkor ugye ő meggondolkozott; vagy még nem es vótak megszületve, ami előtt elment, ezt most má nem tudom megmondani. Aztán csak visszament a feleségihez, a királynőhöz: akkor hát az ő fiai – de má 16 évesek vótak. Tizenhat évig vót háborúban. Ezt nekem is egy régi asszony mondta. Megharagudott, hogy két fiu van ott. Nagy fiuk – mer hát mondjuk egy királynő nem is lehetett úgy megütödvé, az alatt a tizenhat év

alatt, ha fiatalok vótak, akkor vót az első gyerekek, tizenhat évre, hát az még fiatalasszon. S akkor megharagudott, de a testvére megmondta: hagyja a haragját – egyiket estére, másikat reggelre. S akkor addig hely-rejött a dolog. Hát aztán: hazament. Bement, s akkor osztán bement a feleségéhez: s há az ő fiai vótak. De hogy má milyen nevük vót, én igazán nem tudom.”⁷⁰

Eredetileg talán szintén a moldvai-székely Szent László-hagyománykör része lehetett az a patrocínium-csoda néven ismeretes monda, melyet a XV. századi, Váradon összeállított Dubniczi Krónika őrzött meg. A holtában népe segítségére siető hős toposza a kora keresztény szentéletrajzok egyik népszerű tartozéka,⁷¹ e motívum azonban a magyar (székely) szóhagyományban már eredetileg is létezett, jelzi ezt Csaba királyfi visszatérésének mondája, melyre már Kézai Simon krónikája is utal. Szent László patrocínium-csodája mindenesre a Csabamondától független fejlemény, bár közvetett hatással nyilván lehetett kialakulására, amennyiben az az 1345-ös diadalmas hadjárat nyomán született meg. A váradi eredetet támasztja alá ugyanakkor az, hogy a legendáriumban közvetlen mintaként használt Demeter kultusza a középkorban Váradon és környékén az országos átlagnál is virágzóbb volt,⁷² maga Várad pedig mint a mondai történekek egyik helyszíne is, a hadjárat kiindulópontja lehetett. A fennmaradt folklóradatok egy része nyilvánvalóan olvasmányélmény nyomán került elmondásra, a szórványos adatok többsége azonban a középkori tradíciók továbbélését sejteti. E feltételezésünket erősítik azok a variánsok is (a bihari Szentkozmadamján eredetmondája,⁷³ a gyergyói Bákainé-mondakör⁷⁴), melyek nyilvánvalóan a helyi Szent László-hagyományok felhasználásával alakultak ki. Az általunk feljegyzett Szent László-monda is a szóhagyományból veszi eredetét:

„Szent László királyval még csodák is történtek. Szobor vót csinálva. Akkor is a csikiak verekedtek valamilyen más nemzettel. Azt nem tudom megmondani, tatárok vótak-e, mik, mindenesetre verekedtek. Egy tiszt odament, s imádkozott. Egy magyar tiszt, a szobor előtt: Szent László, könyörögj értünk a Jóistenhez, hogy ne veszítsünk! Ne veszítsük el a háborút! Akkor gyorsan, ahogy a lován vót, abba a helybe megindult, ment harcolni, s az ellenséget megsegített levérni. S visszament, s visszaállott oda a helyire, s akkor úgy ottmaradt. Beszélték a nagyapáink.”⁷⁵

A pogány ellenséggel vívott harcokat felölelő ún. széphavasi monda-kör mellett a gyimesi Szent László-történetek egy további, jól körülhatá-

rolható csoportját alkotják azok az eredetmagyarázó mondák, melyeknek a szent király ugyancsak központi, aktív hőse. Ezen etiologikus mondák között külön érdekességgel bírnak azok a szövegek, melyek Lászlót a teremtő hős mítoszi jegyeivel ruházzák fel. E folklóradatok azonosak abban, hogy a (környékbeli) köveket László szilárdította meg:

„A régi öregek mondták, hogy akkor még a kő lágy vót, tetszik tudni. S a pogányok kerítették. És kérte az Istent – már érték el, meg akarták gyilkolni –, hogy erősítse meg a köveket, mer a lovával nem tud menni annyira. Hogy a lova tudjon menni. S úgy osztán megmeneküt.”⁷⁶

„Szent László, úgy tudom, a pogányokat elhajtotta. Itt van egy hegy, Pogányhavasnak hívják. Ott vót a pogányoknak még, a romjaik is láccódnak ma is. Aztán Szent László király hajtotta vót őket. A következő falu Szépvíz. Amikor ott hajtotta, de azt mondják, hogy a kő akkor még lágy vót, a lovának a lábanyoma láccik ma is, láccik a kőbe. Akkor azt mondta:

– Te Isten, ha kő, legyen kő, s ha nem, legyen föld!”⁷⁷

„Az Úristen úgy megsegítette, víz nélkül vótak maradvá, hogy abba a helybe forrás fakadott, így hallottam a nagyanyámtól, forrás fakadott, s a föld megerősödött, hogy kőé vállott. S akkor lett a földből olyan erős, hogy azt nevezik kőnek.”⁷⁸

„Szent László király, mikor a földön járt, a lovával úgy ment a mezőn, hogy a lónak imítt, amott járt a patkó. De lágy vót a föld. S belépett a ló a kőbe, s beléragadt a lábával, s akkor felkapta a kezit, a feltette az Istenhez, s azt mondta: »Uram, Teremtőm, a követ teremtsd kőé, s a földet földé.« S akkor a jóisten a követ kőé teremtette, s a földet földé. Na, többet sohasem élt a kő. Addig nőtt a kő. Addig úgy nőtt a kő, hogy. A Kurmaturán látta-e, hogy milyen kövek vannak? Nahát, látta-e, ment fel az égnek.”⁷⁹

Az idézett példákban szereplő „mikor a kő még lágy volt” formula állandó motívuma a sziklában látható nyomok eredetét magyarázó mondaszövegeknek is, melyekről már ezt megelőzően szóltunk, bár lényegileg ugyancsak etiologikus mondák. A gyimesi Szent László-mondakör mítikus rétegét alkotják azok a már csak bűvópatakként fellelt szövegek is, melyek arról adnak hírt, hogy László engedte le a környező völgyeket borító vizeket:

„Egy öreg bácsi mondta – már meghótt –, hogy Gyimeseken hetven évvel hamarabb laktak az emberek, mint Csikba. Mert a Csik víz alatt vót. És akkor elmentek, Szent László eresztette le a vizet Tunsádon. A szoros-

nál. S akkor lement a víz, s azután ott es laknak. Szoval az ő idejibe történt mindez.”⁸⁰

„Szent László király, ő is kemény vaskezü király vót. Ő járt itt a gyimesi hegyeken. Osztán azokba az időkbe vót, mikor Csik tó vót, az összes Csik tó vót. Tusnádfürdőnél Szent László vágatta le a hegyet, s a csiki tavat leeresztette. E’ lehetett olyan 1100–1200-ban. Ott sok veszte-sege vót, sok embere pusztút el. A víznek nagy vót a nyomása, és a hegyet elszakasztotta, és sok ember áldozatul esett.”⁸¹

„László ideibe történt, hogy Szent László eresztette le a vizet. Régebb a Gyimesek helyén is egy nagy tó volt. László király vágta keresztül a hegyet lent Palánkánál, s úgy folyt le a sok víz. A régi öregek így es beszéltek.”⁸²

Talán bizonyos genetikus kapcsolat is feltételezhető az imént közölt mondák és Szépvíz névmagyarázó mondája között. Néhány változat ugyanis erre utal. E névmagyarázó mondák a gyimesi Szent László-hagyománykörön belül egy további alcsoportba sorolhatók, s népszerűségüket jelzi, hogy idősebb adatközlők szinte kivétel nélkül ismertek ilyen. A gyűjtött szövegek túlnyomó többsége Szépvíz község néveredetének mondáját meséli el, de vannak adatok arra is, hogy egyes csíki települések (Csíkszentmihály, Csíkszentmihály) és a környező hegyek (Pogányhavas, Széphavas) elnevezése is László királynak tulajdonítható. Az alábbiakban lássunk néhány példát a legjellemzőbbnek tartott Szépvíz-mondára:

„Szent László királyról es beszéltek. Csíkszépvíz községet arról neveztek el... ők mentek s háborúztak, valamilyen más nemzetiségekkel. S akkor azt a Csik vármegyét mind víz lakta, mint egy tót, mind víz lakta. El Tusnádfürdőtől el Szépvízig. S amikor ideértek, a ló szomjas vót, ő azt mondta, hogy – ő a ló hátán vót, odaeresztette a tóhoz, s olyan szép tiszta vót a víz; mondta: Igyál lovam, ebből a szép vízből!”⁸³

„A régi öregek mesélték, hogy Szent László mondta volna, mikor belátott Csíkba, hogy: No, micsoda szép víz! Csíkszépvíznek innen lett a neve.”⁸⁴

„Szent László királyról aszonták, hogy róla van elnevezve Szépvíz; aszonták, hogy itt vót lóháton, s akkor – tényleg olyan szép es az a Szépvíz, olyan apró szemcsék vannak benne –, s aszonták, a kantárszárát elértesztette, s aszonta: Igyál, lovam, ebből a szép vízből! S akkor Szépvíznek nevezték.”⁸⁵

„Tetszik tudni, Szent László ment lóháton. Ahogy beszéltek a régi őseink. Itt Szépvízre a lovát bevezette, vót szép tiszta víz – mint itt, szép

tiszta víz – azt mondotta a lovának: Na, igyál ebből a szép vízből! S azóta is annak úgy maradt a neve: Szépvíz. Nem a községről megy a menet, aki megérti, hanem szép vizet ivott a ló, a Szent László lova. Úgy mondják sokan: Szépvíz. Nem Szépvíz, szép víz.”⁸⁶

Egy Bosnyák Sándor gyűjtötte mondaszöveg a fentiek egy egészen különleges változatát tartalmazza. Érdekessége, hogy benne Szépvíz névmagyarázó mondája összekapcsolódik a Szeret folyó elnevezésével, melynek párját az ötszáz évvel korábbi moldvai Magyar Évkönyvben leheljük meg:⁸⁷

„Szent László a lovát reaeresztette a vízre, s azt mondta:

– Igyál lovam.

S akkor a ló azt mondta, hogy:

– Iszom, mert ez szép víz.

A ló így mondta. S továbbment. A Szeret vizinél szintén:

– No iszol-e, lovam?

– S igen – azt mondja –, mert ezt szeretem.”⁸⁸

Egy Antalok patakán gyűjtött monda szerint maguk a csángók is Szent Lászlótól nyerik nevüket:

„S ment a moldvai hegyeken, verekedett a pogányokkal, s vótak csángók. S azok kísérték. Méntek, László pártjára álltak, azok is ültek lóhátra, s mentek. Azoknak mind csengő vót a nyakikon. S amint László ment, s ezek is vágattak utánna, ügettek, hát visszafordult, s azt mondta: Ezek miféle csángatók? Osztán hogy má csengők vótak, a nyakikon csengő vót, hát csángattak, csengettek; s aztán hogy a csángók nevik erről kezdődött volna, hogy csángatók, s osztán csak csángók lettek.”⁸⁹

És mint láttuk, a gyimesi hagyomány szerint a széphavasi kápolna is a legendás királytól veszi eredetét, azaz egy esetleges katalogizálás során az erről szóló szövegek leginkább az alapítási mondák között tárgyalandók. Mivel azonban e mondacsoport a László-hagyománykörön belül nem alkot önálló egységet, az itt említendő folklórszövegeket az eddigiekben, illetve másutt már részletesen áttekintettük.⁹⁰ Maradt még néhány olyan gyimesi Szent László-monda, melyek egyetlen eddig tárgyalt egységbe sem illeszkednek szervesen. E sorok írója számára is meglepetéssel hatott a Szent László nemesei mondájának gyimesi felbukkanása:

„S akkor hogy hát annyira szerették a katonái, hogy a háborúba kiesett a kerékszeg, s a katona az ujját odaszúrta, hogy a kerék ne essen ki.”⁹¹

E mondatípus leginkább a délnyugat-dunántúli tájakon, Baranyában, Somogyban és főként Zalában elterjedt, az e típusba tartozó Szent László-

ló-mondák túlnyomó része is innen ismert.⁹² Maga a mondatípus azonban nem ismeretlen Erdélyben sem, mint arra a Toldalagi család címere és a családi eredetmonda bizonyosság.⁹³

Maradt még néhány olyan gyimesi mondaszöveg, melyeknek bár ugyancsak Szent László a hőse, egyéni változatoknak tekinthetők, lévén hogy az elbeszélte történet más mondai-történeti személy hagyományköréből került át. Az egyik ilyen folklórszövegben Báthori Endre és Szent László mondakörének elemei keverednek, de abban a tragikus sorsú erdélyi fejedelem hagyományköre a domináns, olyannyira, hogy az elbeszélés szerint a Szent Lászlónak nevezett hőst is lefejezik. Egy másik Bükkhavas pataki szövegben László menekülésének motívuma és egy történelmi témájú olvasmányélmény keveredik: Szent László itt a Károly Róbert-féle Havasalföld elleni balsikerű hadjárat szenvedő hőse lett. Nagyon is gyimesi ízü és hangulatú ellenben az a történet, amely a teper-tős puliszkát kanalazó királyról és a vendégét kioktató juhászról szól,⁹⁴ a Szent László-mondák sorában azonban ez az epizód is szerveslenné hat, már csak azért is, mert az a magyar népköltészetben szinte kizárólagosan Mátyás király alakjával kapcsolatosan ismeretes (kivált a nyelvterület északi részén népszerű).

Az eddigiekben áttekintett gyimesi Szent László-mondakör a valaha az egész magyar nyelvterületen virulens Szent László-hagyományoknak mindössze egy kicsiny szeletét tartalmazza. Hogy e zárványhelyzetben mégis az egykori teljességet képes tükrözni még most, a XXI. század küszöbén is, az leginkább e hagyománykor őrzőinek, a gyimesiek azon több nemzedékének köszönhető, akiknek múlthoz való viszonyát a hagyománytisztelet mellett az az üde szellemi frissesség, teremtő képzelet is meghatározta, mely nemcsak megőrizni, de továbbformálni és továbbbővíteni is képes volt a kapott örökséget. Még itt az isten háta mögötti patak völgyekben is, ahol e teremtő képzelet főként a különféle hiedelem-történetekben öltött formát.

A gyimesi csángók Szent László alakjához fűződő viszonyára befejezésül engedtessek meg egy szemléletesnek érzett, bár végtelenen szubjektív példa. E sorok írója 1997 nyarán egy felvidéki barátját a Székelyföldre elkaluozolva, a túrába egy rövid gyimesi kirándulást is közbeiktatott: a reggeli busszal érkezünk Gyimesfelsőlokra, és a sántateleki megállótól gyalog indultunk Ciherek patakán élő ismerőseimhez. A Tatros hídját elhagyva egy idős néni ért be szekérével, és kéretlenül is a szekérre invitálta a hátizsákos vándorokat. Természetesen örömezt elfogadtuk, s a

kibontakozó beszélgetésben a történeti hagyományok iránt is érdeklődő társam kedvébe akarván járni, Szent Lászlóról kezdtem faggatni az öreg-asszonyt. Mintegy előre bocsátva, hogy úgy tudom, úgy hallottam errefele, hogy Szent László itt harcolt a pogányokkal a környező hegyeken, hogy a kápolna is az ő tiszteletére lett építve... A néni – kezében a gyep-lővel – közömbös arccal bólogatott, majd rövid szünet után magától értődő természetességgel csak ennyit felelt:

– Mondják, beszélük... de mostanában nem járt erre.

Szakirodalom

- ARANY János
1973 *Naiv eposzunk.* In: *Arany János összes prózai művei.* Buk. 294–308.
- BALLÓ István
1899 *Szíves tájékoztatásul.* Csiki Lapok április 12. 3.
- BALOGH Ödön
1942 *Néprajzi jegyzetek a csüggési magyarokról.* Erdélyi Tudományos Füzetek 136. Kolozsvár.
- BENEDEK Elek
1967 *A táltos asszony.* (Válogatta, szerkesztette és a bevezetőt írta Faragó József) Bukarest.
- BERZE NAGY János
1925 *A Szent László pénzéről szóló monda népmesei kapcsolatai.* Ethnographia 97–105.
- BOLDIZSÁR ZEYK Imre
1992 *Szent László pénze.* Honismeret 3. 7–8.
- BOSNYÁK Sándor
1977 *A bukovinai magyarok hitvilága.* I. Folklór Archívum 6. Bp.
1980 *A moldvai magyarok hitvilága.* Folklór Archívum 12. Bp.
1982 *A gyimesvölgyi magyarok hitvilága.* Folklór Archívum 14. Bp.
1984 *A bukovinai magyarok hitvilága.* II. Folklór Archívum 16. Bp.
1992 *Az ördögök szabadon jártak.* Száz gyimesvölgyi rege. Örökség 1. 10–24.
1993 *A magyarok krónikája.* Örökség 2. 1–61.
- CASTIGLIONE László
1969 *Szent lábnymok Indiában és a görög-római világban.* In: *Antik tanulmányok.* 153–166.
- CAUWENBERG, Étienne van
1927 *Les pelerinages expiatoires et judicaires.* Louvain.
- CSOMA Gergely
1988 *Moldvai csángó magyarok.* Bp.
- DEMÉNY István Pál
1997 *A magyar szóbeli hősi epika.* Csíkszereda.
- DOMOKOS Pál Péter
1987 *A moldvai magyarság.* Bp.

- FARAGÓ József – FÁBIÁN Imre (közzeírók)
1995 *Bihari népmondák*. Nagyvárad.
- GÁBOR Gyula
1912 *A pogányhavasi Szent László kápolnácska emlékéért*. Csíki Hírlap 21. sz. 5.
- GEGŐ Elek
1838 *A moldvai magyar telepekről*. Buda.
- GUNDA Béla
1990 *A moldvai magyar népi műveltség jellegéhez: néprajzi gyűjtőúton a moldvai magyaroknál*. Népi Kultúra – Népi Társadalom XV. Bp. 37–86.
- HEGEDŰS Lajos
1952 *Moldvai csángó népmesék és beszélgetések*. (Néprajzi szövegek moldvai telepektől) Bp.
- HORGER Antal
1913 *A csángó név eredetéhez*. Magyar Nyelv 418–421.
- HORVÁTH Cyrill
1928 *Középkori László-legendáink eredetéről*. Irodalomtörténeti Közlemények 22–57, 161–182.
- JAKÓ Zsigmond
1940 *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Bp.
- JÁKI Sándor Teodóz
1997 *A legkeletibb Szent László-szentély nyomában*. Honismeret 3. 24–27.
- KERNY Terézia
1996 *László király szentté avatása és kultuszának kibontakozása (1095–1301)*. Tanulmányok a honfoglalás és Árpád-kor folklórából. (Szerkesztette Pöcs Éva és Voigt Vilmos) Bp. 157–197.
- KÖVÁRY László
1853 *Erdély földje ritkaságai*. Kolozsvár.
1857 *Száz történeti rege*. Kolozsvár.
- KRISTÓ Gyula
1972 *XI–XIII. századi epikánk és az Árpád-kori írásos hagyomány*. Ethnographia 53–70.
- LÁSZLÓ Gyula
1993 *A Szent László- legenda középkori falképei*. Bp.
- LÚKÓ Gábor
1936 *Moldva alapításának mondáihoz*. Ethnographia 48–56.
- MILES, Matthias
1670 *Siebenbürgischer Würg-Engel*. Hermanstadt.
- MAGYAR Zoltán
1996/a „Keresztény lovagoknak oszlopa”. Szent László a magyar kultusztörténetben. Bp.
1996/b *A szépvavasi Szent László-kápolna és búcsújáráshely*. Néprajzi Látóhatár 1–2. 99–105.
1997 *Szent István alakja a moldvai csángó néphagyományban*. Honismeret 4. 3–8.
1998 *Báthori Endre alakja az erdélyi néphagyományban*. Kolozsvár.
- ORBÁN Balázs
1868–1873 *A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi és népismereti szempontból*. I–IV. Pest–Bp.
1986 *Torda város és környéke*. I–II. Bp.

- OSVÁTH Pál
1875 *Bihar vármegye Sárreți járása leírása*. Nagyvárad.
- PAAL Gyula
1877 *Bákainé*. Magyar Nyelvőr 177–178.
- PESTY Frigyes
1864 *Kéziratos helynévtára*. (Gyimesfelsőlók, Csíkszépvíz, Csíkszentmihály) Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára.
- 1888 *Magyarország helynevei történeti, földrajzi és nyelvészeti tekintetben*. Bp.
- SALAMON Anikó
1987 *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Bp.
- SERES András
1984 *Barcasági magyar népköltészet és népszokások*. Buk.
- SZENDREY Ákos
1940 *Adatok a magyar bűcsűjárás néprajzához*. Ethnographia 87–90.
- SZENDREY Zsigmond
1922 *Magyar népmonda típusok és tipikus motívumok*. Ethnographia 45–64.
1925 *Történeti népmondáink*. Ethnographia 48–53.
- SZÉKELY László
1996 *Csiki áhítat*. A csiki székelyek vallási néprajza. Bp.
- SZÉKELY Mihály
1818 *Ns. Székely Nemzet Constitutiója*. H.n.
- TANKÓ Gyula
1992 *Szent László alakja a gyimesiek mondáiban*. Honismeret 3. 5–7.
1995 *Szent László a gyimesiek tudatában és legendáiban*. Partium 1. 1–2.
- TELEKI Domokos
1796 *Egynéhány hazai utazások leírása Tót és Horváth országoknak rövid esmértetésével együtt*. Bécs.
- TÉGLÁS István
1905 *Kirándulás Tordáról a Szent László-kútjához*. Erdély 13–17.
- TÓTH Béla
1896 *Mendemondák*. Bp.
- UJVÁRY Zoltán
1989 *Népmonda, népi emlékezet és helytörténet*. A Nyíregyházi Jóna András Múzeum Évkönyve XXIV–XXVI. (Szerk. Németh Péter) 33–40.
- VERSENYI György
1901 *Erdélyi népmondák*. Ethnographia 125–127, 219–221, 266–272, 315–320.
- VÉCSEY István
1903 *Erdészvölgy és a Kuzi monda*. II. Máramarosi Újság szeptember 29. 1–2.
- VŐÖ Gabriella
1992 *Természet – mitológia – kulturális szimbólum*. A Tordai-hasadék mitológiája. Ethnographia 3–4. 177–206.
- WLISLOCKI Henrik
1894 *Fákra aggatott fogadalmi rongyok a néphitben*. Ethnographia 320–326.
- ZSIGMOND Győző
1995 *A népi történelemszemléletről*. Felsőboldogfalvi történelmi néphagyomány ma és Orbán Balázs idejében. Néprajz és Nyelvtudomány XXXVI. Szeged. 85–102.

Jegyzetek

¹ Cauwenberg 1927. 145. Várad külvárosainak (Velençe, Olaszi) vallon eredetű népesége is közzétehető a kultuszt nyugat felé.

² Kivált Nagyszalonta vidékén, miként azt az Arany János verseiben felbukkanó folklórmotívumok sokasága bizonyítja, avagy a már századunkban született Sinka István-vers (Lengyel László).

³ Arany 1973; Kristó 1972; Demény 1997.

⁴ Lásd: László 1993. 101–102, 211, 226.; Magyar 1996/a. 183.

⁵ Elég itt utalni a Tordatúr és Magyarpeterd között található Szent László kútjára, amely Erdély-szerte népszerű búcsújáróhely volt, valamint a hasadékhöz fűződő kiterjedt László-mondakörre. A tordatúri Szent László-forrás hírét jelzi, hogy arról már középkori kútfőink (Temesvári Pelbárt, Karthauzi Névtelen) is említést tesznek.

⁶ A moldvai csángók Szent László-hagyományainak vizsgálatakor célszerű figyelembe venni, hogy e települések középkori rétege a történeti és nyelvészeti kutatások szerint éppen a Nagy-Szamos felső folyásának vidékéről vándorolt ki új hazájába.

⁷ Pesty 1864; Orbán 1868. I. 104.

⁸ Szembetűnően mutatkozik meg a falképciklus spontán kultuszszervező hatása a gelencei néphagyományban.

⁹ László 1993. 101–102. Magyar 1996/a. 183. A jelenleg látható részlet valószínűleg az üldözés jelenetét ábrázolja.

¹⁰ Kőváry 1857. 107. Utal rá Wlislöck Henrik is (1894. 323.).

¹¹ Magyar 1998. Paal 1877.

¹² Magyar 1996/b.

¹³ Már a csíksomlyói búcsújárás újabb kori rétege is ilyen, de utalhatunk a gyergyószentmiklósi Both-kápolna vagy az alsíki Xantus-kápolna építésének körülményeire is.

¹⁴ Orbán 1869. II. 76.

¹⁵ Gegő 1838. 11–12.

¹⁶ Pesty 1864. Gyimesfelsőlök. Gegő Elek leírásában török elleni sáncokként említették (1838. 12.). Hasonló, Szent László tatárok elleni harcaival kapcsolatos sáncokat említ a XVII. századi Codex Bandinus is a moldvai Barlád mellett (Domokos 1987. 359.).

¹⁷ Gegő 1838. 11. Orbán 1869. II. 75.

¹⁸ Losteiner kéziratban lévő munkái, melyekre már Orbán Balázs is sűrűn hivatkozik („Chronologia Topografica provincia Transilvaniae et Siculae descriptia”, „Topografica” és „Historia” címek alatt) a csíksomlyói ferences kolostor levéltárában található.

¹⁹ Meglehet esetleges, mégis jellemzőnek mondható adat, hogy egy gyimesi monda a Tatros nevét is a lovaikat e folyóban itató tatároktól eredezteti.

²⁰ Pesty Frigyes múlt századi helynévtára „pogányok”-ról is említést tesz; a Pogányhavas elnevezése úgyszintén magáért beszél, és a székelyföldi kereszténység fáziskéséses megszilárdulásának lehet mondai lenyomata az a rengeteg adat is, mely a Székelyföldön pogányokról szóló történetekben vagy helynevekben megtestesül (Kőváry 1857. 107–108, 109–114. Orbán 1868. I. 45, 67, 69, 76–77, 152. 1869. II. 26, 46, 54, 69–72, 83. 1869. III. 69–71, 73, 84–89, 90. 1870. IV. 39, 201, 422. Gábor 1912. 5. Bosnyák 1993. 9, 10, 13. Asztalos 1994 [Ethnológiai Adattár 26147.]). Figyelemre méltó, hogy a háromszéki Bálványos várát már Zsigmond egy 1402-ben kelt oklevele is Arx Idolatriae-nek nevezi. Továbbgondolásra érdemes párhuzam, hogy a távoli Somogyban, a Koppány-féle ellenállás

törzsterületén ugyancsak az országos átlagnál számottevően több Pogány és Bálványos helynév maradt fenn.

²¹ Helyi mondaként szerepel Gyerővásárhelynél (Kőváry 1857. 119–120.), Tordaszentlászlónál (Uő. 1853. 131. Boldizsár Zeyk 1992. 7–8.), Arad mellett (Szendrey 1922. 57.), valamint Oroszhegyen (Pesty 1864).

²² Komját száda – Karácsony Julianna, 67 éves (1996).

²³ Farkasok pataka – Tankó Fülöp, 50 éves (1995).

²⁴ Uő. (1996) Egy általunk gyűjtött Antalok pataki mondaszövegben rendhagyó módon Szent István a monda hőse. E mondatípus Erdély-szerte ismeretes. Egyes változatokban a kunok szórják el kincseiket: Tordaszentlászló, Gyerővásárhely (Kőváry 1853. 131. Miles 1670. 205.), Hertelendyfalva (Ujváry 1989. 35–36.), többnyire azonban Szent László pénzérel van szó: az aranyosszéki szövegek szinte kivétel nélkül ilyenek (Orbán 1986. II. 354–355. Vő 1992. 189–190.). Távolabbi analógiák: Istensegíts, Andrásfalva, Gyergyóremete, Szék, Magyarernemegye (Bosnyák Sándor gyűjtései: 1984. 154. MOA 14565. 1992. 6. 1993. 11. 1992. 6.), Sáromberke (EA 26193 – Gub Jenő gyűjtése). E monda távoli analógiája az a máramarosi történet, melyben László fohászára a vidék szörnyetegé változik kővé (Vécsey 1903. 1–2.), és itt említendő meg ama hagyomány is, hogy a cernavodái Duna-híd pilléreit Szent László pénzéből öntötték. A mondatípus nemzetközi párhuzamainak összefoglalása Berze Nagy János tanulmányában (1925. 97–105.) olvasható.

²⁵ A kettéhasadt hegy mondájának erdélyi variánsai: Aranyosszék (Kőváry 1853. 108–109. Orbán 1986. II. 354. Vő 1992. 185–186.), Korond (EA 7357 – Dobos Ilona gy.), Istensegíts, Andrásfalva, Szentegyházásfalva, Déva, Szék, Magyarernemegye (Bosnyák Sándor gyűjtései: 1984. 154. MOA 14565. MOA 14558. MOA 14554. 1992. 6.), Sáromberke (EA 26193 – Gub Jenő gyűjtése), valamint a Bihar megyei Tóti (Bihari népmondák 1995. 214–215.).

²⁶ Antalok pataka – Mónus Berta, 71 éves (1996).

²⁷ Sántatelek – Bodor Kamilla, 68 éves (1996).

²⁸ Áldomás pataka – Antal Péter, 54 éves (1996). E rendhagyó változatot azért nem szerepeltetjük, mert bár a hasadék keletkezéséről nem esik szó, az isteni csoda itt is jelen van, és feltűnik benne egy ugyancsak gyakori motívum, miszerint az üldöző pogányok a – keletkező – hasadékbá zuhannak. A mondatípus további változatait jegyeztük fel Ugra patakán, Farkasok patakán, Gyimesfelsőlók–Sántatelken (Oroszhegy határában jelölve meg az eseményeket), Salamon Anikó pedig Jávárdi patakán gyűjtött egy ilyen mondát (1987. 40.).

²⁹ Sántatelek – Bodor Kamilla, 68 éves (1996).

³⁰ Farkasok pataka – Tankó Fülöp, 50 éves (1996).

³¹ Ugra pataka – Gergely Ilona, 65 éves (1996).

³² Sántatelek – Fábíán Péter, 78 éves (1995).

³³ Pesty 1864 (Szépvíz, Gyimesfelsőlók), Orbán 1869. II. 75. 1995-ös Ciherek pataki gyűjtésünk során egy adatközlő e forrást „Szent László kútja” néven említette. A forrást Szépvízen is ismerik e néven, sőt arról is tudni vélnek, hogy László ott itatta meg a lovat.

³⁴ A gyógyító erejű forrás motívuma a másik itt nem közölt, az oroszhgyei búcsújáróhellyel kapcsolatos mondaszövegben hangsúlyosan szerepel. A vízfakasztás csodájának további gyimesi előfordulásaira (Torda környéki megjelölésekkel) Kosteleteken, Bükkhavas patakán, valamint Buha patakán leltünk, Salamon Anikó pedig Jávárdi patakából közölt egy szép mondaszöveget (1987. 39–40.). E mondatípus erdélyi előfordulásai igen sokszínű képet mutatnak. A Torda környéki változatok általában megegyeznek

abban, hogy László lova által (patája nyomán stb.) fakad forrásvíz (Vöö 1992. 188–189.), a bihari Félixfürdő és Szalacs Szent László-forrásairól szólván ugyanezt említik (Bihari népmondák 1995. 214, 215.). A tordai Királykútjáról szólván Orbán Balázs lándzsaszúrás is említ (1986. II. 354.), az oroszhegyi mondák pedig egyöntetűen kardot emlegetnek (Pesty 1864. Orbán 1868. I. 104.). László aktív szereplője több más erdélyi és moldvai szövegnek is: Hertelendyfalva (Ujváry 1989. 37. Bosnyák 1992. 16.), Istensegits, Szék, Lészped (Bosnyák Sándor gyűjtései: 1984. 154. 1993. 11. MOA 14549). A fakasztott forrás vizét egyaránt gyógyerejűnek tartják Torda környékén (Orbán 1868. II. 354. Téglás 1905. 17.; Vöö 1992. 189.; magunk is számos példát tudunk innen), valamint Oroszhegyen is (Pesty 1864.; Orbán 1868. I. 104.) – aligha véletlenül, hiszen már a váradi Szent László-fürdő is gyógyulni vágyók tömegeit vonzotta a középkorban. A vízfakasztás motívuma Erdélyben és a szomszédos részekben más mondai hősökkel kapcsolatban is előbukkan. A Maros völgyi Ugrán egy Barasó nevű hős fakaszt forrást (Orbán 1871. V. 37.), a Tartód hegyén egy tündér cselekszik hasonlóképpen (Benedek 1967. 136.), míg Ikafalván egy híres vitéz (Orbán 1869. III. 93.), Csikszentdomokos mellett pedig Báthori Endre véréből fakad életadó víz. A Nagybánya melletti Kereszthegyen Jézus a kereszttel teszi ugyanezt (EA 27142 – Görbe István gy.), Biharban pedig Mátyás, Rákóczi és Kossuth alakjával kapcsolatban is nyomaira lelhetünk (Bihari népmondák 1995. 49, 64–65.). A konkrét példák bemutatása is nyilvánvaló, hogy többségük a középkori Szent László-hagyományok hatására, illetve azok átvételével keletkezett.

³⁵ Orbán 1870. IV. 61.

³⁶ Gegő 1838. 12.; Orbán 1869. II. 75.

³⁷ Pesty 1864.

³⁸ Sántatelek – Fábian Péter, 78 éves (1995)

³⁹ Bodhavas pataka – Ambrus Ilona, 68 éves (1995)

⁴⁰ Ciherek pataka – Pora István, 83 éves (1995)

⁴¹ E monda- vagy legendatípus, miszerint László fohászára Isten szarvasokat és bivalyokat küld éhező serege táplálására, általában is ritka a Szent László-hagyománykörben (noha egyházi legendájában szerepel), s a szórványos adatok közül mindössze egy bánáti mondaszöveg tekinthető igazi helyi mondának (Horváth 1928. 20.)

⁴² Bükkhavas pataka – Tankó György, 65 éves (1995)

⁴³ Antalok pataka – Mónus Berta, 71 éves (1996)

⁴⁴ Hidegség pataka – Timár Viktor Trifán, 60 éves (1996)

⁴⁵ Bükkhavas pataka – Bara Imre Emil, 50 éves (1995). További adatok saját gyűjtésemben Gyimesközéplekről és Bükkhavas patakából.

⁴⁶ Balogh 1942. 136.

⁴⁷ A sziklában megmaradó nyomok motívuma Erdély-szerte ismeretes. A legtöbb adat Szent Lászlóval hozza kapcsolatba másutt is. Szépvízen még a pogányhavas sziklát emlegetik (EA 26153 – Dobos Márta Kinga gy.; illetve saját adataink). A ló patanyomának tartják a sziklamélyedéseket a Tordai-hasadékról szóló történeti források (Miles 1670. 205–206.; Kőváry 1853. 109.; Pesty 1864. Mészki; Orbán 1986. II. 354.) és a közelmúlt gyűjtései is: Istensegits (Bosnyák 1984. 154.), Szék (Bosnyák 1993. 11.), Tóti (Bihari népmondák 1995. 215.), Sáromberke (EA 26193 – Gub Jenő gy.). E motívum egyik ősforrása ismét Váradra mutat, ahol XII. századi legendás hagyomány szerint Szent László könnyeitől megáztatott követ őriztek (Kerny 1996. 177.). A XV. században írt moldvai Magyar Évkönyv arról is hírt ad, hogy a Radnai-havasokban két helyen is látni László sziklába vésett jeleit (Lükő 1936. 50.). Egy e századi moldvai adat (Puszina) pedig azt tartotta fenn, hogy a Dunán, ahol átkelt, látszik a kardjának „az áthúzás heje” (Hegedűs 1952. 69.). Lovának

patkőnyoma az udvarhelyszéki Szentlászlón is fennmaradt (Hanusz 1900. 66.), míg a Torda környéki hagyománykörben emlegetik még kopjájának, sisakjának, továbbá seregének nyomait is (Erdy-kódex; Orbán 1986. II. 354.; Téglás 1905. 15.). Oroszhegyen kardja markolata látszik a kőben. A moldvai Bogdánfalván Szent István lovának terde nyomódott a kőbe, midőn inni hajlott le a Szerethez (Harangozó Imre szíves közlése) – sejthetőleg ez is a Szent László-mondakörből lett kölcsönözve. Az erdélyi analógiák sora igen népes. Csak példaként említenő, hogy a brassói Cenken a bujdosó Salamon király, a Cserna völgyében Jorgován, Máriaradnán pedig egy kegyeletstértő szpáhi lovának patkőnyomát emlegették (Pesty 1888. 12.). Ditró környékén egy táltosasszony (EA 26252 – Turcza Péter Pál gy.), Inaktelkén egy Gerőfi nevű vitéz lovának nyoma maradt a sziklában megkövülve (Bosnyák 1993. 39.), de hasonló nyomok említetnek egy óriás kapcsán a háromszéki Nagyborosnyó, avagy Szent Pétert említve a Fekete-Körös völgyi Belényesújlak (Bihari népmondák 1995. 214.) határában is. A motívum eredetéről és nemzetközi párhuzamairól lásd: Pesty 1888. 12–15.; Castiglione 1969. 153–166.

⁴⁸ Salamon 1987. 40. (Jávárdi pataka – Molnár Károly Kuruc, 58 éves, 1972)

⁴⁹ Sántatelek – Bodor Kamilla, 68 éves (1996)

⁵⁰ Salamon 1987. 41.; Tankó 1992. 6.

⁵¹ Kövály 1857. 107.

⁵² Orbán 1869. II. 75.; Uő. 1986. II. 354.

⁵³ Vő 1992. 187.

⁵⁴ Lásd: Magyar 1998; valamint Turcza Péter Pál ditrói gyűjtéseit (EA 26252)

⁵⁵ Ha nem is jellemző, de mindenképpen figyelemre méltó, hogy több gyimesi elbeszélő is – bár több Szent László-mondát is ismert – Báthori lovának táltosi tulajdonságait hangsúlyozta ki.

⁵⁶ Sántatelek – Fábíán Péter, 78 éves (1995)

⁵⁷ Görbe pataka – Tankó Berta Pétuk, 75 éves (1995). A közölt szöveg érdekessége, hogy abban a krónika azon legendás kitétele is megjelenik, miszerint Lászlót halála előtt a kereszties hadak fővezérének kérték fel. E felsor persze éppúgy lehet esetleges közlés, mint olvasmányélmény, mivel azonban ez utóbbi lehetőségnek ismereteink szerint igen kicsiny a valószínűsége, akár még a középkori Szent László-kultusz egy morzsalékát is őrizheti.

⁵⁸ Bodhavas pataka – Ambrus Ilona, 68 éves (1995). László szentsége igen szemléletesen mutatkozik meg egy bükkhavasi mondaszövegben is, igaz, e folklóralkotás a Báthori- és a Szent László-hagyományok ötvözete. A motívum konkrét analógiái viszonylag gyérek a Székelyföldön. Az ábránfalvi szájhagyomány szerint László gyakori vendége volt a homoródszentlászlói kolostornak (Orbán 1868. I. 175.). Sokkal érdekesebb az a göröcsfalvi adat, miszerint a király karján mindig ott volt a rózsafüzér (Bosnyák 1992. 6.). A legtalálhatóbb példák azonban ismét csak a motívumkölcsonzés révén maradtak fenn: a gyergyói táltosasszony ugyanis imái végeztével megjósolja a jövőt, és „míg élt, szent volt az a föld, ahová lépett”. (EA 26252 – Turcza Péter Pál gyűjtése 1994)

⁵⁹ Szent László egyházalapításainak emléke a helyi szóhagyomány szerint a tordai Királyerdeje csúcán egykor állt kápolna (Orbán 1986. II. 35.) és a már szintén elenyészett nyárádszentlászlói kolostor (Uő. 1870. IV. 58.). Több helyütt fennmaradt a reformáció előtti Szent László-búcsú emléke is: Kerlés, Királyerdeje, Magyarpeterd (Kövály 1853. 244.; Orbán 1986. II. 358–361.; Téglás 1905. 16–17.). A moldvai Kotnáron még a múlt század végén is megtartották a László-napi búcsúünnepet (Gunda 1990. 59–60.) és Visántán is csak e század közepén maradt abba (Domokos 1987. 243.; Jáki 1997. 24–27.). A Gyimesek szűkebb környékén Szépvíz, Csikszentsimon és a háromszéki Nyújtód

búcsúnapja július 27., a Széphavason pedig évente kétszer: pünkösdi vasárnapján és Szent Lászlókor van istentisztelet.

⁶⁰ Magyar 1996/b. 99–105.

⁶¹ Orbán 1869. II. 76.; Szendrey 1940. 87. Domokos Pál Péter figyelt fel rá, hogy Bándi Vazul a csiksomlyói gimnázium igazgatójaként – mint azt 1898-as Értesítőjében írja – tanítványaival a Somlyóra igyekvő csángók elé ment egészen a széphavasi Szent László-kápolnáig, onnan vezetve be őket a pünkösdi búcsúra (Csoma 1988. Előszó), ami arra utal, hogy a csoportos zárándoklatok Orbán Balázs értesülésével ellentétben a gyimesbükki vesztégyár 1744-es felállítását után sem szakadtak meg. Jelzi ezt az is, hogy a kápolna újjáépítésének ötlete is többször felvetődött (Gábor 1912. 5.), s habár e terv végül is nem valósult meg, aligha véletlen, hogy a páztorbükki Báthori-emlékkápolnát László tiszteletére szentelték (Balló 1899. 3.)

⁶² Lükő 1936. 50–51.

⁶³ Magyar Zoltán: *A „húshagyat”*. Adalékok egy moldvai Szent László-mondához (Ethnographia 1995/2). Itt jegyzendő meg, hogy az északi csángó falucsoportban egyöntetűen Szent István e mondatípus hőse, egyes Bákó környéki településeken pedig Szent László és Szent István egyaránt megemlíttetik. A monda központi motívumának távoli analógiáira lelhetünk az al-dunai székelyek körében (Hertelendyfalva – Ujváry 1989. 37.) és egy Széken gyűjtött mondában is (Bosnyák 1992. 7.)

⁶⁴ Gyepece – Fekete Rozália, 63 éves (1996)

⁶⁵ Bükkhavas pataka – Ungurán György Dani, 57 éves (1996)

⁶⁶ Barackos pataka – Daradics Károly, 78 éves (1996)

⁶⁷ Illés próféta, illetve Szent István a hőse az általunk ismert változatokban (Bosnyák 1980. 87. – Klézse; Uő. 1993. 8. – Lábnik). Kallós Zoltán szóbeli közlése szerint Lészpeden ugyancsak Szent Istvánnal kapcsolatban említették.

⁶⁸ Salamon 1987. 41–43.

⁶⁹ Tankó 1992. 6. és 1995. 1–2.

⁷⁰ Komját száda – Karácsony Julianna, 67 éves (1996).

⁷¹ Részletesen lásd: Horváth 1928. 38–41.

⁷² E kultuszt jelzi a váradi Demeter-kápolnán kívül a bihari Szentdemeter község neve, továbbá Tóti (1332), Szentdemeter (1371) és Biharpuszpöki (1391) templomtitulusa.

⁷³ Osváth 1875. 81–83.; Jakó 1940. 351.

⁷⁴ Paal 1877. 177–178.; Benedek 1967. 229–230.; továbbá Turcza Péter Pál ditrói gyűjtése 1984-ből (EA 26252).

⁷⁵ Gyepece – Fekete Rozália, 63 éves (1996). Az e mondat feldolgozó Arany János is – bizonyára nagyszalontai – folklóradatok egész sorát építette be költeményébe. A mondának néhány székelyföldi előfordulása is ismeretes. Székely László csikszépvízi ismeretéről ad hírt (1996. 208.), magunk két éve Csikszentdomokoson akadunk a nyomára, míg Bosnyák Sándor a bukovinai székelyek körében jegyezte fel (1984. 169–170. – Istensegíts). A monda további helyi analógiái azok a szövegek, melyek szerint László úzte el a Gyimesekből a pogányokat, valamint – szintén többszázados hagyományra visszamenően – Moldvából a tatárokat (Lükő 1936. 50–51.; Bosnyák 1980. 54–55.; Gunda 1990. 59–60.; a történeti források közül pedig lásd a szereti Magyar Évkönyv és a Codex Bandinus vonatkozó adatait).

⁷⁶ Bükkloka – Karácsony György, 66 éves (1996)

⁷⁷ Bosnyák 1982. 84. (Ugra pataka – Bodor Péter Bumbik, 65 éves, 1971)

⁷⁸ Buha pataka – Tankó Anna, 66 éves (1996).

⁷⁹ Salamon 1987. 19–20. (Jávárdi pataka – Bogdán Ilonka Minyóné, 76 éves, 1972) Ide sorolható az az Antalok patakán gyűjtött variáns, melyben a Szent László pénze és a kötelemremtés csodájának összeolvadása figyelhető meg.

⁸⁰ Bükkloka – Karácsony György, 66 éves (1996)

⁸¹ Ciherek pataka – Pora Péter, 77 éves (1995). E szöveg mítoszi alaprétegét sejteti az abban feltűnő vízözön-motívum is.

⁸² Bükkhavas pataka – Tankó György, 65 éves (1995). E mondának létezik némi történeti alapja is, ugyanis a gyimesi patakok többsége még századunk elején is mocsaras, vadvizek járta terület volt, és a házak mind a hegyoldalakra épültek, a korábbi utak-ösvények mind ott vezettek. Az itt közölt mondáknak mindössze egyetlen tatrangi analógiájáról tudunk: ott a partokat átvágya óriások eresztik le a vizet a Barcaság területéről (Seres 1984. 59.)

⁸³ Gyecpece – Fekete Rozália, 63 éves (1996)

⁸⁴ Bükkhavas pataka – Tankó György, 65 éves (1995)

⁸⁵ Antalok pataka – Molnár Berta Busulán, 67 éves (1996)

⁸⁶ Bükkloka – Bokor Simon, 83 éves (1996). E monda leírására lelhetünk Pesty Frigyes 1864-es helynévtárában és Orbán Balázs monográfiájában is (1869. II. 75.). További szövegváltozatok: Áldomás pataka, Antalok pataka, Barackos pataka, Ciherek pataka (több is), Hidegség pataka, Jávárdi pataka (Salamon 1987. 40.), Kápolna pataka (Tankó 1992. 6.), Komját pataka (Bosnyák 1992. 22.) és Sántatelek. E monda Szépvízen és a szomszédos csíki falvakban is általánosan ismert (Magyar 1996/a. 365–366.; EA 26153 – Dobos Márta Kinga gy.).

⁸⁷ Lükő 1936. 50.)

⁸⁸ Bosnyák 1992. 22. (Komját pataka – Galaci József, 80 éves, 1988) Távoli analógia-ként fogható fel az a bogdánfalvi monda, melyben Szent István lova a Szeret vízből iszik (Harangozó Imre gyűjtése), továbbá az udvarhelyszéki Szerettető névmagyarozó mondája (Orbán 1868. I. 113.).

⁸⁹ Antalok pataka – Mónus Berta, 71 éves (1996). A monda központi motívuma a székelly és moldvai csángó szóhagyományban széles körben ismeretes. Bosnyák Sándor a bukovinai (1984. 172. – Andrásfalva) és az al-dunai székelyek (1992. 16. – Hertelendyfalva, Székelykeve) körében is feljegyezte, és tudunk egyházaskozári, kakasdi adatokról is (MOA 13622, 13970). A csángó név eredetét illetően a nyelvészeti tudományosság máig sem jutott közös nevezőre. Pedig a szó kutatástörténete immáron két évszázados múltra tekinthet vissza. Teleki Domokos gróf a XVIII. század végén a „kóborló, vándorló” értelmezés mellett foglalt állást (1796. 82.), utóbb Horger Antal foglalkozott külön is e kérdéssel, ő a mondaszövegek felől kereste a megoldást (1913. 420.), megállapításai azonban jórészt elutasításra leltek.

⁹⁰ A sokszínű keleti Szent László-hagyományokban néhány alapítási mondára is lelhetünk. Lészpedi hagyomány szerint Lászlónak székhelye Jásiban volt (MOA 14549 – Bosnyák Sándor gy.). Az udvarhelyszéki Sükő várhegyén a szent király tizenkettedik várát említi (Zsigmond 1995. 90.). Múlt századi elbeszélés szerint Tordaszentlászló az oda telepített kun foglyokból alakult ki (Orbán 1986. II. 355.). Olykor alapításmondákkal kapcsolatosak különféle, róla elnevezett határnevek is: például a kunok feletti győzelem emlékére nevezték el a Muntey hegyiséget Királyerdejének (Uo.). A Marosvécs feletti Istenszéke a hagyomány szerint László kedvenc vadászhelye volt (Köváry 1853. 79.). Az oroszhelyi Sátorhely ott állt sátráról (Pesty 1864; Orbán 1868. I. 104.), a Székelyderzs melletti Lászlóhegye szintén a szent királyról kapta a nevét (Orbán 1868. I. 181.). A gergyói Piriske havasát újabb kori hagyomány szerint László leányáról nevezték el (Uő).

1869. II. 11.). Szent László fáját említik a moldvai Csík határában (Gunda 1990. 58.) és a Szeret partján, Klézse közelében (Bosnyák 1980. 54, 59.). És e sort még sokáig folytathatnánk...

⁹¹ Komját száda – Karácsony Julianna, 67 éves (1996)

⁹² Bővebben lásd e tanulmány szerzőjének *Szent László a magyar néphagyományban* című, megjelenés előtt álló monográfiájában (*Szent László nemesei c. fejezet*).

⁹³ Versényi 1901. 125.

⁹⁴ Bosnyák 1992. 22. (Komját pataka)

Takács György

„MENYORSZÁGBA' CSENDITÉNEK...”
Hárompataki csángó imák

A *Kostelek*, *Gyepece*, valamint *Magyarcsügés* csángó telepeit jelölő *Hárompatak* elnevezés mindeddig nem szerepelt a néprajzi irodalomban, a fenti – eredetileg Csíkszék szépvízi járásához tartozó, negyven éve *Bákó* (Bacău) megyéhez csatolt – falvakat hol a Gyimeshez, hol pedig Moldvához sorolják, pedig az igazság néprajzilag, történelmileg, de földrajzilag is a kettő között található: *Kostelek* (Coșnea), *Gyepece* (Pajiște) és *Magyarcsügés* (Căldărăști) – valamint a szomszédos, hagyományosan Moldvához tartozó *Románcsügés* (Ciugheș) – lakossága nagyrészt valóban a gyimesi csángósággal közös gyökerekből ered, politikailag determinálnak tűnő sorsában pedig moldvai csángó véreinkkel osztozik, ám e falvak – kezdetben tudatos – nagyfokú elszigeteltsége s az abból is fakadó vallási és identitásbeli különbségek és változások olyan sajátos kultúrát hoztak létre e területen, amely meggyőződés szerint indokoltá teszi egy ilyen – a helyiek és a környékbeliek szóhasználatából vett – megkülönböztető elnevezés használatát.

Hárompatak falvai közül *Kostelek Ágas* (Agăș) fölött, a *Tatros* a csaknem 1500 méteres *Szellő-csúcs* alatt eredvén délről tápláló *Kostelevize* völgyében, a Gyimesi-szoros vonalától 20–22 kilométerre fekszik, átlagosan mintegy 800–1000 méteres tengerszint feletti magasságban. *Gyepece*, amelynek a *Tatros-völgyével* közvetlen összeköttetése nincs, a *Kostelevize*-be zúduló *Farkas-pataka* (*Gyepece-vize*), valamint a *Vörösvész-pataka* és a *Lapos-pataka* által a *Kicsi-* és a *Nagy-Kerekbükk* hegyének tövébe vájt völgyben, *Kosteletől* 4–5 kilométernyire található. *Magyarcsügés* a *Palánkánál* (*Palanca*) a *Tatrosba* ömlő *Csügés-vize* mellett, a *Vojka-* és az *Apa-havas* védelmében, *Gyepécétől* jó félórai jáásra húzódik meg. A palánkai hetipiac területéről a *Tatros*on átnyúló híd után előbb a *Csatlós Péter* molnár vízimalmával kezdődő *Románcsügés* esik utunkba, amely 8–9 kilométer hosszan kígyózik fölfelé a keskeny patak-völgyben, míg *Magyarcsügés* közvetlenül felette, a patak „feje” irányában fekszik. *Felszeg* az úgynevezett *Csendörök-útnán* át sokkal közelebb van a gyimesfelsőlaki katolikus templom tövében a *Tatros-völgyébe* futó *Ugrapatakához*, mint „a lütön bé” a „kocsányok” lakta *Palánkához*. *Hárompatak* első telepesei a helybeli hagyomány szerint a *siculicidium* (1764) után „elcsángált” székelyek, akik az embernyúzó katonai szolgálat,

a bírói ítéletek és a nehezedő adóterhek elől húzódtak a havasok mindaddig csak vadak által járt rengetegeibe. Az állati tetemet jelentő *csüg* szóból származó Csügés (azaz csügös, csüggel teli) helynevet már 1734-ben említi egy csiki oklevél *A Csík, Gyergyó, Kászonszéki mellék-szorosok jegyzékében Az ordinarius passusokon kívül való ösvények között, felvi-gyázójával, Csicsói Kosa Jánossal (D. Joannes Kosa de Csicsó) együtt.*¹ Talán nem véletlen, hogy az első magyarcsügési telepes, Kádár Illés, aki a XVIII. század utolsó harmadában épít itt közös szállást magának és a helyi hagyomány szerint – megfelelő kaszáló híján – telente mohán tartott állatainak, szintén „Csicsóból jött vót bé”. Kádár Illés alakja egy 1805-ben kelt, Lázár Ferenc királybíró által szignált iratban is felbukkan,² s utána „jöttek még mások es. Ugyanúgy Ugrapatak fejibe, mint ide. ... Osztá’ innen szaporodott meg a falu”. (Korbuly Demeter, sz. 1926. Magyarcsügés) A levéltári és egyházi anyakönyvi adatokkal³ is alátá-masztható helyi hagyomány szerint ekkortájt létesültek a települések jellegéből adódóan egymástól tisztos távolságra, eldugott, de azért jó kilátást biztosító helyekre épített első havasi lakok a nevét egy *koskarámról* (*kosár*) kapó Kostelegen és a szépen zöldellő füről (gyep) nyerő Gyepecen is: „Ezelőtt ilyen ... tolvajok jöttek vót, tudják-e, ide lakni. Hogy egyik ház vót egyik hegyen, a másik a másikon.” (Bezsán Péter, sz. 1931. Kosteleg) „... jöttek ilyen katonaszökevények. Mett abba az üdőbe rengeteg sok katonaságot kellett csiná’ni. Tizenkét esztendő. S má’ például ... ha beszöktek ide, akkor itt nem kellett katonaságot csiná’janak. ... S jött a másik, s a másik ... addig, hogy osztá’ megszap-rodottak. Me’ itt mind erdő vót. ... Azétt vannak ... má’ például erre lefelé, itt Bákó környékibe rengeteg sok magyar van. Magyarú’ beszélnek, úgy mind mü. Há’ nem eppe’ ugy, egy kicsit rágiák a beszédet, de ... azok mind onnat küjle’ származtak. Így szöktek bé, s akkor maradtak ott s ott nőültek meg. Családot alakítottak.” (Tankó Mihály, sz. 1939. Kosteleg) „...mesélték édesapámék, hogy itt laktak, a határ itt vót, átalszöktek s elmentek dógozni, ott... ahol erdővágás vót. Az asszonyok s a gyerekek végezték itthon. Lovat, tehént s johót, mit. S osztá’ ők csak ... minden hónapba, vaj minden két hónapba jöttek haza, vaj három hónapra. Haza-jöttek, átalszöktek, a határon átolléptek... Aztá’ ide honosúltak, s így maradtak itt.” (Czerán Péter, sz. 1915. Gyepece)

Így telepedtek meg Kostelegen a Gyimesbükkből érkezett, valószínűleg alcsíki eredetű *Albertek*,⁴ a Lóvészről betelepedett *Almásiak*,⁵ a helyi hagyomány szerint Bereckből jött *Bereckiek*, a gyimesi *Bezsánok* és a

háromszéki *Csilipek*, akik közül „Gabor Peter Csilip (Sulca)”-i lakos 1869-ben keresztszülöként szerepel a csíkszépvízi görög katolikus egyház anyakönyvében.⁶ A *Gáborok* „Csíkból vannak származva”. A *Gercujok* nemzetsége az egész Gyimesben elterjedt,⁷ s a *Gergelyek* is a „Lok”-ról jöhettek,⁸ ahová feltehetőleg Alcsíkból menekültek.⁹ Az *Imrék* Románcsügésből költöztek Kostelekre, eredetük azonban Alcsík vagy Udvarhelyszék felé mutat.¹⁰ A *Karácsonyok* Gyimesbükkről érkeztek, az *Oláhok* esetleg Udvarhelyszékről.¹¹ A *Tankók* és a *Tímárok* a Gyimesekről jöttek, ahová előbbieik ősei a háromszéki Illyefalváról, illetve a csíki Göröcsfalváról és Csíkkarcfalváról,¹² utóbbiaké pedig Csíkszentdomokosról költöztek. A *Vaszik* egyik őset, a csíkpálfalvi származású *Rab Vaszi Istvánt* már 1839-ben vádltként említi a csíkszentimrei Henter báró 1832-ben ellopott ökreinek ügyében elrendelt újabb kihallgatás jegyzőkönyve,¹³ s 1841-ben ismét vádltként szerepel egy hasonló ügyben, amelynek kárvallottja egy „Kóstelekben Tartózkodó Kitsin Moldovány”¹⁴. A *Váták* családi hagyományuk szerint Csíkcsofalfalváról jöttek. A *Vrecsánok* neve regáti román származásra utal, ám egy helybeli monda szerint családjaik (Boris, Fanti, Molnár, Pentelán) legalább egyikének őse egy *Nagy János* nevű csíki székely: „Az a Nagy János, az vót a mű eredetünk. De hát őket keresték valahonnan a csenderek, és ő letagadta magának ... és aszmondta, hogy ő nem Nagy, itt Nagy nem létezik, ő Vrecsán. S attól lettünk mű Vrecsányok, hogy ő letagadta, de ő Nagy vót. ... Itt vót a háza, aszmondták, itt ezen a temetőn fejel. ... Ma es úgy nevezik ezt a kis helyet itt, hogy Nagy János teteje”. (Vrecsán Gergely, sz. 1911. Kostelek) A szépvízi görög katolikus egyházi anyakönyvben 1886 és 1890 között szerepel „Nanaşi (a născut) din Coşnea Vrencsan Joannes G. Kath.”, vagyis „a kosteleki születésű, görög katolikus Vrencsán János”.¹⁵ Ugyanitt 1864-ben az új házások között „Ilias Vrencsan”, 1869-ben pedig keresztapaként „Vrencsan Todor (Coşnea)” neve bukkan fel.¹⁶

Gyepécén a fentebb említett Almásiak két, illetve a Karácsonyok és a Vrencsánok egy-egy családján kívül még a román nevük ellenére feltehetőleg csíki székely származású *Czeránok* (Vö. țăran – paraszt!), az édesanyjuk révén a kosteleki Gergelyek közül húzódó Popovicsook, valamint az eredetüket ragadványnevükben máig őrző „Kászoni Feketék laknak. „Czerán Jancsinak az apja, nagyapámnak az apja, az Czerán Józsi vót. ... Csíkból vótak jöve.” (Czerán Péter, Gyepece) A Czeránok ősei közül a Henter-ügyben meghallgatott „Molduvai Czerán János 45 eszten-

dős” és „Moldavai Czárán György 30 esztendő” (valószínűleg románcsügesi lakosok),¹⁷ valamint az egyházi feljegyzésekben római katolikus férjével, Fikó Györggyel együtt négyszer is szereplő görög katolikus Czerán Mária (1886: „Tieran Maria”; 1890: „Czeran Maria”; 1892: „Czeran Mari”; 1896: „Czeran Gyorgyitia [Györgyice?] Maria”)¹⁸ nevét őrzik hivatalos iratok, utóbbiét 1886-ban a „din gyepecze” (így!), azaz „gyepecsei” megjegyzéssel. Gyepece régi lakói közül a visszaemlékezésekben felbukkannak még egy Lóvészre férjhez ment, de később hazaköltözött Fekete leány – apjuk után a *Vaslobán* (Voşloban)¹⁹ nevet viselő – gyermekei, valamint a „Vén” Császár Gyurka, aki Csíkszentdomokoson elkövetett gyilkossága következményei elől menekült az erdők sűrűjében megbúvó csángó telepre.

Magyarcsüges lakosait Orbán Balázs és nyomán Hunfalvy János, valamint Hankó Vilmos is „oláhok”-nak titulálja²⁰ – szembeállítván őket az „Oláhcsügesen” (Románcsüges) lakó csángókkal, illetve székelyekkel – pedig *A székelyföld leírása „Csík-Szék”-ről* szóló könyvének megírása és kiadása idején (1869) már biztosan Magyarcsügesen laktak a fenti kijelentésekről valószínűleg máig sem tudó, Csicsóból jött, eredetileg római katolikus Kádárok, akik közül Kádár Illés unokája, „Kádár György Molduvai, csügesi közlakos” 1839-ben 23 évesnek vallja magát.²¹ „Csicsóból Kádár Illés jött vót legelőbb bé ide. Osztá’ ő alapította itt meg a Kádár családot. ... Osztá’ vót neki es egy fia, Péter ... Péternek egy fia, Gyuri...” (Kádár Imre, sz. 1907. Magyarcsüges) „Kádár Gyurka szó’gának vette Gábor-patakáról Gábor Gyurka nevezetű gyereket, amelyik tizenkét évig szó’gálta Kádár Gyurkát. Kádár Gyurka bérbe adott Gábor Gyurkának a tizenkét évi szolgálatér körülbelől egy olyan két és fél hektáryi területet.” (Gábor Emil, sz. 1936. Magyarcsüges) Valószínű tehát, hogy legkésőbb az 1860-as évek végén már egy felsőloki eredetű, hagyományosan szintén római katolikus Gábor család is élt Magyarcsügesen. Rab Vaszi István 1841-es perében tanúként szerepel „Görgicze János” és neje, „Vrencsán Ilona”,²² egy 1844. július 13. előtti görög katolikus keresztelő bejegyzésében pedig a kosteleki „P. Györgyice” és „Kadar Elena” neve bukkan fel.²³ „Hát ... én így hallottam, hogy Görgicék vótak. Görgicék, Delnéro’ származtak.” (Györgyice Andrásné Korbuly Katalin, sz. 1921. Magyarcsüges) Ezek alapján megkockáztatható a feltevés, hogy 1840–50 körül a Csíkdelnéről jött római katolikus és székely *Györgyicék* (Görgicék) már szintén Magyarcsügesen laktak. A csügesi *Ardaleanok* (Erdélyiek) egyik valószínű őst már az

1839-es perben említik,²⁴ a többi család, így a Gyimesből jött, csíki eredetű *Bodorok*,²⁵ a csíkszentmihályi *Csiszások*, a menasági *Károlyok*, a Gyimesbükkről érkező *Kondrák*, a részben talán örmény eredetű, csíki *Korbulyok*, a csíkszentdomokosi *Kristályok*²⁶ és az eredetileg szintén csíki székely, a Gyimesben külön szert alkotó *Szöcsök* valamivel később költöztek a lassan faluvá szelődülő telepére.

Végigfutván a magyarcsőgési családok eredetén, láthatjuk, hogy Orbán Balázs tévedett, amikor sommásan „oláhok”-nak nevezte őket, tévedése azonban nem egyedülálló, hiszen ugyanígy vélekedik 1853-ban megjelent *Csik Gyergyó és Kászon leírását* tartalmazó könyvében Kis Batzoni Benkő Károly Kostelek lakosairól, amikor azt írja, hogy az idő tájt 29 házban összesen 157-en vannak (80 férfi és 77 nő), s „mind egyesült görög katolikusok és románok, egyetlen székely sincs közöttük”.²⁸ Kostelek fentebb nagy vonalakban ismertetett településtörténetének ismeretében ez a kijelentés meglehetősen furcsának tűnhet. A népnév (román) mellett itt azonban már a vallásfelekezet (egyesült görög katolikus) is szerepel, felfedvén a tévedések okát, hiszen tudjuk, hogy I. Lipót két nevezetes diplomája (1691 és 1701) után Erdély területén nagyrészt valóban az eredetileg ortodox oláhság köréből kerülnek ki a görög katolikus egyház hívei,²⁹ amit leegyszerűsítve akár megfordíthatónak is vélhetnénk (aki görög katolikus, az oláh), e feltevés tarthatatlanságára azonban talán éppen Hárompatak csángó telepeinek története a legjobb példa. A hegyek rejtékén meghúzódó aprócska házak lakói ugyanis messze vándorolván, eredeti társadalmi és egyházi kötelekeikből kiszakadtak. A hárompatakiak jellemző módon máig is elsősorban negatív határozzák meg hovatartozásukat, megkülönböztetvén magukat mind a „magyarok”-tól (székelyek) és a „lokiak”-tól (gyimesiek), mind pedig a román kölcsönszóval (chiar – éppen, még) „tyármagyarok”-nak nevezett tulajdonképpen moldvai csángóságtól, de a regáti „oláhok”-tól és a „kozyányok”-nak csúfolt helybéli románságtól is. A társadalmi kizártságnál is fájdalmasabb teher lehetett az ide települők számára az a túlvilági üdvösségük elvesztésével fenyegető, sötét, súlyos érzésektől kísért veszedelem, amely – hitük szerint – rájuk a hagyományaikban ember alatti és fölötti, rontó erejű, gonosz lények által benépesített „pogán” vadonban templom, pap és szentségek nélkül leselkedett. „Azelőtt az ördög nagy legén vót” – jegyezte meg, nagyapái világáról mesélvén, a magyarcsőgési Kádár Imre bácsi. Hárompatak településeire a szépvízi római katolikus plébánosnak kellett volna kijárnia keresztelni, esketni, gyóntatni, temetni. Miután ő húzódott

ettől, a hittérítő hajlamú román pópa azonban nem, a rendkívül vallásos, mindennapos lelki igényeitől sarkallt nép lassan áttért s 1874-ben görög katolikus fatemplomocskát épített Kostelegen, amelyben magyarul prédikáltak és gyóntattak ugyan, de a liturgia nyelve már a román volt.³⁰ A helybeliek számára ez még mindig a menekülés, a bujkálás és titkolózás korszaka, s ráadásul már a mindmáig fokozódó meghasonlottság is, amikor minden kérdezősködő idegenben hatósági embert, kémeket gyanítanak, hogyan árulnák hát el neki kilétüket, amíg nem muszáj. Ha a magyarul érdeklődő úr – esetleg éppen görög katolikus voltuknál fogva – oláhoknak véli őket, úgy még jobb, meghagyják tévedésében, addig sem firtatja, kinek fizetnek adót és voltak-e katonák.

Gyimesi csángó asszony
a csiksomlyói pünkösdi búcsú
alkalmával, 1934.

Ebben az egyházi szentségek nélküli, magányos időszakban nyerhetek az addigiaknál is nagyobb jelentőséget a beköltözők által magukkal hozott archaikus imák, amelyek nem csak régi faluközösségük megtartó hagyományát, az egyszervolt otthon melegét, a távol lévő vagy elhalt szülők emlékét idézték fel, de a minden pillanatban kísértő gonosz incselkedéseivel szemben utolsó soraikban üdvözüléssel is biztatták elmondójukat, hiszen azokban a szenteken, apostolokon és evangélistákon („Szűz szent szép Ilona evangélista pápista”, „Szent Is’ván, Ángyél Is’ván”, „Szent Lukácsi mongyélista”), a csángók által imádott, sorsukat az éjszakai égről vigyázó *Szép Szűz Márián* (Babba Mária) kívül maga a „szép piros hajnal” anyaölebből a gonosz sötétség erői ellen kínzóeszközei fegyverzetében (arma Christi) mindennap harcba induló, világosságot és meleget adó „fényes Jézus” ígéri, hogy ezeket az imádságokat „...aki elmondja pénteken, szombaton háromszor naphalat után, még a legkülsőbb bukuját sem hagyják bűnbe”, az „Várhassa a bűnje bocsánatát”, annak „Az áldott Jóisten még a legkülsőbb körmit se vegye vétekbé”, ezért „Ugy üdvözül, mind a mái szent, szent született gyermek”, sőt „Ugy megüdvözül, mind az Urjézus Krisztus a keresztfán”, mert „Halála óráján bétettem pokol ajtaját, kinyitatom menyország kapuját”, „Egy óla alatt átálviszem a polgártoron tüzin” és „Felviszem Atyám eleibe a mennyekben”. A hárompataki „régii öregek” számára mindez hatalmas bizonyosságul szolgált annak, hogy az imáit „elvégző” „igazi keresztén állat” közvetlenül Teremtője kezéből nyerheti el kisebb-nagyobb bűnei bocsánatát, s talán az öt-hat órai járásra lévő pap egyházi közbenjárása nélkül is üdvözülhet.

A sötétség „nem Isten hírivel való” erői, amelyek az embert üdvössége útjáról próbálják eltántorítani, a lélekért embergazdája szolgálatába álló ördög, az éjszakai multságaira kísértetiesen szép muzsika és énekszó mellett vonuló szépasszonyok, a kései vándort rémítő „huhorékjaival” „megkésérő” rekegő, a „megbúsult” társ képében járó lüderc ma is természetes részei a hárompatakiak hétköznapijainak, erejük különösen a sötétség növekedtével, valamint kedden és pénteken válik félelmetessé. Megfélékezésük leghatékonyabb eszköze az „erős”, „erőst jó”, hasznos ima. A „régii ösek” leszármazottaik emlékezte szerint az újra szűzzé égető öregkor határát átlépve szinte már nem is a „fekete föld szinyin”, inkább állandóan mondott imáik megtisztító világában éltek: „...ott a hegyeken ült a marháknál. S ott ő örökké imádkozta”; „Ő mondta este ...amig vetkeződött, ő mondta reggel, amig ötöződött”; „Letérgyelt, csókolta a

fődet, s felállt s lábon is imádkozott, letérgyelve es ... minden reggel, mikor felkelt, addig fel nem ötözött, előbb imádkozott. Ha valaki odament es, senkihez se szollott, előbb elmondta az imádságát”; „...ő mindig letérgyelt. S nagy szájjal imádkozott, még úgy es történt, hogy valaki akart idejönni s künn várta, végezze el az imáit”; „...ő mikor elkezdte, osztán folytatta úgy ... hogy éjjel-nappal, amig beléaludt, egyet mondta állandoan”; „Ő aztán most öregkorába’ egész nap. Az olvasó a kezibe’ s állandoan imádkozott. Mikor az olvasót elvégzette, akkor ezt végzette, s mikor ezt elvégzette, az olvasót végzette... Egész nap végzette ő eztet. ... Másszor ment s ott a favágónál, a favágó kecskére leült, s akkorán imádkozott, az utonjárók jól hallották.”

Ezekből a „régí öregek” által mondott, tőlük tanult lélektisztító imádságokból szeretnék itt bemutatni néhányat, amelyeket az 1991 és 1996

Gyimesi csángó
asszony a gémeskútnál,
1932.

közötti hárompataki bolyongásaim során összeállított, csaknem háromszáz archaikus imát és ráolvasót tartalmazó, *Aranykertbe’ aranyfa* címen tervezett könyvem „anyagából” emeltem ki. Többségük az Úrjézus Krisztus kínszenvedéseivel misztikusan egyesítő, ún. *pénteki ima*. Ennek elterjedtsége, gyakori használata – e falvak lakóinak 1948-ban a görög katolikus egyház megszüntetésével, majd néhány évvel később a terület Bákó (Bacău) megyéhez való csatolásával tovább nehezedő sorsát ismerve – történetileg, lélektanilag is indokoltnak tűnik. Az 1. imádság szinte tökéletes megfelelője a Tímár Ágnes néhány éve elhunyt édesapjától, Csilip Andrástól hallott ima,³¹ de a gyimesi Hidegségben is hallottam szinte szóról szóra egyező változatot. Az imádság végén található *felajánlás* másutt (így például egyes hidegségi, bükkhavas-pataki imáknál) a szöveg textúráján belül helyezkedik el. A 2. imánkban szereplő *szép házzal*, de a későbbiekben előforduló *aranyházzal* is azonos, a hajnali égen, napkeleten feltűnő *aranyos kápolna, fehér kápolnacska, kő kápolna, fehér kőkápolna* maga a *Kápolna*, minden evilági kápolna égi gyökere, fényből szőtt ősfarmája. Minden emberi hajlék maga is szent tér, kápolna, templom, mert rendezett élettér (*kozmosz*), a kaosz „külső világából” kihasított, megszentelt „élet”. Templom szavunk a régi egyház (id-ház – szent ház) kifejezést váltotta fel nyelvünkben. A latin *templum* görög megfelelője (ho temenosz) szoros kapcsolatban áll a *temnó* (vágok, kímetszek) igével, ami a Paradicsommal való összefüggésére is rávilágít, hiszen annak eredeti jelentése: *kert, körülkerített terület* (vö. pl. perzsa „pairi daeza”, szumír „bar”!). Archaikus imáink ezt az ősi képzetet *Paradicsomkert, Paradicsom kőkertye, Paradicsom kiskertje, Aranykert, Jézus szent kertye, az Urjézus Krisztus virágoskertye*, illetve a „kápolná”-val váltakozva megjelenő *az én házam Szent Antal, én házamba Szent Antal* kifejezéseikben ma is őrzik. Ez a ház, illetve kápolna a *világ*, a Teremtő gondviselő jelenvalóságának fényével átszőtt univerzum látni vágyott képe. Erre utal a négy sarkában lévő *négy oltár, négy aranykereszt, négy angyal*, a klézsei csángók ugyanis így írják le a világot: „Négy angyal tartja a négy sarkát, a válikon...”³²

Míg 2. imánk akár a kosteleki Vrencsánok imájának is tekinthető, hiszen családjaik őreinek körében eleddig 5–6, szinte szóról szóra meg egyező változatát hallottam, addig a következő ima (3.) megfelelőivel Gyepécén, Menaságon³³ és Pottyandon is találkoztam. Ezekben a szövegekben is szerepel a „Három ágon orgonálnak, / Magos mennybe’ unгурálnak” soroknak megfelelő rész („Három ágon orgonálnak, / Magos

mennybe orgonálnak” – Gyepece; „Orgonának három ága, / Magos mennynek hangossága” és „Orgonának három ága, / mennyországba hangosság van”³⁴ – Pottyand). Ugyanezen ima érdekessége, hogy az ún. záróformulát az „Ámen” és az ima utáni keresztvetés után, külön mondta Teréz néni, s ettől a később megismételt felvételnél sem tért el. A 4. imádságot még Lészpeden, édesanyjától tanulta Imre Erzsébet, s magával vitte Kostelekre, ahol gyermekeinek is megtanította. Unokái talán nem is tudják majd megmondani, hová való volt „nannyájuk” – így válik „kostelekivé” egy-két nemzedék életén belül ez a „lészpedi” ima.

Az egyik legkülönösebb ima, amit az elmúlt évek során hallottam, a 7. számmal jelölt *Álomi imádság*, ami a gyökereiről leszakított, sötét kábu-

Gyimesi csángó asszony övébe dugott guzsalyról menet közben fon, 1932.

latba zuhanó románcsügesi csángó magyarság egyik tiszta álma, a tudat mélyén még létező hovatarozás felszínre tört, gyönyörű, szép magyar nyelven artikulált megnyilatkozása. Szintén Románcsügesen hallottam azt a gyergyóremetei eredetű imát (14.), amelynek az *angyali* vagy *aranyos mise* (rorate, illetve éjféli mise)³⁵ képével kezdődő, általában az ún. *Kicsi Hiszekegyben* folytatódó változataival Kostelegen is találkoztam (12. és 13.). Ugyancsak Kostelegen hallottam pénteki imával bővített szövegvariánsát.³⁶ A 13. szám alatt közölt változat szövegében szereplő „igazi keresztén állat vagyok” sorban található *állat* szó az *állapot* régies formája,³⁷ ez a kijelentés tehát mai nyelvünkön „igazi keresztény (állapotban lévő) vagyok” formában hangozhatna. Ugyanezen ima *Ó, én áldott, szent napjaim* kezdetű része más imádságokban – így például néhány gyimesi változatban – a 18. szövegünkben szereplő „Ha’jjad, fülem, ha’jjad angyalok zöngését, / Hivat az Uristen lelki mennyegzőbe...” (másutt: „Kit vár az Ur Jézus Krisztus lelki vacsorára? / Lelkemet ajánlom Isten elejibe. / Hogy felvitessenek a mennyei seregekbe, / Hogy beszámáljanak a szüzek sergibe...”) sorokkal folytatódva a *Mennybe vitt leány* balladájának a dunántúli regösénekekkel,³⁸ valamint a román és hucul ún. *halottas kolindákkal*³⁹ is szoros rokonságot mutató szövegéhez kapcsolódik.⁴⁰ A *Mennybe vitt leány* balladája a Gyimeseken és Hárompatakon ismeretlen, szövege egyes részleteinek változatait valószínűleg az archaikus imák körében lenne érdemes kutatni.

A 11. imádságban olvasható, érthetetlené torzult „Köt mélysége ebedén” sor, amelynek jelentését az imát először a fia által működtetett cirkula zajában mondó Gábor Anna sem tudta, a hasonló imádságok (pl. 1.) „öt mélységes sebjei”, „öt mélysége sebeiből” részeinek megfelelője. Gyakran szerepel a *Lehullott a Jézus vére...* kezdetű, az egész magyar nyelvterületen ismert, eredetileg halottas énekként (1693),⁴¹ nagyböjti passió énekként (Moldva, Lészped)⁴² vagy a *Vexilla Regis prodeunt...* (*Királyi zászlók lengenek...*) kezdetű régi latin himnusz dallamára énekelve⁴³ használt szövegben. Az ima (11.) utolsó előtti sorában olvasható *purgátalan* (20. imánkban „polgárton”, más kosteleki imaszövegekben – egyes asszonyok esetében feltehetőleg a kártyajóslásban *törvénykezés, ítélet*, valamint *könnyhullatás, szomorúság* jelentéssel álló, tornyot ábrázoló kártyalapok: piros kilences és tízes hatására „polgári torony”) a purgatórium sajátos formája. A 15. és 16. számú, *Paradicsom kökertyibe’* kezdetű imák a Gyimeseken, Moldvában és Csíkban eredetileg karácso-

Csángó lakószoba Gyimesközéplokon, 1934.

Gyimesközéploki csángó leány és legényke. 1934.
(A felvételeket Josef Fischer készítette, 1932–1934.)

nyi-újévi kántáló ének, ma már elsősorban ima funkcióban, széles körben elterjedt szövegek változatai. Mindkettő gyimesi eredetű. A gyermek Jézust *Pantokrátorként* (alma és vessző, mint országalma-mundus és jogar, az uralom-hatalom, potencia-actus, creatio mundi-conservatio mundi kettősségének jelölésére) és *Napistenfiüként* (alma-mundus és kökert) ábrázoló imádság sajátos világa nem csupán az iráni *Mithrász-kultusra*⁴⁴ vagy őseink több forrásban említett *manicheista vallására*⁴⁵ utalhat, de a „kökert” (kőből születés) motívumával például a Kr. u. II. században, Egyiptomban keletkezett, ám a XII. századi *Legenda Aureában* újra összefoglalt, a középkori Jézus születése- és Mária-ikonográfiát is befolyásoló *Jakab Ősevangéliumra (Protoevangelium Iacobi)* is, amelyben Mária Jézust egy sziklabarlangban hozza világra.⁴⁶

A gyepecei Fekete Róza nénitől közölt imádság (17.) keresztvetés által elválasztott részeit külön imaként, két – egymástól negyedévnyi távolságra lévő – időpontban hallottam és rögzítettem. Valószínűleg az ima után említett átmásolás során kerültek külön lapra, amiért is – miután a leírás és a tényleges használat között hosszabb idő telt el – Róza néni külön imádságként kezelte őket, s csak több ízben megismételt kérdés nyomán vált nyilvánvalóvá, hogy egyazon szöveg részeiről van szó.⁴⁷ Az ima elején említett „szent siralmas kert” (19. imánk „szent kertye”, 20. imánk „virágos kertye”) valószínűleg nem a kosteleki ráolvasókban alkalmanként felbukkanó *Gethsemáni kert* (illetve *major, falu*, vö. Mt 26,36; Mk 14,32! – „Elindult a Boldogságos Szépszüzmária Décimányon, / Megtalálta a kertbe’ a hetvenhétféle igizetet”), hanem az előző (15. és 16.) imák *Paradicsomkertjének* megfelelője. A leeresztett „szent áldott arany haj” 18. imánkban is szereplő képe nem pusztán a gyász magyar ősiségből is jól ismert jele (mint pl. 3. imádságunkban Mária leeresztett haja), hanem az *Igazság Napja (Sol Iustitiae)*, a „Győzhetetlen Nap” (*Sol Invictus*) „leszentülésének”, értünk önkéntes áldozatként felajánlott keresztalálának szimbóluma is. A 19. szövegben említett „hét sing olvasó” és a 20. imában szereplő „kicsi irott könyv”, amelyből az Úrjézus Krisztus „véres könnyhullatásokkal”, „véres könyveivel” „imádkozik”, illetve „olvas vala”, a középkor végének világát idézi, ahol a díszített, festett (írt!) *hóráskönyv* a „vallásosság tárgyi kellékei között, az olvasóval együtt szerepel”.⁴⁸

A 20. szám alatt szereplő imádság ugyanakkor több szöveg egyesítéséből alakult ki. Második (2A, B) része egy olyan Szent Antal-ima, amelynek első – a 21. és 22. szövegek 1-gyel jelölt részével analóg –

sorai (2A) a *Szent Bonaventurának* (Kr. u. 1221–1274.) tulajdonított „Si quaeris miracula...” („Csodákat kik látni vágytok...”) kezdetű, közismert, az ún. Szent Antal-kilencedek egyházi liturgiájában is használatos officiumon alapulnak, második (2B) – 21. és 22. imáink 2. felének megfelelő – része azonban igen ritka, Moldván kívül mind ez ideig nem is került elő. Az eddig közölt összesen hét változat közül (Bogdánfalva, Klézse, Pusztina, Szitás-Újfalva)⁴⁹ is csupán kettőben, egy pusztinai és egy szitás-újfalui imában lelhető fel az „Elindula Pádovai Szent Antal az Atyához” bevezetésű, erősen apokrif színezetű imarész.⁵⁰

Sokkal többet kellene írni ezekről az imákról, de elsősorban nem is róluk, hiszen bármilyen gyönyörűek is, bármilyen meghökkentő vallás- és kultúrtörténeti mélységet érzünk egy-egy soruk, szavuk mögött, mégis, szövegük csupán „flatus vocis”, kissé idegenül ható pusztá szó az őket aprócska konyhájukban, kicsi „burdó”-juk küszöbén, marhalegeltetés közben könnyezve, köhögve, „spajmirigy”-betegségtől el-elfulladásos hangon vagy éppen tudákos magabiztossággal elimádkozó-elkántáló emberek, asszonyok arca, hangja nélkül. Régi hárompataki ismerőseim közül az elmúlt években sokan megtértek Teremtőjükhöz. Az ő emlékükre ajánlom rövid írásomat.

IMÁK

1. Én Uram, Teremtőm...

Én Uram, Teremtőm,
 Aki ígem teremtettél,
 Szent lelkedvel szerettél,
 Szentvéreddel megváltottál,
 Fogadj Magadhoz, Úristen,
 Hogy jó álmot láthassak,
 Ingem álom meg nem csaljon,
 Gonosz tőlem távozzék,
 Jézus bennem lakozzék.
 Nyiccs kaput, angyal,
 Nyujcs kezét, Mária,
 Hogy mehessünk az Úr színe látogatására.
 Ma péntek,
 Annak is a napja,

Krisztus mene kénjára,
 Kénján esik esettye,
 Öt mélységes sebje.
 Mért sírsz, Asszonyom?
 Barátim, hogyne sírnék,
 Mikor harmadnapja nem láttam
 Az én Áldott Szentfiamat.
 Kivitték Kálvária hegyire,
 Nagy magos keresztfára fölfeszítették.
 Hirdessed te ezt az én imádságomat
 A fekete földön jártadba,
 Ki eztet megtanu’ja,
 Háromszor egy nap elmongya,
 Megmentem gutaütéstő’, méköütéstő’,
 Halála óráján bétetetem pokol ajtaját,
 Kinyitatom mennyország kapuját.
 Beteg a test, kész a lélek,
 Vigan várják az angyalok,
 Az örök dicsőségbe’, békességbe’ nyugudjanak,
 Áment.

Felajánlom ezt a keves imádságomat
 A Pádovai Szent Antal tiszteletire,
 S a Szentháromságos egy az Isten dicsiretire,
 A Boldogságos Szépszűzmária tiszteletire,
 Hogy vegye bé és fogadja bé ezt a keves imádságomat,
 Öröjzön meg tüztől, víztől, kártól,
 Szerencsétlen óráktól, gonosz ember szándékától,
 Ördög incselkedéseitől.
 Uram, hallgasd meg a mi könyörgéseinket,
 És a mi kiáltásaink jussanak elődbe!
 Minden meghalt hívek lelke
 Istennek irgalmasságába’, békességébe’ nyugogyanak,
 Áment.
 Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében,
 Áment.

Tímár Jenőné Csilip Ágnes sz. 1937.

Kostelek, 1996. október 16.

(Kitől tanulta ezt az imát, Ágnes néni?) Anyukától. Édesanyámtól. Mikor kicsikék vótunk, minden este letérgyeltünk s imádkoztunk. Így, így. Mikor vége lett, akkor mindenkinek így parolát üttünk, s megcsókoltuk a kezit nagytátának, nagymámának, apukának, anyukának. Minden, minden áldott este így imádkoztunk.

2. Aranyótár mellett arany karszékecske...

Mi van ma, péntek,
 Ugyanannak a napja,
 Krisztus mene kénjára,
 Kénján esik esttye,
 Hét mélységes sebjeiből,
 Akikből kifolyt az Ő áldott
 Szent piros vére.
 Eme ház szép ház,
 Kűjel aranyos, belől irgalmas,
 Négy szegibe négy aranykereszt,
 Közepibe aranyótár,
 Aranyótár mellett arany karszékecske,
 Abba ül vala Szűz Mária,
 Feje hajolván, könyve úgy hullván.
 Odamene Szűz Szent Ilona évangélista pápista,
 Azt kérdezte: Mit sírsz, mit sírsz?
 Hogyne sírnék, hogyne sírnék,
 Mikor harmadnapja,
 Hogy a zsidók megfogták az én Áldott Szent Fiamot.
 Elvitték a magas Kálvária tetejire,
 Kereszfára feszítették,
 Rusnyákval letöpdösték,
 Vaskesztyűkvel megkestyűzték,
 Vasostorval megostorozták,
 Tövisvel megkoronázták,
 Az Ő áldott szent piros vérit
 Ugy eresztették.
 Menjen ki a Paradicsomkertbe,
 S álljon térgyig a vérbe,

Könyökig a könnyübe,
 Hazajő az Ő Áldott Szentfia.
 Pokol ajtót bépecsétlem,
 Mennyeknek kapuját kinyitatom,
 Én magam megyek,
 Még angyalomat se’ küdöm.
 Ki ezt az imádságot elmondja
 Este lefektibe, reggel felkeltibe,
 Ugy üdvözül, mind a mái szent, szent született gyermek.
 Vrencsán János (1906–1996)
 Kostelek, 1995. szeptember 29.

(Kitől tanulta az imát?) Bátyám feleségétől. ... Gábor Ilona. Avvót a leánkori neve. Másképpen Vrencsán Ilona. (S a férjét hogy hívták?) Vrencsán György. ... Ő megvan halva. Megvannak ezek min’ halva. Én es attól tanóltam, me’ szógáltam, ugye, s akkor hallottam, hogy imádkozik, s én es megtanóltam tőlle. ... A huszas évekebe. ... Unokabátyám vót. Édesapám s az ő édesapja tesvérek vótak.

3. Magos mennybe ungurálnak...

Az Atyának és Fiunak és Szentlélek Istennek nevében,
 Áment.
 Máma péntek,
 Ugyanaz a napja,
 Kénján esék esettye,
 Kiből kifolyának piros rózsaszín vérei.
 Három ágon orgonálnak,
 Magos mennybe’ ungurálnak,
 Nyiccs ajtót, angyal,
 Nyujcs kezét, Mária,
 Me’ elkészült az aranyház,
 Ki küjel arannyos, belől irgalmas,
 Négy szegibe’ négy aranykeresztecske,
 Közepibe aranyótárocska,
 Aranyótár mellett arany karszékecske,
 Abban ül vala Boldogságos Szépszüz Mária,
 Feje lehajtva, haja leeresztve.

Odament Szent Istán, Szent Lukács evangyélistán:
 Mit sír, mit sír, Asszonyunk Szűzmária?
 Hogyne sírnék, hogyne sírnék,
 Szent Istán, Szent Lukács evangyelista.
 Három napja nem láttam az én Áldott Szenfiamot.
 Mennyen ki térgyig vérbe, könyökig könnyübe,
 Elérkezik a Szentáldott Szentfia.
 Kimentem ajtóm elejibe,
 Térgyig vérbe, könyökig könnyübe,
 Elérkezett az én Áldott Szenfiam.
 Mit sír, mit sír, én Áldott Szent Anyám?
 Hogyne sírnék, hogyne sírnék, én Áldott Szenfiam.
 Három napja nem láttalak.
 Haggya el, én Áldott Szentanyám.
 Lejártam teremtő földre,
 Zsidók kezikbe.
 Két nap zsidók üldüzének,
 Harmadik napján megfogának,
 Nehéz keresztfát hátamra tettek,
 Kivítették kénnak hegyire, magos Kálváriára.
 Beteg a test, kész a lélek,
 Vígán várják az angyalok átol,
 Áment.
 Az Atyának és Fiunak és Szentlélek Istennek nevében,
 Áment.
 Ki ezt elmongya este lefektibe, reggel felkeltibe,
 Ugy megüdvözül, mind az Urjézus Krisztus a keresztfán.
 Gergely Mártonné Fekete Terézia
 sz. 1922. Gyepece
 Kostelek, 1996. október 16.

(Kitől tetszett tanulni?) Édesanyámtól. Kicsi leánkák vótunk, pássztorkodtunk, marhákat őrzöttünk ott kalibáknál, s akkor ő este műnköt tanyított ezekre a zimákra. Jaj, úgy tudom, s itt az egész szomszéd, senki nem tudja ezt. (Mi volt az édesanyja leányneve?) Ambrus Erzsébet. Ige. Felsőlokon született vót, csak idejött férhez Gyepécébe. (S az édesapja?) Fekete Miklós. Igen. Ott Tamásék mellett, a Borbár néni leánnya mellett fejel, abba' a házba' születtem én.

4. Csipkekorona fejibe...

Kelj fel ember mély álmodból,
 Mosdógyál ki mocskaidból,
 Kendőzél ki bűnjeidből,
 Lépjél ki te szent áldott ajtódon,
 Nezd meg, hol jó te Szent Áldott Fiad,
 Hojza a nagy magas keresztfát a vállán,
 Csipkekorona a fejibe,
 Szép aranyos haja vérbe-porba habarodvan.
 Asszonyom Szűz Mária félbehagyá az ótárát,
 Kilépék ajtaján,
 Meglátá az Ő Áldott Szent Fiát.
 Szóval kérdé: Hol járál, hol járál,
 Én Áldott Szent Fiam?
 Hol járék, hol járék,
 Én áldott Szent Anyám.
 Harmadnapig kergetének,
 Negyednapra megfogának,
 Kőoszlophoz kötözének,
 Vasostorval csabbodának,
 Vasárdákval liggatának.
 De meges, édesanyám Mária,
 Hagyjuk el.
 Ki minden reggel háromszor elmondja,
 Felviszem Atyám eleibe a mennyekben,
 Áment.

Imre Péterné Balár Erzsébet sz. 1955. Lészped
 Kostelek, 1995. november 23.

(Kitől tanulta?) Én édesanyámtól. Ő lészpedi. Báló Ilona. (S az édes-
 apja?) Fazakas Pál.

Ugyanezt az imát elmondták – együtt, kórusban – gyermekei is: Imre
 Marianna, Imre Jánoska, Imre Emilke és Imre Florenc.

5. Térddel kőre ültetik...

Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében,
Ament.
Ma mi vagyon, péntek,
Ugyanannak a napján
Jézus menyen kinjára,
Kinján eset esete,
Hét mélységes sebje.
Kiállok ajtóm elejébe,
Feltekintek napkeletre,
Ott meglátok egy fehér kőkápolnát,
Küjél irgalmas, belől kegyelmes,
Négy angyal négy szegébe',
Közepiben egy aranszék,
Abban ül Asszonyunk Szüz Mária.
Odament Szent Lukács evangyélisten,
Azt kérdi: Miért sírsz, Asszonyunk Szüz Mária?
Hogyne sírnék, mikor az én fiam odavan,
Térdig vérbe, könnyü könnyübe',
Fekete földre, föld színyére,
Három napra kiviszik a Kálvária hegyre,
Magas keresztfára feszítik,
Onnan leveszik,
Térddel kőre ültetik,
Ecettel, méreggel itassák,
Tövissel koronázzák.
Bizon-bizon szóval mondom,
Aki ezt a keves imádságot elmongya,
Kivált pénteken, háromszor napjába',
Pokol ajtó bétevédik,
Menyországé kinyitódik.
Beteg a test, kész a lélek,
Az úrangyalok hően várnak
A menyország kapujában,
Áment.

Györgyice Gáborné sz. 1941.

Kostelek, 1996. október 16.

(Kitől tanulta ezt az imát?) Én itt egy szomszéd öregasszontól. ... úgy hívták, hogy Csilip Lukrécia. ... Az asszonneve vót. A leánkorit szinte nem tudnám megmondani. (S az urát hogy hívták?) Csilip Gergely. ... Mikor élt és itt lakott, itt Mihályékon kívül, ott lakása vót, s özvegyen maradt, s még mentem ki alunni hozzá, s akkor este imádkozott, s én es megtanóltam tőlle.

6. Vasvesszővel verdestek...

Felkelek én ágyomból,
 Lelki-testi koporsómból,
 Elémenek szent ajtóm elejibe,
 Feltekintek napkeletre.
 Ott látok egy fehér kőkápolnát,
 Küjel irgalmas, belől kegyelmes,
 Négy szegibe négy ótár,
 Közepibe egy aranszék,
 Ott sír Asszonyunk Szép Szüz Mária.
 Odamegyén Szen' Lukács evangélista,
 Azt kérdi: Mé' sírsz, Asszonyunk Szép Szüz Mária?
 Hogyne sírnék, Szen' Lukács evangélista,
 Mikor az én Áldott Szerelmes Szent Fiam
 Odavan fekete földre.
 Hol jártál, én Áldott Szerelmes Szent Fiam?
 Fekete földre, föld szinyire.
 Ott a zsidók két nap üldöztek,
 Harmadik nap elfogtak,
 Vaskesztyűvel fogdostak,
 Vasvesszővel verdestek.
 Hirdesd a Te neved,
 Aki írva-írva,
 Küdve-küdi,
 Hanem viszi,
 Az ő lelke úgy megüdvözül,
 Mind a mái született gyermek olyan,
 Áment.

Korbuly Demeterné Bokor Ilona sz. 1932. Bükkloka
 Magyarcsügés, 1995. október 20.

(Kitől tanulta az imádságot?) Édesanyámtól. Bükklokjába. Vrencsán Anna, az vót a leánkori neve. (S az édesapját hogy hívták?) Bokor Viktor. Édesanyám, ő kosteleki születés vót. Tetszett jární fel oda Kostelek fejibe. A Mónárokhoz. ... Pókába. Ő Mónár leján vót. Azok nagy gazdák, azok a Mónárok, édesanyám avvót. Csak Bükklokjába jött férhez.

Ez egy álomi imádság. (Álomi imádság? Mikor álmodta ezt?) Ó, hát má' rég ennek az ideje, régecske, van vaj két-három éve:

7. Álomi imádság

Én kimenék ajtóm elejibe,
 Feltekinték magos mennybe,
 Ott megláttam egy kó kápo'nát,
 Négy szegibe' négy angyal,
 Közepibe' karcék,
 Ott ül a Boldogságos Szépszüzmária,
 Könyökig könnyübe',
 Térgyig vérbe'.
 Odame'en Ézus Krisztus,
 Kérdi: Mért sírsz, mért sírsz, mért sírsz?
 Hogyne sírnék, hogyne sírnék,
 Mikor az én Áldott Szentfiamot kénzassák.
 Akkor Ézus Krisztus aszmondta:
 Ne sírj, ne sírj, Boldogságos Szépszüzmária,
 Könyörögj, könyörögj,
 Hogy a nép térjen,
 S ingem többet nem üldöznek.
 Aki ezt elmongya,
 Regvel felkeltibe', este lefektibe',
 Várhassa a bünje bocsánatát.

Na. S akkor felkelek s kérdem édesanyámat: „Ne, mit álmodtam – mondom – máme. ... Maga tudta valamikor ezt az imádságot – mondom – s tanyitott lesz minköt, vajmi?” „Há' én nem, fiam” – aszongya. Na. S ez vót egy álomi imádság. Ez egy álomi imádság. Az enyém. ... Én álmodtam. ... Csak egyszer, egyszer ugy, csak egyszer. S osztág sokszor mondtam, este es elmondtam, regvel es, osztág' mondtam úgy napközbe' es. És ennyi imádságot tudok csak magyarul, többet nem tudok.

Domos Jánosné Gábor Katalin sz. 1931.

Románcsügés, 1996. november 6.

8. Mi vagyok ma, péntek...

Mi vagyok ma, péntek,
 Ugyanannak is a napja,
 Kimenék én ajtóm elejibe,
 Feltekinték magos mennybe.
 Ott láték egy aranyos kápolnát,
 Küjel aranyos, belől irgalmas,
 Négy szegibe’ négy angyal,
 Közepibe’ szent ótár,
 Szent ótáron szent ostya.
 Odamene Szent Lukács, evangyélisten,
 Azt kérdik: Mit imádkozik?
 Hogyne imádkoznék,
 Mikor harmadnapja teljes,
 Hogy odavan az én Áldott Szent Fiam.
 Menj ki ajtód elejibe,
 Térgyig vérbe’, könyökig könyübe’,
 Mer’ eléjött a te Áldott Szentfiad.
 Kimenék én ajtóm elejibe,
 Térgyig vérbe’, könyökig könyübe’,
 Há’ eléjött az én Áldott Szent Fiam.
 Hol voltál, Áldott Szent Fiam?
 Ó, hol voltam, Áldott Szent Anyám,
 A fekete föld színin,
 Ahol a zsidók kergettek,
 Harmadik nap megfogtak,
 Ostorval megostoroztak,
 Vaslándzsákkal megdöfödték,
 Bűdös nyállal letöpdöstek,
 Tövissel megkoronáztak,
 Keresztre feszítettek.
 Aki ezt elmongya
 Este lefektyibe’, reggel felkeltyibe’,
 Megmenekszik a büntől.

Csilip Andrásné Vrencsán Zámfira sz. 1920.

Kostelek, 1996. október 17.

(Kitől tanulta ezt az imát, Záncsira néni?) Ezt nannjámtól. Igen. A leánkori neve Bokor Joána vót. ... Ő bikkloki vót. Igen. ... Az édesapám Gábor Istán vót. Igen. ... Hát, én még leánka vótam, kicsi vótam, amikor ő erre engem tanyított. ... Pénteken inkábbbat. Pénteken. Pénteken este. Pénteken este. Minden pénteken este.

9. Tojánhéjuval füstöltek

Én kimegyek én ajtómon,
 Feltekintek magos égbe,
 Ott látok egy aranyos kápolnát,
 Küjel irgalmas, belül aranyos,
 Négy szegibe' négy angyal,
 Közepibe' Szent Antal.
 Ott sír vala a Boldogságos Szép Szűz Mária.
 Odament Szent Lukács evangélista,
 Megkérdezte: Mé' sisz, mé' sirsz,
 Boldogságos Szép Szűz Mária?
 Hogyne sirnék Szent Lukács evangélista,
 Mikor három napja nem láttam
 Az én Áldott Szentséges Szent Fiamot.
 Menj ki térgyig érő vérbe,
 Könyökig könnyübe,
 Eléjő a te Áldott, te Szentséges, te Szentfiad.
 Ő kimene térgyig érő vérbe,
 Könyökig könnyübe,
 Eléjött az Ő Áldott, Ő Szentséges Szentfia.
 Megkérdezte: Hol voltál, én Áldott,
 Én Szentséges Szentfiam?
 Ott vótam, én Édesanyám,
 A zsidók kezikbe.
 Bűdös nyálval töpdöstek,
 Vaslándzsákval szurdaltak,
 Tojánhéjuval füstöltek.
 Aki ezt elmondja pénteken este,
 Az áldott Jóisten még a
 Legküsebb körmit se vegye vétebbe,
 Áment.

Tankó Jenőné Bodor Virág sz. 1930.
Magyarcsügés, 1995. október 2.

(Kitől tetszett tanulni?) Édesapámtól. Bodor Fülöp. ... Felsőloki. ... Ugra-patakán. ... Mikor meghalt, akkor hetvenöt éves vót, de má’ az es olyan rég, hogy meghalt. ... Azt hiszem, hogy a hetvenkilences évbe halt meg. ... Édesanyám idevaló vót, s édesapám úgy szállott ide. ... Nagy Todorok fajta vót édesanyám. Györgyice Mária.

10. Uram Jézus, Uram Jézus

Uram Jézus, Uram Jézus,
 Kimenek arannyos vasárnap ajtód elejibe,
 Ott menyeknek ajtaját nyitva látám,
 Abba’ láték egy fehér kápolnacskát,
 Küjel arannyos, belül irgalmas,
 Négy szegibe’ négy aranykereszt,
 Közepibe’ aranny oltár,
 Aranny oltár mellett aranykarszék,
 Azon ül vala Asszonyom Szűzmária,
 Feje hajolván,
 Elémene Szent Is’ván, Ángyél Is’ván:
 Mít sírsz, mit sírsz, Asszonyom Szűzmária?
 Hogyne sírnék, hogyne sírnék,
 Míkö’ harmadnapja,
 Hogy elment az én Szerelmes Szentfiam
 Fekete föld színire,
 A zsidók kezibe.
 A zsidók megfogták,
 Két nap küdözték,
 Harmadik nap magos kereszt’re feszítették,
 Rut nyálikkal letöpdözték,
 Vaskesztyűkkel megkestyűzték,
 Vasostorokkal megostorozták,
 Tövissel megkoronázták.
 Ájj ki, Asszonyom Szűzmária, ajtód elejébe,
 Térdig a vérbe’, könyökig a könnyübe’,
 Elémegy a Te Szerelmes Szentfiad,
 Ki elvót a fekete föld színire,
 A zsidók kezibe.
 Ki ezt az imádságot elmongya,

Este lefektyibe', reggel felkeltibe',
 Ugy üdvözlül, mind a mái született gyermek.
 Hajnal Tódorné Ardelean Virág sz. 1928.
 Magyarcsügés, 1996. november 4.

(Kitől tetszett tanulni?) Azt még nagymamától. ... Galaci Ilona vót. (S nagytatája?) Az Györgyice Sándor. ... Minden este s reggel. Én is mondom. Örökké azt mondta.

11. Az Úrjézus szomorog vala...

Ma mi vagyok, ma péntek,
 Ugyannak a napja,
 Krisztus mene kénjára,
 Kénján ese esedékje,
 Köt mélységes ebedén.
 Erejsz bé lélek,
 Nem eresztlek,
 Mer' fel vagyok ötoztetve
 Szent halálos vétekvel.
 Az én házam Szent Antal,
 Négy szegibe' négy angyal,
 Közepibe' szentótár,
 Szentótáron a szentkereszt.
 Az Úrjézus szomorog vala,
 Az orcája elhervadva vala.
 Minden bizon bizonyomra mondom,
 Ki ezt elmongya
 Pénteken este lefektibe',
 Szombaton reggel felkeltyibe',
 Az édesapját s az édesanyját
 Kiváltsa a purgátalan tűziből,
 Irgalmas, kegyelmes lesz magának es,
 Áment.

Gábor Györgyné Vrencsán Anna sz. 1920.
 Kostelek, 1996. október 23.

(Kitől tanulta?) Én ezt édesanyámtól. ... Édesanyám Berecki Borbára vót.

12. Igazi keresztén állat vagyok...

Menyországon csendítének,
Aranyos misére készülének,
Ingem, álom, meg ne csalj,
Gonosz késértetvel ne kísérij,
Met igazi keresztén állat vagyok.
Az én házam Szent Antal,
Négy szegibe’ négy angyal,
Közepibe’ szentótár.
Ki váltott meg?
Fiuistennek,
Kálvária hegyeken,
Áment.

Szőcs Péterné Vrencsán Tekla sz. 1920.

Kostekek, 1996. október 22.

Leánka koromba’ tanóltam a szüleimtől. A Miatyánktól elkezdve...
Leánka koromtól tudom ezeket. ... Minden este, minden este. Édesapám
azt követelte, letérgyeltünk elejibe s imádkoztunk. ... Vrencsán Simó vót
édesapám, s édesanyámnak a léánkori neve Csilip Anna. Igen. ... Én
tizenöt éves vótam, mikor édesapám meghalt, s mikor édesanyám, tizen-
hat.

13. Gyónást, vallást nem tehetek...

Menyországba’ csendítének,
Az aranyos misére készülének.
Ó, én áldott, szent napjaim,
Akik töllem eltelének,
Gyónást, vallást nem tehetek,
Igazságot nem keresek.
Van nekem fejem,
Fejem az Úrjézus,
Leszállott előmbe,

Felfelelt képembe,
 Nyiccs kaput, angyal,
 Nyujcs kezet, Mária,
 Hogy eljuthassunk
 A Jézus Krisztus koporsója elejibe,
 Ámen.

Gábor Jánosné Szócs Ilona sz. 1926.
 Kostelek, 1996. október 22.

14. Menyországba' csenditének...

Menyországba' csenditének,
 Az angyalok felgyülének,
 Aranyos misét készítének.
 Az én házam Szent Antal,
 Négy szegibe' négy angyal,
 Közepibe' szentótár,
 Szentótár előtt Szent Antal,
 Menny el, gonosz Sátán,
 Ne kísérts ingemet,
 Mert van nékem fejem, fejem,
 Menny az Isten elejibe,
 Megfelel képibe,
 Angyal öröjz,
 Mária serkents,
 Nehéz álom meg ne nyomjon,
 Gonosz töllem távol járjon,
 Szentlélek Uristen szüvembe' lakojzék.

Pál Jánosné Bogdán Erzsébet sz. 1911.
 Románcsügés, 1996. november 6.

(Az édesapja kántor volt?) Az, az. S akkor mivel maradtunk mán ... én csak tíz éves vótam, egy legküssebb öcsém egy éves vót. Ötön maradtunk árván. Anyám vót gyergyai. ... (S ezt az imát kitől tanulta?) Azt én édesanyámtól, boldoguljon. Kicsi leánka vótam. ... Én minden este, én mikor, máccor ... me' végzek románul es, máccor nem mondom, máccor mondom minden este, még vótak ... vannak unokáim, még azokat es tanyitottam. ... (Az édesanyja leányneve mi volt?) Rózsa. ... Balázs Csíki

Rózsa. ... Gyergyai volt. Gyergyai. ... Gyergyóremetei. Remetei. ... Édesapám vót, a Regátból vót. Módovai vót. ... Bogdány István. ... Vládni. Odavaló vót ő. S osztá’ eljött, elment ki Csikba, s ott megházásodott, s osztág úgy elhányódtunk mind.

15. Paradicsom kőkertyibe’...

Paradicsom kőkertyibe’
Rózsaszin van leteritvel,
Abba van a ringó böcső,
Abba van az Úrjézus.
Jobb kezibe’ aranyalma,
Bal kezibe’ aranyvessző.
Zug az erdő,
Cseng a mező.
Sohase láttam szebb termőfát,
Mind a Jézus keresztfáján.

Imre Jánosné Albert Gizella sz. 1935.

Kostelek, 1996. október 8.

Én ezt egy öregasszontó’ hallottam. ... Az Tankó Kata vót. Márikának az anyóssa. ... Aztá’ a leánkorit nem tudom, me’ a Lokról vót idejőve. Igen. ... (Mikor tanulta tőle?) Hát, ez má’ rég, van annak ... van annak husz esz ... huszonöt esztendeje. ... Akkor, mikor Bordába őszöltek vót Annuskáék, tudod-e, ott nállik. Bálint-sarkába’. ... Hatvanasba’ vót. Hatvanasakba’.

16. Abba’ fekszik az Úrjézus...

Paradicsom kőkertyibe’,
Rózsaszin van leteritve,
Abba’ vagyon ringó böcsü,
Abba’ fekszik az Úrjézus.
Jobb kezibe’ aranyvessző,
Bal kezibe’ aranyalma,
Megzuhiccsa a veszejit,
Zug az erdő, cseng a mező.
Sohase’ láttam szebb termőfát,

Mind az Úrjézus keresztfája,
Mert az vérrel virágozik,
Magos keresztfán, ótáron áldozik,
Áment.

Tankó Jakabné Tankó Borbála sz. 1938.
Kostelek, 1996. november 2.

Édesanyámtól. S nagymamámtó' legtöbbit. S édesapámtó'. Ezelőtt pásztorokdtunk, s akkor. A tűzvilágtól imádkoztatott. Letérgyelt, a kezünket esszefogta ... fogatta, s imádkozott, s úgy ... úgy tudjuk. ... Tankó Tamás. S édesanyám Gergely Krisztina vót, nagymamám Tankó Katalin. Akiktől én még valamit tanóltam. (S az ő leányneve mi vót?) Hát ... Bajusz Kata. ... Fe'sóloki. S édesapám es onna' huzódik, Fe'sólokró'. Igen. ... Édesapám huszonegy évet vót pásztor Szentmártonnak.

17. Ima a drága Urjézushoz

Ó, mért sírsz, názáretbeli Jézus Krisztus
Szent siralmas székedben,
Szent siralmas kertedben,
Szent áldott arany hajad leeresztve,
Térdig vérbe, könnyökig könnybe?
Ó, hogyne sírnék,
Amikor a zsidóknál el vagyok végezve,
Keresztfára függesztve,
A két karom két vasszeggel,
A két lábam egy vasszeggel,
Tövissel megkoronáztatva.
Az örök mindenható Uristen,
Ki a kevélyeket megalázod,
Az elnyomottakat újra feltámasztod,
Nyújtsd ki a védelmező karodot
És a Te irgalmasságodot,
Hogy mindenkor győzedelmet vehessünk
A Te királyi széked előtt.
Az én házam ...

Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében,
Amen.

Szent Antal,

A négy szegibe négy angyal,

Közepibe szent oltár,

Abba' van egy levél.

Abba' van ezer angyal,

ezer angyal között

A Boldogságos Szép Szüz Mária képe.

Aki ezt elmondja pénteken és szombaton,

Bizony-bizony mondom,

Hogy még a legkisebb ujját

Sem hagyom bünbe,

És én megjelentem

Harmadnappal azelőtt az ő halálát,

Ámen.

- Fekete Jánosné Korbuly Rozália sz. 1933. Magyarcsügés Gyepece, 1993. december 10. és 1992. október 14.

Azt egy csiki bácsi ... öreg bácsitól hallottuk. Én direkt nem hallottam, hanem Korbuly Jánosnitt, ahol van a ... Magyarcsügésbe' az iskola, s ott vele szembe' lakik. Oda jött egy öreg székely bácsi, hogy vegyen meg egy tehenet. Este imádkozott. S ezeket az imákat ő nagyon mondta. A csiksomlyai imádságot, szoval a Szüzanyához az imádságot, s akkor ezt az Úrjézus Krisztushoz. Ő mondta el, s akkor aszmonda ángyom, hogy: „Há' legyen szíves, írja le nekem es – aszongya –, milyen szép imádságok!” S az öreg leírta. S akkor én ángyomtól írtam le azt. Én is szerettem, s leírtam tőlle.

Gypece, 1996. június 1.

18. Három csöpp vére lecsöppene...

Ó, hol ül az Úrjézus,

Szent aranyos székibe',

Térgyig vérbe, könnyökig könnyübe,

Szent arany szál haja leeresztve.

Odamene Szent Lukács evangyélista,

Kérdi: Mért sírsz, Urjézus?

Hogyne sírnék, mikor az én Atyám előtt
Fel van írva, hogy a zsidók
Hurcoljanak, vonszoljanak,
Vas ostorokval ostorozzanak,
Vaskesztyűkkel csabodjanak,
Éles dárdákkal ódalam liggatják,
Epével, méregvel itatnak,
Taknyikval, nyálikval rutitnak,
Keresztfára felfeszitnek,
Áment.
Ezt a nagy nehéz keresztfát
Feltevék vállamra,
Kiviteték kinnak hegyire,
Magos Kálváriára,
Fölfeszítének nagy magos keresztfára,
Három szegvel leszögezék,
Három csöpp vére lecsöppene.
Odamenének az angyalok,
Felgyűjték, elvívék az Uristen eleibe,
Megfelel képibe.
Ki ezt elmondja
Este lefektjibe, reggel felkötjibe,
Az Isten minden halálos bűneit megbocsássa.
Én is elmondtam, ahogy tudtam,
Jézuskám, Báránkám,
Téged dicsér szájacskám,
A Te szent véred hullása
Legyen bűnünk tisztulása.
Mivel már besötétedik,
Kérünk Uram Tégedet,
Atya, Fiú Felségedet,
Hogy engem az angyal úgy öröjzen,
Jézus maga velem legyen.
Ha'jjad fülem, ha'jjad angyalok zöngését,
Hivat az Uristen lelki mennyegzőbe!
Ó, énelőttem beszámáljanak!
Krisztus legyen én vezérem,
A Jézus, Ő segítsen,

A Mennyei Felség,
A lelkemnek ne ártson,
Az ördög, irigység, semminemű kétség,
Két Istennek adassék,
Ámen.

Györgyice Jánosné Gercuj Erzsébet sz. 1930.
Gyimesfelsőlok, Sántateleke
Magyarcsügés, 1995. október 4.

(Kitől tanulta ezt az imádságot?) Édesapámtól. ... Gercuj Péter Nagy.
Gyimesfelsőlokon, Sántatelekibe. Sántatelekibe. (Ő mikor született?)
Ezernyócsáznyócványócba. (S mikor halt meg?) Ezerkilencszázötven-
négybe. (Édesanyját hogy hívták?) Pora Erzsébet. ... Ciherek-pataki.

19. Jézus kimene szent kertyibe...

Jézus kimene szent kertyibe,
Leüle arany székébe,
Eléveszi hét sing olvasóját,
Abból imádkozik vala
Véres könnyhullatásokkal.
Odamene Szent Lukács evangyélisa,
Kérdi: Mi dolog, Atyám?
Hogyne sírnék, hogyne rivnék,
Mikor az Atyám megírta
A büdös zsidóknak,
Kutya ebeknek,
Keresztre fölfeszítsenek,
Magas Kálvária hegyre vigyenek,
Szentséges kezeimbe, szentséges lábaimba
Vasszeget üssenek,
Vasostorval ostorozzanak,
Vaskesztyükvel csapkodjanak,
Véres kendőkvel kendőztessenek,
Büdös nyálakkal töpdössenek.
Szent Lukács evangyélisa,
Ha lemész a fekete földön,
Hirdessed leányoknak, legényeknek,

Minden ifjúságoknak:

Kik el nem felegkeznek az én kinszenvedésemről,
Megadom az örök boldogságot miérettünk,
Ámen.

Ardelean Tódorné Szócs Jolán sz. 1932. Magyarcsügés
(gyűjt. Csíkszereda) 1995. október 4.

Ezt ... nagynéném tanyította édesanyámat. Édesanyám beteg vót, s akkor a nagynéném es egyedül vót, elment le hézzá s megtanyította erre az imádságra. Hazamentem édesanyámhoz s leírtam. S úgy tanúltam meg. (Az édesanyját hogy hívták?) Váta Borbála. ... Kostelecki. De meg vannak halva. (S az édesapját?) Szócs János. ... Nagynéném Váta Anna. ... A férjét, Gergely Péter, s utánna ő es Gergely Anna vót. (S ő kitől tanulhatta?) Nem tudom megmondani.

20. Elvagyok az én Atyámtól írva...

- În numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duc.
1. Az Urjézus Krisztus kiment a virágos kertyebe,
Beléült az arany karju székébe,
Elévette kicsi irott könyvét,
Ugy olvas belölle véres könyveivel.
Ő, én Uram Teremtöm, hogy lehessen,
Kijöttél virágos kertedbe,
Beléültél arany karju székedbe,
Elévetted kicsi irott könyvedet,
Ugy olvasol belölle véres könyveidvel.
Hogyne lehetne, evangyélista Szent Lukács,
Mikor elvagyok az én Atyámtól írva,
Zsidóknak rabja legyek,
Magos kertbe kereszfára függessenek,
Szent lábaimot vasszegekvel egymásra szegezzék,
Szent kezeimet vasszegekvel kétfelé szegezzék,
Büdös nyálakval töpdössenek,
Vas ostorokval ostorozzanak,
Vas kesztyükvel csabbodjanak,
Szent ódalamat feszegessék,
Szent fejemet töviskoronával koronáják.

Ó, evangyélista Szent Lukács,
 Ahol jársz, hirdessed az én koronaviseletemet,
 Aki elmondja este lefektibe, reggel felkötibe,
 Bizon mondom, megjelenek,
 Egy óla alatt átalviszem a polgárton tüzin,
 Mind a mai született gyermeket.

- 2A. Sok ördögi pokolságot,
 Sok ördögi témelyedést,
 Szent Antal érdemeiből betegek gyógyultak,
 Hosszas súlyos betegségből betegek vigasztalódtak,
 Tengerről, fogságról rabok szabadultak,
 Öregek, ifjak megromlottatikval kérik,
 Nyerik elveszett marháikat.
 Itt van a községbe,
 Itt van a bárkába.
- 2B. Elindula Pádovai Szent Antal az Atyához.
 Elindula Pádovai Szent Antal,
 Mint három szép tanácshoz,
 Az Atyához, a Fiuhoz,
 Az Urjézushoz a Fiuval,
 S a Boldogságos Szépszüzmáriához.
 Kérdi az Atyauristen:
 Mit hoztál, Pádovai Szent Antal?
 Én hoztam az Atyának három szép sinkát,
 A Fiunak három szép cseppvérit,
 A Boldogságos Szép Szüzmáriának
 Az Ő nagy boldogságát.
 Eleget hoztál Pádovai Szent Antal.
 Mit kíváns ezeké’ a sok szép ajándékjaidé’?
 Én kívánom valami folyamatnak
 Vagy kárból, vagy betegségből,
 Vagy valami némi nyomoruságból,
 Ammind megadassék.
 Ammind megadatik Pádovai Szent Antal,
 A mennyei asztal tele malaszttal,
 Nagy a bárkája,
 Istennek mátkája.
 Szentséges Szent Pál,

- Ugy bételjesedjék,
Mint Krisztus Urunknak szava,
Soha meg ne másologyék.
3. Krisztus nézi sebeit.
erejsz bé, lélek!
Nem ereszek.
Az én házamba Szent Antal,
A négy szegibe négy angyal,
A közepibe szent ótáron szent kereszt.
Az Urjézusnak nagy szü szomorodott az orcájára.
Ki kiváltsa édesanyját, édesapját
A polgár toron tüzitül is,
Magának is segedelmet ...
4. Ó, élő Istennek áldott Szent Fia,
Ki ez világnak válcságáé' hatórakor
Magas keresztfára függesztették,
és a halálával keservesen tusakodott,
Engedjen nékem boldog kimulást erről a világról.
Néked áldozom magamat, lelkemet,
Soha el nem feledkezem,
Csak vidd az én lelkemet,
Ahova a két latornak lelkit vitted,
Most és mindörökkön örökké,
Ament.
Az Atyának és Fiunak és a Szentlélek Istennek nevében,
Ament.

Fekete Miklósné Oláh Anna sz. 1924. Kostelek
Gyepece, 1994. május

(Kitől tanulta ezt az imádságot, Anna néni?) Én a nagyapámtól. Őt úgy hitták, Vaslóban Tódor. Ő mondta este, amikor ... amig vetkeződött, ő mondta reggel, amig ötöződött. Közbe én es ott vótam örökké így mellette, én magamba mondtam, ahogy ő mondta, s én megtanúttam. A felesége ... hát éltek valami hetven évet együtt, majd' ... mon'hatom, de aszondta, ő nem tudta megtanólni. Hát nem, mer' nem utányozta. S én örökké utányoztam akkor az öregot, s megtanóltam. (Mindennap mondja?) Igen. Hát még marad el es ... felejttem el. Elhanyagolom. Nem az elfelejtés, mert azt nem kéne elfelejteni, de még elhanyagolom, de miko'

csak úgy van, vaj elindulok egyedül egy uton, s egyedül vagyok, akkor elmondom. Akkor nem zavar senki, s akkor elmondom.

1994. október 18.

21. Mindenféle olvasásnál használandó

1. Atya kereszt csodákat halál nyomoruságot ördögi ténjégés ördögnek poklossága Szent Antalnak érdeméből betegek gyógyulnak hosszas betegségekből rabok szabadulnak hosszas rabságokból. Öregek ifjak meg romladoztak kérik nyerik az ök el vesztett
2. marhájukat. El indul Szent Antal az Atyához a Fijuhoz a Szent lélekhez mit hoztal Szent Antal egyebet nem hoztam szent felségednek az atyának három szép sing haját. Fiju Istennek három csepp vérit. Szent lélek Istennek nagy bölcseségit Boldogságos szüz Máriának nagy boldogságát. Elég sok szép ajándékot hoztál Szent Antal. Mit kívánsz ezert a sok szép ajándé(kad) kadért. egyebet nem kívánok Szent felségétől kik hozzám foljadmadtak kik betegségekben kik kárvalásakból kik más egyéb nyomoruságakból Énis hozzád fojamodok

Paduvai Szent Antal.
esedezzél a jo Istenhez

itt meg említendő a szuksege
meg adatik Szent Antal
meny asztala bé bárkáj(a)
ugy bételjesegyék ami(n)t
Krisztus Urunk bé
teljesítette
Amen

Gábor János századeleji füzetéből, Magyarcsügés

22. El indula szent Antal az atyahoz...

... csak egy szot tégy kérésemhez hogy meg halgatást
nyerjék a szent Antal Atya Kereszt
csodákat hallál Nyomoruságot ördögi
tényegést ördögöknek poklosága
Szent Antal érdeméből betegek gyógyulnak
hoszos rabságból öregek ifjak meg nem
lakoztak kerik nyernék az ók elveszítet
marhájukat el indula szent Antal az
atyahoz a szentlélek fiuhoz mit hoztál
szent Antal én egyebet ne hoztam
szent felségének hozom három szép sing haját
Fiu Istennek három csepp vérét
Szent lélek Istennek nagy bölcsesége
Bóldogságos Szűz Máriának nagy Boldogságos
elég sok szép ajándékot hoztál Szent
Antal mit kívánsz ezért a sok szép
ajándékokodét egyebet nem kívánok
Szent felségetől kik karvalásbol
kik másegyéb nyomoruságbol
Említendő a szükség meg adatik Szent Antal
meny asztala bé bárkája úgy bé teljesegyék
Amind Krisztus Urunk bé telyes(ítette)

Tankó Ferenc (sz. 1936)
kostelevi imádságos füzetéből

Jegyzetek

- ¹ Székely Oklevéltár (SzOkl) VII. Kolozsvár 1898. 375.
- ² Csíkszeredai Állami Levéltár (CsÁL) 27/LXXIX/4692/a-1805. Kádár Illyés – Cstügés. Itt szeretnék köszönetet mondani Szöcs Jánosnak, a csíkszeredai múzeum munkatársának, hogy a számomra nehezen hozzáférhető levéltári anyagot a rendelkezésemre bocsátotta.
- ³ L. a később idézendő adatokat!
- ⁴ SzOkl VII. 92.
- ⁵ Bucur, Nicolae–Costin, C.: *Livezi-Harghita. Pagini din creația folclorică a unui sat*. Comitetul de Cultură și Educație Socialistă al județului Harghita, 1972. 16.
- ⁶ CsÁL Csíkszépvízi görög katolikus egyház anyakönyvei (1841-) F. 47/251.
- ⁷ Antal Imre: *Gyimesi krónika*. Európa–Kriterion 1992. 37.
- ⁸ Vö. pl. *i.m.* 66, 70.
- ⁹ SzOkl VII. 59, 61, 62, 63, 64, 67.
- ¹⁰ SzOkl VII. 59. és 143.
- ¹¹ SzOkl VII. 92.
- ¹² Antal: *i.m.* 38.
- ¹³ CsÁL Felcsík iratai 28/XIV/938/1839.
- ¹⁴ Uo. Felcsík iratai 28/XIV/938/ 24. „1841 evben”
- ¹⁵ Uo. F. 47/251.
- ¹⁶ Uo.
- ¹⁷ Uo. Felcsík iratai 28/XIV/938/1839.
- ¹⁸ Uo. F. 47/251.
- ¹⁹ Bucur–Costin: *i.m.* 16.
- ²⁰ Vö. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. Második kötet. Pest 1869. 84.; Hunfalvy János: *A magyar birodalom földrajza*. Budapest 1886; Hankó Vilmos: *Székelyföld*. Bp. É.n. (Reprint: Akadémiai, Bp. 1993) 260.
- ²¹ CsÁL Felcsík iratai 28/XIV/938/1839.
- ²² Uo. Felcsík iratai 28/XIV/938/ 24. „1841 evben”
- ²³ Uo. F. 47/251.
- ²⁴ Uo. Felcsík iratai 28/XIV/938/1839.
- ²⁵ Antal: *i.m.* 28, 37–38.
- ²⁶ SzOkl VII. 69–70.
- ²⁷ Antal: *i.m.* 37–38.
- ²⁸ Kis Batzoni Benkő Károly: *Csik Gyergyó és Kászón leírások két t.i. általános és részletes osztályokban*. 1–2. Kolozsvár 1853. 46–47.
- ²⁹ Vö. pl. Dr. Gyárfás Elemér: *Az erdélyi románok uniója s a román görög katolikus egyházi szervezet kifejlődése*. Dicsőszentmárton 1925.
- ³⁰ Vö. Beke György: *Székely Mária papja*. In: *Új Ember évkönyv 1991*. 56–59.
- ³¹ Vö. Jászok XL. évf. 6. szám, 1994. dec.–1995. jan. 16.
- ³² Bosnyák Sándor: *A moldvai magyarok hitvilága*. In: *Folklór Archivum 12.* (szerk. Hoppál Mihály) MTA Néprajzi Kutatócsoport, Budapest 1980.
- ³³ Az említett menasági imák egy részét l. Tánzos Vilmos: *Archaikus imák Csikmenaságról*. In: *A Duna menti népek hagyományos műveltsége*. (Szerk. Halász Péter) Budapest 1991. 719–726.
- ³⁴ Az első pottyandi ima kissé eltérő változatát és a másik pottyandi imát l. *i.m.* 722–723.

³⁵ Vö. Bálint Sándor: *Karácsony, Húsvét, Pünkösöd*. Szt. István Társulat, Bp. 1989. 13.; *Érdy Codex* (Nyelvemléktár IV.) Budapest 1867. 64.; *Régi Magyar Költők Tára* II. Budapest 1880. 454.

³⁶ Takács György: „*Nyujcs kezet Mária...*” Palócföld 1994/3. 276–277.

³⁷ Vö. pl. Czuczor Gergely–Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára*. I–IV. Pest 1862–74. I. kötet „állat” címszó!

³⁸ Vö. pl. Demény István Pál: *A hejgetés meg a sámánének*. Néprajzi Látóhatár III. évf. 1994. 1–2. sz. 135–150.; Sebestyén Gyula: *Regös énekek* (MNGy IV.). Budapest 1902.

³⁹ Demény: *i.m.*

⁴⁰ Vö. pl. Domokos Pál Péter: *Júlia szép leány*. In: *Múltbanéző*. Magvető, Budapest 1990. 15–82.; Faragó József: *A memybe vitt leány balladájához*. In: *Balladák földjén*. Kriticon, Bukarest 1977. 136–176.

⁴¹ *Régi Magyar Dalok Tára*. I–II. Budapest 1970. I. 470.; Szendrei J.–Dobszay L.–Rajeczky B.: *XVI–XVIII. századi dallamaink a népi emlékezetben*. I–II. Budapest 1979. II. 63.

⁴² Vö. pl. Kallós Zoltán: „*Uram, irgalmazz nekünk*” c. lemez és kazetta, A. oldal 6/a.

⁴³ Vö. Salamon Anikó: *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Helikon, Budapest 1974. 139–145.

⁴⁴ Vö. Fehér M. Jenő: *Középkori magyar inkvizíció*. Buenos Aires é.n. 138–142.

⁴⁶ Vö. *Apokrifek* (Ókeresztény írók 2. Szerk. Vanyó László). Szt. István Társulat, Budapest 1980. 338–341., valamint Vanyó László: *Az ókeresztény egyház és irodalma*. Szt. István Társulat, Budapest 1980. 197–198.

⁴⁷ Vö. Takács: *i.m.* Palócföld 1994. 274–275. és Jászkunság 1994. 17.

⁴⁸ Vö. Mezey László: *Hozzászólás Erdélyi Zsuzsanna előadásához*. Ethnographia 1971/3. 369.

⁴⁹ Vö. Bosnyák 1756. sz.; Mohay Tamás: „*Megszenteltessék áldott szent neved...*” Magyar imádságok Moldvából. Pannonhalmi Szemle 1993/2. 64. 8 sz.; Seres András–Szabó Csaba: *Moldvai csángómagyar daloskönyv*. Héttorony kiadó, Budapest é.n. 361. 296. sz. és 550. 296. jp.; Tánzos Vilmos: „*Feltekinték napkeletre*”. Moldvai archaikus imádságok. Néprajzi Látóhatár III. évf. 1994. 1–2. szám, 234. 7. E; 240. 16. A; 241. 16. B!

²⁰ Vö. Mohay: *i.h.* és Tánzos: *i.m.* 234. 7. E; 240. 16. A!

Gál Irma

PÁSZTORKODÁSSAL KAPCSOLATOS GYERGYÓALFALVI HIEDELMEK ÉS SZOKÁSOK

A pásztorkodás mint tömegesen végzett, állandó jellegű társadalmi-gazdasági tevékenység Gyergyóalfaluban is a földrajzi, gazdasági, társadalmi, kultúrkörnyezet megváltozásával az idők folyamán változáson, fejlődésen ment át. Ez a változás kimutatható magában az említett foglalkozás szerkezetében, a hozzá tartozó tárgyi anyagban és a hozzá fűződő hiedelmek, szokások kipusztulásában vagy újakkal való felcserélésében. A szerkezetében végbement változást, fejlődést igazolja, hogy állattenyésztéssel foglalkozó község lettünk és a pásztorkodás alapfoglalkozássá vált. Vagy a mezőgazdaság belterjessé válása az úgynevezett „félszilaj” állattartást honosította meg, ami azt jelenti, hogy télen istállóban tartják az állatokat, kora tavasztól késő őszig viszont a szabadban legeltetik. Ezzel a meglátással sem a szerkezetében, sem pedig a tárgyi anyagában végbement változást nem célozom boncolgatni, hiszen ez igen komoly előtanulmányt, kutatást, felmérést igényelne, az országos részletproblémák alapos ismeretét jelentené, ami még megoldásra vár. Csupán a pásztorkodással kapcsolatosan egy évtizede összegyűjtögetett babonás hiedelmeket és szokásokat akarom bemutatni, amelyek egy része kiveszett, kiveszőben van, vagy más részüknek újak töltötték be a szerepét.

A pásztorkodás sok évszázados gyakorlása egy sor népi szokás kialakulását eredményezte. Ezek közül egyesek hagyományos, mély népi gyökérrel rendelkeznek, s közérdeükünél fogva egész népünnepállal nőtték ki magukat, amilyen volt pl. még az 1930–1940-es években a juhnyírás. Ezeket a szokásokat mint az élet bármely területén megnyilvánuló népi szokásokat vizsgálhatjuk abból a szempontból is, hogy mennyire hasznos előmozdítói a fejlődésnek, avagy babonás hiedelmek és megnyilvánulások.

1. Babonás hiedelmek és megnyilvánulások

„A babonák eredete a régmúlt időbe vész, amikor az emberek kevés ismerettel rendelkeztek és számos természeti jelenséget nem tudtak megmagyarázni. A jelenségek igazi okainak nem ismerése és a közöttük fennálló tényleges összefüggés képzelt, véletlen kapcsolatokkal való helyette-

sítése alapul szolgált a babonák keletkezéséhez. Azok a jelenségek, amelyeket az ember nem tudott megmagyarázni, félelemmel töltötték el, képzelt, csodálatos, titokzatos, ördögös, boszorkányos dolgokat látott a jelenségekben.”

Az alfalvi ember is úgy képzelte, hogy az ilyen jelenségeket a népmesében szereplő boszorkányok okozzák. S mindenféle babonákat, misztikus szokásokat talált ki, vagy vett át az ország különböző vidékeiről, hogy megelőzze a jelenségek bekövetkezését, kuruzslással, ráolvasással rákényszerítse akaratát a „boszorkányokra”.

A babonák és hiedelmek fennmaradtak évezredekén át, mélyen begyökereztek egyes emberek tudatába. Még a szocialista társadalmi rendszerbe is átöröklődtek. Tehát egyeseket még ma is gyakorolnak, másokat viszont a tudat fejlődése kiküszöbölt.

A pásztorkodással kapcsolatos babonás hiedelmek és cselekedetek Alfaluban a tejelvitel, a beteg állatok meggyógyítása és az egészségesek természeti csapástól való védelmének kérdése körül csoportosulnak.

A tejelvitel

A tehenet tartó gazdák problémája a minél magasabb tejhozam elérése. Ha borjúzás után nem jött meg a tehén teje vagy hirtelen beállt rendellenesség következtében nem adta le, azt tartották, hogy „a haragos, bosszuskodó, irigy ember elvitte a tehén tejét”. Szerintük az elvitel négyféle formában történhetett meg:

- elvitték végleg, hogy egy csepp se jött vissza,
- visszajött fele, de az is zsirtalanul,
- visszajött fele a zsírjával együtt,
- visszajött az egész zsirtalanul.

A néphit szerint az ezzel kapcsolatos babonás hiedelmek és cselekedetek (megnyilvánulások) két célt szolgálnak:

1. megelőzni a tej elvitelét,
2. az elvitt tejet visszahozni.

Az első eset érdekében ajánlják: „Mikor a tehén megborjúzik, három napig ne adj ki a házból semmit!” „A pajtába akasszál fel keresztet!” „Akasszál fel a pajtába szentelt bárány (kokonya) csontot!” „A tejet, amikor vízen viszik át, meg kell sózni, hogy a víz ne vigye el!” „Hintsél mákot a tehén alá, a kevertjébe tedd bele a borjú gombáit [körmei tetején lévő porcos puhaság], egy egész tojást és a vetőlot, amin keresztül a tehén meg kell igya a moslékot.”

A visszahozatalra meg egész recepteket állítottak össze:

„A tehén meleg helyét (ahol le volt feküdve) vasvillával jó sokáig kell szúrkódní, mert az illető, aki elvitte a tejet, odamegy és kérni fogja a gazdát, hogy hagyja abba, mert minden egyes szúrás őt érte.” Vagy: „Abronccsal kell verni a tehén meleg helyét.” Vagy: „Egy szelet kenyeret oda kell tartani a vizikerikhez, hogy az szórja tele mindkét oldalát vízzel. A folyóról olyan helyről, ahol körbe forog a víz (örvénylik) és a habja felgyűl, habot kell gyűjteni. Aki ezt végzi, nem szabad addig beszéljen, amíg haza nem ért. Otthon a habbal és kenyérral moslékot kell készíteni és a tehénnel megitatni. De a moslékból nem kell sajnálni a fokhagymát. A tehén hátát is fokhagymával visszafelé jól bé kell dörzsölni. S közbe ne feledkezz meg az ajtósarkához felállítani a seprűt!” Láthatjuk, hogy a jelenség igazi okát nem ismerték és a közöttük fennálló tényleges összefüggést elképzelt véletlenekkel helyettesítik, és megoldásukra agyafűrt cselekedetek elvégzését ajánlják. Holott az egyszerű fokhagymás moslékkal és bedörzsöléssel is ugyanazt az eredményt érthették volna el, mert ha valami segített az egész receptből a bajon, azt csak a fokhagyma tehette.

Napjainkban, amikor a bárki számára hozzáférhető tudomány korlátlan lehetőségeket nyújt mindannak a megmagyarázására, ami a természetben és társadalomban történik, nevetséges, lealacsonyító képtelenségekkel váltak a babonák. Az alfalvi néphitből is teljesen kiveszöfélben vannak. Talán azt mondhatnánk, hogy a tudatban még ma is inkább az ősi, mágiikus, később misztikus erővel felruházott cselekedetek örözöttek meg, amelyek hivatva volnának az állatot védeni a természeti csapásoktól. Pl. tavasszal, amikor az állatokat „verik ki a legelőre”, a pajta vagy kapu küszöbére láncot vagy juhnyíró ollót tesznek. A láncot azzal a hittel, hogy a legelőre kimenő állatot úgy tartsa össze a nyájjal, mint ahogy a lánc szemei össze vannak fűződve. Vagy a juhásztorok, amikor élőfa kerül a kosárba (az állatok pihenőhelye), keresztet akasztanak rá, hogy az védje az állatokat a villámcsapástól.

2. Pásztorkodási szokások

A pásztorkodást az évszakoknak megfelelően a szokások különböző mozzanatai kísérik. Ez alkalommal a tavaszi szokások közül kettővel szeretnék foglalkozni, amelyek a pásztorkodás történetében Gyergyóalfaluban az 1930-as években ünnepnapszámba mentek. A nagyüzemű gazdálkodás következtében módosultak vagy kivesztek.

Ezek: a tejmérés és a juhnyírás.

a) A tejmérés

Alfaluban a magánállatok legeltetésénél az úgynevezett derék esztenatípust tartják fenn. Ami szerkezetét tekintve azt jelenti, hogy esztenapártok alkotják. Az esztenapárt összetevődik: esztenabíróból, 4 főgazdából, főjuhászból, 2–3 kiegészítő juhászból és a juhsgazdákból. (Ma Alfaluban a magánállatok részére 6 esztenapártot alakítottak: 4 juh, 2 szarvasmarha). A gazdák az állataik után járó sajtmennyiséget pedig a lemért tej alapján kapják. Tehát ezért igen fontos kérdés a tejmérés. Egy időben kétszer kellene elvégezni; május végén, augusztus elején. Az idő meghatározását általában a tejmérés nagysága szabja meg. Vagyis, ha a pásztor előbb eleget tud tenni az első mérés szabta kötelezettségeknek, akkor a második mérés is hamarabb bekövetkezhet. A tejhozam nagyságát viszont mint objektív tényező befolyásolja a legelő minősége.

Megszervezése: Az esztenabíró az esztenapárt tagjaival szervezett közös gyűlésen határozza el az időt. Akik nem vettek részt a megbeszélésen, azokat az esztenabíró leértesíti.

Előkészület:

1. A pásztor részéről úgynevezett pászorcsalás, ami arra irányul, hogy minél kevesebb tejhozamot tudjon felmutatni. A tejmérés idejéről az esztenabíró őt is leértesíti. Így előző nap az állatokat rossz helyen legelteti, vagy késő esti órákban végzi el a fejest, a jól tejelő állatokat (teheneket, juhokat) kora hajnalban is megfeji.

2. A gazdák részéről: Nem a kijelölt időben mennek, hogy az esetleges előkészített becsapás kárba vesszen. A pásztor részére élelmet készítenek elő, egyesek még „lekenyerezésképpen” is, valamint azért, hogy a pásztor „bánják jobban” (gondozza megfelelőbben) az illető állatával.

Lefolyása: Kora hajnalban indulnak, csak férfiak mennek szekérral vagy gyalog. Az összegyűlt juhsgazdák szeme láttára a pásztor megfeji mindenki juhát. Az adott tejmennyiséget decissel megméri, amiről nyilvántartást is vezet. Az egész tejmennyiségnek az átlagmérését is elvégzi. Csak azoknak a részére nem történik tejmérés, akikkel a pásztor úgy egyezett meg, hogy a kicsapás után született bárány a gazdáé marad. Az esztenapárt gyűlésének megállapodása alapján a deci tejekre a pásztor köteles a sajtmennyiséget a gazdáknak kiadni. A sajt leszállítását a 4 főgazda végzi, és az esztenabíróval közösen szétosztják a leértesített gazdáknak.

A pásztor a tejmérőket friss ordával és zsendicével kínálja meg. Ők pedig előveszik a vitt pálinkát, szalonnát, kenyeret. Tréfás megjegyzések vagy valamilyen történet mellett a pásztor társaságában elfogyasztják. A maradékot az esztenán hagyják.

b) A juhnyírás

Nagyobb előkészületet vesz igénybe, mint a tejmérés, és több személy a résztvevője.

Megszervezése: ez is, mint a tejmérés megszervezése, az esztenabíró feladata. Közös megállapodás alapján kitűzik az időt. Leértésk minden érdekelt gazdát. A kimenés itt szervezeten történik, szekerekkel. A férfiak mellett nők és gyermekek is mennek. Zenéről gondoskodik.

Előkészületek:

A férfiak részéről: Ital beszerzése, ollók kifenése, az „istorang” előkészítése azok részére, akik csak megkötözve tudják nyírni a juhokat. Akinek sok juha van, ott a férfi nyírókalákát szervez. Főleg asszonyokat hívnak, mert ők ügyesebbek a nyírásban; nem vágják ki a juh bőrét és gyorsabban dolgoznak.

Az asszonyok részéről: Percet, kürtőskalácsot vagy tészta sütnek. A húst van aki otthon megsüti, mások pedig bepácolva nyersen viszik és kint a legelőn „nyáron sültet” készítenek belőle. Az említett ételnemeken kívül még más hideg ételeket is csomagolnak össze, ami csak a háztól kitelik.

Lefolyása: Az indulás kora hajnalban történik. Ugyanis íratlan törvény volt, hogy a nyírásnak délig meg kellett történnie, mert csak azután tudják a juhokat legeltetni. A nyírást élcelődés, viccelődés kíséri, s közben a patusákat titokban összegyűjtik. A munkát követi a közös ebéd, olyan formában, hogy a kalákásokat a meghívó juhsgazda vendégeli meg. A rokonok, a jó barátok és a szomszédok is közös asztalt terítenek. A pásztor az ebédhez friss ordával, sajttal és zsendicével járul hozzá. Az ital fogyasztásának, valamint a szabad természet balzsamos, üdítő hatásának következtében a hangulat és a jókedv fokozatosan emelkedik. A játékos jókedv fokozásához járulnak hozzá, hogy az asszonyok a titokban összegyűjtött patusákat az éneklő vagy mesélgetésbe belemerült férfiak nyakára teszik. A patusától szabadulni akaró férfi vakarózása, rúgkapálása nagy nevetést vált ki. Tetőfokát éri el a jókedv, amikor egy-egy jó kemény asszony pár lábánál fogva valamelyik férfit „béhúzza a dombon”, s rendszerint keresik a juhok által megtrágyázott területet, hogy oda forgassák

bele őket. A játékok közé tartozik az „ijesztő lövések leadása”, rendszerint egy-egy elmélázott nyíró hátánál. (Ez a szokás névnapok alkalmával is dívott. Mielőtt a névnapköszöntők beléptek a házba, az ajtó előtt ijesztő lövéseket adtak le, vagy cserépfazakat vágtak a földhöz.)

A cigány sem alszik. Ropogós csárdások váltják fel a hallgató nótákat. Zeneszót, jókedvet vernek vissza az évszázados fenyvesek. Estig tart a mulatás, amikor a gyapjút összesírtve vagy zsákokba rakva felcsomagolják a szekerekre, az asszonyokat és a gyermekeket a tetejébe ültetik. A zöld ággal és erdei virágokkal feldíszített szekereken ének- és zeneszó mellett térnek haza a nyírok. A faluba beérve „kalupba” (ügetve) vágatnak a lovak, hiszen tudják, hogy bármelyik kapu mögül kiugorhat egy-egy váró és veder vizet loccsint a jókedvű társaság nyakába. Utána napokig jóleső érzéssel mesélgetnek az élményekről.

3. Beteg állatok gyógyítása

Ezzel a kérdéssel kapcsolatban főleg a nép bölcsességét, az egyes növények gyógynövényként való felhasználását alfalvi viszonylatban is bő tudásanyag táplálja. Jóllehet ezek a gyógymódok, ha más formában is, de hazánk többi területén is fellelhetők, akárcsak a pásztorkodással kapcsolatos szokások, hiedelmek díszesebb vagy egyszerűbb változatai. De megállapíthatjuk azt, hogy az illető környezet mindenütt rányomja a maga sajátos néprajzi bélyegét. Alfaluban ezekkel a gyógymódokkal régen a sok állatot tartó idősebb emberek voltak tisztában, de tudásuk egy részét átadták a pásztornak is, hogy a legeltetés idején gondját tudja viselni az állatoknak. Gyógynövényként használták fel a székfű virágát, amelyből készített teával a gyomorszorulást kezelték. A fehér ürömből főtt teával a köhögő marhákat gyógyították. Kérődző állatok „kérőjének” a megindítására a vadpetrezselyem gyökeréből, szárából, vörös hagymából, kömény-magból, székfűvirágból készített teát itattak.

A dolgozatban használt népi kifejezések

összesírtve – összetúrve, összegöngyölve

kalupba – ügetve, vágatva

istorang – kötél

patusa – juhkullancs

lekenyerezés – lefizetés

vetőló – szövésnél használt eszköz

kokonya – megszentelt hideg ételek

Adatközlők

Gáll Gergelyné 60 éves
Jánossy Sándor 57 éves
Gáll Antal 73 éves
Páli Dénes 45 éves
Páli Albert 75 éves
Lázár Anna 45 éves alfalvi
Bicsak Dénes 68 éves borzonti

Megjegyzés

A dolgozathoz az anyagot az 1960-as években gyűjtöttem. 1972. V. 28-ra készítettem el és mutattam be *Az erdő néprajza* c. tudományos ülészakon, Gyergyószentmiklóson.

Gub Jenő

BOROGATÓK, KENŐCSÖK, SEBTAPASZOK A SÓVIDÉKEN

A Székelyföld különösen vonzó tája a Sóvidék. Festői szépségű virágos rétek és erdők övezte fennsíkron, négy kis kontakt mendencében, a Kis-Küküllő felső folyása körül, a Korond-patak, a Juhod, a Sebes és a Szovátavize völgyeiben fekszik Alsósófalva (As), Atyha (A), Békástanya (B), Felsősófalva (Fs), Fenyőkút (F), Ilyésmező (I), Kopac (Ko), Korond (K), Pálpataka (Pp), Parajd (P), Sóvárad (Sv), Szakadát (Szk), Szováta (Sz) és Vadasmező (V).

A Székelyföld e tájának lakói szorgalmas földművesek, állattartók, erdőmunkások, faipari és más ipari dolgozók (pl. Korondon keramikusok), de Szovátán sok a szellemi munkás is.

A Sóvidék lakóinak növényismerete (mint általában a Székelyföldön mindenütt) igen gazdag, sok gyógynövényt ismernek, többet is, mint amennyiről a gyógynövényes könyvekben olvashatunk, de a növények egyéb felhasználása is sokrétű, amellet mérgező és hasznavehetetlen gyomnövényt is jócskán számon tartanak.

A dolgozat anyagát az 1968–1985 közötti gyűjtésből válogattam. A 317 adatközlőből a legidősebb 97, a legfiatalabb 5 éves volt. A régmúlt idők homályába vesző „urusolások” (orvoslások) közül sok feledésbe ment, a régi „urusok” jószerivel kihaltak, ami néprajzi szempontból pótolhatatlan veszteséget jelent. A népi gyógyásatra jellemző, hogy a tárgyi jelleg mellett elég gyakoriak a misztikumok, hiedelmek, babonák, amelyek természetesen néprajzi szempontból egyformán mind értékesek. A babona a racionális gondolkodásmóddal ellentétes, nincs igazságtartalma, nem illeszthető be tapasztalataink rendszerébe, de jelentős az érzelmi töltése és szubjektív valóságértéke, és kedvező a pszichoszomatikus hatása, mert hittek és hisznek benne!

A népi orvoslás részét képezi a népi természetismeretnek és a népi hitvilágnak, magában foglalja a betegségek eredetére, tüneteire és gyógyítására vonatkozó hagyományokat. A hatásos, bevált növények felhasználása máig fennmaradt, ami haszontalan, értéktelen vagy veszélyes, mérgező volt, azt félretették, feledésbe ment. Egészségügyi szempontból az orvostudomány és a gyógyszerészet a népi orvoslást (sajnos) idejétmúltak, „veszélyesnek” tekintik, de ugyanakkor mint a gyógyszerkutatók értékes forrását, elismeri. Jellemzője és értéke a népi gyógyászatnak a

hagyományörzés is. Sok régi ismeretet a népi gyógyászat mentett át napjainkig.

A sokféle betegség közül a leggyakoribbak a sérülések, sebek, ütések, dagadások, kelések stb., így ezek gyógyítása is igen széles körű, ilyen célra sokféle növényt használnak, de sokszor alkalmaznak egyéb gyógy módokat is, néha állati termékekkel kezelik a betegséget.

A felsorolt növények szócikkszerűen szerepelnek, elől ábécérendben a magyar irodalmi elnevezés áll, utána zárójelben a növény tudományos (latin) neve, végül a sóvidéki népi nevek következnek, mindenütt kiemelve. A népi nevek után a település rövidítése olvasható, ahonnan az adat származik. Nem szerepel rövidítés, ha a népi név mindenütt azonos.

1. Árnyékvirág (*Majanthemum bifolium*). *Magyaróajlapi* (K, I, Sv, Sz, Szk). A növény megmosott levelével daganatot, sebet, kelést borogattak. „Nem engedte, hogy a seb edurája magát” (Sv).

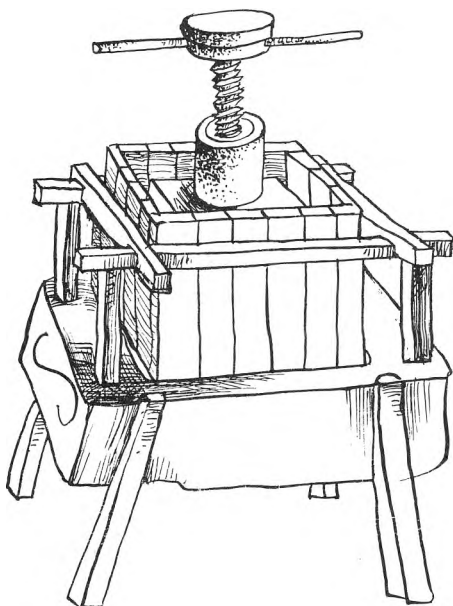
2. Besztercei szilva, házi szilva (*Prunus domestica* ssp. *domestica* f. *hungarica*). *Hargasmagú szilva*, *horgasmagú szilva*. Ringlőszilva (*Prunus domestica* ssp. *convar. rotunda*). *Hússoszilva*, *lőszemű*, *ringlő*, *ringlőszilva*. Sóváradon a szétnyomkodott és borssal meghintett aszalt szilvát a kelésre borították. Erre a célra a megboroszott ringlőszilvát még jobbnak tartották. „Ez a kelés vögyit égykettére kihúsztá.”

3. Boldogasszony tenyere (*Chrysanthemum balsamita* = *Tanacetum balsamita* = *Balsamita major*). *Bódogasszon levele*, *bódogasszony levele* (F). Elég gyakori kerti virág, temetőbe is ültetik, néha elvadul. Ezelőtt a megtisztított levelét gyulladt sebre tették.

4. Bortermő szőlő, nemes szőlő (*Vitis vinifera*). *Szöllő*. A szőlő levelét „megfonnyasszák”, majd a „fejér muhás” részt (a levél fonákját) lesúrolják, s a színével a gennyes sebre teszik (Ko, Szk). Korondon a megsárgult szőlőlevelet a fonákjával a kelésre borítják.

5. Burgonya (*Solanum tuberosum*). *Fődimagyaró*, *pityóka*, *krumpli*, *magyaró*. A leforrázott, elégetett bőrre nyers burgonyát tesznek, de úgy is használják, hogy az égési sebet rongy közé tett burgonya és murok reszelékével borogatják. Így kezelve a felhólyagzott seb gyorsan begyógyul, az égésnek, forradásnak nem marad nyoma.

6. Bükkfatapló (*Fomes fomentarius*). *Bikfatapló*, *bikfatapló*, *bükkfatapló*, *bükkfatapló*, *taplógomba*, *toplógomba*, *tapló*, *topló*. A vágott sebet hamulúgban megfőzött taplóval borogatták, vagy vékonyra nyújtott taplót tettek rá (B, F, K, Pp). „Ez a sebet megfogja.”

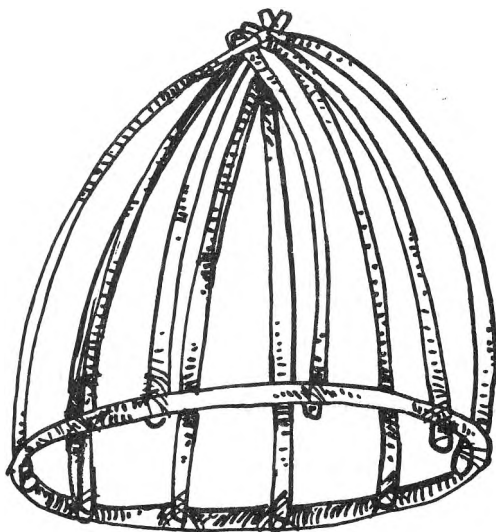
Almaecet készítésére
is használatos szőlőprés.

7. Cékla (*Beta vulgaris convar. conditiva*). *Cékla*. Kelésre friss cékla-
levelet borítottak. „E jó me a kelést megéri s kifokassza” (P).

8. Cukorrépa (*Beta vulgaris provar. altissima*). *Cukorrépa*. A népi
gyógyászatban a répacukor sok recept alkotórésze, de önmagában is
használják. „Az elmérgesedett sebre cukrot hintettünk, s a sebet hamar
meggyavította” (Szk).

9. Enyves aggófű (*Senecio viscosus*), közönséges aggófű (*S. vulgaris*).
Rombolófű (P), *romlófű* (Sz), *rontófű*. A „megromlott” testrészt (ütést,
sebet, dagadást, zúzódást) zölden összemorzolt és sótlan zsírral összeke-
vert növényvel kenték be. „Lapját pokolszökésre [befertőződött, fekete
tetejű, gyulladt, elgennyesedett pattanás] szoktuk tenni, a legjobb vót, me
hama émúlasztotta” (A).

10. Enyves éger (*Alnus glutinosa*). *Egerfa*, *égerfa*. „A megpállott,
fésértett vaj fétört lábujkák közi a zöd lapját öste behúsztuk, s reggére
here vót jöve” (As).

Mogyorófaból készült káva.
Molnár Dénes rajzai

11. Erdei borkóró (*Thalictrum aquilegifolium*). *Farkasalma* (Ko, Szk). Ezelőtt a növény friss levelét kelésre, sebre borították (Szk). „Most má esztet nemigen csináják, pedig jó vót” (Szk).

12. Erdei kutyatej (*Euphorbia amygdaloides*). *Halméregfű*, *halméregvonó* (Fs). „Sebre, vakütésre s törésre es, ojankó ha lapockába kellett tenni, a növént a karéjáva [virágjával] égyütt magfőszték, s osztán a lapiját a színive a sebre réjaborították, azután osztán égy tiszta rongyot a lébe belémártottak, s a megromlott testrésze réjafacsarták. Écce e biztos dolog vót.”

13. *Farkasalma* (*Aristolochia clematitis*). *Méregvonófű* (F), *farkasalma*. A levél főzetével sebet, vágást, kelést kenegettek, borogatnak. Ezt a gyógymódot ma is alkalmazzák.

14. *Farkasszőlő* (*Paris quadrifolia*). *Pokollapi* (F, K). „Az erdő között szokott lenni, lapija erőst jó a kelésre, s a pokolszőkésre es, de csak amejiknek a közepin bogyója van” (F).

15. Fehér árvacsalán (*Lamium album*). *Árvacsalán*, *árvacsihány*, *hóttcsihán*, *hóttcsihány* (Sv, Sz, Szk). A virágjából főzött teával a gyulladáso testrészt kenegetik, borogatják.

16. Fehér liliom (*Lilium candidum*). *Fehérliliom*. A népi gyógyászat régóta használja. Levelét megmosva, kékszeszbe áztatva, vagy a

kályhaszélén megmelegítve kelések, gyulladt sebek borogatására használják (F, K, P, Pp, Sv, Sz, Szk). „A lapi fonákja húz, a színe gyavitt” (Sv).

17. Fejes káposzta (*Brassica oleracea* convar. et provar. capitata). *Káposzta, fejérkáposzta, fejeskáposzta, nyárikáposzta, télkáposzta, vereskáposzta, vöröskáposzta*. A fagyott testrészre, Sóváradon az égési sebre is, sós káposztalevelet tesznek. Kelésre, tályogra, elgennyesedett sebre friss káposztalevelet borítanak. A rühes testrészt kékköves káposztalével mosták (I, K, Sz, Szk).

18. Fekete bodza (*Sambucus nigra*). *Csófa (K), bojzafa, borzafa, borzavirág (As, Fs, I, Sv, Sz, Szk), bozda (A, K, P), puska*. Daganatok, ütések, zúzódások borogatására nagyon jó a bodzakéreg, fenyőfa és fehérfüzkéreg keverékének főzete (K). Régebbi sebekre a megfőzött bodzalevelet tették, s a lével a sebet mosták.

19. Fekete földitök (*Bryonia alba*). Büdös gönye. *Főditök (As, Fs, K, P, Sv, Sz)*. „Dagadásra jó a pityókája”, répaszerű gyöktörzse (As). „Écse jó a biztos, de erőt büdöss” (Sv).

20. Fekete nadálytő (*Symphytum officinale*). *Feketenadáj, hízólapi, nadáj*. A kificamodott, törött, megdagadt végtagra, nehezen gyógyuló sebre tejben vagy vízben megfőzött nadálygyökeret tettek, a főzettel a megromlott testrészt borogatták. „Mikó valakinek a kezébokája megromlott, tébe nadálygyökeret fősztek, s osztán jó szoroson réjakötték a romlásra, s így osztán hama meggyavút” (K). Ezt a gyógymódot ma is alkalmazzák.

21. Földi bodza (*Sambucus abulus*). *Büdösbojza, бүдösborza, földibojza, földiborza*. A megfertőződött sebet, kelésnek induló daganatot a növény gyökerének főzetével lemosták, utána a lébe áztatott ronggyal borogatták. Az égési sebet is a gyökér főzetével kenték (Sv, Sz, Szk).

22. Göcsös görvélyfű (*Scrophularia nodosa*). *Feketepokolvarlapi, pokolvarlapi (B, Pp), vérejárófű (Sv)*. A kézen lévő pokolszökésre a növény levelét tették (B). Sebet, ficamot, törést a görvélyfű főzött levéllel kenték, borogatták (Sv).

23. Kakicsvirág (*Mycelis muralis*). *Forasztólapi (Szk), tolvajlapi*. A növény friss levele a kelést hamar megérlelte, kifakasztotta, meggyógyította (Ko, Sz, Szk).

24. Kámforfa (*Cinnamomum camphora*). *Kánfor*. Nálunk nem termesztett, egzotikus növény, de a fa illóolajából előállított kámfort jól

ismerik, a népi orvoslásban régóta felhasználják. A törött testrészt rögzítés előtt pálinkában feloldott kámmal mosták le.

25. Kék búzavirág (*Centaurea cyanus*). *Búzavirág, sallóvirág, sollóvirág* (Sv). Levelét tarlóvágásra teszik, a növény főzetével a sebet mossák (Sv).

26. Kerek repkény (*Glechoma hederacea*). *Macskatókülapi* (Szk), *repkéj* (K), *repkény*. A megtisztított és leforrázott levelét gyulladt sebre, kelésre borították. „Elég van belőlle, ahova békap, az istennek se lehet kiirtani” (Szk).

27. Keskenylevelű hárs (*Tilia cordata*). *Hárs, hársfa, ineresztő popjom* (P), *zadóga*. A szár héja (kérgé) alatt lévő sárgás hárttyikát, az „ineresztő popjomot” megfőzve rongyra kenik és sebre, kelésre teszik.

28. Körömvirág (*Calendula officinalis*). *Fülemile* (F, K, P), *fülemüle* (As, Fs, I, Sv, Sz, Szk). Sokan termesztik a virágoskertekben, néha elvadulva is előfordul. Az utóbbi időben lett igazán divatos, igen értékes gyógynövénynek tartják. Egyéb felhasználása mellett, a növény főzetével nehezen gyógyuló sebeket borogatnak. „Tugya meg, tanár úr, hogy ez ojan orvosság, hogy ijent a doktorok nem adnak” (Sz). „Écce e fájin szelék” (P).

29. Közönséges bojtorján (*Arctium lappa*). *Bagócs* (K), *bojtorján, bojtorján, keserűlapi*. „A megmosott lapijának a fonákját égy kicsit meg ké pökdödni, s osztán úgy ké a kelésre réjatenni. A fonákja híz, a színe gyavitt” (Sv).

30. Közönséges búza (*Triticum aestivum* = *T. vulgare* = *T. sativum*). A búzalisztet mézzel, tejszínnel vagy tejföllel, esetleg aludtejjel, savanyútejjel összekeverve begyulladt sebre, kelésre teszik. „A gennyet égykettőre esszegyüti, a kelést kifokassza, s megtéríti a gyulladást” (Sz).

31. Közönséges cickafark (*Achillea millefolium*). *Egérfarkúfű, ezerlábúfű* (Szk), *ezerlevelűfű, récefarkúfű, tyúkvirág* (K). A kezen vagy lábon lévő szúrásra, vágásra, cipő által feltört sebre a növény nyersen felaprózott leveles szárát tették, vagy a növény főzetének levelével a sebet borogatták. Még hatásosabb, ha a zöld levelet felaprítva és sótlan zsírral vagy szalonnával összekeverve kenik a sebre. Gyorsan gyógyít.

32. Közönséges dió (*Juglans regia*). *Dijó*. A Sóvidéken azt tartják, hogy a „dijólapinak nagy a gyógyhatása”. Teája – többek között – jó kelésre, fagyásra borogatónak, és jó aranyér elleni ülőfürdőnek (K). A levelet erre a célra akkor kell szedni, amikor a termés eléri a fele nagyságot.

33. Közönséges orbáncfű (*Hypericum perforatum*). *Jézusjárófa* (Ko, Sz, Szk), *jézusvére, jézusvéreburján, ótvarfű* (Sz), *vérejáró, vérejárófű* (P), *vérfű* (B, F, K, Pp). Pálpatakán három virágsziromra, egy kis üvegbe, szeszt töltenek, és sebeket kennek vele. Kamillával összefőzve nagyon jó égési sebekre.

34. Közönséges palástfű (*Alchemilla vulgaris*). *Dobronika* (Sz), *forrasztólapi* (Szk), *sallólapi* (Sz), *sallóvágottlapi* (B, P), *zsánikorlapi* (A, As, B, Fs, I, K, P, Pp, Sv, V), *zsinakor, zsinakori* (Sv, Szk). Megtisztított levelét színével a vágott sebre borítják. Sóváradon a szárított és megtört levelet sótlan disznózsírral összekeverve kenik a sebre.

35. Lándzsás útifű (*Plantago lanceolata*), nagy útifű (P. major). *Hosszúlevelű útifű* (F, Pp), *kégyónyelvűfű, ökörnyelv* (Sz, Szk), *tolvajlapi* (P), *útifű, útilapi*. Kelésre, begyulladt, nehezen gyógyuló sebre, feltört lábra a megmosott zöld levelet borítják, „a gennyet egykettőre kiszípjá” (P).

36. Lózsálya (*Salvia verticillata*). *Atraca* (A, B, Fs, Pp). A megfőzött növény levét sebek borogatására használták.

37. Lucfenyő (*Picea abies*). *Déckafenyő* (K), *veresfenyő*. A fenyőszurok (fenyőgyanta) a sebet, kirepedezett kezet, lábat gyógyítja, faggyúval és mézzel összekeverve a kelést megérleli és kifakasztja, „a gyökerit kihúzza” (K).

38. Méreggyilok (*Cynanchum vincetoxicum*). *Dűhfű, dühűfű, gyűhűfű* (K, Ko, Sz, Szk), *farkasalma* (K), *vészfű* (Sv). A növény főzetének levét ütésre, sebre, dagadásra, kelésre borogatónak használták. „Vigyázni kévélle, me mérges portéka” (K).

39. Mezei katáng (*Cichorium intybus*). *Cikórija* (Sv, Sz, Szk), *katáng, katángkóré* (P, Sv, Sz), *kék katánkóré* (I), *sallóvirág* (Sv), *sollóvirág, tetánkóré, tetenkóré* (Sv, Szk), *vadcikórija* (Sv, Sz). Virágzatát sallóvágásra teszik, a sebet hamar begyógyítja.

40. Mezei macskagyökér (*Valeriana officinalis*). *Macskagyökér, macskagyökönke-gyökér, macskagyökönke-gyűkér, macskaköröm-gyökér, macskaköröm-gyűkér* (K), *ótvarfű* (Sz). Ezelőtt a daganatot, kelést, tályogot a gyökér főzetével borogatták. „Vátig herehoszta.”

41. Muskátli (*Pelargonium zonale* = P. hortorum). Angol muskátli, nagy virágú muskátli (*Pelargonium grandiflorum*). *Muskáta, muszkáta* (B, F, Pp), *muskátli, pelárgónija, pelergónija* (A, As, Fs, V). Gyógyászati célra mindenik muskátlifaj levelét egyformán használják, gyulladt, elgennyesedett sebre, kelésre borítják.

42. Nagy csalán (*Urtica dioica*). *Csihán, csihány, csipőscsihán, csipőscsihány, magoscsihán, magoscsihány* (Pp), *nagycsihán, nagycsihány, csuhán, csuhány* (Ko, Sz, Szk). A növény föld feletti része megfőzve gyógyítja a fekélyeket, szárítja a levező sebeket.

43. Nemes almafa (*Malus domestica*). *Alma, almafa*. Rándulásra, ficamra, ütésre, dagadásra sós búzakorpával összekevert almaecetet kötnek. „Az almaecet sokmindenre esőosztájú orvosság” (Szk).

44. Orvosi székfű (kamilla) (*Matricaria chamomilla*). *Székfűvirág, kamilla*. A népi gyógyászatban is általános fertőtlenítő, borogató, gargalizálószer. A virágzatából főzött teával nyílt sebeket, gyulladós testrészt borogatnak.

45. Ostorména (*Viburnum lantana*). *Bolondító, kutyacseresnye* (I). Régebb levelének főzetével sebeket kenegettek, locsoltak.

46. Őszi oroszlánfog (*Leontodon autumnalis*). *Kégyónyelvűfű, kígyónyelvűfű* (K). „Ojanforma mind a cikórija, de jól üsmerjük, tугyuk, hogy mék a jó. Ezelőtt a lapiját kelésre tettük, a gyükerit hama kihúsztá” (K).

47. Paradicsom (*Lycopersicon esculentum*). Kelésre, gennyes sebre érett nyers paradicsomszeleteket tesznek (P).

48. Pénzlevelű lizinka (*Lysimachia nummularia*). *Fillérfű* (P, Sz), *gerebjefű* (P), *ínesztőfű* (Ko, Szk, P), *pénzlevelűfű* (Szk), *pénzfű* (F, Pp). A növényt megfőzik, benne hagyják a lében, s ezzel a „romlást” (rándulást, ficamot, ütést, dagadást, gyulladást) borogatják.

49. Rubiánka libatop (*Chenopodium botrys*). *Mirha* (B, K, P, Pp, Sv, Sz, Szk). A mirhát lenmaggal és *parancsolatgombával* (szömör-csöggomba = *Phallus impudicus*) együtt tejben megfőzték, és a megeredt fogra tették. Kelésre mirhából csombort, hagyma, kovász és szappan hozzáadásával „írat” főztek, ami a kelést gyorsan megérlelte és kifakasztotta (F, K). „Eröst rú szagja van” (K).

50. Tengeri, kukorica (*Zea mays*). *Kukorica, kukorica, törökbúza*. Ütésre, dagadásra hideg vízzel összekevert kukoricalisztből készítettek pakolást (As). Kukoricaliszttel borogatták a gyulladt, fájós szemet is (Ko, Szk). Égési sebre kukoricalisztből kevert „habarcsot” tettek, ez megakadályozta a bőr felhólyagzását (Sv).

51. Tyúkhúr (*Stellaria media*). *Pipehúr*. Gyulladt ütés, dagadás esetén a megszáritott és összetört növényt állott vízzel meglocsolták, majd rongy közé téve a beteg testrésze borították (Sz).

52. Uborka (*Cucumis sativus*). *Uborka, uburka*. Sóváradon a kezen lévő ekcéma (viszkető, hólyagocskákkal vagy más kiütéssel járó, nem fertőző betegség) vagy egyéb bőrbetegség esetén, meg amikor a bőr lehorzsolódott a kézről és „levezett”, az érett, magnakvaló uborka héját megszáritották, tejbe beleáztatták, s a beteg testrészt ezzel borogatták. Amikor a nőknek begyulladt, megkelt a melle, az érett uborkát négyfelé vágták, tejben megfőzték, s amikor langyosra hűlt, a beteg mellett ezzel borogatták (I, Sv, Sz, Szk).

53. Vöröshagyma (*Allium cepa*). *Hagyma, dughagyma, maghagyma, sárgahagyma, vereshagyma*. A vöröshagyma húsos levelét megsütve megkelt körömházra teszik. A gennyet összegyűjti, kitakarítja. Erre a célra hagymából, szappanból és zsírból kenőcsöt készítenek. „A vereshagymát fenyőszurokkal esszefőszük, s ez erőt jó vót, me a kelést, de tuga meg, hogy még a béldaganatot es égybe kifokasztotta” (I).

Kezelés állati termékekkel

– A népi gyógyászatban a pókhálót vérzéscsillapítóként régóta használják. Vágásra, vérző sebre pókhálót borítanak, ami a vérzést gyorsan elállítja. Erre a célra a legjobb az istállóból vett pókháló.

– A méz – egyéb értékei mellett – jelentős szerepet játszott (és játszik) a népi orvoslásban is. Gyógyító hatását régóta ismerik, számtalan házi készítésű szer alapanyaga. Begyulladt sebekre, kelésekre méz hozzáadásával készítenek sebtapaszokat, kenőcsöket. Az utóbbi időben egyre jobban terjed a méhszurok (propolisz) felhasználása is. Összetörve szeszenben feloldják, vagy kis galacsinokat készítenek belőle. Kitűnő fertőtlenítő, kiütések, begyulladt, nehezen gyógyuló sebek kenésére igen alkalmas.

– A tojás a népi gyógyászatban mindig jelentős eszköz volt. Több házi készítésű szer alkotórésze, de önmagában is használják. Feltört lábra, „csizmamarásra” a tojás kemény héja alatti hártját tették. A „pokolszökést” tojássárgájával kenték be. Égési sebre tojásfehérjét tesznek.

– A tej gyógyító hatása is régóta ismert. Atyhán pl. az égési sebet tejszínbe csepegtetett faggyúval borogatták, ettől a seb hamar gyógyult. A gyulladt szemre tejbe mártott pirított kenyeret tettek (Szk). A „szentantaltűzít” (epidemia = *Calviceps purpurea* = anyarozs által okozott mérgezés) rongyra kent savanyú tejjel borogatták (A). A kelést

„csicstével” (szoptatós nő tejével) vagy frissen kifejt tehéntejjel összekevert búzaliszttal kenték be.

– A disznóepével való gyógyítás is régi keletű. „Ezelőtt a disznóepét a pajtába felakasztottuk égy szegre, ott tartottuk tavaszig, s mikó kellett, elévttük. Disznyóöléskó sohase doptuk e, mind most” (Sv). A fagyott testrésze disznóepét tettek. Szakadáton a megszáritott disznóepét égési sebre borították.

– Az állati zsír, faggyú gyógyító hatását régóta ismerik. Az „ótvart” (gennyes pörkösödő hólyagocskák) a disznó zsiradékából házilag főzött szappannal kenték (A). Sóváraddon az ótváros testrésze tört borssal összekevert juhvajat tettek. Ugyancsak Sóváraddon a megolvasztott juhagygyút jégre csepegtették s az így nyert lapos „fagyúlepényt” a fagyott testrésze borították. Sok helyen a fagyásra sótlan zsírt kentek. „Mikó a szoptatós fejrénepnek békövesedett a meje, égy sárga gyócsot kifősztek, disznyózsírra békenték s a mejre borították, azután a gyócsot elásták. Ez osztán a mejet kilikasztotta, s here es jött” (Fs). Parajdon a vágott sebre, kelésre a füstölt szalonna felső része alatti réteget tették. A keléses hát kezelésére zsírban megfőzött kulcsszappanból és sárgahagymából készítették kenőcsöt (I, Sv). Gyulladt sebre, vágásra, kelésre más eljárással is készítettek sebtapaszt. A padláson tartott feltekeret háj „hártvikáját” lehúzták, egy kis zsírral és *zsinakorlapival* (= közönséges palástfü) összekeverték és a sebre borították.

Egyéb gyógymódok

– Az égési sebet rongy közé tett istállótrágyával kötötték be, vagy az égésre szódabikarbonát hintettek. Más recept szerint a sebre mészlével átitatott rongyot tettek. Égési sebre só is szoktak hinteni, „eröst fáj, de nem hójagzik fel”. A fagyott testrésze is sóval megszórt rongyot borították. Úgy is kezelték, hogy a fagyást petróleummal mosták. A fagyott kezét vagy lábat felváltva hideg és meleg vízben áztatják. „E csak úgy jó, ha sokszó égymásután csináják.”

– Sebre a falról lekapart meszet tettek. Úgy is gyógyították, hogy a sebre „hugyos födet” kötöttek. Mindenféle sebet, vágást általánosan gyógyítottak emberi vizelettel. A gyulladt testrészt is emberi vizelettel átitatott ronggyal borogatták. Fertőzött sebre rongyba kötött és langyos vízbe mártott só tettek. A kelést langyos vízben feloldott timsóval kezelték. Úgy is gyógyították, hogy a kelésbe tüvel kereszt irányban cernát húztak,

s a cérna mellett a genny kifolyt. Más (drasztikusabb) recept szerint a kelést „búzairrel” (emberi ürülékkel) kenték be, majd bekötötték. Útésből származó dagadásra hideg vizes borogatást tesznek. A megrándult, kifiamodott testrésze szappanos-vizes rongyot kötöttek. Az eltört végtagot szesszel lemosták, majd ronggyal betekert lapockába tették. Utókezelésként meleg, sós vizes lével borogatták.

Gazdag ismeretekkel kítűnt adatközlők

Alsófalva: Kacsó Géza (sz. 1904), Sebe Erzsébet (1899)
Atyha: Szekeres István (1919), Szekeres Julianna (1895)
Békástanya: Králl Lidia (1895), Lukács Mózes (1909)
Felsősfalva: Kovács Mózes (1902), Lukács Domokos (1901), Szász Dénes (1932)
Fenyőkút: Tófalvi Ferenc (1926), Tófalvi György (1919), Tóth Márton (1928)
Ilyésmező: Kovács István (1899), Szász Erzsébet (1902),
Korond: István Lajos (1920), István Lajos ifj. (1945), Józsa Erzsébet (1900), Szász Domokos (1911), Tófalvi István (1909)
Kopac: Demeter László (1909), Szikszai Anna (1913)
Parajd: Fülöp György (1901), Fülöp Márton (1914), Nagy L. Imre (1903)
Pálpataka: Balázs Lajos (1914), Fábán Géza (1909), Lőrincz G. Mihály (1909)
Sóváradi: Király Dénes (1900), Tóth Dénes (1892), Tóth Dénes ifj. (1914)
Szakadát: Adorján János (1920), Bakos Ferenc (1896), Bakos Ferenc ifj. (1937), Györfi Rezső (1906), Kelemen Ábel (1936), Makkai János (1903), Páll Anna (1894), Siklódi Árpád (1944), Sikó Imre (1911)
Szováta: Deák Zsuzsa (1893), Fülöp András (1936), Fülöp Jusstina (1917), Kovács Károly (1904), Kovács Irma (1907), László János (1919), Pirooska András (1910),
Vadasmező: Tófalvi K. Mihály (1938)

Rövidítések

f. = forma, alak
 convar. = convarietas, nagy fajtacsoport
 provar. = provarietas, kis fajtacsoport
 ssp. = subspecies, alfaj

Kicsi Sándor

VÉRZÉSCSILLAPÍTÓ TAPLÓ ÉS PÖFETEG
A MAGYAR NÉPI GYÓGYÁSZATBAN

A magyarok nagy általánosságban az etnomikológus Wasson házaspár kifejezésével (Wasson et al. 1986. 18.) inkább mikofóbnak (gombakerülőnek) minősíthetők, szemben a környező, ki-mondottan mikofil (gombakedvelő) szlávokkal. Általános tapasztalat, hogy a Kárpát-medence szláv népei több gombát ismernek, gyűjtenek és fogyasztanak, mint általában a velük szomszédos magyarok. Ennek megfelelően a magyar népi gombanevek döntő többsége – helyenként az egész rendszer – szláv jövevényszókból és tükörszókból áll (Gregor 1973), az erdélyi és moldvai gombanevek jelentős része pedig a románból jövevényszó. Mindezek mellett a magyar népi gombaismeretet évszázadok óta folyamatosan gazdagították nyugatról érkező, többnyire „felülről leszivárgott” hatások. (Mindен bizonynal ide sorolható számos gomba, például az özlábgombák népi fogyasztása, illetve a később említendő júdásfülegomba felhasználása a népi gyógyászatban.)

Ami a gyógynövényeket illeti, a nálunk vadon termő kb. 3000 virágos növényfaj közül a népi gyógyászatban kb. 300 fajt szokás felhasználni, s nagyjából ennek megfelelően egy adott vidék vadon termő virágos növényei mintegy 10%-ának van népi neve. Ami a gombákat illeti, mintegy 3000 Magyarországon megtalálható úgynevezett nagygombafajból 600–800 viszonylag sűrűn fordul elő, s ebből mintegy 500 jó, ehető. Ehhez képest a gombakedvelőbb (és egyben gombákban bővelkedőbb) magyarlakta vidékeken is (Erdély, Felvidék, Dunántúl) a gombászok általában egy, ritkábban két, kivételesen legfeljebb három tucat gombát ismernek, s általában csak az ehetőnek minősített gombáknak van népi elnevezése. Zsigmond Győző sepsiszentgyörgyi etnológusnak a magyar etnomikológiát megalapozó erdélyi gyűjtései (1994) és a szakirodalom átvizsgálása alapján alkotott véleménye szerint a magyar népi gyógyászatban legalább egy tucat gombaféleséget használnak fel (1995). (Itt gombafajt azért lenne hibás említeni, mert például a később említendő tapló- és pöfetegfajokat – néprajzi szempontból – gyakran szerencsésebb egy egységként kezelni.) Mivel azonban a népi gyógyászatban a gombák legfeljebb periferiális jelentőségűek, a reájuk vonatkozó adatok is meglehetősen szétszórtak, s egy-egy közlés – leszámítva Zsigmond Győző említett munkáját (1995) – legfeljebb egy-két gomba ilyen célú felhasználását

említi. A magyar népi gyógyászatban sebkezelésre számos növényt szokás felhasználni, például Miklóssy V. Vilmos csíki gyűjtése (1980) két tucát sebtapaszként alkalmazott növényt említ, köztük a pöfeteget is.

A gyógyító gombák közül egyik legismertebb a júdásfülegomba (*Auricularia auricula-judae*) fájós szemre borogatva való alkalmazása. Ez a Magyarországra valószínűleg Nyugat-Európából eljutott módszer nálunk is legalább a XVI. századtól ismert, a gomba neve *bodzagomba* és *bodzafagomba* néven rögzült (Gregor 1973. 43–44.; Kicsi 1995. 359.), a századforduló gyógyszerészei még árulták (Veress 1982. 16.), s használatáról a népi gyógyászatból a XX. század közepéről is vannak szórványos adatok (Vajkai Aurél csereszegtomaji gyűjtését idézi Szendrei–Szendrei, „gomba” szócikk, é.n.).

A taplók – a bükkfatapló (*Fomes fomentarius*), parázstapló (*Phellinus igniarius*) – vérzés elállításra való felhasználása az etnomikológiából jól ismert (Kalmár 1982. 146–147.). Ennek ellenére viszonylag ritka néprajzi adat van rá, például a Bakonyból a Hegyi Imre által regisztrált *hubán* néven (1978. 189.), továbbá Zsigmond Győző újabb gyűjtéséből (1995), szórványosan Erdélyből (Sóvidék, Székelyföld). A taplókat a latinból vett *agarikum* (*agaricum*) néven a XVI–XVIII. századi hazai gyógyászatban többféle célra felhasználták (Gregor 1973. 21.), s az újabb néprajzi gyűjtések közül valószínűleg ide kapcsolódik Oláh Andor békési, pálinkába áztatva köhögés ellen javallott *abarikoszgomba* adata is (1987. 130.).

A népi gyógyászatból ismeretes még a pöfetegek (*Langermannia gigantea*, *Bovista* spp., *Lycoperdon* spp.) szintén vérzéscsillapító, sebgyógyító hatása (Gregor 1973. 27.; Krébecz 1988. 175.; Veress 1982. 90.); Mezőkövesden, Palócföldön és Békésben *pöfeteget*, *pöfeteget gomba* néven (Pető 1987. 179.; Petercsák 1989. 317.; Oláh 1987. 132.; Bondár 1982. 55.), Felsőőrön *lúdpasz* néven (Szendrei–Szendrei, „gomba” szócikk, é.n.), Kőszeg–Hegyalján *vinasszonposz* néven (Bártosi 1964), Kalotaszegen és Mátészalkán *lúfing* néven (Péntek–Szabó 1985. 307–308.; Vasas 1985. 107, 154, 161, 163, 187.; Farkas 1988. 188.), Répáshután magyarul *pöfeteget gomba*, *püfeteget gomba*, *labda*, szlovákul *prachno* néven (Kóczyán 1984. 254.), Árapatakon magyarul *lőposzogó*, románul – a magyarból tükkörszó – *beşina calului* néven (Péntek–Szabó 1976. 210.), Csíkságban *poszogó* (Tusnádfalu), *puhatag* (Csíkszentsimon) és *lőposzogó* (több csíki községben) néven (Miklóssy 1980. 61.), Sepsikőrőspatakon *lőposz*, *lőposzogó* néven (Zsigmond 1994. 50.), Magyarországon (Mezőség), Várfalván (Aranyosszék) és Magyarvalkón (Kalotaszeg) *lő-*

fiŋg, *lőfiŋggomba* néven (Zsigmond 1994. 46.). Zsigmond Győző újabb gyűjtései (1995) szerint szórványosan szerte Erdélyben és Moldvában használatosok a pöfetegek, így Csikban és Gyimesben *puhatag* (Csikszenmárton, Alcsík; Csikborzsova, Felcsík; Gyimesközéplek), a Homoród mentén *lőpoc*, *poc* (Homoródszentpál) és *tinótorty* (Homoródalmás), Borszáken *fiŋggomba*, Gorzafalván *lőposzogó* néven. Az idézett különböző közlések némelyike megjelöli, hogy az említett pöfetegfajok melyiket és miként használják sebkezelésre (például óriás pöfeteget felvagdosva, megszáritva, másokat pálinkával stb.).

A fentebb említett, a népi gyógyászatban előszeretettel használt gombák (júdásfülegomba, taplók, pöfetegek) érdekessége, hogy – akárcsak a szarvasgombák és a korallgombák – nem tartoznak a tipikus gombák közé. (Szerte Európában a legtipikusabb gomba a légyölő galóca, a legtipikusabb ehető gomba a csiperke.) Érdekesség még, hogy a pöfetegek – akárcsak az őzláb-gombák – fogyasztásának a kimondottan mikofil szláv kultúrákban is elvétve van hagyománya, s fogyasztásuk a magyarságnál is csak az utóbbi évszázadban (sőt talán az utóbbi évtizedben) terjedhetett el. Ugyanakkor hallatlanul nehéz állást foglalni az említett gombák népi gyógyászatbeli felhasználásának eredetét illetően. Mint említettem, valószínű, hogy a judásfülegomba szemfájás elleni használata nyugati, „felülről leszívárgott” hatásnak tulajdonítható. A vérzéscsillapító tapló és különösen a pöfetegek szerte a magyarságnál, Burgenlandtól Háromszékig elterjedt felhasználása azonban a magyar népi kultúra ősi – talán még honfoglalás előtti – rétegébe tartozhat. Erre utal az is, hogy a *tapló* szó minden bizonnyal a honfoglaláskor előtt is megvolt nyelvünkben, s a taplók maguk tűzgyújtó eszközként ősidőktől fogva használatosak voltak. A *pöfeteg* elnevezés – több alakváltozattal – nyilvánvalóan hangfestő eredetű, s a pöfeteg elnevezéseitől szolgáló *-posz*, *-fiŋg* és *-torty* tagú összetételek pedig tükörszóként – eltérően legtöbb összetett gombanevünktől – általában nem vezethetők vissza szláv előzményekre (Gregor 1973. 24–28.).

Szakirodalom

- BÁRDOSI János
1964 *Gőgynővénygyűjtés és népi gyógymódok Kőszeg-Hegyalján*. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője 2, Savaria. 189–221.
- Bondár Ferenc
1982 *Sarkadkeresztúr néphite*. Folklor Archivum 14. MTA Néprajzi Kutató Csoport, Bp. 7–67.

- FARKAS József
1988 *Néprajzi írások Szatmárból.* Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék. Folklor és Etnográfia, Debrecen. 39.
- GREGOR Ferenc
1973 *Magyar népi gombanevek.* Nyelvtudományi Értekezések 80, Bp.
- HEGYI Imre
1978 *Az erdőkiélés történeti formái.* Bp.
- KALMÁR Zoltán
1982 *A gombák világa.* Bp.
- KICSI Sándor András
1995 *Fülgomba.* Magyar Nyelv 91. 3. 355–361.
- KÓCZIÁN Géza
1984 *Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután.* In: Szabadfalvi József–Viga Gyula (szerk.): *Répáshuta.* Egy szlovák falu a Bükkben. Herman Ottó Múzeum, Miskolc. 229–256.
- KRÉBECZ Jenő
1988 *Gombaatlász.* Pallás–Magyar Média, Bp.
- MIKLÓSSY V. Vilmos
1980 *Csiki népi sebtapaszkok.* In: *Népismereti Dolgozatok.* Bukarest. 60–63.
- OLÁH Andor
1987 *Zöld varázslók, virág-orvosok.* Népi gyógynövényismeret Békés megyében. Békés Megyei Tanács V. B. Tudományos-Koordinációs Szakbizottság, Kecskemét.
- PÉNTEK János–SZABÓ T. E. Attila
1976 *Egy háromszéki magyar falu népi növényismerete.* Ethnographia 87. 1–2. 203–225.
- 1985 *Ember és növényvilág.* Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Bukarest.
- PETERCSÁK Tivadar
1989 *Erdőhasználat a Palócföldön.* Ebben: Bakó Ferenc szerk., Palócok III. Heves Megyei Múzeumok Igazgatósága, Eger. 235–331.
- PETŐ Margit
1987 *Kedves vendég, tiszteltessél, nálunk megvendégteltessél.* A matyó konyha. Bp.
- SZENDREY Zsigmond–SZENDREY Ákos
é.n. *Magyar néphit és népszokás lexikon.* Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattára 6186.
- VASAS Samu
1985 *Népi gyógyászat.* Kalotaszegi gyűjtés. Bukarest.
- VERESS Magda
1982 *Gombakönyv.* Bukarest.
- WASSON, R. Gordon et al.
1986 *Persephone's Quest.* Ethnogens and the Origins of Religion. Yale University Press, New Haven & London.
- ZSIGMOND Győző
1994 *A gomba helye népi kultúránkban.* Egy falu (Sepsikőröspatak) etnomikológiai vizsgálata. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 2, Kolozsvár. 22–58.
- 1995 *A gomba a magyar népi gyógyászatban.* Sepsiszentgyörgy, kézirat.

Székely Ferenc

NÉPI GYŰJTÖGETÉS VADASDON

Marosszék perifériáján, Bekecsalja szélén fekvő kis székely településen, Vadasdon a néprajz egyik mostohán kezelt színteréről, a gyűjtögetésről írtam dolgozatot a teljesség igénye nélkül.

A gyűjtögetéssel mint néprajzi jelenséggel legelőször *A magyarság néprajzában* találkoztam, amelyben Bátky Zsigmond és Györffy István néprajzkutatók a gyűjtögető életmód emlékeivel (aszalás, sózás, nyers növényi táplálékok, fenyőíz stb.), illetve a gyűjtögetés szakszerű leírásával és annak használati ismeretével ajándékoznak meg. Később Tarisznyás Mártontól és Vita Zsigmondtól olvastam idevágó nagyszerű dolgozatokat.

Vadasdon – mint mindenütt – a gyűjtögetés egyidős az emberrel. A társadalmi viszonyok alakulása, a gazdasági visszarendeződés, a tulajdonformák visszaállítása a 89-es fordulat után a gyűjtögető néprajz életünkben kialakított értékrendjét minősítheti, (újra)értékelheti, de eltűnése, kimaradása – egyelőre kizárt – anyagi létünk silányabbá tételéhez vezetne.

Dolgozatom, a régi és az új kontaminációjának jegyében, a letűnt és ma is gyakorolt gyűjtögetési formák ismertetésével szándékszik a téma iránt érdeklődők ismeretét gyarapítani.

Hecserli (csipkebogyó, segvakaró): Ízfőzésre és teakészítésre szedik (kesztyűs) kézzel, esetleg fahoroggal. Általában szeptemberben és októberben gyűjtik, bár azt tartják: „hogya íznek kell, jó, ha egy kicsit megcsípi a hideg”.

A hecserli feldolgozása házilag történik; főzés után a mag eltávolítása végett átpasszírozzák s cukorral, tartósítóval elegyítik. Egyesek, az utóbbi években, a közeli Csókfalván beindult hecserliíz-készítő géphez viszik, ahol rövid idő alatt jó minőségű, íznek való paszta nyerhető. A munkabért pénzben rendezik.

Ősszel, hecserliérés idején sok szegény családot látni műanyag zsákkal, neccel, akik a körzeti erdészek megbízásából szedik le a bogyókat, pénz vagy tűzifa ellenében.

Szeder (szedernye): Manapság íznek, befőttnek szedik, régebb csináltak bort is belőle. A vadasdiak három szederfajtát ismernek:

1. *folyószeder* (martos, gyepős helyeken terem), 2. *tövises szeder*, 3. *gerezdes szeder*.

A szedret nejlonvederbe, *főzőkantába* (kondérba) vagy valamilyen mázas edénybe szedik. Régebb a fűzfának vagy a fiatalabb fenyőfának lehántották a *héját* (20–30 cm széles) és *kászút* készítettek belőle. A kászú 1-től 5 literig terjedő gyümölcshordó edény, aminek füle nincs s tarisznyában, átalvetőben vagy kézben hordható. Az edény bütűjét hajlékony ággal, borsfenyővel vagy gyűrűfával „varrták meg”. A kászú csak egyszeri használatra készült, ott kint a mezőn, amikor a mezőn dolgozó édesapa, nagypapa gyerekeit, unokáit hazatéréskor „az ég adta” erdei vagy mezei gyümölcssel szerette volna megajándékozni.

Csiga (házas csiga): A közeli Gyulakután működő „csiga gyárnak” köszönhetően, tavasszal, esős időben sok „csigászót”, csigát gyűjtő egyént látni a vadasi határon. Ezek leginkább fiatalok és nők közül kerülnek ki, akik vedrekbe vagy műanyag zsákokba gyűjtik a „házát” magán cipelő csigát.

A csiga gyűjtése csupasz kézzel vagy kesztyűvel történik, a mezőről való beszállítást háton vagy tolszekeren végzik. Az efféle gyűjtögetés végzők közt igen sok a cigány és a létminimum határán tengődő nincstelen. Azt vallják: megéri, kijön a napszám.

Som: Íznek és kompótnak szedik, jó gyomorrontás ellen, régebb főztek belőle pálinkát és aszalták. Aszalás esetében a tepsibe tett somot *kemencézték*, azaz a kisült kenyerek után a még meleg kemencébe tették, hogy megaszalódjék.

A som termése rendre érik, némelyek rázzák vagy a földről szedik fel kézikosárba vagy műanyag vederbe.

Vadasdon jó somtermő hely *Lókötő, Ilyés Gyuri kertje, Bakó-féle föld*.

Kökény: borászati és aszalási céllal szedték, de felvásárolta az erdészet is.

A szedést horog nélkül, kosárba végezték az első hóharmat után, mivel azt tartották, hogy a kökény is csak akkor jó, ha „megcsípi a harmat”. Összel, sütés után kemencézték, télen padláson, *aszalóládában* tárolták. Fonásuk a (vén)asszonyok egy-egy szemet vettek a szájukba, hogy gyűljön a nyáluk.

Eper (földi eper, erdei eper, bakkeper): A füves helyeken, legelőkön, erdei tarvágatokban termő vadeper igen jó ízű, édes, zamatos, a nemesített eper őse, amiből kedvelt dzsem vagy befőtt készül. A szedése mázas edénybe vagy műanyag tárolóba történik.

Macskaszemű szilva (vadszilva): Árkos-bokros helyeken terem, amit régebb levertek, leráztak pálinkának. Ültették *élősövénynek* is, kerítés helyett.

Bükmakk: Fözoolajnak való, bükkfán terem, szedése igen szaporátlan. A héjából kihulló termést Havadtón, Makfalván vagy Nyárádszeredában szoritották ki, olajútón.

Cseremakk: Disznóknak, juhoknak gyűjtötték *Gorzsád* és *Szálaposály* erdejében. A makktermés a „hidegcsipésnek” köszönhetően magától hull ki a tokjából, aki ezt nem várta ki, annak hosszú rudakkal, *koszttal* kellett levernie. Jó népes családok akár 20–30 vékát is szedtek naponta, amit szöttes zsákokban, hátan szállítottak haza, hogy pénzért, italért, élelemért árulják.

A makkot ma is szedik, *háznál* vele, bár sokkal kevesebb a cserefa s a termés is. Etetéskor egyesek forrázzák, mások szemes gabonával vegyítve őrlik házi malmon, sertések részére. Jó makkterméses esztendőkben a vaddisznók inkább az erdőket, makkos helyeket pásztázzák-turkálják s kevesebb a vetett növényekben, gyümölcsösökben ejtett vadkár.

Régebb a közeli Rigmányban és Gesesben a Tanácsi-legelőkön lévő cserefák, tölgyfák termését is pénzért árverezték, amit hidak, utak, középületek javítására használtak fel.

Fagyöngy (gyöngyág): Levele teának való. Fölkúszó ágát rövid nyelű baltával vágják le, majd miután lehúzzák a földre, „lekopasszák”, hogy venyige- vagy fűzfakosárba tegyék. Használták az állatgyógyászatban is; fehér bogójának termését a madarak szedik és hordják szét, ezáltal terjed. A leginkább vadalma-, jegenye-, alma- és cserefa törzsén termő fagyöngyágakat igen kedvelik a kecskék és a juhok.

Mogyoró (fáin magyaró): Gyerekek, asszonyok szedik, verik, vagy a könnyen hajló ágat húzzák le. A zöld héjában maradt csonthéjú termést padlásan, tornácon terítik szét, száradási céllal, majd kibontják s elteszik télire. A mogyorót kalapáccsal törik. Igen finom süteményekbe és házi csokoládékba.

A mogyoró fájából készül a szüreti báli *káva* és a szénaszárításnál felütött, karó alá való káva.

Borsika fenyő (fenyőmag): A népi és állatgyógyászatban használatos, aprított káposztában ízt adó, pálinkát ízesítő bogyótermést régebb a havasi legelőkön élő borsika fenyőről szedték. Ma már nem szedik, hiányát üzleti készítménnyel pótolják.

Bakkbüz-vackor: Zamatos íze, aromája miatt aszalták vagy pálinkát főztek belőle. *Hírédben*, *Csizmadi Kálmán bá kertjében* és *Páll László kertjében* termett.

Vadalma: Almaecet és -pálinka készítésére szedték; lerázták (nem kosztolták, mert leverődnek a rügyek), s (ökör)szekérrel hordták haza.

Az almaecetet fából készült szőlőprésen, *gerendás sajtón* szorították ki, cserefaedényekben, hordókban (10–12 vedres *dobonkában*) tárolták. Az almaecetet használták az állatgyógyászatban imely és tőgysebesedés ellen, a népi gyógyászatban csömör és fejfájás ellen bedörzsöléssel.

A vadalmafákat nem kezelték, nem pucolták, suvadásos, gyenge talajokra telepítették talajkötőként.

Vaddió (korcsos dió): Süteményre használták/használják, zöld állapotában – amikor nagy tüvel még át lehet szűrni – készítettek savanyúságot vagy dzsemet belőle. Lekosztolták, majd felszedték kosárba.

A vaddió madarak elhullatta diótermésből kel ki.

Vadcseresznye: Pálinkának szedték, szárában, az erdőn, mezőn, árkosmartos helyeken termett vadcsereznyefákról. A munkálatot kosztal végezték, a lehullt gyümölcsöt kosárba tették.

Vadszőlő: Szőlőmagból nő fel, termése apróbb szemű, gerezdje kisebb. Gyepűs helyeken terem; régebbi pálinkának szedték kosárba, vedrekbe.

Vadvackor (vadkörte, vackor): a pálinkának való vadvackor termését lerázták, leverték, szöttes zsákokba gyűjtötték/gyűjtik, vagy egyenesen szekérderekba öntik törökbúzaszedő kosárral. A nemesebb fajtákból, szebb példányokból aszaltak nagypéntekre, a „vadköves”, gyenge minőségűt betörték pálinkának.

Jó vadkörtetermő helyek: *Fajkabükk*, *Szálaposály*, *Havadtői oldal*, *Gorzsád*, *Koncsod*, *Kecskés*.

Akácfa lapija: Szűk esztendőben, amikor kevés *köst*, takarmány termett, lombtakarmányként az akácfa gerezdes, fuszulykás részét tárolták, amit télen juhokkal és kecskékkal ettetek. Hasonlóképp baltával vagy sarlóval nyesték le az évi friss rügyeket, amit zsupokban szárítottak, marháknak, juhoknak, kecskéknak szánva.

Voltak idők – a téész előtt – amikor fiatal cserefanövéseket ettetek a marhákkal. A hajtásokat kacorral vágták le, zsákokba rakva, hátton szállították haza.

Fűzfa (fízfa): Kosárfonásra (pattogatott), szőlőkötözésre (sárga fűzfa), kórékötésre (apró levelű) szedik bicska vagy metszőolló segítségével, patak mentéről, vízgyenes helyekről.

A patak menti rakottya-fűzfát főleg kemencehevítési céllal vágják ki, rakásban szárítják, majd szekérral hazahordják.

Nád: A patak medrében, *melyékin* termő zöld nádat sarlóval, kaszával, villával gyűjtötték, lóval és marhákkal etették.

Fenyőszurok: A sebzett fenyőfa ágából, törzséből lecsurgó, kiszivárgó szurkot régebb cigányok gyűjtötték, majd összevegyítették ipari készítésű fekete szurokkal, hogy meszelőt készítsenek belőle.

Használták még edények réseinek tömésére, világításra, népi és állatgyógyászatban.

Venyige (venyike): A kosárnak, méhkasnak való venyigét ősszel szedték, kacorral vagy fejszével vágják ki, majd a karikába hajtott szálat botba vagy balta nyelébe húzva vitték haza, hogy gabonás oldalán, eresz alatt, vízmentes helyen, árnyékban szárítsák. A fonásra télen, két *kurálás* közt, vagy este került sor.

Jó kosárfonók voltak Bodoni János, Vass Aladár, Györfi Domokos, Kovács Ferenc, akik megrendelésre készítettek törökbúzaszedő kosarat vagy házról házra (Vass Aladár) árulták pénzért, élelemért, italért.

Szakirodalom

- BÁTKY Zsigmond
1941 *A gyűjtögető életmód emlékei*. In: *A magyarság néprajza*. I. Budapest. 32–38.
- GYÖRFFY István
1943 *Gyűjtögetés*. In: *A magyarság néprajza*. II. Budapest. 6–10.
- GUB Jenő
1996 *Erdő-mező növényei a Sóvidéken*. Korond.
- TARISZNYÁS Márton
1978 *A gyűjtögető gazdálkodás hagyományai Gyergyóban*. In: *Népismereti Dolgozatok*. Bukarest. 25–33.
- VITA Zsigmond
1994 *Tápláléknövények gyűjtögetése Nagyenyed környékén*. In: *Népismereti Dolgozatok*. Bukarest. 44–47.

Adatközlők

- Bodoni Mihály (1949)
Györfi Domokos (1930)
Páll Imre (1937)
Simon Gy. Sándor (1925)
Soó Albert (1931)

Cuprins

Pozsony Ferenc: Către cititor	5
Olosz Katalin: Szabó Sámuel și procesul „Vadrózsa”	7
Demény István Pál: Tăierea arborelui cosmic	27
Nagy Olga: Rolul și locul femeii în societatea țărănească	52
Gazda Klára: Motive zoomorfe în terminologia artei populare	66
Keszeg Vilmos: Broasca în credința populară	97
Mitruly Miklós: Colindatul în Crasna	117
Balázs Lajos: Un element fitomorf.....	129
Major Miklós: Serbarea recoltei în viile din Sălaj	133
Mód László – Simon András: Ceremonia religioasă din vii.....	147
Dánielisz Endre: Ocazii de dans în Diosig.....	158
Magyar Zoltán: Sfântu Ladislau în folclorul ceangăilor din Ghimeș... 190	
Takács György: Rugăciuni apocriefe din Ghimeș	219
Gál Irma: Obiceiuri și credințe legate de păstorit în Joseni.....	259
Gub Jenő: Medicină populară în zona Praid	266
Kicsi Sándor: Tratarea hemoragiilor cu plante în medicina populară ..	277
Székely Ferenc: Culesul în viața populară din Vădaș.....	281

Contents

Pozsony Ferenc: To the Reader	5
Olosz Katalin: Szabó Sámuel and the „Vadózsa” Trial	7
Demény István Pál: Logging Off the Cosmic Tree	27
Nagy Olga: The Women’s Place and Role in the Popular Society	52
Gazda Klára: Layer of the Popular Ornaments’ Terminology, Concerning Animals	66
Keszeg Vilmos: The Frog in the Popular Beliefs	97
Mitruly Miklós: Christmas Carols in Crasna	117
Balázs Lajos: Midwife Cake	129
Major Miklós: „The Whole Mountain Was All Noise, All Singing, All Music“	133
Mód László – Simon András: Preach	147
Dánielisz Endre: Dance Occasions in Bihardiószeg	158
Magyar Zoltán: The Figure of Saint László in the Folklore of Csángó People of Gyimes	190
Takács György: „Noise’n Heaven“	219
Gál Irma: Data About the Customs and Beliefs Concerning the Shepherd-Life in Gyergyóalfalu	259
Gub Jenő: Healing in Sóvidék	266
Kicsi Sándor: Tinder and Mushroom in the Traditional Hungarian Healing	277
Székelly Ferenc: Collecting in Vadas	281

